

વોના રાજ્યમાં ચાલતાં હાલનાં નવાં વારંજા પ્રમાણે

છટ્ટા ધોરાજીની સંક્ષિપ્ત નોટ.

જેના

(શબ્દાર્થ, કાગિતાન વિગત, ભાગ, પ્રાકૃતિક ભગોળ,
-દનિદાન નાગરિકના ધર્મ, અને આગમ્ય વિદ્યા,
'અટલ વિગતોના સમાવેશ કરવા માટે આપે છે.)

રચનાર,

મણિલાલ મુળજીભાઈ ઉપાધ્યાય,

બુક્કે ૧૨ - પેટલાદ.

અપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર,

મણિલાલ મુળજીભાઈ ઉપાધ્યાય,

મુદ્રક - પેટલાદ.

(સા. ૧૫ નાં પાંચીના છે.)

આવૃત્તિ ૧ લી.

પ્રત ૧૨૫૦.

નંબર ૧૫૭૨.

સન ૧૯૧૭.

સાચનારાયણુ" પ્રીન્ટિંગ પેસના પેટલા માલીલાલ
'હાથે ભાપી. ૨. પાનાભા નો વાહી-અમદાવાદ
કિંમત રૂ. ૦-૧૨-૦.

લેનારને સારું કમાણન આપનામા આવશ.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૭૨૫૫ વાર્ષિક

પુસ્તકનું નામ દોહા દારેગુલી સંક્ષિપ્ત નાટ

વિષય મૃત્યુદય

વડોદરા રાજ્યમાં ચાલતાં હાલનાં નવાં ધોરણ પ્રમાણે

છટ્ટા ધોરણની સંક્ષિપ્ત નોટ.

જેમાં

(શબ્દાર્થ, કવિતાનું વિવરણ, ભૂગોળ, પ્રાકૃતિક ભૂગોળ,
ઇતિહાસ, નાગરિકના ધર્મ, અને આરોગ્ય વિદ્યા,
એટલા વિષયોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.)

રચનાર,

મણિલાલ મુળજીભાઈ ઉપાધ્યાય,

બુકસેલર—પેટલાદ.

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર,

મણિલાલ મુળજીભાઈ ઉપાધ્યાય,

બુકસેલર—પેટલાદ.

(સર્વ હક સ્વાધીન છે).

આવૃત્તિ ૧ લી.

પ્રત ૧૨૫૦.

સંવત ૧૯૭૩.

સને ૧૯૧૭.

શ્રી “સત્યનારાયણ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ”માં પટેલ મોતીલાલ
પાળીદાસે છાપી. ડે. પાનાભાઈની વાલી-અમદાવાદ.

કિંમત રૂ. ૦-૨૨-૦.

જ્યોત્ષ્ણા અને લેનારને સાથે કમીશન આપવામાં આવશે.

આ નેપથ્યકથાને જોઈએ—શબ્દાર્થ, કવિતાનું વિવરણ, બૃગોળ, ઇતિહાસ, નાગરિકના ધર્મ વગેરે વિષયો દાખલ કરવામાં આવ્યા છે. સૃષ્ટિજ્ઞાનના પાઠોનું પુરતક અમે પ્રત્યેક નોતર રૂપે જુદું બહાર પાડી ચૂક્યા છીએ, અને શિક્ષકવર્ગ તેમજ શિષ્યવર્ગમાં તે પ્રશંસાપાત્ર તથા ઉપયોગી નીવડ્યું છે, જેથી તેનો આ નોટમાં સંગ્રહ ન કરતાં જુદુંજ રાખ્યું છે. એનો આમાં સમાવેશ કરવાથી આ નોટનું કદ વધી જાય અને એ રીતે કોમત વધતાં ધણા તેનો લાભ લઈ શકે નહિ. એમ ધારી ફેટલાક શિક્ષકો તરફથી મળેલી સૂચના મુજબ એ વિષય જુદા રાખવો એજ અમને સરળતા ભરેલું લાગ્યું છે.

ગણિત, અરજ વગેરે વિષયોથી જગા ન રોકતાં સમજુતી તથા ઇતિહાસ, બૃગોળ વિસ્તારથી આપવાં એવી મૂચના ફેટલાક મુજ શિક્ષક બંધુઓ તરફથી અમને થતી હતી તેનો ઉપકાર સાથે સ્વીકાર આ નોટમાં અમે કર્યો છે, અને હવે પછી પણ એવીજ ઉપયોગી સૂચના માટે અમે શિક્ષકવર્ગને પ્રાર્થના કરીએ છીએ.

હવે આ નોટમાં આવેલા વિષયો સંબંધી ઉપોદ્ધાતરૂપે દિગ્દર્શન કરાવવામાં આવે છે. આશા છે કે એમાં થતી સૂચના તરફ શિક્ષકો પૂરતું ધ્યાન આપશે તો ‘નોટ’ શિક્ષણપદ્ધતિને દ્વણરૂપ નીવડે છે તેમાંથી તેનો કંઈક અંશે પણ બચાવ થઈ શકશે.

સમજુતી—વાચનપાઠોમાં આવતા કંઠજુ શબ્દોના પર્યાય શબ્દો આપવાથીજ સમજુતીનું કામ પૂરું થતું નથી. તે લંબાણથી અને સ્પષ્ટ સમજાય તેમ વિવેચન કરવાથી અને જે શબ્દો પ્રસંગોપાત વાક્યોમાં વાપરી બતાવ્યાથી તેના સંજ્ઞા બાળકોના હૃદયમાં દૃઢ પડે છે, અને તેઓના ભાષાજ્ઞાનમાં સંગીન વધારો થાય છે. એ બાબત ધ્યાનમાં રાખી અમે નોટમાં શબ્દોની સમજુતી

આપવા પ્રયત્ન કરેલો વાંચનારની દૃષ્ટિએ પડશે. વિસ્તારભયને લીધે સર્વત્ર એમ બની શક્યું નથી, પરંતુ આપેલી બાબતને ઇસારારૂપે સમજી શિક્ષકો તેનો ઘટીત ઉપયોગ કરવા ચૂકશે નહિ એવી આશા છે. હાલની વાચનમાળામાંના કેટલાક પાઠો કોઈ સાહિત્યનાં પુસ્તકો-માંથી અવતરણરૂપે લીધેલા છે, એવા પાઠોનો પૂર્વાપર સંબંધ સમજવામાં આવે એવા હેતુથી અમે તે તે પુસ્તકનો સાર આપી ગયા છીએ. એવા પાઠ શીખવતા અગાઉ શિક્ષકે એવા પ્રકારનો સાર મેળવી વાર્તારૂપે કહી સંભળાવવાથી શિક્ષણ રસિક અને સંગીન થશે. ઇતિહાસના પાઠોમાં પણ અમે એજ પ્રમાણે કેટલીક બાબતો જુદાં જુદાં પુસ્તકો ઉપરથી તારવી કાઢી સમજાવવામાં ઘટાવી છે તે શિષ્યશિક્ષક ઉભયને ખાસ ઉપકારક થશે એમ અમારી દૃઢ માન્યતા છે.

શબ્દોની સમજાવવાની આપતાં ખાસ જરૂર લાગી ત્યાં વ્યુત્પત્તિ અને સમાસ આપવામાં આવ્યાં છે. ભાષાજ્ઞાન દૃઢ કરવા માટે વ્યુત્પત્તિ આવશ્યક છે. પ્રત્યય, ઉપસર્ગાદિનું સાદું જ્ઞાન થયા પછી તથા સંધિનિયમો સમજાયા પછી બાળકો અશુદ્ધ જોડણી લખશે નહિ, અને શબ્દોના અર્થ તેઓને સહેલાઈથી સ્મરણમાં રહી શકશે. અર્થાત્ ગોખણનો નાહક બોળો પડશે નહિ. અ, આ, અન, તિ જેવા ક્રિયાવાચક પ્રત્યયો લાગીને સિદ્ધ થએલા લેખ, વાદ, વેદ, લેખ; વાચા, ભાષા, પ્રશંસા; ભજન, ભરણ, અટન, પોષણ, સ્મરણ; નીતિ, પ્રીતિ, મિતિ, રતિ, જુદ્ધિ, શક્તિ, ગતિ, શાન્તિ, બ્રાન્તિ, યુક્તિ, રિદ્ધિ, વગેરે શબ્દો તથા નામ ઉપરથી વિશેષણ બતાવનારા ઇક, ઈ વગેરે પ્રત્યયો લાગીને થએલા ધાર્મિક, આર્થિક, દૈનિક, ઔદ્યોગિક, વ્યાવહારિક, નાગરિક, સ્વાભાવિક, પારત્રાયિક, ઔદિક, માસિક, લાક્ષણિક, સાંકેતિક, રસિક, પથિક, ક્ષણિક; સુખી, દુઃખી,

ત્રેમી, સ્નેહી, અવયવી, અંગી, વગેરે શબ્દો તેમજ વિશેષણ ઉપરથી નામ બતાવનારા તા, ત્વ, ય, પણું પ્રત્યયો લાગીને બનેલા જડતા, દીનતા, શરતા, ધીરતા, વીરતા, અરોગતા; જડત્વ, દીનત્વ, શરત્વ, ધીરત્વ, વીરત્વ; જડય, દૈન્ય, વૈય, શૌર્ય, ઔદાર્ય, વૈય, આરોગ્ય; જડપણું, દીનપણું, શરપણું, ધીરપણું, વીરપણું, આમાણિકપણું વગેરે શબ્દો—એજ પ્રમાણે બીજા શબ્દોનું સમજવું—બરાબર સમજવાથી તથા પ્રત્યયો લાગતાં થતા ફેરફાર તરફ લક્ષ બેંચ્યાથી લાપાનો વિષય બાળકોને રસિક લાગશે. સમજુતીમાં પ્રસંગોપાત આપેલા સમાસ તરફ ધ્યાન બેંચી સમાસના નિયમો સમજાવવા એ પણ સમજુતીનું સચોટ જ્ઞાન આપવામાં ખાસ જરૂરનું છે.

પ્રશ્નો—દરેક પાઠને અંતે અમુક અમુક પ્રશ્નો તારવી કાઢીને મૂક્યા છે, તે પાઠનો સાર બાળકોને યોગ્ય લાપામાં મોંએ પૂછવામાં ઉપયોગી થઈ પડશે. સર્વત્ર એજ પ્રશ્નો પૂછવા એવું કંઈ ખાસ બંધન નથી એ બાબત શિક્ષકોને યાદ દેવડાવવાની ખાસ જરૂર નથી. શિક્ષક પોતાની વિવેકબુદ્ધિ પ્રમાણે જરૂર પ્રમાણે પ્રશ્નો પૂછી બાળકોની સ્મરણશક્તિ ખીલવવામાં અનેક માર્ગ યોજે એજ ઇષ્ટ છે.

બોધ—નીતિશિક્ષણનું એક મૂળતત્ત્વ એ છે કે “ ખુલ્લા શબ્દોમાં આપેલા બોધની અસર બાળકોને જોઈએ તેવી થતી નથી.” મતલબ કે સદાચાર, દુરાચારનું પરિણામ બાળકો જોઈ શકે એવાં પાત્રોનાં હવન તેમની દૃષ્ટિ આગળ ખડા કરવાં અને એ હવન ઉપરથી બાળકોનાં હૃદય ઉપર નીતિના સંસ્કાર પડતા જાય એજ હિતકર છે. આનો અર્થ એવો નથી કે નીતિના શિક્ષણને લગતા પ્રશ્નોજ બાળકોને ન પૂછી શકાય; અલબત્ત પ્રશ્નો પૂછવા; પણ “ અમુકની વાત ઉપરથી તમે શો બોધ લીધો ” એમ પૂછવા.

કરતાં શિક્ષણમાં તો “અમુક પાત્ર સારું કેમ?” “બધી લાલચો ઉપર એ કેવી રીતે જીત મેળવી શકયો?” વગેરે પ્રશ્નો પૂછવાથી બાળકોના નીતિવિચારોને સારી પુષ્ટિ મળશે. સમજીતી પછી દરેક પાઠને અંતે આપેલો બોધ બીજી રીતે પણ ફળપ્રદ નીવડશે; ભાષા-જ્ઞાન વધારવામાં, વક્તૃત્વ ખીલવવામાં અને સ્મરણશક્તિને કસવામાં.

ઇતિહાસ—રાજ્યોની લઢાઇઓ, સલાહો, વંશાવળીઓ એને જ માત્ર ઇતિહાસ કહેવાતો નથી; ઇતિહાસમાં પ્રજાનો અસ્તોદય, રીતરિવાજ, ધર્મ, નીતિ, વિદ્યાકળા, તત્સમયની શાસનપદ્ધતિ, રાજ્યનીતિ, વગેરે વગેરે અનેક બાબતો સમાય છે; પરંતુ રાજ્યોના ઇતિહાસ સાથે પ્રજાના ઇતિહાસો બહુધા સંકળાય છે માટે ઇતિહાસોમાં અમુક રાજ્યોના ઇતિહાસ આપવામાં આવે છે, પણ તે શીખવતાં ઉપલી બાબતો વીસરી જવી જોઈએ નહિ. બાળકોની તર્ક, તુલનાદિ શક્તિઓની સારી રીતે ખીલવટ થાય, તેઓ મનુષ્ય તરીકેનું પોતાનું કર્તવ્ય સમજતાં થાય, ઉત્તમ નાગરિક થઈ પોતાનું અને સમાજનું હિત સાધવા કુશળ થાય એ ઇતિહાસના શિક્ષણનો આશય શિક્ષકે ધ્યાનમાં રાખી પુસ્તકનો ખપ પુરતોજ ઉપયોગ કરવો. ઇતિહાસમાં લખ્યું તે બધું ગોખાવીજ નાંખવું એ ઇચ્છવા લાયક નથી, અને ઇતિહાસમાં ન લખેલી બાબત શીખવાયજ નહિ એમ માની માત્ર પુસ્તકપાઠીજ થવું અને વિદ્યાર્થીને કરવા એ ઇચ્છવા લાયક નથી. શિક્ષણપદ્ધતિ વિષે અત્ર લાંબું વિવેચન કરવું અસ્થાને હોવાથી સંક્ષિપ્તમાં સૂચવવાનું કે દરેક વિષય શીખવવાનો હેતુ બાળકોની ભિન્નભિન્ન શક્તિઓ ખીલવી તેનામાં મનુષ્યત્વનો વિકાસ કરવાનો છે, એ નિરંતર ધ્યાનમાં રાખવું.

ભૂગોળ—દેશવાર ચહેરો, નદીઓ, પર્વતો કે બંદરો કડકડાટ મોઢિ કરાવવાથીજ કંઈ ભૂગોળનું જ્ઞાન પૂર્ણ થતું નથી; એ તો નાહક સ્મરણશક્તિ ઉપર બોલે છે; પરંતુ દેશનાં સ્વરૂપ, તેનાં આ-

બોલવા, લોકો, વેપાર, રાજ્યનીતિ, તે દેશની પ્રજાનું દુનીઆમાં સ્થાન, પ્રજાની ચઢતીપડતી વગેરે વગેરે અનેક બાબતો મનુષ્યની શુદ્ધિને વધારી બ્યાવહારિક જ્ઞાન આપનારી છે. વિદ્યાર્થીઓ આખી દુનીઆની ભૂગોળ અને આખો ભરતખંડનો ઇતિહાસ શીખી જાય અને નીચેના પ્રશ્નો જેવા પ્રશ્નોના જવાબ ન આપી શકે તો તેઓનું જ્ઞાન અપૂર્ણ કહો કે પોપટીઉં છે; એમ માનવું જોઈએ; પણ એમાં ખામી શિક્ષણ-પદ્ધતિની છે; બાળકોની નહિ એ પણ સાથે સાથે અમારે કહેવું જોઈએ.

૧. યુરોપની પ્રજાઓ સુધારામાં આટલી બધી આગળ વધી છે તથાપિ તે કંઈ બાબતમાં પછાત છે કે જેથી હાલનો મહાન વિગ્રહ ફાટી નીકળ્યો છે ?
૨. દુનીઆની બીજી સર્વ પ્રજા કરતાં આર્ય પ્રજા સમર્થ, તત્ત્વ-જ્ઞાની અને મહાન બની તેનું કારણ શું ?
૩. પશ્ચિમની પ્રજામાં પ્રજાસત્તાક રાજ્યની ભાવના જોરમાં દૃષ્ટિએ પડે છે, એવી ભાવના આપણા લોકોમાં અગાઉ હતી કે નહિ અને હોય તો કેવી રીતે ?
૪. અજ્ઞાન લોકો માને છે કે વાદળાં અથડાય છે તેનો ગડગડાટ થાય છે ત્યારે ખરી બાબત શી ? (ધુમાડાના ગોટા જેવાં વાદળાં અથડાવાથી અવાજ થઈ શકે ?)
૫. તમારે હંચા પ્રકારની લશ્કરી કેળવણી લેવી છે અથવા હંચા પ્રકારનું નૌકાશાસ્ત્રનું જ્ઞાન લેવું છે તો તમે એ જ્ઞાન ક્યાંથી મેળવશો ?
૬. હાલ હિંદી પ્રજા અનેક રીતે પરાધીનતા ભોગવે છે છતાં રાજ્યનીતિ સારી ગણાય છે તેનું કારણ શું ?
૭. આપણા દેશમાં પરદેશી માલ વધારે પોષાય છે તેનું કારણ શું ?
૮. દેશના હાલના મહાન પુરુષો ગણાવો.
૯. પશ્ચિમની વિદ્યાને પરિણામે જેને આપણે પાશ્ચાત્ય સુધારો કહીએ છીએ તેનો ઉદ્ભવ એ પ્રજાના આગમન પહેલાં હિંદમાં થયો હતો એ બાબત ઇતિહાસના શા પુરાવા છે ? વગેરે વગેરે.

પ્રાકૃતિક ભૂગોળ—નોટમાં આપેલા આ વિષય તરફ વિદ્યાર્થી-
ઓએ વિશેષ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. કુદરતી ભૂગોળના જ્ઞાનથી
વિષય મનોરંજક લાગશે એટલું જ નહિ, પરંતુ શુદ્ધિમાં સંગીન
વધારો થશે. અક્ષાંશ રેખાંશ, ઋતુભેદનાં કારણો, પૃથ્વી અને ચંદ્રની
ગતિઓ, આબોહવા, વગેરે બાબતો ખાસ મનન કરવા યોગ્ય છે.

નાગરિકના ધર્મ—આ પુસ્તકનો સાર પ્રશ્નોત્તર રૂપે આ નોટમાં
કટલાક મિત્રોની સલાહથી જ આપ્યો છે, કારણ કે આવા સુંદર અને
સરળ પુસ્તકને એથી સરળ શી રીતે કરવું એ જ અમે સમજી શકતા
નથી. મતલબ કે એ સાર પ્રથમના અભ્યાસક્રોને તો ખીલકુલ ઉપ-
યોગી નથી જ. આખું પુસ્તક શીખી ગયા પછી પુનરાવર્તન વખતે
એમાંના પ્રશ્નો અને ઉત્તરો ઉપયોગી થઈ પડશે. વડોદરા રાજ્યના
રાજ્યતંત્રનો સ્થાનિક સ્વરાજ્યનો ભાગ બાળકોને ખાસ મનન કરવા
યોગ્ય છે. એ તંત્રને નજીકના બ્રિટિશ તંત્ર સાથે વખતો વખત
સરખાવવાથી શ્રીમંત સરકાર મહારાજાશ્રીની પ્રજાહિતની ઉદાર
ભાવનાનો ખ્યાલ બાળકોના હૃદયમાં ઉદ્ભવશે, અને હાલના બાળકો તે
ભવિષ્યના ખરા રાજભક્ત અને શિષ્ટ નાગરિકો થવાના સંસ્કાર પામશે.

છેવટ આ નોટનો સદુપયોગ કરવા શિષ્યશિક્ષક ઉભયને લેખક
તરફની વિનંતી છે. એનો સદુપયોગ તો તેનું જ નામ કે એમાં
આપેલી બાબતો કેવળ પુનરાવર્તન પ્રસંગે જ ઉપયોગી સમજાવી-
આરંભમાં કદાપિ નહિ. અંતમાં ફરીથી પ્રાર્થના કરવામાં આવે છે
કે અમારા શુભચિંતક મિત્રો અને શિક્ષકબંધુઓ અમારા તરફથી
પ્રગટ થતાં પુસ્તકોમાં યોગ્ય સુધારોવધારો કે ફેરફાર કરવાનું સૂચવશે
તેનો યથાવકાશે આભારસહિત સ્વીકાર કરીશું.

માધ શુક્લ એકાદશી,

૧૬૬માર્ક ૧૯૭૩.

તા, ૧-૨-૧૭

}

લેખક.

અનુક્રમણિકા.

વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧. શબ્દાર્થ... ..	૧—૯૯
૨. કવિતાની સમજૂતી.	૯૯—૧૩૮
૩. ભૂગોળ... ..	૧૩૯—૨૦૪
૪. પ્રાકૃતિક ભૂગોળ	૨૦૫—૨૫૫
૫. ઇતિહાસ	૧—૮૦
૬. નાગરિકના ધર્મ	૧—૨૪
૭. આરોગ્ય વિદ્યા	૨૫—૬૦

છટ્ટા ધોરણની સંક્ષિપ્ત નોટ.

પાઠ ૧ લો.

કર્તવ્ય=(કુ ધા. કરવું.) કરવા રાગ્ય;

કામ.

ધર્મ=કરજ.

પૂજ્યભાવ=પવિત્ર લાગણી.

ભય=ખીક.

અગણિત=ગણી શકાય નહિ તેટલા.

સમર્થ=અળવાન.

અંતઃકરણથી=ખરા મનથી.

ઉપહાર=ગુણ; પાઠ.

હંમેશાં=નિત્ય.

ઉપગ્રહ=ગ્રહની આબુઆબુ કરનારો ખીજો નાનો ગ્રહ.

સૂર્યમંડળ=સૂર્ય અને ખીજા ગ્રહોનો સમૂહ.

સર્વવ્યાપક=સર્વ સ્થળે વ્યાપી રહેલો; પરમેશ્વર.

સરજ્યાં=અનાવ્યાં.

નિમ્નિત=નિયમ પ્રમાણે.

અમણુ=(અમ ધા. અમવું) કરવું તે.

પાર=અંત.

અગાધ=ખાણું ઉડું.

શ્રદ્ધા=આસ્થા.

પ્રભુ પ્રાર્થના=(પ. ત. સ.)

પ્રભુની સ્તુતિ.

મંતાન=જાકરો.

મરડી=રોગ.

સદિયાર=(સાર-સારોન વિચાર.)

સારો વિચાર.

ઉદાર=મોટા દીલનાં.

આશ્રય=મદદ.

દિકાસાં=ધીરજ.

અકસ્માત=એકદમ.

ખાતર=ભાટ; વારનો.

ઉમદા=ઉત્તમ.

અદેખાધ=છાપ્યાં.

હિતકર=હિત કરનારું.

આરોગ્ય=તંદુરસ્તી.

મર્મ=ખેદ; ખરા અર્થ.

અગત્યની=જરૂરી.

પવિત્ર=ચાક્રાં.

નમુના=દાખલા.

શુકું-નહાઈ.

વર્તન=ચાલચલગત.

અષ્ટ કરવું=અપવિત્ર કરવું; અગાડવું.

રૂકું=સારું.

સતપુરુષ=(સત્-સારા + પુરુષ)

સારા પુરુષ.

વિદ્વાન=(વિદ્ધા. જ્ઞાણવું+વાન-
વાળો) જ્ઞાણવાળો.

પ્રશ્નો.

૧. પરમેશ્વર પ્રત્યે માણસનું શું કર્તવ્ય છે ?

૨. પાડોશી પ્રત્યે માણસનું શું કર્તવ્ય છે ?

૩. ' આપણને નહિ તો આપણા પાડોશીને પણ હજો ' એ કહે-
વત વિસ્તારથી સમજાવો.

૪. માણસનું પોતાના પ્રત્યે શું કર્તવ્ય છે ?

પાઠ ૨ જો.

દોહતવાળાં=પૈસાવાળાં.

ધમાલ=બીડ.

પુરાણું=જુનું.

તીર=કઠિા.

મથક=મુખ્ય ઠેકાણું.

અસલ=પહેલાં.

દંત કથા=લોકોમાં ચાલતી વાત.

ઇમારત=સુંદર મકાન.

અરબી=ભાષાનું નામ.

મુસ્લાં=મુસલમાન ધર્મગુરુ.

મહેલાત=લવ્ય મહેલોનો જથ્થો.

ખુદા=પરમેશ્વર.

બંદગી=પ્રાર્થના.

નકશીદાર=કારીગરીવાળાં.

હમામખાનાં=નદાવાની જગાઓ.

હેરત=નવાઈ; અજાણી.

જળહળી=લબકી.

મયૂરાસન=(મયૂર+આસન) મોર-
ના આકારની બેઠક.

ખ્યાલ=વિચાર.

પાર વગરની=ધણી.

સરાફે=નાણાવટીઓ.

પેઠી=દુકાન.

દિલ્હીગરા=દિલ્હીમાં વસતા માણસો.

કામસર=કામ માટે.

જમા=એકઠા.

સલ્તનત=પાદશાહી.

એશઆરામ=મોજશોખ.

નિરુદ્ધમી=(નિરૂ + ઉદ્ધમ + ઇન-
વાળા) ઉદ્ધમ વગરના;
આળસુ.

જગજહેર=અતિ પ્રખ્યાત.

૧ હૃદયભેદક લેખ=હૃદય ભેદાઇ
નય એવો.

ગંજવર=ધણી મોટી.

વેધશાળા=આકાશી પદાર્થની ગતિ
વગેરે જોવાની જગા.

મજલા=માળ.

અટક=નિયમ.

વૃંદાવન=(વૃંદા - તુળશી + વંન)
તુળશીનું વન. હાલમાં તો
તે જગાએ મોટું શહેર છે.
મથુરાથી વૃંદાવન સુધી
આગગાડી જાય છે.

જયસ્તંભ=જય મેળવ્યાની યાદ-
ગીરી રહે તે સાફ હોય
કરેલો થાંભલો.

જંગી=ધણો મોટો.

વિસ્મય=નવાઇ; આશ્ચર્ય.

૧. નોટ—જહોરા એ શાહજહાં પાદશાહની ખેટી હતી. ઔરંગ-
જેબે જ્યારે શાહજહાંને સખત કેદમાં નાખ્યો ત્યારે મરતાં સુધી
તેણે પોતાના કાળખળે નિરાધાર બની ગયેલા કેદી પિતાની સેવા કરી
હતી. પોતાને ગરિબાઇ વહાલી હતી તેથી તેણે મરતી વખત પોતાની

૧. એ લેખનો ભાવાર્થ એવો છે કે—મારી કબર ઉપર લીલા
ખાસ-ધરો વિના ખીણું કંઈ પણ મુકશો નહિ; કારણ કે ગરીબોની
કબર માટે આ ખાસજ ખસ છે.

કપર ઉપર ધાસ ઊગાડવાનું કહ્યું હતું. હજી પણ આ કપર ધાસથી આન્ધાદિત છે, અને તેથીજ તે ખરેખર હૃદયભેદક લાગે છે.

પ્રશ્નો.

૧. દિલ્હીને ઠેકાણે પ્રથમ કયું શહેર હતું ?
૨. દિલ્હી શહેર કોણે બંધાવ્યું ?
૩. કયા મોગલ બાદશાહે ક્ષ સાતમાં તે પુનઃ વસાવ્યું.
૪. દિલ્હીમાં કયા કયા મકાનો બંતવા લાયક છે.
૫. મયુરાસન વિષે શું બાજોબા ?
૬. કુતુબમિનાર કોણે બંધાવેલો ?
૭. દિલ્હીની વેધશાળા કોણે બંધાવેલી છે, એવી વેધશાળાઓ બીજે કયાં કયાં છે ?
૮. લોહાના જયનંદન વિષે શું બાજોબા ?
૯. દિલ્હી શહેરમાં કયારે કયારે દરબાર ભરાયા હતા ?

પાઠ ૩ નો.

દળ=હરકર.

દાખતી=ખતાવી.

પાછો પાતી કાઢતી=લિખત હારી

પાછા હટતું તે.

સલાયક=મદદગાર.

લાલી-કાર્તી.

પૂર્વજ=પૂર્વ જન્મેલા, ધરડાઓ.

માવચંદ્ર દિવાકરો=ચંદ્ર સૂર્ય રહે

ત્યાં સુધી.

સાથરો=સાદી.

ખાતરી=તપાસ.

રાણ=કેર; જુલમ.

સમો=સમય; વખત.

પગ વાળવાનો=વિશ્રાન્તિ લેવાનો.

કારગી=ગાસ પમાડે એવી.

દુટ વાઢળાં વેરાતાં=મોગલો આજી

થઈ ગયાં.

કાયાનો ધર્મ=સુખ દુઃખ થવું,

થાક લાગવો વગેરે.

સંચરી=જીવે.

શર=તીર.

ધનુષ્ય ટંકાર=કામકાની પાળુછનો

અવાજ.

જેર કરો=નાખે કરો.

મહા બેધ=મોટા યોદ્ધા.

પાવ=પગ.

ચેતક=પ્રતાપના ઘોડાનું નામ.

પંડ=શ્રાધ વખતે અપાતા પિંડ.

મહી=પૃથ્વી.

લાવ=જાલ.

દુર્લભ=(દુસ્સ-કઠણ+લભ-મેળ-
વવું) મેળવવું કઠણ.

દાવ=પ્રમંગ; તક.

હે રીસોદિઆઓ ! તમે ધનુષ્યનો ટંકાર કરી મતલબ કે ખૂબ
બળથી શત્રુઓ ઉપર તીર ફેંકો. હે તુવારો ! તમે તરવાર વડે
શત્રુઓનો નાશ કરો. હે જાલાઓ ! તમે શત્રુઓ ત્રાસ પામે એવો
ક્રોધ કરી તમારા ભાલા વાપરો અને હે સહુબરાજ ! તમે બહુજ
સાવચેત રહી મોટા મોટા યોદ્ધાઓનો નાશ કરો. હે મહો ! તમે
આ વખતે દિંમત હારી પાછા ભાગો નહિ, પણ બળ દાખવી
તમારાં નામ અમર કરો. જીઓ, પેલા મહારાણા પ્રતાપ, પોતાના
ચેતકને ઠેકાણે સલીમના ઉપર ધા કરે છે. (યોદ્ધાઓને શૌર્ય
અડાવવા માટે રાજ પારોટે પ્રતાપનું તાજું દર્શન આપ્યું છે). હે
પુરુષો ! જો તમે આ વખતે પાછા હઠશો તો તમારા પૂર્વજો પિંડ
ગ્રહણ કરશે નહિ, પણ જો તમે આ યુદ્ધમાં જય મેળવશો તો
તમારી કાર્તિ નવે ખંડમાં પ્રસરશે. આ પૃથ્વી ઉપર જે જન્મ લે
છે તેને મરવું પડે છે એમાં કંઈ સંશય નથી. આમ હોવાથી
ક્ષત્રિયો તો લડાઈમાંજ પોતાનો દેહ ત્યાગે છે. ફક્ત કાયર પુરુષોજ
ઘેર-કંઈ પણ પરાક્રમ બતાવ્યા વિના મરણ પામે છે. તમે પ્રતાપને

જશ આપો ને કીર્તિનો લાભ તમે પોતે લો. ઓ શર સીસોદિ-
આઓ ! આવો વખત તમને ફરીથી મળશે નહિ.

કાચર=ખીકણુ.

વજ્ર=કઠણુ વસ્તુ. હીરો ધણો કઠણુ
છે. આ વખતે સલીમ
લોઢાનાં પતરાંથી જડેલા
હોદ્દામાં હતો તેથી તેને વ-
જ્રની પેટીમાં પેઠેલો કહેછે.

ફળ=ભાલાનું પાનું.

લોહજડિત=લોહથી જડાયેલો.

ભુડો=ખાલી; નિષ્ફળ.

નિરંકુશ=દાળ વગરનો.

દાણુ=ભયંકર.

જખમ=ધા.

વકરાયલા=ખીજવાયલા.

ઈંદ્રાસન લેવા=જે લડાઈમાં મરી
જાય તેને ઈંદ્રનું પદ પ્રાપ્ત
થાય છે એમ કહેવાય છે.
તેથી પ્રતાપને અટકાવવા
એ વાક્ય લખ્યું છે.

મહિમાવાન=મહિમાવાળું; પ્રખ્યાત

તારો હક=તું પરાક્રમી છે તેથી
તને જરૂર ઈંદ્રાસન મળ-
વાનું છે, કારણ કે વિધા-

તાએ તારા માટે તે
મુકરર કરેલું છે.

વિધાતા=(સં) પ્રજ્ઞા.

મિથ્યા=ફાકટ.

ઉલટેલાં=ઉભરાયલાં.

તીડનાં ટોળાં=મોગલોનું લસ્કર.

અળગું=દૂર.

હરીને=નિશ્ચિંત બનીને.

જાગુપાણી=તારો દરમાયો ખાનાર.

પાણી=મહાદુરી.

પ્રાણુવાતક=પ્રાણુનો નાશ કરનાર.

સાહસ=વગર વિચાર્યું કામ.

વિમાનમાં...થેભાવો = મરતો

અટકાવો.

સાહિત્ય=સાધન; લિખિતાર.

સૂરજ ઉગાળ્યો છે=ઉદય કર્યો છે.

વિલંબ=વાર.

મરદમી=મહાદુરી.

આમ=આ તરફ-મારા ઉપર.

સોળતી=સાથી મતલબ કે તે પશુ

મરણ પામે છે.

પ્રશ્નો.

૧. પ્રતાપ અને સલીમને લડાઈ થવાનું કારણ શું ?
૨. પ્રતાપે કેવું પરાક્રમ દાખવ્યું ?
૩. રાજાખારોટે શું કહ્યું ?
૪. માનસિંહે પ્રતાપને શી રીતે બચાવ્યો ?

ઘોષ.

દરેક માણસે પ્રતાપની પેઠે સ્વતંત્રતાને વહાલી ગણવી, અને પોતાના દેશની સ્વતંત્રતા માટે પોતાનો પ્રાણ આપતાં પણ પાછા પડવું નહિ.

પ્રાણાન્તે પણ પોતાનો ટેક છોડી નીચું કામ કરવું નહિ.

માનસિંહની પેઠે દરેક પોતાના રાજ્યને નિમકહલાલ રહેવું તથા દેશને માટે સંકટ સહન કરવાં.

૨. નોટ—દેલવાડા એ ઉદયપુર રાજ્યમાં ઉદયપુર શહેરથી ૧૪ મૈલ છેટે આવેલું છે. દેલવાડાના રાજ્યને અંગે ૮૬ ગામ છે, અને તે મેવાડના એક પહેલા વર્ગના ઉમરાવના તાબામાં છે. તેને રાજા રાણા કહે છે. દેલવાડાના રાજા રાણા સાદરીના રાજના કુટુંબના છે. સાદરી એ નેધપુરથી ૮૦ મૈલ દૂર છે.

પાઠ ૫ માં.

ભિન્ન ભિન્ન=જુદા જુદા.
 દ્રાવિડ=કર્ણાટકના વતનીઓ.
 અગત્ય=જરૂર.
 મુખ્યત્વે=મુખ્ય કરીને.

આર્ય કુળ=શરીરની રચના પરથી
 મનુષ્ય જાતિનાં જે પાંચ
 કુળ ગણેલાં છે તેમાંનું એક.

- (૧) આર્ય કુળ—એમાં હિંદુ, પારસી, મુસલમાન, જર્મન, ફ્રેંચ, અંગ્રેજ વગેરે જાતિ.
- (૨) સીધી કુળ—આફ્રિકાના સીધી લોકોનો એમાં સમાવેશ થાય છે.
- (૩) ચિનાઇ કુળ—ચીન, જાપાન અને તાનાર જાતોનો એમાં સમાવેશ થાય છે.
- (૪) ઇન્ડીઅન કુળ—તેમાં અમેરીકાના મૂળ વતનીઓનો સમાવેશ થાય છે.
- (૫) મલાયા કુળ—તેમાં મલાયા અને આસ્ટ્રેલિયાની જાતોનો સમાવેશ થાય છે.

સમૂહ=જથ્થો.

સાક્ષર=વિદ્વાન.

સંસ્કાર=સુધરવું તે.

પુરોહિત=યજ્ઞ વગેરે ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરવનારો—ગોર.

(પુરસ્-પાસે+હિત)=પાસે જોડી હિત કહી સંભળાવનારો પ્રાણીજીવ તે.

વંશપરંપરા=(વંશ-પેઢી+પરંપરા એક પછી એક આવવું.)
વંશમાં એક પછી એક આવવું તે.

કાવ્ય=કવિતાનાં પુસ્તક.

વિદ્વાતા=વિદ્વાનપાત્ર.

સાધારણ લોકો=વિદ્વાન નહિ તેવા, ખેડુત, વેપારી, ઇ.

પ્રાકૃત=સાધારણ લોકોની ભાષા.
જૌહ્ન=ધર્મનું નામ.

પાક્ષી=સાધારણ લોકોમાં ખોલાતી ઘણી જુની ભાષા.

ગામડાના લોકો પણ સમજી શકે માટે શુદ્ધ પોતાના ધર્મ ગ્રંથો એ ભાષામાં લખેલા છે.

નિરાળી=જીદી.

ફરક=તફાવત.

પ્રશ્નો.

૧. હિંદુસ્તાનની ભાષાઓના મુખ્ય કેટલા વર્ગ છે ?
 ૨. પહેલા વર્ગની ભાષા કયા લોકો બોલે છે ?
 ૩. સંસ્કૃત ભાષા શી રીતે બની ?
 ૪. સંસ્કૃત ભાષા જરૂરની છે તેનું કારણ શું ?
 ૫. સાધારણ લોકો કઈ ભાષા બોલતા ?
 ૬. પ્રાકૃત ભાષામાંથી બીજી કઈ કઈ ભાષાઓ નીકળી ?
 ૭. દ્રાવિડી ભાષામાં બીજી કઈ ભાષાઓનો સમાવેશ થાય છે ?
૩. નોટ--હમણાં દેશી ભાષાઓમાં ઘણા અગ્રેજી શબ્દો ભળતા જાય છે.

પાઠ ૬ કું.

ભાષા=(માતૃ ધા. -બોલવું + આ સ્ત્રી લિંગનો પ્રત્યય.) બોલી.
(માણસો વ્યવહારના ઉપ-યોગ જોટલું બોલે છે તે બોલી કહેવાય છે. પણ વિદ્વા ભરેલા ગ્રંથો લખવામાં જે બોલી વપરાય છે તે ભાષા કહેવાય છે. અર્થાત્ સુધ-રેલી બોલી તે ભા. ૧.)

ઇતિહાસ=પાછલી હકીકત.

કાળે કરીને=વખત

વીસનગરા=નાગરની એક જાત.

નાગરોમાં છ નાત છે.

વડનગરા, વીસનગરા, સા-
દાદરા, પ્રશોરા ને ચિન્નાડની
વસ્તી આપણા પ્રાંતમાં છે.
પૂંછછ=(સં) પૂછછતિ, (પ્રા) પુ-
ચ્છછ (હાલની) પૂછ.

પાતશાહ=પાદશાહ.

ઇસી=(ગં. ફિઝીશી ઉપરથી)એવી.

કહીધ=(સં. કથય ઉપરથી)કહે.

કિસી=(સં. કીઝીશી ઉપરથી)કેવી.

કિરયું=(સં. કીઝીશી) કેવું.

માંગલુર=(સં. મંગલપુર) મંગલોર.

ઝાલાવાડિ=ઝાલાવાડ.

સુરઠ=(સં. સૌરાષ્ટ્ર) સોરઠ.

અરસામાં=વખતમાં.

છાયા=અસર.

અપભ્રંશ=(મં. અપ્-નીચે + બ્રંશ
પડવું) સંસ્કૃતમાંથી બ-
ગડેલી.

બાલ ભાષા=પ્રાકૃતભાષા.

સત્તા=અમલ.

સંખ્યાબંધ=ધણા.

ચલણી=ચાલતા.

ચલણી થઇ ગયા છે=વ્યવહારમાં
વપરાવા લાગ્યા છે.

ભડોળ=ખમનો.

સંદેહ=વહેમ; શક.

રહિ=ધણા વખતથી ચાલતા

આવેલા રિવાજ.

ઉચ્ચારણુ=ખોલવું.

દખ=રીત.

બેદ=તકાવત.

સક્ષેપ=ટુંકામાં.

માસિક=દરમામે પ્રકટ થતું ચો-
પાનીઉ.

વર્તમાનપત્ર=(વર્તમાન-ચાલતા
વખતના સમાચાર+પત્ર-
કાગળ) ચાલતા વખત-
ની ખબર આપનાર
ચોપાનીકિ.

ફળતાએલા=સુધરેલા.

માન્ય=માનવા યોગ્ય.

પ્રશ્નો.

- ૧ કેટલાં વર્ષ ઉપરની ભાષાને જુની ગુજરાતી કહે છે ?
- ૨ અપભ્રંશ ભાષા કયારે ખોલતી ?
- ૩ અપભ્રંશ ભાષા જોડે બીજી કઇ કઇ ભાષાઓનો મંબંધ છે ?
- ૪ હાલની આપણી ગુજરાતી ભાષામાં કઇ કઇ ભાષાના શબ્દો વપરાય છે ?
- ૬ નરસિંહ મહેતાની કવિતા જુની ગુજરાતી જેવી કેમ નથી ?
- ૭ બાર ગાઉએ ખોલી બહાવ, એટલે શું ?

પાઠ ૭ મા.

ઐક્ય=(एक+य प्र.) એકપણ.

વાકેશ=મણીતા.

નરસા=નકારા.

યોગ્ય=લાયક.

ઉદ્દેશ=દેવ.

મુશકેલ=કઠિણ.

ભાર=વજન.

રાજ્ય સુધારાવાટ=રાજ્ય સુધારા-
ની આખત.

મત=અભિપ્રાય; વિચાર.

આપાદી=ચઢતી.

ડગલે ડગલે=ધડી ધડી.

વણસાડે=ગગાડે.

હેરાન=દુઃખી.

હાથે કરીને=પોતાની મેળે.

ફળેતી=અપકારી.

નિર્વિધ્ને=(નિર્+વિધ્ન)હરકત વિના

પાર પડવું=સંપૂર્ણ થવું.

અપરાધી=(અપરાધ+ધન-વાળો)

અપરાધવાળો; ગુનેગાર.

લાલમેલ=અવ્યવસ્થા.

સ્થિતિ=હામત.

તુચ્છ=લલકા.

પરાક્રમ=ગહાદૂરીનાં કામ.

અદ્ભુત=નવાઈ પમાડે એવા.

નંકા=ફાયદો.

સસ્તી=સોંઘી.

દ્રવ્ય=નાણું.

પ્રફલિત=આનંદી.

ગરકત=પુઠકળ હોવું તે.

રાજ્યદ્રોહ=રાજ્ય પ્રત્યે વેરશુદ્ધિ
રાખવી તે.

મનમુખો=વિચાર.

તત=તરકટ-તોફાન.

સ્વાર્થ=સ્વ પોતાનો+અર્થ-લાભ
પોતાનો લાભ.

ધર્મ ઠગો=ધર્મને ગહાને ઠગી
લેનારા.

ધક્કો લાગે=નુકશાન થાય.

ઉપદ્રવ=પીડા; ઇર્ષા.

વિનંતિ=અરજ.

સુરાજ=સારાં રાજ્ય.

લેશ=જરા.

દૈવ=નસીબ.

આર=આરો; અંત.
કુવે'મ=નહારા વહેમ.
મત્સર=અદેખાદ.

દશા=દાસત.
આકરી=નગરી.
પડી=પડીકી.

અર્થ—હે દેશી લોકો ! હું મનમાં દાઝ ધરીને તમને સાચું કહીને અરજ કરું છું. કુસંપને લીધે ધણી સારા રાજ્યો પણ તૂટી ગયાં. હું નસીબની શી વાત કરું ! તો તો દુઃખનો અંતજ નથી. નહારા વહેમ ને અદેખાદથી આપણી દશા નહારી થઈ છે. સારા સંપ-રૂપી દવાની પડી વિના નહારી દશા રૂપી ગેગ તો મટવાનો નથી. કુસંપને નસાડવા, સુમંપને જગાડવા ને શાંતિને વધારવા માટે હવે તમે ઝટ દઇ વિચાર કરો.

પ્રશ્નો.

- ૧ સંપ એટલે શું ?
- ૨ વ્યવહારમાં સંપની શી જરૂર છે ?
- ૩ રાજ્યકાજમાં સંપ ન હોય તો શું નુકસાન થાય ?
- ૪ નીતિ સંબંધી વાતમાં સંપની શી જરૂર છે ?
- ૫ વેપારની બાબતમાં સંપથી શા ફાયદા થાય છે ?
- ૬ કેવાં કામ માટે સંપ કરવો ?
- ૭ કુસંપને લીધે કયાં કયાં રાજ્ય પાપમાત્ર થઇ ગયાં ?

બોધ.

આપણા સંબંધમાં આવતાં માણસો સાથે આપણે સંપને રહેવું જોઈએ. આપણાથી હલકા દરજ્જાનાં માણસો સાથે પણ વિવેકી વર્તણૂક રાખવી. દેશની આબાદી વધારવા માટે હંમેશાં સંપની જરૂર છે એ કદી ભૂલવું નહિ.

પાઠ ૮ મા.

હાથેવિનોદ=હસીને આનંદ
કરવો તે.

ખુદાવંદ=ધણી.

ધન્સાધુ=ન્યાય.

એકવચની=વચન પાળનારો.

વચન...લીધો=ચોકસ ગણ્યો.

તકસીર=કસુર.

સગ=શિક્ષા.

ચેતવું=સમજવું.

જહાંપનાહ=દુનિઆના ધણી.

તાળુખ થયો=નવાઈ પામ્યો.

નીચ=હલકા; ગરીબ.

શેઠ શાહુકાર=શ્રીમંત માણસ.

એકનો બે ન થયો=ડગ્યો નહિ.

લાગ=પ્રસંગ.

વજર=પ્રધાન.

કનડવું=હેરાન કરવું.

વીસું=વીસતી રકમ.

જન્મારાની=જિંદગી સુધીની.

ખો=ટેવ.

દમ સુકાઈ જશે=ધાતું ભારે પડશે.

ગત=સ્થિતિ.

પંચ=કોઈ વાતનો નિર્ણય કરવા

પાંચ સાત માણસોનું મં-

ડળ થાય તે.

રકજક=ખોલાખોલી.

વડો=મોટો.

પટેલ=આગેવાન માણસ.

અન્નદાતા=(અન્ન-અનાજ+દાતૃનું

પ્ર. એ. વ. દાતા આપ-

નાર) અન્ન આપનાર અ-

ર્થાત્ ભરણપોષણ કરનાર.

ફરમાવું=આજ્ઞા કરી.

આકરો=કંઠજી; ભારે.

વેઠવું=સહન કરવું.

લિકમત=યુક્તિ.

પ્રશ્નો.

૧. અકબર પાદશાહ વિષે શું જાણો છો ?

૨. બીરબલે શી યુક્તિ વાપરી ?

બોધ.

ભવિષ્યનો વિચાર કરી કામ કરવાથી તેનું કેવું સારું પરીણામ આવે છે તે આ પાઠ ઉપરથી સમજાય છે. વળી રાજનીતિને અનુસરી અકબર જેવો પાદશાહ પોતાના મિત્રો પણ ગુનો કરતા ત્યારે તેમને શિક્ષા કર્યા વિના રહેતો નહિ તે જણાઇ આવે છે.

પાઠ ૧૦ માં.

પુરખહારમાં=પુરેપુરા બહાર ની-
કળી આવેલા.

અગણિત=પણા.

બહુપગી=(બ. વી. સ.) બહુ
પગવાળા.

મોમેર=ચારે તરફ.

રસી=ચીકણો નરમ પદાર્થ.

અનંતકાટિ-ધણીજ કરોડોની સંખ્યા

ઉચ્ચ કટિબંધ=ચરમ હવાવાળો
પૃથ્વીનો વિભાગ.

ખડક=હરીઆમાં પાણીની સ-
પાટી નીચે તરી આવેલા
ટેકરા.

વામ=૪ હાથનું માપ.

જવાળામુખી=જે પર્વતના શિ-
ખરમાંથી જવાળા નીકળે
છે તે.

પ્રતિ=મત.

યુનાની હકીમે=દારરી કે અરબી
વૈદકશાસ્ત્ર પ્રમાણે દવા
કરનાર વૈદ.

વિધિપૂર્વક=(બ. વી. સ.) અમુક
નિયમ પ્રમાણે.

માત્રા=ધાતુ વગેરે મારીને કરેલ
ઓસડ.

ભસ્મ=રાખોડી.

પૌષ્ટિક=(પુષ્ટિ+અક)પુષ્ટિ આપનાર.

પ્રશ્નો.

૧. પરવાળાં કયાંથી નીકળે છે ?

૨. પરવાળા કોણુ બનાવે છે ?
૩. પરવાળાં શી રીતે બને છે ?
૪. પરવાળાંના ખડકે ઘણા ઉંચા હોય છે તે વિષે એક વિદ્વાન શા મત બાંધે છે ?
૫. એ ખડકો ઉપર વંસ્તી શી રીતે થાય છે ?
૬. પરવાળાં શા ઉપયોગમાં આવે છે ?

પાઠ ૧૧ મે.

અપંગ=શરીરનો કોઇ અવયવ
જુડો પડી ગયો હોય તે.

આરથા=શ્રદ્ધા.

દીન=ગરીબ.

વદન=મોઢું.

ખોખરી=ભાગલી.

ઉદાસ=દીલગીર.

ખેસુર=મધુર સ્વર નહિ તે.

ખૂખસુરત=રૂપાળા.

માફ=ક્ષમા.

ચિત્તભ્રમ=ભ્રમી ગએલા ચિત્તવાળો.

નિશ્વાસ=નિસાસા-દિલગીરીના
ઉદ્ગાર.

ક્ષય=એક જાતનો રોગ. એમાં
શરીર દિનપરદિન સુકાતું
જાય છે.

રસ્તાખરમ=(પ. ત. સ) રસ્તાનું
ખરચ. ખોરાકનું ધં.

હાથમાં=દુઃખમાં.

ઉપવાસ=ભૂખ્યા રહેવું તે.

લાયાર=નિરુપાય.

થુઢો=ધરડો.

વેદના=દુઃખ.

સ્થિતિ=હાલત.

મનસુખો=વિચાર.

મનોહર=મનને હરી લે-પુષ્ક
કરે એવું.

દીન થવું=ભળી જવું; એકરૂપ થવું.

ઠઠ=મીઠ.

દિગ્ગ=આશ્ચર્ય.

મંભીરતાથી=ધીમેથી.

ખંચાઇ=અટકી.

દાન=કંઠ. પણ જલ્દાની ઇચ્છા

વિના કાઢને આપવું તે.

ગ્નન=જીવ.

આભાર=ગુણ; પાડ; ઉપકાર.

પ્રસન્ન કંઠે=ખુશી થઈને.

અચ્છી=સરસ.

પરવરદિગાર=પરમેશ્વર; પ્રાણિ.

માત્રને પુરૂં પાડનાર.

૪. નોટ—ત્રણે છોકરાઓએ પોતાનાં નામ નહિ દેતાં આસ્થા, આશા ને દાન કહ્યું, તેનું કારણ એ કે વેદોક્ત ધર્મમાં ગુપ્ત દાનનું માહાત્મ્ય વિશેષ ગણ્યું છે. પ્રસિદ્ધપણે દાન કરે તો દાતાનાં લોક વખાણુ કરે તેથી દાતાને અભિમાન થાય અને તેમ થાય એટલે તેને દાનનું કંઠજ ફળ મળે નહિ આમ હોવાથી ત્રણે છોકરાઓએ કેવળ નિષ્કામ-કંઠ પણ ફળની ઇચ્છા રાખ્યા વિના દાન આપેલું તેથી પોતાનાં નામ નહિ દેતાં આસ્થા, આશા ને દાન એમ કહેલું.

પ્રશ્નો.

૧. ગાયનમાં ડોસાનું ધ્યાન કેમ ન લાગ્યું ?
૨. ડોસો શા માટે ઉદાસ જણાતો હતો ?
૩. ડોસાને બીજા શા માટે માગવી પડી ?
૪. પેલા છોકરાઓએ ડોસાને કેવી રીતે મદદ કરી ?
૫. તે છોકરાઓએ પોતાનાં ખરાં નામ ન દીધાં તેનું શું કારણ ?

બોધ.

અગ્નિજ્વળતાં પણ આપણાથી કાઢને હરકત થાય તો તેની માફી માગવી. ગરીબ માણસ તરફ દયાભાવ રાખવો જોઈએ. દુઃખને વખતે કદી ધીરજ છોડવી નહિ. જે કંઠ પુણ્ય કરવું તે કંઠ પણ જલ્દાની આશા રાખ્યા વિના ગુપ્ત રીતે કરવું.

પાઠ ૧૨ મો.

આરોગ્ય=રોગ વગરનાં; શરીરે
સુખી.

તબીયત=પ્રકૃતિ; મનની સ્થિતિ.

યોગ્ય=લાયક.

તંદુરસ્તી=શરીરની સ્થિતિ.

ગિયોગિય=બહુ નજીક.

ભેજ=ભિનાશ.

મોરી=ખાંધેલી નીક.

શરદી=ભેજ.

વગ=સવડ.

વેધવાળું=ખોડવાળું; ઘર બાંધ-
વાના સાત્ર પ્રમાણે નહિ
બાંધાયેલું તે.

મોડળાશ=છૂટ.

નિકાલ થવો=બહાર નીકળી જવું.

કોઠાર=અનાજ ભરવાની જગા.

ફરાગત=ઝાડો પિશાબ.

ખામી=ચૂક.

કારીગર=હાંશિયાર કડીઆ, સુ-

થાર કે સલાટ.

કમ સમજ=ઓછી સમજ.

વ્યવસ્થા=ગોડવણ.

ત્રિદોષ=કફ, પિત્ત ને વાયુનો
બિગાડ. તાવ, શળ ને
ખાંસનો રોગ.

બાધિ=રોગ.

જમાવ થવો=એકઠું થવું.

પ્રશ્નો.

૧. ઘર કેવી જગાએ બાંધવાં?
૨. ઘર બાંધતા પહેલાં શો વિચાર કરવો?
૩. ઘરમાં રહેતાં માણસોની તંદુરસ્તી શા માટે બગડે છે? તે સુધારવાના શા ઉપાય છે?
૪. ચોકખું પાણી શી રીતે ઓળખી શકાય?

બોધ.

નજીવી બૂલધી પણ ઘણું નુકસાન થાય છે. માટે દરેક બાબ.

તમા કાળજી રાખવી. કારણ વિના કાર્ય બની શકતું નથી માટે વહેમ રાખવો નહિ પણ મંદવાડનાં કારણ શોધી તેના ઉપાય કરવા. બનતાં સુધી શરીર ન બગડે તેવી રીતે હંમેશાં વર્તવું જોઈએ; કારણકે ગએલી તંદુરસ્તી પાછી મેળવી શકાતી નથી.

પાઠ ૧૩ માં.

તીર્થક્ષેત્ર=(તીર્થ-યાત્રા કરવાનું
સ્થળ+ક્ષેત્ર-જગા) યાત્રા
કરવાનું સ્થળ.

બનારસ=કાશી.

દેહ પડે=મરણ થાય.

સુકિતપુરી=મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાનું
સ્થળ.

કહેવત=દંત કથા; લોકોમાં ચા-
લતી વાત.

અશક્ત=(અ+શક્તિ. શક્તિમતિના
'ઈ' લોપાયો છે) શક્તિ
વગરનાં.

ખ્યાલ=કલ્પના; વિચાર.

જન્મ મરણનો ફેરો=સંસારમાં
ફરી ફરીને જન્મ લેવો ને
મરણ પામવું તે.

સોધ=સમવડ.

ભાથું=પરગામ જતાં રસ્તામાં
ખાવાનો ખોરાક.

પારાવાર=ધણી. (પારાવાર એ
સમુદ્રનું નામ છે તે ઉપ-
રથી 'ધણીજ' એવો અર્થ
થાય.)

ઘાટ=ઓવારા.

સ્નાન=(સ્નાધા) નહાવું તે.

રળિયામણી=સુંદર.

અહનિરીક્ષણશાળા=વેધશાળા; અ-
હોનું અવલોકન કરવા
માટે બાંધેલું મકાન. એવી
શાળાઓ કાશી દિલ્હી ને
જયપુરમાં છે એ ત્રણ
શાળાઓ જયપુરના રાજા
જયસિંહે બાંધેલી કહેવાય છે.

મણિકર્ણિકા=કાશીના એક અતિ
પ્રખ્યાત ઘાટનું નામ.

દશાશ્વમેધ=કાશીના એક ધાટનું
નામ. એ સ્થળે દશ અ-
શ્વમેધ યજ્ઞ થયા હતા,
તેથી એ નામ પડ્યું છે ?

શિખર=ટોચ.

વિચિત્ર=તરેલવાર.

બાધણી=આકાર; ધાટ.

ધંટાકાર=ધંટના આકાર જેવું.

રાજમહેલ=રાજને રહેવાનો મહેલ.

ધુમટ=દહેરાનો ઉપરનો ગોળ ભાગ.

વિશ્વવિખ્યાત=(સ. ત. સ.)

(વિશ્વ-દુનિઆ+વિખ્યાત-
પ્રખ્યાત) આખી દુનિ-
આમાં પ્રખ્યાત.

શિવાલય=(શિવ-મહાદેવ+આલ-
ય-સ્થાન.) શિવનું દહેરું.

ભાવિક=શ્રદ્ધાળુ.

આચમન=હથેલીમાં થોડું પાણી
લઈ તે પીવું તે.

ભાગ્યેજ=જવલ્લે; કવચિત્,

ગજવાંકાતર=(વિ.) ગજવાં કાતરી
લેનારા.

સાવધ=સાવચેત,

કુમાશ=પોત.

મજલીન=એક જાતનું કીણા

વણાટનું કાપડ.

નમુનાદાર=ધણી ઉચી જાતનું.

અંબર=સીઓને પહેરવાનું એક

જાતનું રેશમી કાપડ.

નાનાવિધ=અનેક જાતનાં.

દખદખો=ભપકો.

સાજ=સામાન.

શ્રેષ્ઠ=ઉત્તમ.

ધુરંધર=ખુબુ વિદ્વાન. (ધુર-ધુંસરી

ધર-ધારણ કરનાર) વિ-

દ્યાની ધુંસરી ખભે લઈ

ચાલનાર મતલબ કે ધણી

વિદ્યા જાણનારા.

સમર્થ=જળવાન (અહીં વિદ્યામાં.)

આચાર્ય=સંપૂર્ણ વિદ્યા ભણી ખી-

જાને શિખવવાની યોગ્યતા-

વાળો; પંડિત.

ઋષિ=વેદના મંત્રા જેમને વગર

શીખવે આવડે છે તે.

મુનિ=તપશ્ચર્યા કરનાર શાકણો.

પદ્ધતિ=રિવાજ; રીત.

૫. નોટ-કાશી ક્યારે ખંધાયું હશે તે જણાતું નથી. પ્રાચીન કાળથી તે દેવતાઓની ભૂમિ મનાતું આવે છે. હરિશ્ચંદ્ર રાજા કાશીમાં વેચાયો હતો. ધન્યવંતરિ એ કાશીના રાજા હતા. શંકરાચાર્યે અને તુલશીદાસજીએ કાશીમાં વાસ કર્યો હતો. કાશીની વસ્તી ૨૦૪૨૨૨ માણસની છે.

પ્રશ્નો.

૧. કાશીમાં શું શું જોવા લાયક છે ?
૨. હિંદમાં કાશી જેવાં બીજાં કયાં જુનાં નગરો છે ?
૩. કાશીનું શું વખણાય છે ?
૪. એ રાજ્ય અંગ્રેજ સરકારને હાથે ક્યારે આવ્યું ? શા કારણથી ?
૫. કાશીને સંસ્કૃત વિદ્યાનું શ્રેષ્ઠ મથળ શા માટે કહે છે ?
૬. ગંગા નદી પર આવેલાં બીજાં નાદેર કયાં છે ?

પાઠ ૧૪ માં.

સ્વભાવ=મનનું વલણ.

તિરસ્કાર=ધિકાર.

ખાંત્રી=ઉમંગથી કામમાં મંડગા રહેવું તે.

લક્ષણુ=ખાસિયત.

દાખલો=દર્શાત.

ખુખી=ચતુરાઈ.

બચપણુ=નાનપણ.

નીમેલે=ઠરાવેલે.

મહાવરો=એકતું એક કામ ફરી ફરીને કરવું તે.

નાદે=વધારે.

મહાલવું=આનંદથી રહેવું.

પાયગાલ=નાશ.

શત્રુ રૂપ=શત્રુ જેવી.

લદ બહાર જવું=વધી જવું.

પરીક્ષા=(પરિ-ચોપાસન+ઈક્ષા-જ્ઞે-વું) ચારે તરફ તપાસ કરવી તે.

આદરવું=આરંભ કરવો.

મુક્તાકળ=મોતી.

હહ=મજાશુન.

ધર નરને બનાવે છે=જેવું ધર હોય
તેવું માણસ નીવડે છે.

અંકુર=કણુગો.

હૃદય કમળ=હૃદય રૂપી કમળ.

(હૃદયનો ઘાટ બીડા-

યલા કમળ જેવો છે

માટે તેને કમળની ઉ-

પમા આપી છે. ના-

બીને પણ તેરીજ

ઉપમા અપાય છે.)

અનુકરણ=(અનુ-પાછળ+કરણ-

કરવું તે) કાંઈ કરે તેવું

કરવું તે.

સહજ=સ્વાભાવિક રીતે-વગર

પ્રયત્ને.

અનુરૂપ=જેવું.

જનમંડળ=(પ. ત. સ) માણુ-

સોનો સમૂહ; યોગ.

શોધક=નવી નવી શોધો કરનાર.

સંયુક્ત=(સમ્+યુજ્ઞ ધાન્ત ભૂ.

કૃ. પ્રત્યય.) એકઠું જો-

ડાએલું.

પ્રજસત્તાક=પ્રજા પોતાનામાંથી

કોઈ માણસને પમેદ

કરી તેની મારફત

રાજકારભાર ચલાવે તે.

પ્રમુખ=આગેવાન.

માનપત્ર=માન આપનારો કાગળ.

અસર=સાગણી.

બાધ્યાવસ્થા=બાળપણ.

જનેતા=જન્મ આપનાર; માતા

(જનચિત્રી ઉપરથી)

સમર્થ=બળવાન.

દુર્ગ્ગભ=(દુસ્સ-કંકળ+ભ્રમ ધા. મેળ-

વણ.) મેળવવાને કંકળ.

જિદગી=જીવન.

માતાને ન્યાય આપવાની ખાતર=

માતાનો કોઈ ખોટો વાંક

કાઢે નહિ માટે.

સાંપડે છે=મળે છે.

પાયા વિનાના=નકામા.

તર્ક=કલ્પના-વિચાર.

સ્વર્ગસમી=સ્વર્ગના જેવી સુંદર.

અનુભવ કરે છે=ભોજવે છે.

પ્રશ્નો.

૧. ટેવ પડવાનું સ્થળ કયું છે ?
૨. ધર નરને બનાવેછે એટલે શું ?
૩. ફળવાએલી માતાથી બાળકને શા શા ફાયદા થાય છે ?

બોધ.

સારી ટેવ પાડવા માટે નાનપણથીજ પ્રયત્ન કરવો. ટેવને હદમાં રાખવી. સુખ દુઃખનું કારણ પણ ટેવજ છે.

પાઠ ૧૫ મો.

વિવેક=(વિ + વિવ્વ જુદું કરવું +
ખરાખોટાને પારખવાની
શુદ્ધિ.

દીલ=મન.

ઉત્તરતા=હલકા દરજ્જાના.

જળપાત્ર=(પ. ત. સ) પાણીનું
વાસણ.

સાદો=મધ્યમ પ્રકારનો.

ઉત્તર=જવાબ.

ચહેરો=શીકલ; દેખાવ.

હસમુખા=આનંદી.

સમ્યતા=(સમ્ય=સલામત એસવાને
ચોખ્ખ માણસ + તા.
ભા. વા. પ્ર. પાણું)
સમ્યપાણું.

તડાકા=ગપ્પા.

તાકીને=ધારી ધારીને.

તંપફ=અભિમાન-અહંકાર.

સંભવિત=આપરદાર.

પરિચય=ઓળખાણ.

અવલોકન=(અવ-નીચિં+લુક ધા.
ગેવું+અન પ્ર.) ખારીકીથી
ધ્યાન દર્ષિ ગેવું તે.

બીભત્સ=ખરાબ.

પ્રસંગ=વખત.

વર્તવાની=ચાલવાની.

કાર્ડ=કાગળનો કકડો. (ગૃહસ્થ
માણસો પોતાના નામ
છાપેલાં કાર્ડ હંમેશાં પાસે
રાખે છે. જ્યારે કાઠને
મળવા જવું હોય ત્યારે
તે કાર્ડ તે માણસને
પ્રથમ મોકલી આપે છે.)

પ્રશ્નો.

૧. વિવેક એટલે શું ?
૨. વિવેક શીખવાની શી જરૂર છે ?
૩. વિવેક બતાવવા માટે કેવી રીતે વર્તવું ?
૪. અંગ્રેજ ગૃહસ્થને મળવા જવું હોય ત્યારે શી વાત ધ્યાનમાં રાખવી ?
૫. 'પાત્ર' શબ્દને જુદા જુદા અર્થમાં વાપરો.

બાધ.

વિવેકથીજ માણસની પરીક્ષા થાય છે. વિદ્વાનોએ વિવેકને દશભો-
નિધિ કહ્યો છે. વિવેક વગરના માણસો બધે તિરસ્કાર પામે છે.
માટે દરેક માણસે વિવેક શીખવાની ખાસ જરૂર છે.

પાઠ ૧૭ મો.

વિમાન=હવામાં ઉડતું યંત્ર.
આસરે=સગલગ.
પાધરોદોર=સીધો-સપાટ-એક-
સરખો.
આરપાર=એક છેડાથી બીજા
છેડા સુધી.
અગગારો=પ્રકાશ.
ધૂમાડીઉં=ધૂમાડો નીકળવાનું ભું-
ગણું.

વર્ગ=પ્રકાર-મત.
ઉતાડ=ગાડીમાં મુસાફરી કરનાર.
ત્રાસ=જીલમ.
અનાવૃષ્ટિ=વરસાદ ન પડે તે.
અમુલખ=ડીમતી.
સોષ=ગોડવણુ-સગવડ.
છાવણી=ક્ષરકરને જાતુ રહેવાની
જગા.
યોગે=સાધનથી.
દંગો=ફિતુર.

પ્રશ્નો.

૧. આગગાડીની પ્રથમ શોધ કાણે કરી ?
૨. આપણા દેશમાં આગગાડી કયારે ચાલતી થઇ ?
૩. આગગાડીના ચંત્રની બનાવટ કહો.
૪. આગગાડીથી શા ફાયદા થાય છે ?
૫. હિંદુસ્તાનની મુખ્ય સડકોનાં નામ આપો.
૬. ગુજરાતમાં મોટી સડક કઈ ? તેનું નામ શું ?

પાઠ ૧૮ મો.

ફરતા=છેડેના.

દરિદ્રી=ગરીબ.

દરિદ્રતા=ગરિબાઈ. (તા પ્ર૦ વિશે
ને લાગવાથી ભા૦ વા૦
ના૦ થાય છે.)

પ્રહર=પહોર, ત્રણ કલાકનો વખત.
(રાત્રિ દિવસના આઠ
પહોર છે.)

કુળવાન=ઉંચા કુળના.

વર્ણુ=ખત.

વિસામો=આરામ.

લાભ=ફાયદો.

કથની=કુથલી.

આવરદા=આયુષ.

ચક્રાયમાન=ચાલ્યા જાય એવાં;
ચંચળ; અસ્થિર.

ખેદ=પસ્તાવો.

અંતકાળ=છેવટનો વખત.

આપત્તિ=દુઃખ.

રક્ષણુ=(રક્ષાધા. સાચવવું+અન પ્ર.)
જળજીરી રાખવું તે.

કમાણી=પેદાશ.

તજે છે=છોડી દે છે.

સાબતી=સાથી.

પ્રતિદિન=(અ. ભા. સ.) દિને દિને.

કાર્ય=કામ.

પ્રયત્ન=મહેનત.

નીતિમાન=નીતિવાળા.

સમાન=રાખર.

પ્રશ્નો.

૧. સુખી થવા માટે શું કરવું ?
૨. પુણ્યદાન શા માટે કરવું ?
૩. ધર્મનું કામ કરવાથી શા ફાયદા થાય છે ?
૪. કુળવાન લોકો કેને કહેવા ?

જોષ.

ઉઘમ વિના કંઈ પણ મળી શકતું નથી માટે દરેક માણસે ઉદ્યોગ કરવાની જરૂર છે. થોડો પણ વખત નકામો જવા દેવો નહિ; કારણકે ગએલો વખત પાછો આવતો નથી. ઉઘમ પછી લીધેલો વિસામો આનંદ આપે છે. આખી જીંદગીમાં સુખનો આધાર પહેલી અવસ્થા (વીસ વરસ સુધીની ઉમ્મર) ઉપર છે. માટે તે કાળમાં ખંતથી ઉદ્યોગ કરવો.

પાઠ ૧૯ મો.

ભાગ્યે=જવલે.

ખામી=ખોડ.

આપદા=હરકત.

જન્મ બહેરાં=જન્મથીજ બહેરાં.

કશિરત=સંતા.

સ્પર્શેન્દ્રિય=સ્પર્શની ઈન્દ્રિય (આંખ, કાન, નાક, જીભ, ચામડી).

સુપ્રસિદ્ધ=સારી પેઠે જાણીતો થએલો.

શીઘ્રકવિ=કોઈપણ વિષય ઉપર

ઝડપથી કવિતા લખનાર.

યાદદાસ્ત=સ્મરણશક્તિ.

માહીતગાર=જાણીતા.

પદ્ધતિ=રીત.

ગત=સ્થિતિ.

સરલ=સહેલી; ઝટ સમજણ પડે તેવી.

ચોજકાઢી=ખોળી કાઢી.

બેહદ=હદ વિનાનો; ધણોજ.

માન=(સા ધા. ભણવું + અન)
ભણવું ને.

હિપસેલી=ઉચ્ચ-તરી આવેલી.

અધશાળા=આધ્યાત્મિક ભણવાની
નિશાળ.

શિક્ષણ=(શિક્ષ ધા.) શિખવવું તે.

પ્રશ્નો.

૧. કરપદ્ધતિ એટલે શું ?

૨. કમળમુદ્રા, ચક્રમુદ્રા, ટંકારમુદ્રા, પત્રમુદ્રા; એ સમજાવો.

૩. લુપ્ત બ્રહ્મ કોણ હતો ? તેણે શું કામ કર્યું ?

બોધ.

આધ્યાત્મિક, બહેરાં ને મુગાંને પણ ભણાવવાથી ને ભણી શકે છે.
માણસ બુદ્ધિબળથી જેવું કામ કરી શકે છે તે આ પાઠ પરથી
જણાઈ આવે છે.

પાઠ ૨૦ મો.

સાહસ=વિચાર કર્યા વિના કામ
કરવું તે.

કર્મ=કામ.

સદાકાળ=હંમેશાં.

પાસ=તરફ.

કાફલો=જથ્થો.

રવાના કરવું=મોકલવું.

કતાન=વહાણનો મુખ્ય અમલદાર.
એપરવા=કાળજી વિના.

સાહસિક=સાહસ કરનાર.

રાક્ષસી કદ=રાક્ષસ જેવું વિકાળ.

વિકરાળ=અચકર.

ધસારો=દુર્મલો.

(૧)

વિચાર કર્યા વગર કોઈ પણ કામ કરવાથી હંમેશાં પસ્તાવો
થાય છે. સામાન્ય કવિ કહે છે કે એ બાબત દાખલાથી તમે
તપાસી જુઓ.

(૨)

સાહસથી પરશુરામે સહસ્રાર્જુનને પુરો કર્યો—મારી નાખ્યો. તે પરશુરામ પોતાની પ્રતિજ્ઞાથી પ્રસિદ્ધ થયો. એવાજ સાહસથી શ્રી ઇન્દ્રજિતને લક્ષ્મણે સંહાર્યો, અને સાહસિક કામ કરવાથી વિક્રમ રાજનું નામ પણ પ્રસિદ્ધ છે. વળી સિકંદર પણ સાહસિક કામ કરવાથી પ્રસિદ્ધ થયો છે માટે કોઇ પણ કામ હિંમતથી હાથમાં ઝાલવું ને દુઃખ સહન કરવા તત્પર રહેવું. એમ કરવાથી આગળ જતાં તે કાર્ય પૂર્ણ થાય છે.

૬. નોટ—જમદગ્નિ ઋષિને રેણુકા નામના સ્ત્રી ને પરશુરામ નામનો પુત્ર હતો. એ રેણુકાની બીજી બેન સહસ્રાર્જુન નામના રાજા સાથે પરણી હતી. એક વખત સહસ્રાર્જુન પોતાના સૈન્ય સાથે જમદગ્નિના આશ્રમમાં આવ્યો. ઋષિ પાસે એક અક્ષયપાત્ર હતું ને એક કામદુધા નામની ગાય હતી તેના પ્રતાપથી ઋષિએ રાજાની સારી રીતે પરાણાગત કરી. સહસ્રાર્જુને અક્ષયપાત્ર ને કામદુધા ગાય માટે ઋષિ પાસે માગણી કરી પણ ઋષિએ તે ન આપવાથી સહસ્રાર્જુને જમદગ્નિને મારી તે બંને વસ્તુઓ લઇ ચાલ્યો. પતિવિયોગથી રેણુકા કુવામાં પડી મરી ગઇ. જ્યારે પરશુરામે એ વાત જાણી ત્યારે તેણે પૃથ્વીને નક્ષત્રી કરવાની પ્રતિજ્ઞા લઇ સહસ્રાર્જુનને મારી નાખ્યો ને બંને વસ્તુઓ પાછો લાવ્યો.

પીંખવા લાગ્યું=હેરાન કરવા લાગ્યું.

સોબતી=સાથી.

પરાક્રમ=મહાદુરીના કામ.

સહન કરવું=વેઠવું.

સર્વોપરિ=સર્વનું ઉપરિ.

પરિણામ=ફળ.

પુખ્ત=પુરો; પોકા.

આરંભવું=શરૂ કરવું.

દેહ=અચળ; મજબુત; ચોકસા.

શ્રદ્ધા=આરથા.

ઉમેદ=આશા; ધૃઝા.

ઉત્સાહ=ઉમંગ.

અંપલાવવું=પરવું.

ફતેહ=વિજય; જીત.

કસી જોવું=પરીક્ષા કરી જોવી.

પ્રશ્નો.

૧. વખાણવા યોગ્ય સાહસ ક્યારે કરેવાય ?
૨. સાહસિક માણસોને ફતેહ ક્યારે મળે છે ?
૩. નેહનનું સાહસ કેવું હતું ?
૪. સાહસથી ફાયદો થયાના દાખલા આપો.
૫. સરજનનું સાહસ વખાણવા જેવું શા માટે હતું ?

બાધ.

પોતાની શક્તિનો પ્રથમથીજ વિચાર કરી કોઈ પણ કામ આરંભવું, પછી તે કામ પાળળ અંત સુધી મંડવા રહેવું. પોતાના દેશને ખાતર કંઈ પણ ફળની ધૃઝા રાખ્યા વિના હિંમત રાખી ટહાપણથી સાહસ કરવું એ દરેક માણસનો ધર્મ છે.

પાઠ ૨૨ મો.

જળપ્રવાસ=(સ. ત. સ) જળમાં
મુસાફરી કરવી તે.

પસાર થયાં=ચાલ્યાં ગયાં.

કસબ=હુબર.

સવા=અનુકૂળ.

પવન પડી જવો=પવન સ્થિર થવો.

સફર=મુસાફરી.

આગમોટ=અમિની મદદથી ચાલ-
નારે વહાણ.

રુકાન=વહાણને ફેરવવાનું સાધન.

રફૂ=પાણી કાપવાનો સંચો.

ડાક=ટપાલ.

સરંજામ=સામાન.

ધુજી=હાલી.

યાંત્રિક=યંત્રનું.

ગંગવર=ચણીજ મોટી.

મનવાર=લડાઈ માટે રાખેલું વહાણ.

વિદ્યુતઅળ=(પ. ત. સ) વિજળી-
નું અળ.

હોકાયંત્ર=દિશા જાણવાનું સાધન

(એમાં એક એપ હોય

છે ને તેના બંને કાંટા

દક્ષિણ ઉત્તર દક્ષિણ દિ-

શામાં રહે છે.)

પ્રશ્નો.

૧. વહાણુ અનાવનાં આવડતું નહિ ત્યારે લોકો શી રીતે દરિયામાં મુસાફરી કરતા ?

૨. પ્રથમ વટાણુ કયા લોકે અનાવ્યા ?

૩. વહાણુ અવાવવામાં કયા લોકો હાંશિયાર છે ?

૪. દિનિશી લોકો કયાં રહે છે ?

૫. વહાણુને ચાલવા માટે શાની જરૂર છે ?

૭. નોટ—લડાઈમાં વપરાતુ મોટું વહાણુ ડ્રેડનોટ ને તેનાથી પણ મોટું સુપરડ્રેડનોટ નામનું પણ છે. આવાં વહાણુનાં તળીયાં લગભગ ૧૮-૨૦ ઈંચનાં જાડાં લોઢાનાં પતરાંથી મઠી લે છે તેમાં જોડવેલી તોપોમાંથી ૧૪ ઈંચ વ્યાસના ને ૧૪૦૦-૧૫૦૦ રતલના ગોળા છૂટે છે. દરેક લડાયક બારકસમાં દુસ્તગનનું બારકસ કેટલે છેટે છે તે જાણવા રેનજ ફાઇન્ડર નામનું યંત્ર હોય છે. વળી તેમાં તારનાં દોરડાં વગર વાત થઇ શકે એવા સાંચા હોય છે તેથી ૨૦૦ મૈલ થર આવેલાં વહાણુ યા સ્થળ સાથે તે વાત કરી શકે છે. તે સિવાય

તેમાં ' સર્ચ-લાઈટ ' હોય છે તેની મદદથી ૧૫૦ મૈલ દૂર અજ-
વાળાનાં કિરણો નાખી શકાય છે.

ઉંચી જાતના સર્ચ-લાઈટનો કાચ વચ્ચેથી ફાટી ઇંચ જાડો
ને બાજુથી ૩ ઇંચ જાડો હોય છે. તેનું વજન ૩૦૦૦ રતલ હોય છે.
પરંતુ તે સંચા ઉપર ગોઠવેલું હોવાથી સહેલાઈથી આડું અવળું
ફેરવી શકાય છે.

પાઠ ૨૩ મો.

પ્રૌપદી=દુપદ રાજની પુત્રી.

સ્વયંવર=(સ્વયં-પોતાની મેળે +
શ્રુ-કરવું-પસંદ કરવું +
અ પ્ર.) પોતાની મેળે
પરણવું તે.

પણુ=ટેક (નામ).

બૂદ્ધિવ=આહ્વાન.

નિવેદન કરવું=જણાવવું-જાહેર
કરવું.

ભગિની=બહેન.

ક્ષત=છેદ.

ડોળ=ખાલી ઠાઠ.

હાથ ધસીને=નિરાશ થઇને.

ખાંકાટેડા=ફાંકડા.

ઉકાળશે=કામ કરી શકશે.

તાલ=હાથ.

સમર્થ=અળવાન.

પણુછ=ધનુષ્યની દોરી.

નયન વેધ=(પ. ત. સ) આંખ
ફાડવી તે.

સિધાવો=જાઓ.

દૈવ=નશીબ.

પ્રઅળ=(પ્ર+અળ) અતિશય અળવાન

મિથ્યા=ફાકડ.

કીર્તિમંત=કીર્તિવાળો (મંત પ્રત્યય
છે તેનો અર્થ 'વાળો' થાય
છે એજ અર્થના ખીજા
પ્રત્યય 'વંત', 'વાન' અને
'માન' છે.)

વીર્ય=પરાક્રમ.

સરશે=થશે-પાર પડશે.

કોડ=ઉમંગ.

દીન=ગરીબ.

વિનવવું=કરગરીને કહેવું.

નિર્ભય=(પં. ત. સ.) ભય વગરનું.

સિદ્ધ=સફળ.

મૃત પુત્ર=(પ. ત. સ) દાસીનો

પુત્ર (ખરું જોતાં કરણ

કુન્તાનો પુત્ર હતો. પણ

કુન્તાએ તેને કુમારી અ-

વસ્થામાં મંત્ર જાળવી જ-

ન્મ આપ્યો હતો, તેથી

શરમને લીધે તેને રખડતો

મૂકી દીધો હતો. તે એક

દાસીને હાથ આવ્યો તેણે

તેને ઉછેરી મોટા કાઠો

હતો, તેથી તે દાસીપુત્ર

કહેવાય છે.

ક્રોધયુક્ત=ક્રોધવાળો; ગુસ્સે.

ભગવાન=(અહીં વિશેષાણુ) નશીબ

વાળો. (ભગ=નશીબ+વાન

-વાળો) કાર્મ પણ મહા

પુરુષને એ વિશેષાણુ

અપાય છે.

રાજકન્યા=(પ. ત. સ) રાજાની

કન્યા.

નક્ષત્રી=ક્ષત્રિય વગરની.

સાક્ષાત્=પોતે-જાતે.

કન્યારત્ન=(કર્મ ૦ સ) કન્યા રૂપી

રત્ન.

વરવા=પરણવા.

વિપ્ર=બ્રાહ્મણ.

...ભાજનના પાણ વાંધા છે હો ! આ વાક્ય બ્રાહ્મણોની પૂર્વ

સ્થિતિ જણાવે છે. તે કાળમાં બ્રાહ્મણે તો કત શાસ્ત્રનો અભ્યાસ

કરતા ને લોકોને ઉપદેશ આપતા, બીજું કંઈજ કરતા નહિ. વૈસ્ય

લોકો તેમને જોઈતી વસ્તુઓ પુરી પાડતા.

અગસ્તિ=અગસ્ત્ય ઋષિ. (એ

ઋષિ હાથમાં સમુદ્રને લઈ

તેનું આશ્વમન કરી ગયા

હતા એવી વાત આલે છે).

ઉદર=પેટ.

વિસ્મય=નવાઈ.

વાન=ચહેરો.

ચાંચલ્ય=ચંચળાઈ. (ચ પ્ર ૦ વિ.

શેષણુને લાગવાથી તે જા.
વા. નામ બને છે).

કાન્તિ=સ્વરૂપ.

ભાસે છે=જણાય છે.

દક્ષ=ચતુર.

કાપડી=સાધુ.

સઘ=જલદી,

અદ્ભુત=નવાઈ જેવું.

વિપ્રકુળ=(પ. ત. સ.) આઘણું
કુળ.

અંતરે=(અંતરની સા. વિ.) મનમાં

મચ્છવેધુ=(અહુત્રીદિ) મચ્છવેધનાર,

ફળો=સફળ થાઓ-પાર પડો.

દ્રૌપદીદર્શન=આ નાટક દ્રવિ નર્મ-

દાશંકરે બનાવેલું છે તે-

માંથી આ પાઠ લીધો છે.

(કવિતાના અર્થ.)

(૧)

હે વીર પુરુષો ! જે માણસ ધનુષ્ય હાથમાં લઈને નીચે પાણી-
માં જોઈ બાણ ફેંકશે તે ઉપર ફરતા મત્સ્યને વેધશે તેને આ મારી
બેન વરમાળા પહેરાવશે અર્થાત્ પરણશે.

(૨)

હે રાજા ! કોઈ ઉઠો ને મચ્છ વેધીને કન્યા પરણો. એટલે
મારી પ્રતિજ્ઞા ફેંકટ જાય નહિ.

(૨) આટલા બધામાંથી કોઈ મચ્છ વેધી શકતો નથી એ જોઈ
મને ખેદ થાય છે. અહીં બધા કીર્તિવાળા ક્ષત્રિયો શોભે છે પણ
તેમાં શું એકે વીર પુરુષ નથી ?

(૩) હે રાજાઓ તમે માથે મુગટ પહેર્યો છો અને કાંટે મોતીની
માળા પહેરી છો, પણ હવે તમારું પરાક્રમ બતાવી મારું પણ પૂર્ણ
કરો ને વરમાળા પહેરો.

(૪) (બધાને ઉદ્દેશીને કહે છે) જે કોઈ ક્ષત્રિય મચ્છ વેધવા-

ની હિંમત ધરી શકતો ન હોય તો બ્રાહ્મણોમાંથી કોઇ એ કામ કરે.
તેથી મારી ને આખી સભાની લાજ રહેશે ને કન્યાનું કાર્ય પણ
સિદ્ધ થશે.

(૩)

જુઓ, આ બ્રાહ્મણે હિંમત ધરીને ધનુષ્ય છટાથી ઝાલ્યું
છે । એ સાધુ અહીં ક્ષત્રીયનું કામ કરે છે. એનો અંગનો મરોડ
જુઓ. એ જોઇને અહંકારી રાજાઓની ઇચ્છા પણ નાશ પામી
જણાય છે. એની નજર જુઓ. શર મારવામાં એ કેવો ચતુર દેખા-
ય છે । ઝાલો ! એણે મચ્છ વેધીને ધનુષ્ય ટાડું કર્યું. હવે એ જલદી
વરમાળા પહેરશે. નિમે આ અ.ભુત કામ કર્યું ?

(૪)

હે બાઈ ! કાંઈક નવાઈ પમાડે એવું દેખાય છે; કારણ કે
તેમની ધારણા પાર પડે છે એટલે તે (દ્રૌપદી) મનમાં હરખાઇને
વરમાળા પહેરાવે છે.

(૨) દ્રૌપદી વરમાળા પહેરાવીને અર્જુન પાસે ઉભાં છે. એની
બધી આશાઓ સફળ થાઓ, અને એ સાધુ ક્ષત્રિયપુત્ર નીકળજો.

(૩) હે જ્યેન ! તમારું હેતુ જીજ્ઞાસું નથી. તમારા વિયોગથી
અમને દુઃખ થાય છે, પણ તમને સુખ થાઓ. અમે તમારા સુખમાં
જ અમારું સુખ માનીશું.

પ્રશ્નો.

૧. કર્ણુ કાણુ હતો ? તે શાને માટે પ્રખ્યાત છે ?
૨. મચ્છ વેધનાર બ્રાહ્મણ કાણુ હતો ? તે શા માટે બ્રાહ્મણના વેશમાં
ફરતો હતો ?

પાઠ ૨૪ મા.

જત્રા=(યાત્રા યા પા. જત્રું)નીર્થ-
માં જત્રું તે.

હજ=મજાની જના.

હાજી=મજાની જત્રા કરનાર.

હાજીગ=સાશરે.

તંદુરસ્ત=નિરોગી.

હરણપોપણ=(હરણ-જા ધા. હરવું
+અન; પોપણ-પૂજા ધા-પા-
પવું+અન પ્ર. અન કિ. પા-
ચક પ્રત્યય છે તે પાતુને
હાગી નામ જનાને છે) પુ-
જરાન.

જોગવાધ=સગવડ.

પાક=પવિત્ર.

પુલ્લા=ઉધાડા.

પહેરવેશ=પોશાક.

અર્ધિસાધર્મ=(હિંસા ધા. મારવું)

કાષ્ટને મારવું નહિ એવો ધર્મ.

શરીર=કીર્તિમંત; આખાદ.

નિમાજ=નુતિ, બંદગી.

પટે છે=ભાળે છે.

હજમેક=હું આવું છું.

ફરમાન=હુકમ.

પ્રદક્ષિણા=આજુબાજુ ફરવું તે.

અલેદિસ્લામ=જેનાં નામ ઉપર
રહેમત રહે એવા.

સુમે છે=ચુંબન કરે છે.

ખુતબા=ધર્મનો ઉપદેશ.

બોગ=મારીને આજળા ધરવું તે.

અમલ=પ્રથમના.

ઇસ્લામી=મુસલમાની.

ભાવિક=શ્રદ્ધાવાળા.

પેગંબર=મદેશો લાવનાર.

પ્રશ્નો.

૧. હજ એટલે શું ?

૨. મુસલમાન લોકો મંદિરા માટે જાય છે ?

૩. મુસલમાની ધર્મમાં કેવા માન્યરતે યાત્રા કરવા કહેલું છે ?

૪. મજા સિવાય બીજે કયા જત્રા કરવા જવું પડે છે ?

૫. મદીના શા માટે પ્રખ્યાત છે ?

પાઠ ૨૫ મો.

પ્રાચીન=(પ્રાચ. સૌથી આગળનું
અથવા પૂર્વ દિશા એ ઉપરથી)
પહેલાંના વખતનું અથવા
ધણું જીનું.

અર્વાચીન=(અર્વાચ્-પાછળનું) થો-
ડા વખત પરનું-પાછળનું.

મનોહર=મનને ખુશી કરે એવું.

ત્વચા=ચામડી.

એડકું=એનો જથ્થો.

વય=ઉંમર.

તેજદાર=પાણીવાળું.

મોસમ=ઋતુ-તક.

દામ=મત.

જવાઇ=પથરાઈ.

દલાલ=માણ લેનાર અને દેનાર

વચ્ચે સાડું કરાવી આપનાર
માણસ.

ખખનો=ભંડાર.

ઝવેરી=હીરા મોતીના વપાર કરનાર
સર્વોદય=(પ. ત. સ. સૂર્ય+ઉદય)

સૂર્યનું ઉગવું તે.

ખડક=દારઆમાં તરી આવેલો
ટેકનો.

અડદીળા=કાળા ને કઠણ.

કને=પાગે.

સગડીઉં=છેડા.

મદાનગે-ટેવ.

ભરમ=ગાળ.

વડ=વર્ગ.

લીંધ=કાણું.

અંકાય છે=તકી થાય છે.

સરકામાં=તેજામાં.

નોટઃ—મોતીની ઉત્પત્તિ વિષે જુદા જુદા મત છે, પણ મો-
તીની ઉત્પત્તિ વિષે શોધ કરનાર દાકતર કેલારડ કહે છે કે ઑઇસ્ટર
માછલીના શરીરમાં એક બતના પિંડ હોય છે તેમાંથી અંડ નીકળે
છે. તે અંડ માછલીના શરીર બહાર આવી તેના પર તેના શરીરમાંથી
નીકળતો તેજેમય પદાર્થ દરે છે તેજ મોતી.

મોતીની ઉત્પત્તિનાં સ્થાન—મનાર, એલકાટીફ, કંમેરાન, બેરેન,
જુલફાર, કાટીફ, સ્પાન નદી, માડગાસ્કર, મેક્સિકોનો અખાત, અને
હુગ્સાડ તથા રકોટકાંડ પાસેનો સમુદ્ર.

પહેલાં ચીના લોકો એક જાતની માછલીઓ પાળી રેશમના કીડા પેડે તેની પાસેં મોતી બનાવરાવતા.

મોતીનું વજન 'ચવ' થી થાય છે ને તેની કિંમત વજનના વર્ગના પ્રમાણમાં અંકાય છે.

મોતી કાઢનાર માછી લોકો પ્રથમથી અમુક જાતનું ધાન્ય ખાય છે, અને દરરોજ શરીરે તેલ ચોળે છે. પાણીમાં ઉતરતા પહેલાં તેઓ કાનમાં રૂનાં બીનાં પુંમડાં ધાલે છે ને નાક ઉપર શીંગડાનું ચંત્ર ધાલે છે. હાલમાં જર્મની વગેરે કેટલાક દેશોમાં પ્રુકળ બનાવટી મોતી થાય છે તેની રીત-કાયના પોલા મણકાને અંદરની બાજુ-એથી મોતીના રસનું પડ કરે છે પછી તેની અંદર મીઠુ ભરતા પણ હાલમાં એક જાતનો કઠણ પદાર્થ ભરે છે. પછી હાઇડ્રોકલોરિક એસિડમાં તેને બોળે છે એટલે મણકાનું કાયવાળું પડ નાશ પામી મોતીનું પડ ઢાંકણ રૂપે રહે છે.

પ્રશ્નો.

૧. મોતી ક્યાંથી નીકળે છે ?
૨. મોતી કાઢવાની રીત કહો.
૩. સીપોને બહાર કાઢ્યા પછી શી ક્રિયા કરે છે ?
૪. મોતી શા ઉપયોગમાં આવે છે ?
૫. તેની સીપો શામાં વપરાય છે ?
૬. બનાવટી મોતી શી રીતે બનાવે છે ?
૭. મોતીની કિંમત શા ઉપર થાય છે ?

બાંધ.

નાનાં સરખાં પ્રાણીઓ પણ આપણને ઉપયોગી વસ્તુઓ બનાવી આપે છે. નજીવો દેખાતો પદાર્થ આપણને કોઈક વખત ઉપયોગી થઈ પડે છે, એ ખાસ જાણમાં રાખવું.

પાઠ ૨૬ મો.

વિષય=આખત.

કુટેવ=નકારી ટેવ=ખો-આદત.

મુકાબલો=સરખામણી.

વર્તમાનપત્ર=ચાલતા વખતની ખ-

બર આપનારું ચાપાનીકું.

અર્થા=કોઈ વિષય પર વિવેચન કરવું તે.

નીચ=હલકો.

અચપણ=નાનપણ.

ધટતી=યોગ; બેઠાએ તેવી.

કુશળ=ચાલાક.

તુચ્છકારી=ધિકારી.

કુથલી=નિંદા.

છાપ=અસર.

બોધ=ઉપદેશ; શિખામણની વાત.

ધરભાગવું=સ્ત્રીપુરુષને અણુખનાવ થવો.

આડીઓ=આડી કરનાર માણસ.

બરોસો=વિશ્વાસ.

ચાનક=ચિંતા, કાળજી.

ગીચત=નિંદા.

ભુરી=નકારી

હલાત કરેલી=મારી નાખેલી.

તાબુખ=નવાઇ.

ખોડ=નકારી ટેવ.

મોટું મન=કોઈનાં સારાં નરસાં

વચન સહન કરવાં તે.

ઝંખવાણું=શીકું.

ખામીયત=ટેવ.

મતલબ=હેતુ.

દંડ=ચુના બદલ કરેલી શિક્ષા.

પાઠ પાઠો થયો નથી=આપેલી

શીખામણ પ્રમાણે હજી ચાલી

શક્યો નથી.

વિકટ=કઠણ.

લુલી=જા.

પ્રશ્નો.

૧. સ્ત્રીઓને નિંદા કરવાની વધારે ટેવ હોય છે તેનું કારણ શું ?
૨. તેવી ટેવ ન પડે માટે શું કરવું ?
૩. આડી કરવાથી શું નુકસાન થાય છે ?
૪. આપણા વડીલોનું બોધવચન શું છે ?

બાધ.

આજસુ થઇ જેસી રહેવાથી નિંદા અને ચાડી કરવાની ટેવ પડે છે. માટે કોઇ વખત આજસુ જેસી રહેવું નહિ. નિંદા કરવાથી કંઈ લાભ થતો નથી, પણ ઉણતું પ્રતિજ્ઞા ઘટે છે. જેમને આ ટેવ પડી હોય તેમણે તે ધીમે ધીમે મટાડવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. મન ઉપર કાબુ રાખવાથી અને ઉદ્યોગમાં મંડ્યા રહેવાથી આ ખૂરી ટેવ મટે છે.

પાઠ ૨૭ મો.

અમલ=અધિકાર.

અરુણ=સારથિ; સૂર્યનો રથ હાંકનાર.

મર્યાદા=હદ.

આદરમાન=સત્કાર.

અસ્ત થએલો=(અસ્ત ધા. ફેંકવું

તે ઉપરથી) આથમેલો.

પ્રિયા=વહાલી.

નાસિકા=નાક.

દિવાકર=(દિવા+કર) દિવસનો ક-

રનાર-સૂર્ય.

નેટી=છડી.

મંદમંદ=ધીમેધીમે.

મગ્ન=ખુશી.

ઓપદાર=છડી પોકારનાર.

આનંદદાયક=આનંદ આપનાર.

તોખત=નગારા.

નાદ=મોટો અવાજ.

ધોર=ધ્રેંગ અવાજ.

સાર=અરપટ અવાજ.

છીપો=લુગડાં છાપનાર.

અમરથો=નકામો.

દોપિસ્તા=અદાર લખવાના પત્તા.

દુષ્ટ=ગદારા સ્વભાવનું.

શંખળી=શાસ્ત્રમાં સ્ત્રીઓની ચાર

જાત વર્ણની છે તેમાંની એક

અધમ જાત (પદ્મિની,

હસ્તિની, ચિત્રિણી, શંખિની.)

ઢાલીઓ=પક્ષગ.

નાસ્તો=સવારમાં થોડું ખાવું તે.

રમણિક=સુન્દર.

અંગવસ્ત્ર=(ધ. ત. સ) ઉપરણો-ખેલ

આસ્થા=શ્રદ્ધા, ભાવ.

ધાક=ખીક.

ગુપ્ત=છાની.

સફળ=(સહજ ઉપરથી) (ખ. ત્રી.
સ) આશા પુરી થતી તે.

ચિંતાતુર=ચિંતાથી આતુર; ચિંતા-
વાળા.

લાદવું=જનવર પર બોળે નાખવો તે.

ધનુર્વિદ્યા=ખાશુ મારના શિખ-
વાની વિદ્યા.

કરણ્યલો=એ નામની ઐતિહાસિ-
ક નવલકથા સુરતના વતની
રા. નંદશંકર તુળજશંકર
લખેલી છે. તેમાંથી આ પાઠ
લીધેલો છે.

પ્રશ્નો.

૧. સૂર્યોદયનું વર્ણન કરો.

૨. આપણા લોકો સવારનો વખત શી રીતે ગાળે છે ?

પાઠ ૨૯ મા.

રા. સા. = રાવસાહેબ; એ સર-
કાર તરફથી મળેલો ખિતાબ.

અસહયી=જીના વખતથી.

મશતુર=મણીતા.

નિર્જનતા=ગરિબાઈ.

અંધારણુ=શરીરનો આંધો.

સ્કૅલરશિપ=વિદ્યાર્થીને જે માસિક
રકમ આપવામાં આવે તે.

‘ મોંઘી મુંબઈ ’ કહેવાનું

કારણ એ કે મુંબઈમાં દરેક ચીજ

ધણી મોંઘી મળે છે તેથી ખરચ

પણ ધણો વધારે થાય છે.

નિર્વાહ=(નિર્+હ ધા. લઈ જવું)

ગુજરાત ચલાવવું.

મુશ્કેલીઓ=દરકતો.

પ્રત્યક્ષ=દેખીતું.

વિપત્તિ=દુઃખ.

પ્રૈય=(ધિર વિશે નય ભા. વા.
પ્ર.) ધીરતા.

ખાલુખળ=હાથનુંખળ; જાતમહેનત.

શિક્ષક=(શિક્ષ ધા. શિખવવું)
શિખવનાર.

મનોખળ=માનસિકખળ.

મંત્રી=સભાનો મુખ્ય નાયક.

(મંત્ર. છૂપો વિચાર તે ઉપરથી)

સંત્રીપણ્ય=વર્તમાનપત્ર કે માસિકમાં લખાણુ લખી ચલાવનાર મુખ્ય માણસ.
મયું દીકું ન પડયું=કામ અટકી ન પડયું.

અરસામાં=વખતમાં.

હાઇસ્કુલ=મોટી પાઠશાળા.

ઇન્સ્પેક્ટર=તપાસનાર.

લેખક=(લિખ-લખવું + અક્ર.) કોઇ અમુક બાબત ઉપર લખનાર વિદ્વાન માણસ.

સામેલ=તૈયાર.

બીકું કાણુ ઝડપે ?=જવાની હિં. મત કાણુ પકડે ?

આખરે=છેવટે.

શર ચડયું=જુસ્સો ચડયો.

નાતજાતની અડચણુ=તે વખતે હિંદુસ્તાન બહાર જનાર માણસને નાતના માણસો નાતબહાર મૂકતા; કારણુ કે વિલાયત જનાર માણસને ત્યાં વટણવું પડે છે એમ ભોકો માનતા હતા.

પ્રિન્સિપલ=મુખ્ય ગુરુ.

ગુજરાતશાળાપત્ર=પ્રાથમિક શાળા.

ઓના શિક્ષકો માટે સરકાર તરફથી બહાર પડતું માસિક. આ માસિકમાં ફક્ત શિક્ષણના વિષયો ચર્ચાય છે. એ માસિક હજી પણ નીકળે છે અને તે અમદાવાદ ટ્રેનિંગ કૉલેજના પ્રિન્સિપલ ચલાવે છે.

ભાષાંતર=ખીજી ભાષામાં લખાયેલાં પુસ્તકોને ગુજરાતી ભાષામાં લખવા તે.

અભિપ્રાય=મત.

પ્રસાર=ફેલાવો.

ઉત્તેજન=મદદ.

ક્રામ=ખત.

ઉત્પત્તિ=ચલતી; આબાદી.

પ્રવાસ=મહેનત.

જીવનચરિત્ર=જીવતરની વાતો.

સ્વર્ગવાસ (સા. ત. સ.) સ્વર્ગમાં વાસ થવો અર્થાત મરણ પામવું.

આયુષ્ય=જિંદગી.

અર્પણ કરવું=સોંપી દેવું.

નિખાલસ=ખુલ્લા દીલના.

શ્રદ્ધાવાળા=આસ્થાવાળા.

પ્રશ્નો.

૧. મહિપતરામ કોણ હતા ?
૨. મુંબાઇમાં રહી તેમણે શું કામ કર્યું ?
૩. એમણે કયા પુસ્તકો લખ્યા છે ?
૪. કેળવણીખાતાને તેમણે શા ફાયદો કર્યો છે ?
૫. તેમનો સ્વભાવ કેવા હતો ?
૬. તે વિજ્ઞાયત શા માટે ગયા હતા ?
૭. વિજ્ઞાયતથી આવ્યા પછી તેમણે શું કર્યું ?

બોધ.

ગરીબ કુટુંબમાં જન્મેલા માણસો પ્રયત્નથી ઉંચી પદવી મેળવી શકે છે. દુઃખમાંજ માણસની ખરી કસોટી થાય છે. માટે દુઃખ પડે તોપણ આરંભેલું કામ છોડી દેવું નહિ. યાદ રાખવું કે ગરીબ માથાપને પેટે જન્મેલા માણસોજ પ્રખ્યાતિ પામે છે.

પાઠ ૩૦ મા.

દંટેરો=જાહેરનામું.

હેતુ=મતલબ

પાર્લમેન્ટ=રાજ, અમીર ને રૈયત-

માંથી વીજી કાઢેલા માણ-

સોની મંડળી.

સનંદ=પરવાનો-લેખી હક.

સમસ્ત=મધી.

દિલાસો=ધીરજ.

ઉદાર હૃદય=મોડું મન,

પ્રગટ=જાહેર.

વૉઇસરાય=રાજને બદલે કામ કરનાર અમલદાર.

કાયમ=ચાલું.

તહનામાં=સલાહનો કરાર.

મુદ્દત=ખિલકુલ.

ધકકો=તુકસાન.

યત્ન=મહેનત.

મરતબો=માન,

દરજો= હોદ્દો.

જાપસ=માથુસ.

ધનકાર=ના પાડવું તે.

તાડીદ=ચેતવણી.

ધતરાજી=ના મરજી.

આમાણિકપણું=સાચવટ.

ભેદ=તફાવત.

ખ્યાર=હેતુ; વળાણ.

વાજખી=ગોઝ.

સ્વસ્થતા=શાંતિ.

લોક કલ્યાણુ=(પ-ત-સ) લો.

કનું દિત.

સમગ્ર=ગંધી.

આગાદી=ગઢવી.

સામર્થ્ય=મળ.

વફાદારી=રાજભક્તિ.

આર્ધના=સ્તુતિ.

પ્રશ્નો.

૧. ઇસ્ટઈન્ડિઆ કંપનીનો શો હેતુ હતો ?
૨. તે પહેલાં બીજી કયું કંપનીઓ આ દેશમાં વપાર માટે આવી હતી ?
૩. કેવા સંજોગોમાં કંપનીએ આ દેશના રાજકારભારમાં હાથ ધાલ્યો ?
૪. મહારાણી વિક્ટોરિયાએ આ દેશનો રાજકારભાર પોતાના હાથમાં કેમ લીધો ?
૫. મહારાણીએ ઢંઢેરામાં પોતાની કેવી ઇચ્છા જણાવી ?
૬. હિંદુ પ્રજાના મનપર ઢંઢેરાની શી અસર થઈ ?

પાઠ ૩૨ મા.

શનકદાર=ઘાટદાર.

જ્ઞાંજ્ઞાં=પ્રકાશિત.

વખ્યાર=માલ ભરવાનું મકાન.

ઠનદ=જમીન ખોદી નીચે કાઢેલો

રસ્તો.

રઢિયાણુ=સાર.

ધમાલ=વૈપારની ગડમથલ.
 નામાંકિત=પ્રખ્યાત.
 પટ્ટાભિષેક=ગાદીએ ગેસની વખતે
 થતી ક્રિયા.
 પાલેસ=મહેલ.
 મ્યુઝીઅમ=મંત્રાલય.
 પુસ્તકાલય=પુસ્તકો રાખવાનું મ-
 કાન.
 ઐતિહાસિક=ઇતિહાસને લગતું.

ખખતર=કાઠા વખતે શરીરના રંગ
 હળુ માટે પહેરવાનો લોહનો
 પોશાક.
 જોવાયોગ્ય=જોવા લાયક.
 લુજ=હાથ.
 કુશળ=હોશિયાર
 ચમત્કાર=નવાઈની વાત
 નેશનલ=પ્રજાપ્રેમી.

પ્રશ્નો.

૧. પંડત શા માટે પ્રખ્યાત છે ?
૨. તે શહેરના દેખાવનું વર્ણન કરો.
૩. તેમાં જોવા લાયક કયાં મકાનો છે ?
૪. શહેરમાં કઈ નદી વહે છે.
૫. નેશનલ ગેરિ વિશે શું જાણીએ ?

પાઠ ૩૨ મા.

કૃતગત્તા=કોઇના ઉપકારનો બદલો
 વાળી આપવાની લાગણી.
 વૃત્તિ=મનનું વલણ.
 ઉચ્ચી=સારી, વખાણવા જેવો.
 કેળવી=સુધારી.
 ભક્તિ=(મજા ધા.) લખવું તે.
 ધર્મ=દરજા.

સપુત=(સુ+પુત્ર) સારો પુત્ર.
 ઉગદા=ઉચ્ચ પ્રકારનો.
 ગરક થવું=અદૃશ્ય થવું; નાશ પામવું
 અસાધારણ=સાધારણ નહિ તે.
 શોકાતુર=દીલગીર.
 દરજ્જો=અધિકાર.
 કૃતદન=(કૃત+દન. દન ધા. નાશ

કરવો) કાષ્ઠનાં કરેલાં ઉપ-

કારનો નાશ કરવાની વૃત્તિ.

ધાર કર્મ=પાપીકામ.

મટકા ભરવા=આળવું.

અવશ્ય=જરૂર.

પ્રીટકાર=ધિકાર.

કમોત=મોત વગર.

પ્રશ્ન.

૧. કૃતજ્ઞતા એટલે શું ?

બોધ.

કાષ્ઠએ આપણને ગુણુ કયો હોય તો તે માદ રાખી તેનો બદલો
વાળી આપવા બનતો પ્રયત્ન કરવો એ આપણો ધર્મ છે. ગમે તેમ
ધાય તોપણ ગુણુને બદલે અવગુણુ તો ન જ કરવો.

પાઠ ૩૩ માં.

જૈનવર્ગની=જૈનલોકની.

બબ્બ=મોટી ને દેખાવડી.

દેવાસય=દેવનું ઠેકાણું.

મત્સ્યેન્દ્ર=ગૌરખના ગુરુ. તે મોટા
તપસ્વી હતા.

યોગી (યુક્ત ધા. જોડવું) પરમાત્મા
સાથે મન જોડનારો.

શૃંગ=શિખર.

ગક્ષીકુચીવાળો=ગુચવણી ભરેલો.

ઉપદ્રવ=ભય.

કવચિત=કોઈક વખત,

વેદાંતજ્ઞાન=(પ. ત. સ. વેદ + અંત
બાબત=વેદની બાબત) વેદનું
જ્ઞાન.

પારંગત=પાર પામેલા.

મથાશક્તિ=(અબ્બ. બા. સ.)
શક્તિ પ્રમાણે.

ધજ=(હજૂ ધા. ધમજવું) પસંદ
કરેલો.

સંન્યાસી=(સમ + ન્યસ-ફેંકવું +
જ્ઞ પ્ર.) સંસારને-માયાને
ફેંકવાવાળો.

નિર્વાહ=ગુજરાત ચમાવતું (નિર્
+ જહ્ ધા.)

મહત્વ=મોટાઈ.

દષ્ટિ=(દષ્ટ-એણું) નજર.

શિલા=પથર.

ઝંઝવા=ઝાંખમાં પાણી ભરાઈ
આવતું તે.

ચાતુર્માસ=ચારમાસ=ચોમાસું.

સરતા=(સ્ત. વહેવું) વહેતા.

ઓર=વિચિત્ર.

ફોક=નકામું; બ્યથ.

પ્ર'ના.

૧. ચક્રચુંગ શિખરતું વણું ન કરો.

૨. પર્વત ઉપર રહી થું થું દેખાતું હતું ?

પાઠ ૩૫ મા.

રાક્ષસી વિસ્તારનાં=ત્રણાં મોટાં ને
પહોળાં.

ગીચ=ભરચક; પાસે પાસે.

જવરનાશક=(જવર-તાપ+નાશક-
મટાડનાર) તાપને મટાડનાર.

અગત્યનાં=જરૂરનાં

ફળદ્રુપ=રસાળ.

સૌન્દર્ય=(સુન્દર વિશેષ છે એને
ચ પ્રત્યય લાગવાથી ભાવ-
વાચક નામ બની ગયું છે)
સુન્દરપણું.

અષ્ઠૌષધી=(ધ. ત. સ.) વન-
સ્પતિની દવા.

ઉદ્ધરતાથી=મોટા મનથી.

હુંક નજરથી=થોડા લાભથી લક્ષ-
યાપને.

પરિણામે=અંતે.

હાનિ=નુકસાન.

ઉન્નત=ઉત્ + મત) અવિચારી.

વોકળા=પાણીનાં નાળાં.

સંહાર=(સ્ત્ર. જ્ઞ. ધા. હરવું) નાશ.

વિધવિધપ્રકારે=જુદી જુદી રીતે.

જનરસ=મોટો.

ડેરાકૂન=ઉત્તર દિશામાંનું એક શહેર.

બગીચારૂપ=બગીચા જેવો=રસા-
ળ ને સુંદર.

ટાંકણે=વખતે.

અવસર=સારો વખત; તહેવાર.

આખાદી=ચઢતી.

પ્રશ્નો.

૧. સિંકાનાનાં ઝાડ ક્યાં ઉગે છે ?
૨. જંગલથી શા લાભ થાય છે ?
૩. જંગલનો નાશ કરવાથી શું પરિણામ આવે છે ?
૪. આપણા દેશમાં જંગલનું રક્ષણ શી રીતે થાય છે ?

પાઠ ૩૬ માં.

ખલીફા=મહમદ પેગમ્બરની પછી
 ગાદીએ બેસનાર.
 જમાનો=વખત.
 શીદાશીદા=ખુશ ખુશ.
 તવંગર=પૈસાદાર.
 નામના=કીર્તિ.
 બેગ=એ જાતનો અગીરી ઇલકાળ.
 આગા=શેઠ.
 કઠિઆરો=લાકડાં વેચનાર.
 વાંસો-પીઠ.
 કરાર=સરત; કરાવ.
 રિવાજ=ચાલ.
 મુફતી=મુસલમાન ધારાશાસ્ત્રી.
 કાજી=ઇનસાફ કરનાર.
 વહુનું નહિ=કામ થયું નહિ.
 જુમ્માનો દિવસ=શુક્રવારનો દિવસ.

દસ્તખસ્તા=(દસ્ત=હાથ; =ખસ્તા
 બાંધેલા) હાથ જોડીને, અદખ-
 સર.
 ફરમાવ્યું=કહ્યું; હુકમ કર્યો.
 લાફજ=શબ્દ.
 કાનુન=ધારા.
 તારી બાબુપર=તારી તરફથી.
 ઉમદા=ઉત્તમ.
 ખૂબી=કળા.
 સોબતી=સાથી.
 દામ=પૈસા.
 હાડકાંની ખરાબી થશે=માર પડશે.
 રજુ=હાજર.
 દરિઆફ=વિચાર.
 ખસિઆણો=શરમિંદા.
 દમ સુકાઇ ગયો=ખુબ મહેનત પડી.
 તમાશો=ખેલ.

બાધ.

આપણે જેવાં કામ કરીએ તેવાં ફળ મળે છે, માટે બીજાને
છેતરવાનું કે એવું બીજાં કોઈ નીચ કામ કરવું નહિ.

પાઠ ૩૭ માં.

શૌર્ય=(શર વિશેષ + ય) શુરાપણું.

વાટપાકું=રસ્તામાં લૂટ કરનાર.

વીર=મહાદુર.

ધાડ=લુટારોનો કાફલો.

પાળક=(પાક - પાળવું + ક)
પાળનાર.

ક્ષત્રીવટ=ક્ષત્રિયપણું.

કેશરીઆં=મરણીયા થઈ લડાઈમાં
છેવટ સુધી લડવું તે.

સતીત્વ=(સતી + ત્વ, ' ત્વ ',
' તા ' ને ' ય ' પ્રત્યયો
' પણું ' ના અર્થમાં લગા-
ડાય છે. સતીપણું.

રૂવાં ઉભાં થવાં=કંપારી આવવી.

જોખમ=નુકસાન.

ખડક=પાણીની સપાટીએ ઉપસી
આવેલો ટેકરો.

વીરબાળા-મહાદુર છોકરી.

સ્વાર્પણુ=(સ્વ+અર્પણુ) જાતનો
ભોગ આપવો તે.

જનન=જીવ.

યોગ્ય=લાયક.

સચના=ચેતવણી.

મુસીબત=હરકત.

આભ=વાદળ.

ટેક=પણુ-પ્રતિજ્ઞા.

યુગ=જમાનો; વખત.

પ્રશ્ન.

૧. પાળીઆ શા માટે ઉભા કરતા હશે ?
૨. પરદેશી લોકોના હુમલા સામે કયા કયા માણસો લડ્યા હતા?
૩. 'રણભૂમિ વિના બીજા સ્થળે પણ વીરપુરુષો શૌર્ય બતાવી શકે
છે,' એ વાક્ય સમજાવો.

૪. માનસિક શૌર્ય બતાવનાર દાખલા આપો.

બોધ.

પોતાના દેશના હિતને માટે પ્રત્યેક માણસે પરાક્રમ બતાવવું જોઈએ. પોતાના નિઃચયને વળગી રહી હમેશાં પોતાનું કર્તવ્ય યથાર્થ રીતે બજાવવું. અનીતિથી મોટો લાભ મેળવવાની કદી પણ ઇચ્છા ન કરવી.

પાઠ ૩૯ મો.

શ્રીમંત=(શ્રી-લક્ષ્મી + મંત-વાગો)
લક્ષ્મીવાગો; પૈસાદાર.

અકવર્તી=જેના તાળામાં ધણુ ખં-
ડીઆ રાગ હોય એવો મોટો
રાગ.

મહારાગધિરાજ=(મહારાગ+અ-
ધિરાજ) મોટા રાજાઓનો
ઉપરી.

દિગ્વિજયી=(' દિક્-દિશા + વિજય
+ ઇન્-વાગો) બધી દિશા-
ઓમાં વિજય મેળવનારો.

અખીતંગ=અખનાર (સં. લિખ્યતે
ઉપરથી ટુંકામાં લિં)

અશકિત=(પં. ત. સ) આશા
પાળનાર; તાબેદાર.

સામંતશિરોમણિ=(સ. ત. સ) બ-
ધા સામંતોમાં શ્રેષ્ઠ.

જત=(સં ચત ઉપરથી) જરૂર.

યુદ્ધકૌશલ્ય=(કૃશળ + ' ય ' =કુશ-
ળતા) લડાઈમાં કુશળતા.

પ્રસન્ન=રાજી.

સ્વીકારવું=કબુલ કરવું.

સહાય=મદદ.

પદવી=હોદ્દો.

છળભેદ=કપટ.

ઘાટ ધડવો=મારવાને યુક્તિ કરવી તે.

ટીપ=પાદી, ખરડો, લીસ્ટ.

વંશપરંપરા=(પરંપરા-એક પછી
એક આવવું તે; હાર) વં-
શમાં ઉતરી આવતા માણસો.

વિખ્યાત=(વિ+ખ્યા ધા. વખ્યાણુ
કરવા) જાણીતું; પ્રસિદ્ધ.

કહેણુ=વચન.

સ્વહસ્તે=પોતાને હાથે.

વિમળદેવી=સુરપાળની પત્ની અને
જયશિખરીની બહેન.

ચાવડામણિ=(સ. ત. સ) ('મણિ'
એ એટલા વાચક પ્રત્યય છે).

ચાવડા રાગજોમાં છે.

રાજેન્દ્ર=(સ. ત. સ) ('દ્વન્દ્'
એ આહી એટલા વાચક પ્રત્યય

છે) રાગજોમાં દ્વન્દ્ જોયો
અર્થાત્ છે.

સુભદ્રોપરી=(સુભદ્રા-અહાદુર યોદ્ધો
+ઉપરી) યોદ્ધાઓનો ઉપરી.

તન=પુત્ર.

નીચ=હલકું.

ખેડ=શોક.

નિષ્કપટ=(' નિષ્' -નહિન કપટ)
કપટ વગરનું.

રિપુ=દુશ્મન.

પ્રયાસ=મહેનત.

ધર્મયુદ્ધ=યુદ્ધના નિયમ પ્રમાણે
લડવું તે. પહેલાંના વખતમાં

આવા પ્રકારનાં યુદ્ધ થતાં.
લડાઈ બંધ હોય ત્યારે બંને
પક્ષનાં માણસો એક ખીજા
સાથે ખેસી આનંદ કરતાં
અને ત્યારે લડાઈ ચાલુ થાય
ત્યારે પાછા એક ખીજા સાથે
બહાદુરીથી લડતા. હાલના
વખતમાં આવાં યુદ્ધ થતાં
નથી. ઇતિહાસમાં ક્ષત્રિય
જાતિ 'ધર્મયુદ્ધ' માટે પ્રસિદ્ધ છે.

હેતુ=મતલબ; ઇચ્છા.

અધમ=નીચ.

દૈવયોગે=દૈવબળથી; કવચિત્.

ફતેહ=જિત.

ફાડવા=ઝલત્યાવી પોતાના પક્ષમાં
લેના.

ખચીત=નફી.

ધર્મ=દ્રુજ.

દુર્દશા=નડારી દશા.

દેસકથ્યાણુભાવ=દેશનું હિત કરવાની
લાગણી.

નખોદ=સત્યાનાશ.

વેદવાક્ય=વેદનું વચન; નિશ્ચિત
વચન.

સત્યમેવજયતે=સત્યજ મય પામેછે.

ઈંદ્રાસન=ઈંદ્રનું આસન.

ત્રિલોક=ત્રણ લોક-સ્વર્ગ, પૃથ્વી
ને પાતાળ.

પ્રતિષ્ઠા=શાખ; આખર.

રાજદ્રોહ=રાજની સામું ફિતુર ક-
રવું તે.

ફિટકાર=ધિક્કાર.

ખટ્ટો=કલંક.

પ્રશ્નો.

૧. ભુવડ કયાંનો રાજા હતો ?
૨. જયશિખરી ઉપર કયારે અને શા કારણથી તેણે ચડાઈ કરી ?
૩. 'લક્ષ્મી ચાલ્યો...ધરવું' એ વાક્ય સમજાવો.

જોધ.

ભારે લાલચથી લોભાઈ પોતાના રાજને કદી નુકસાન કરવું નહિ. પોતાનો ધર્મ ખરાખર નહિ બળવતારા માણ્યો કદી સુખી થતા નથી. પૈમો, પદવી એ સર્વ વખત જતાં નાશ પામે છે પણ કરેલાં કર્મનાં ફળ તો વહેલાં મોડાં ભાગવવાજ પડે છે.

મોટી લાલચથી સુરપાળ ડગ્યો નહિ એ તેનું માનસિક શૌર્ય ગણાય.

પાઠ ૪૦ મો.

રાની=જંગલી.

હિંસક=હિંસા કરનાર અર્થાત્

માણીએને ફાડી ખાનાર; કુર.

નિભાવતાં=ગાળતાં.

ટાપુ=ખેટ.

ઋષિપત્ની=ઋષિની સ્ત્રી.

વલકત્ત=ઝાડની છાલનાં લુગડાં.

ખ્યાલ=વિચાર.

યુક્તિ=કળા.

બેહદ=(બે+હદ) હદ વગરનું; ધણું.

રોચ=ધંધો.

આખાદ=સુખી.

એકત્ર=ભેગા.

અમ્બમંદ=શુદ્ધિશાળી.

આબાદ=સુખી; ચઢતો સ્થિતિનો.
શીટશે=મટશે.

પ્રશ્નો.

૧. માણસ જાતની આરંભની સ્થિતિ કેવી હતી ?
૨. તેમાં કેવી રીતે સુધારો થતો ગયો ?
૩. સંત્યાથી શા ફાયદો થાય છે ?
૪. ' પાશોરામાં પહેલી પુણી ' એટલે શું ?

ભોધ.

શુદ્ધિપ્રગતીજ માણસ જાત હાલની સ્થિતિમાં આવી શકી છે, માટે શુદ્ધિની કેળવણી ધણી અગત્યની છે.

કોઈ પણ જાતની દરકત નડે ત્યારેજ તેની શોધ થાય છે.

પાઠ ૪૧ મો.

નોટ:-“ અભિજ્ઞાન શાકુંતલ ” નામનું સંસ્કૃત નાટક મહાકવિ કાલીદાસે લખેલું છે. તે ા ગુજરાતીમાં ભાષાંતર થયેલાં છે. તે ભાષાંતરમાંથી આ પાઠ લીધેલો છે. તે નાટકનો સાર નીચે પ્રમાણે છે.

વિશ્વામિત્ર ઋષિના અતિશય ભારે તપને લીધે ઈંદ્રને ચિંતા થઈ કે રખેને તે માઈ પદ લઈ લેશે. એ વિચારથી ઋષિના તપનો ભંગ કરવા માટે ઈંદ્રે મેનકા નામની એક અતિ સુંદર અપ્સરાને ઋષિ પાસે મોકલી. તેણે નૃત્ય, ગાન, હાવભાવાદિ સ્ત્રીચારિત્ર્ય કરી ઋષિને તપથી બ્રૂટ કીધા. પછી ઋષિએ મેનકા સાથે સંસાર માંડયો. કેટલાક વખત પછી મેનકાને એક પુત્રી જન્મી. મેનકાએ તે પુત્રી ઋષિને સોંપવા માંડી પણ ઋષિએ તેનો સ્વીકાર ન કર્યો. આથી

મૈનકા તે પુત્રીને એક વૃક્ષ નીચે મૂકી સ્વર્ગમાં ચાલી ગઇ. હવે
 એવું બન્યું કે એક વખત કાશ્યપ ઋષિના શિષ્યો નદીએ સ્નાન
 કરવા જતા હતા. તેમની દૃષ્ટિએ પેલી બાલિકા પડી. ત્યાંથી તેઓ
 તે બાલિકાને ઋષિ પાસે લઇ ગયા. અને તેમણે ઋષિને તેની સ્થ-
 ણી હકીકત કહી. વૃક્ષ નીચે તે બાલિકાનું પક્ષીએ રક્ષણ કર્યું હતું
 તેથી તેનું નામ શકુંતલા (શકુંત-પક્ષી+લા-રક્ષાએથી = પક્ષીઓએ
 જેનું રક્ષણ કર્યું છે એવી) પાડ્યું. એ પ્રમાણે શકુંતલા કાશ્યપ
 ઋષિના આશ્રમમાં ઉછરી મોટી થઇ. તે તેની સખીઓ સાથે
 સંઘળે વખત આનંદમાં ગુજારતી હતી. એક વખત ઋષિ પોતાના
 શિષ્યો સાથે પ્રજાસપાટણની જાત્રાએ ગયા હતા. તે દરમિયાન
 તેમના આશ્રમમાં દુષ્યંત નામનો મૂર્ધવંશી રાજા શિકાર ખેલતો
 આવી પહોંચ્યો. શકુંતલાએ તેનો યોગ્ય સત્કાર કાઢ્યો. ઋષિના
 આશ્રમમાં આવું કન્યારતન જોઇ રાજા ખુશી થયો. તે ત્યાં ફટલોક
 વખત રહ્યો. ધીમે ધીમે રાજા અને શકુંતલા વચ્ચે પ્રેમ બંધાયો.
 પછી બંને જણ ત્યાં ગાંધર્વ લગ્નથી પરણ્યા. શકુંતલાને દુષ્યંતથી
 ગર્ભ રહ્યો. પછી દુષ્યંત રાજા પોતાના નગર તરફ ચાલ્યો ગયો.
 જતી વખતે તેણે પોતાની ઓળખાણુ સારૂં એક વીંટી શકુંતલાને
 આપી હતી, અને કહ્યું હતું કે હું નગરમાં ગયા પછી તને તેડવા
 મોકલીશ. પતિના વિયોગથી શકુંતલા અતિશય દિલગીર થઇ. એક
 વખત તે વિચારમગ્ન થઇ બેઠી હતી તેવામાં તેના આશ્રમમાં
 દુર્વાસાઋષિ આવી ચડ્યા. પણ તેની શકુંતલાને ખબર પડી નહિ.
 પોતાનો યોગ્ય સત્કાર નહિ થતાથી ઋષિ ક્રોધે ભરાયા. તેમણે શકું-
 તલાને શાપ દીધો કે ‘ તું જેનું ખ્યાન ધરી બેઠી છે તેનોજ તને
 વિયોગ થશે ’ ઋષિનાં એ વચન સાંભળી શકુંતલાની સખીઓ દિન-

ઘીર થઇ. પછી શકુંતલાને પણ એ વાતની ખબર પડી એટલે સર્વેએ ઋષિને ઘણી આજ્ઞા કરીને માફી માગી. હયા લાવી ઋષિએ કયું કે ' પાછળથી મેળાપ થશે ' આ વાત બન્યા પછી થોડે વખતે કણ્વ ઋષિ યાત્રા કરી પાછા આજ્યા. તેમણે શકુંતલાની સઘળી હકીકત જાણી ઘણી ખુશી બતાવી. કેટલાક સમય પછી તેમણે શકુંતલાને પોતાના શિષ્યો સાથે દુષ્યન્ત પાસે મોકલી. રસ્તામાં એવું બન્યું કે એક નદીમાં સ્નાન કરતાં (દુર્વાસા ઋષિના શાપને લીધે) સાડીના છેડે બાંધેલી વીંટી સરી પડી. શકુંતલાને તે વાતની ખબર પડી નહિ, અને તે દુષ્યન્ત પાસે ગઇ. પણ તે શકુંતલાને વિસરી ગયો હતો. આથી તેણે શકુંતલાને પોતાને ઘેર રાખી નહિ. બિચારી શકુંતલા ત્યાંથી નિરાશ થઇ પાછી ફરી ને કાશ્યપના આશ્રમમાં આવી. ત્યાં તેણે એક પુત્રને જન્મ આપ્યો. તે પુત્ર આશ્રમનાં સર્વ બ્રાહ્મણોને ઘણો પજવતો હતો માટે તેનું નામ સર્વદમન પાડ્યું. હવે એવું બન્યું કે નદીમાં સરી પડેલી વીંટી એક માછલી ગળી ગઇ હતી. તે માછીને હાથ આવી. માછીએ એ વીંટી રાખને આપી. વીંટી જોતાંજ રાખને શકુંતલાનું સ્મરણ થયું. (અહીં શાપનો અંત આજ્યો.) હવે તેને ઘણો પસ્તાવો થયો. એક વખત તે રાક્ષસો સાથે યુદ્ધ કરવા ગયો હતો, ત્યાંથી પાછા ફરતાં તે ઋષિનાં દર્શન કરવા માટે આશ્રમમાં ગયો. ત્યાં એને સર્વદમન ને શકુંતલા મળ્યાં. આ નાટકમાં કવિએ ઘણાં મનોહર ચીત્રો ચીતર્યા છે.

ખોવાયેલી વીંટી જોતાંજ પૂર્વ સમયનું અભિજ્ઞાન—ઓળખાણ દુષ્યન્તને થાય છે, અને એ રીતે બનેલો મેળાપ થાય છે. તેથી એ નાટકનું નામ ' અભિજ્ઞાન શકુંતલા ' પાડ્યું છે.

તપોવન=(પ. ત. સ) તપ કર-
વાનું વન.

ભાંડું=ભાષમેન.

નમસ્કાર=નમઃ+(કૃધા. કરવું + અ)
પ્રણામ; નમન.

પ્રણામપૂર્વક=(બહુવ્રીહિ સ. પ્રણામ
છે પૂર્વે જેની તે) પ્રથમ
પ્રણામ કરીને.

પરિક્રમણુ=(પરિ-ચારે તરફ +
ક્રમ્ ધા. ચાલવું + અનક્રિયા.
પ્રલય) ફરીને.

અક્ષી=સખીનું મંભોધન.

પ્રિયવંદા=(ઉપપદ સમાસ) પ્રિય
બોલનાર સ્ત્રી. અક્ષી વિશેષ-
વ્યક્તિવાચક નામ.

રાજપુત્ર=દુષ્યંત.

ઉત્કંઠા=તીવ્ર ઇચ્છા.

આશ્રમ=ઋષિનું રહેઠાણ.

પગ ઉપડતા નથી=જવું ગમતું નથી

તપોવન વિગોગ=(પ. ત. સ.)
તપોવનથી છૂટાપડવું અર્થાત
તપોવન મૂકીને જવું.

કેવળ=ફક્ત; માત્ર.

કલા=કાળીઆ.

નર્તાન=(નૃત ધા-નાચવું + અન્ત,
નાચવું તે.

સકંઠ=ગંધી.

વનલતા=(પ. ત. સ.) વનની વેલી.

પત્ર=પાંદડાં.

ઉભરા=ઉદ્ગાર.

સામટા અર્થ—હરણાં મોંઢામાંથી દર્બના કાળીઆ નીચે નાખી
દે છે, અને તારો વિગોગ થવાનો જાણી દુઃખ થવાથી મોર પક્ષી
નર્તાન-આનંદ ભૂલી જાય છે. વનની સર્વ વેલીઓ જાણે ખરેખરી
રૂદન કરતી હોય, તેમ પાંદડાં વેરી (પાંદડાં ખરી પડે છે એ જાણે
આંસુ પડતાં હોય એવી કવિ કલ્પના કરે છે) પોતાની દિલ-
ગીરી દર્શાવે છે.

સંભારીને=ચાદ લાવીને; સ્મરણ થવાથી

વનજ્યોત્સના=વેલનું નામ છે.

માનીજણી બેન=સગી બહેન.

સ્નેહ=પ્રેમ; હેત,

પ્રિય=વહાલી.

શાખાફળી હાથ=કાળીઓને હાથ-
ની ઉપમાં આપી છે.

સંકલ્પ=નિશ્ચય.

ભાર્તાર=(કૃષ્ણ. ભરતું-પોષણ કરવું)

પોષણ કરનાર; પતિ.

અવર=ખીજા.

સમાન=બરાબર

સુકૃતથી=સારાં કર્મથી.

અમાણુ=યથાર્થ; જોઈએ તેવા.

વધુ=વધુ

વર વિષે=વર મેળવવાની આત્મતામાં

તેની એટલે નવમાલિકાની.

ચિંતા=ફિકર.

અર્થ—મેં તારે માટે પતિનો નિશ્ચય મારા મનમાં પ્રથમથીજ કરી મૂક્યો હતો. તારાં સારાં કર્મથી—આચરણથી તને રૂપમાં, કુળમાં અને ખીજા સંયુક્તમાં બરાબર અને જોઈએ તેવો પતિ મળ્યો. વળી મારી નવમાલિકાને પણ આંખારૂપી પતિ મળ્યો, તેથી ખરેખર એમની પણ જોડ થઈ. તમે જાને (શકુંતલા ને નવમાલિકા) સારા વર મળવાથી સુખી થયાં, તેથી તમારી બંનેની ચિંતા હવે મને મટી ગઈ.

સુપરત=સોંપણ.

આ બે જણની=ગૌતમી અને પ્રિયવંદાની.

લાડકડી=(‘ડી’ લઘુતાવાચક પ્રત્યય

છે) લાડ કરનારી.

ભારેવાદી=ગર્ભવતી.

નિર્વિઘ્ને=(બહુપ્રીતિ) (નિર+વિઘ્ન)

અડચણ વગર.

શુભ વર્તમાન=સારા સમાચાર.

કલાવજ્ઞે=મોક્ષજ્ઞે.

વીસરું=ભૂલું

સાહી=પકડી.

કુશ=દામ.

રૂઝા=મટવા.

અમળ=મેલ વગરનું.

સામટા અર્થ—મોક્ષમાં દાસની અણીથી પડેલો બા રૂઝવા માટે તેં ચોકખું ઇંચુદિતું તેજ રેડયું હતું. વળી સામાની મુડીએ ખવરાવી ઉઠેરેલો આ પુત્ર જેવો હરણો તને છોડીને જતો નથી, (મૃગ પણ શકુંતલાના વિયોગથી દુઃખી થાય છે.)

કાં આવેછે=શા માટે આવે છે ?

જણીને=જન્મ આપીને.

જતન=રક્ષણ.

ભગવાન='ભગવાન' (વિશેષ) નું

સંબોધનરૂપ.

સંપ્રદાય=રિવાજ

તેડ=કિનારો.

વિસામો=આરામ.

મહાપ્રતાપી=મોટા પ્રતાપવાળો

(પ્રતાપ-પ્રાદિ સમાસ).

આપોઆપ=પોતાની મેળે.

વૃત્તિ=વલણ.

અવર=ખીજ

સામાન્ય=સાધારણ

સતકાર=માન.

પ્રાપ્ત થવો=મળવો.

ઉદય=ચઢતીસ્થિતિ; સુખ.

બંધુજનો=સગાં વહાલાં.

અર્થ--જણે તપ એજ જેનું ધન છે એવા અમે ઋષિ સાથે તમારા જેવા ઉંચા કુળના ક્ષત્રિયનો સંબંધ થયો છે તેનો ખુશીથી વિચાર કરો. અર્થાત્ આપણો સંબંધ ધણો શ્રેષ્ઠ છે. તમારા ને શકુંતલાના હૃદયમાં એકલીની તરફ સ્નેહની લાગણી પોતાની મેળેજ જન્મી હતી. અર્થાત્ તમારો સ્નેહ સ્વાભાવિક રીતે થયેલો છે. તમારો બંનેનો સંબંધ જોડવામાં બીજાં કોઇ સગાંવહાલાં વચમાં ન હતાં.

જેવી રીતે તમે તમારી બીજી બધી રાણીઓને બહુ માનથી રાખો છો તેવીજ રીતે આ-શકુંતલાને સામાન્ય-ખીજીઓના જેવાજ માનથી રાખજો. એથી વધારે માન એને પ્રાપ્ત થવું એ એના નશીબની વાત છે, તે સંબંધી વહુનાં સગાંવહાલાંથી કંઈ વંચારે બોલાય નહિ.

પ્રશ્નો.

૧. શકુંતલા કેાની પુત્રી હતી

૨. કાશ્યપને એ શી રીતે પ્રાપ્ત થયું ?

૩. શકુંતલા કોની સાથે પરણી હતી ?

૪. શકુંતલાને કાણે શાપ આપ્યો હતો ? અને તે શા માટે ?

બોધ.

માણસ પોતાના વિનયી વર્તન-આચરણથી સર્વને-પશુપક્ષીને પણ પ્રિય થઇ પડે છે. ખીજું આપણે પશુપક્ષીઓ તરફ માયાળુ વર્તન રાખવું જોઇએ. શકુંતલાએ પોતાના સદ્ગુણોથી આશ્રમનાં સર્વ બ્રાહ્મીઓનાં મન કેવાં હરણુ કર્યા હતાં તે આ પાઠથી જણાઇ આવે છે.

પાઠ ૪૨ મો.

ઉમદા=ઉંચું-સારું.

દેહણી-કનડગત.

સોસવું=વેઠવું; સહન કરવું.

પ્રસંગ=વખત.

ખામોશ=ધીરજ.

વકતા=(વચ્ચે ધા. બોલવું) છ-

ટાથી બાપણુ કરનાર.

રાજદ્વારી=રાજકાજ કરનાર.

નીચ=હલકું.

દુષ્ટ=ખરાબ.

ગાળોનો વરસાદ વરસાવો=ધણી

ગાળો દીધી.

મુગે મોટું=કંઈપણ બોલ્યા વિના.

ખદ્ધમાસ=ખરાબ માણસ.

પીછા=કેડો; પુઠ.

મશાલચી=મશાલ ઝાલનાર ચાકર.

આગ્રાધારી=આગ્રા ધારણુ કરનાર

મતલબ કે હુકમ પાળનાર,

વિશ્વ વિખ્યાત= (સા. ત. સ.)

દુનિયામાં પ્રસિદ્ધ.

પાનું પડયું=સંબંધ જોડાયો.

વૃષ્ટિ=વરસાદ.

ખરાબી=નુકસાન.

વિપત્તિ=દુઃખ.

મીકું=સારું; લાભકારક.

સત્ય વચની=સાચું બોલનાર.

અચળ=ડગે નહિ તેવું; દઢ.

દુઃખનાં ઝાડ ઉગ્યાં=ધણું દુઃખ

પડ્યું.

સમો=સમય; વખત.

સહેવું=સહન કરવું; વેઠવું.

હુબકી=ગભરાઈ.

ધૈર્ય=ધીરજ.

ધારો=રાખો.

સજ્યો=ખનાવ્યો.

વિશ્વ=દુનિયા.

તદાપિ=તોપણ.

અર્થ--પ્રભુ આપણે માથે સંકટ નાખે તો તે પણ સહન કરવું તે હમેશાં મનમાં રાખી રહેવું નહિ. (દુઃખથી ગભરાવું નહિ) દુઃખથી ગભરાઈને કદી હિંમત હારો નહિ પણ ધણાં દુઃખ આવી પડે ત્યારે ધણી ધીરજ રાખવી. ૧

ઇશ્વરે આ વિશ્વનો ખેલ મેલના માડવા જેવો ખનાવ્યો છે. જેમ વરસાદ એકદમ આવે છે ને વળી ધરીમાં જતો રહે છે તેમ સંસારમાં સુખદુઃખના પ્રસંગો અણધાર્યાં આવે છે ને વળી ચાલ્યા જાય છે, માટે ધણાં દુઃખ આવી. ૨

એક વખત સારી ખખર મળે તો વળી એક વખત નકારી ખખર પણ જાણવામાં આવે. યાદ રાખવું કે બધો વખત એક સરખો (સુખમાં કે નર્મ દુઃખમાં) જતો નથી માટે ધણાં દુઃખ આવી. ૩

દુઃખને પ્રસંગે જો આપણી કંઈ પણ યુક્તિ ન ચાલે તોપણ દુઃખ મનમાં લાવીને ગભરાઈ જવું તો નહિજ. પરંતુ તેવે વખતે જે શાંતિ રાખી ઇશ્વરસ્મરણ કરે છે એજ સારો છે. માટે ધણાં દુઃખ આવી. ૪

દુઃખપાશ=(કર્મ. સ.) દુઃખરૂપી જાળ.

અસહ્ય=ન સહન થાય તેવાં.

અપુર્વ=(બહુ પ્રીતિ) જેની પહેલાં નથી તેવું.

જરૂરી=ચાલુ.

પરિણામે=છેવટે.

રૂઠો ઢહાડો=સુખનો વખત.

અબ્યાસ=મહાવરો.

જામી=ફેલાઈ.

પ્રશ્નો.

૧. ક્ષમા અને ધૈર્ય એટલે શું ?
૨. એ ગુણો મેળવવાની શી જરૂર છે ?
૩. ધૈર્ય રાખનાર સ્ત્રી પુરુષોનાં દર્શાન આપો.
૪. ' ધીરજનાં ફળ મીઠાં છે ' એ વાક્ય સ્પષ્ટ રીતે સમજાવો.

બોધ.

ક્ષમા ને ધીરજનો ગુણ રાખવાથી આપણને અનેક રીતે ફાયદો થાય છે. દર્શાવે આપી તે આ પાઠમાં સમજાવ્યું છે. ખીજું, આવી પડેલા દુઃખથી ગભરાઈ ન જતાં તે દૂર કરવાના ઉપાયો કરવાથીજ લાભ થાય છે, એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવું. ત્રીજું, જ્યારે આપણને દુઃખ પડે ત્યારે રામ, સીતા, હરિશ્ચંદ્ર વગેરેના દાખલા ધ્યાનમાં રાખવા કે જેથી આપણું દુઃખ કંઈક ઓછું થાય તે મનમાં ધીરજ રહે.

પાઠ ૪૪ મો.

ઉડતા રોગ=ચેપી રોગ.

લક્ષણ=ચિહ્ન.

પરમાણ્=બણી નાની રજકણ.

સૂક્ષ્મ=ઝીણું.

તંદુરસ્ત=નીરોગ.

સૈયડ=શળી.

અવધિ=મુદત; હદ.

પ્રાણહર=જીવ લેનાર,

આધિ=રોગ,

નિર્ગત=(બહુ વીહિ સં) નબળો.

સલામતી=સારું.

પ્રસરે=(પ્ર+સૃ+ધા-સરવું) ફેલાય.

વિષ=ઝેર.

પ્રાણધાતક=પ્રાણ હરનાર.

નિમુંળ=(બહુ વીં સં) મુળ વિનાનું.

ઐન=બઉંના દાણાના જેટલું વજન.

ક્રાંતર=લેપ.

સન્નિપાત=તાવ જેવા ભારે રાગ-
થી દરદી ચાળા કરે છે તે.

સજવું=કુલવું.

પાછું વળે=ઉઘટી થાય.

અવશ્ય=જરૂર.

પ્રશ્નો.

૧. એપી રાગ શાથી ઉત્પન્ન થાય છે ?
૨. એ રાગને ઉડતા રાગ કેમ કહે છે ?
૩. એપી રાગ કયા કયા છે ?
૪. કાલેરા ચાલે ત્યારે શી સાવચેતી રાખવી ?
૫. કાલેશ લાગુ પડ્યો હોય એવા દરદીની સારવાર શી રીતે કરવી ?
૬. શીળીનો રાગ શી રીતે થાય છે ?

બોધ.

આરોગ્ય એ મનુષ્યને મોટું સુખ છે. પહેલું સુખ તે જાતે નર્યા
એ કહેવત લક્ષ્મી રાખવી. શરીરને નીરોગ રાખવા માટે ચોકખી
હવા, ચોકખું પાણી ને તાજે ને નિયમસર ખોરાક લેવા દરેક
માણસે કાળજી રાખવી. એ ખાતતમા બેદરકાર રહેવાથી ઘણી વખત
ભયંકર રોગ લાગુ પડે છે. માટે દરેક માણસે પોતાનું આરોગ્ય
જાળવવા ખાસ કાળજી રાખવી.

પાઠ ૪૫ મા.

માચીન=ધણા જુના (પ્રાચ-
'સૌથી આગળનો' અથવા પૂર્વ
(દિશાનું નામ) ઉપરથી).

રિખાબો=કુખ દીધું.

જાણા=સંપ,

અદલાખદલી=એક ખીજનાં પકડેલાં
માણસ પાછાં આપવાં તે.

શરીરે ધસાઇ ગએલો=નિર્બળ
થએલો; જંગલી લોક તે
કાચે જિઅન,

સૈનેટ=રાજસભા.

કાલાવાલા=આજીવ.

મસલત=સલાહની વાતચીત.

દોસ્તદાર=ભાઈપદ; મિત્ર.

આગ્રહ=તોણ.

અવ્ય=પ્રતિષ્ઠિત માણસ.

પદવી=દરજાએ.

માદી=ખરાબ.

બળાદીન=નિર્બળ.

આશ્ચર્ય=નવાઈ.

ધર્માચાર્ય-(ધર્મ+આચાર્ય-ગુરુ)

ધર્મ ગુરુ.

ઉમરાવ દીલ=મોટું મન.

રિયામણુ=દુઃખ.

કારી જખમ=જખમો ધા.

વ્યર્થ=નકાસું=ફોકટ.

કોલ=વચન.

નમ્રતાપૂર્વક=(બ. વી. સ) ન.

મતાથી.

પ્રશ્નો.

૧. રેઝુલ્સ કોણ હતો ?

૨. તેણે પોતાના દેશને શો લાભ કર્યો ?

૩. રેઝુલ્સનું નામ ઇતિહાસમાં શા માટે અખ્યાત છે ?

બા.ધ.

દરેક માણસે દેશાભિમાન રાખવું જોઈએ. પોતાના દેશના સુખને માટે પોતે ગમે તેવું સંકટ સહન કરવું. સુખની લાલચથી પોતાનું વચન તોડવું નહિ, કે દેશને ગેરલાભ કરવો નહિ.

પાઠ ૪૬ મા.

નજીવી=હલકી.

જાન=જીવ.

ક્રમ=ગોઠવણ.

જખમી=ખાવલ.

શિક્ષા=સગ.

સ્વાર્થ=(સ્વ-પોતાનો+અર્થ=લાભ)

પોતાનો અર્થ કે લાભ.

મસંભ=વખત.

નીવડો=ફેંસલો.

એકદલી=સંપ

મવીણુ=હોશિયાર

પરપર=એક બીજા ઉપર

કુનેહ=અતુરાધ

નિમાળ=પ્રુદાની બાંદગી કરવી તે.

(મુસલમાની ધર્મમાં પાંચ

કામો ફરજિયાત છે (૧)

પ્રુદા એક છે ને હજરત મ-

હમદ સાહેબ તેના રસુલ છે

એવું અરવી વાકય (કલમો)

છે, તે બાણુવું ને અંતઃકરણ

પુર્વક સત્ય માનવું (૨)

નમાળ=એક દિવસમાં પાંચ

વખત પ્રુદાની બાંદગી કરવી.

(૩) રમળનના રોજ (ઉપ-

વાસ) કરવા (૪) ગૃહસ્થે

હજ કરવી (૫) અમુક

રકમ બાર મહીના સુધી

જેના સ્વામિત્વમાં રહે તેનો

જૂઠે ભાગ ધર્માદા કરવો.

દિવાલ=ખીંત

મૂર્તિપૂજક=મૂર્તિને પૂજનાર

જીજીદાર=જીવનું હોય તેને દુરસ્ત

કરવું તે

સદરહુ=ઉપર કાંદેલો

યોગ્ય=સાયક

સ્થાન=જગા

બડીફજર=મળસકું

અગ્રેસર=આગેવાન

રાહ=વાટ

ધધરેઅજા=ધધરની મરજી

ખ્યાતિ=આબરૂ

શુભચિહ્ન=સારી નિશાની

સંકત=ગુપ્ત વિચાર

કફની=પહેરણ

ફત્તય=કામ

અનેક=ધણી

પ્રસંગ=વખત.

કલ્યાણુ=બહું

પ્રશ્નો.

૧. મુસલમાની ધર્મ કાણે સ્થાપ્યો ?

૨. મહમદ પેગમ્બરને શી હરકતો વેકતી પડી ?

૩. મહમદ પેગમ્બર સાહેબે કહ્યો મટાડવા માટે શી અતુરાધ વાપરી તે કહો.

બોધ.

કોઇ પણ નજીવી બાબતમાં કદી તકરાર કરવી નહિ. નઠારા માણસો સાથે કામ પડે તો થોડું નુકસાન વેડી પણ સંપત્તી ચાલવું. એ પક્ષ વચ્ચે તકરાર ચાલતી હોય ત્યારે ચતુરાઇ વાપરી તેમની વચ્ચે સંપ કરાવવો એ પણ એક પ્રકારનો પરાપકાર છે.

પાઠ ૪૮ મો.

પહેલા વર્ગના=ઉત્તમ
રમણીય=(રમ+મનીય) સુંદર
ગામઠી= ગામ લોકો પાતાના
અર્થે ચલાવે તે; ખાનગી
મધુર=કામળ અને મીઠું
દેવસ્થાન=(દેવ+સ્થાન-જગા)
સ્થાન-સ્થા ધા—ઉભા રહેવું
+ અન પ્રત્યય) દેવનું મંદિર
પદ=મજન
મુળથીજ=નાનપણથીજ
અચ્છો=સરસ
ગવૈયો=(ગે ધા-ગાવું) ગાનાર
સંસ્કૃત=સંસ્કાર પામેલી અર્થાત્
મુધરેલી ભાષા. હિંદુ લોકનાં
બધાં ધર્મ પુસ્તકો એ ભા-
ષામાં લખાયેલાં છે. દુનિયા.

ની સર્વ ભાષાઓમાં સંસ્કૃ-
ત ભાષા શ્રેષ્ઠ ગણાય છે.
કાગ=મરણ
ગુજરી ગયાં=મરી ગયાં
નિરાધાર=(નિર-નહિ+આધાર-
મદદ) મદદ વગરનું.
મત=અભિપ્રાય
જાત્રા=(જા ધા. જવું) તીર્થની
જગાઓમાં ફરવું તે
કાશીવિશ્વેશ્વર=મહાદેવનું નામ છે.
(હિંદુસ્તાનમાં એવી બાર
મૂર્તિઓ-જ્યોતિર્લિંગ છે
તેમાં સૌરાષ્ટ્રમાં સોમનાથ
(૨) વિજયનીમાં મહા-
કાળેશ્વર (૩) દક્ષિણમાં
રામેશ્વર (૪) કાશીમાં

વિશ્વનાથ (પ) ગોદાવરી
તટે ધ્યંયક (૬) હિમા-
લયમાં કેદારનાથ એ મુખ્ય
છે.)

ભાવણી=એક જાતનો રાગ છે
રનાન=(રના ધા-નહાવું+અન)
નહાવું તે

મઠ=આશ્રમ

કૃષ્ણ ચરિત્ર=કૃષ્ણજીનું વૃત્તાંત

આશીર્વાદ=આશિષ

કાવ્ય શક્તિ= (પ. ત. સ) કવિતા
ખનાવવાની શક્તિ

દેશાટન=(દેશ+અટન-અટ ધા.
- કરવું) દેશમાં કરવું તે;
મુસાફરી

અજળ=નવાઈ પમાડે એવી

સૃષ્ટિ સૌન્દર્ય= (પ. ત. સ) દુનિ-
આની શોભા

રચના=(રચ્ ધા-ખનાવવું+અન)
ખનાવટ

કદપના=અનુમાન કરવાની શક્તિ

પ્રવાસ=મુસાફરી

નિમિત્ત=મહાનું

દરમિઆન=તે અરસામાં

મજબાયા=ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં આ-
લતી ભાષા

અબ્યાસ=મહાવરો

અનુભવ=મહાવરોથી મળતું જ્ઞાન

ઉત્ત્ર=તામસી=ચડાઉ

સ્વતંત્ર=ફ્રી

મળતાવડો=માયાળું

ગુજરાન=નિર્વાહ

દેખાવડા=સુંદર; રૂપાળા.

લીન=ગરક થઈ જવું તે

રસિક=રસવાળા

આશીંગણુ=આભારી

સદ્બોધ=સારી શિખામણુ

ક્ષણુજંગુર-ક્ષણુવારમાં નાશ પામે તેવું

શૃંગાર=વીર, કૃષ્ણ, રૌદ્ર શૃંગારાદિ

નવ રસમાંનો એક

સાહિત્ય=ઇતિહાસ, અલંકાર, કવિ-
તાને લગતા ભાષાના પ્રયોગ

દરકાર=પરવા; ગરજ

ઉભરો=મનની લાગણી

તરણુ=જીવન

પ્રકૃતિ=સ્વભાવ

અબ્યાસી=શિખનાર

સંગીત=ગાવાની કલા

પ્રશ્નો.

૧. દયારામનો જન્મ કયા થયો હતો ?
૨. તેમણે કેવી રીતે કવિત્વ શક્તિ પ્રાપ્ત કરી ?
૩. મુસાફરીમાં તેમને શી અડચણો પડી ને તેથી તેમને શા લાભ થયો ?
૪. તેમનો સ્વભાવ કેવો હતો ?
૫. ગુજરાતના પહેલા વર્ગના કવિઓનાં નામ દો.

બાધ.

મુસાફરીથી થણા ફાયદા થાય છે, એ બાબત લક્ષમાં રાખી દરેક માણસે પ્રસંગ આવે મુસાફરી કરવા સુકવું નહિ. દરેક માણસને દુઃખની કસોટીમાંથી પસાર થવું પડે છે. આપણે હંમેશાં સાધુ પુરુષોનો સમાગમ કરવો.

પાઠ ૪૯ મો.

પ્રપંચ=દગો; કપટ

વત્સ=પુત્ર, શિષ્ય વગેરેને બોલાવતાં વપરાતો શબ્દ

જી=મોટા માણસ બોલાવે ત્યારે નમ્રતા દર્શાવવા 'જી' વપરાય છે.

પ્રવેશ=(પ્ર+વિશ પેસવું) પેસવું તે.

કવિતાના અર્થ-ચાણાક્યના અન્યા નકે તેડાથી દોષ વિનાનો માણસ પામી જાય પામે, તો હતો તેનો ગુજાર હું માટે તે ધાતકથી કેમ ના કરે ?

વણિક=વાણિયા.

કુટુંબ=ખરાબ.

સાક્ષી=નંદ રાજના પ્રધાનનું નામ.

અમાત્ય=પ્રધાન.

જનપતાબંધ=પાકાબંદોબસ્તથી.

પરિક્રમણ=ફરીને આવવું તે.

વિરાજ્ય=‘બેસો’ એ અર્થનો

માનવાચક શબ્દ.

મર્મલયુ=(પં. ત. સ.) બેદભયું.

અધટિત=અયોગ્ય, હૃદયી વધારે.

આદરમાન=આવકાર, સત્કાર.

અકાર=કહવું; ખરાબ.

તેજ=ધમધોકાર (૨) પહેલાનો.

અત્યંત=ધણી.

આદરશક=મોટો વહેમ.

દોષ=અવગુણ.

ગત=મરણ પામેલો; મહુમ.

શરદઋતુ=એ નામની ઋતુ.

પૂર્ણિમા=પુનેમ.

તુલ્ય=બરાબર.

પરમ=વધારે.

પ્રસન્ન=રાજી.

પ્રિય=કલ્યાણ.

પ્રતિપ્રિય=ગમતુ કરી બદલો વાળનાં તે

લાલચુ=લોભી.

કૃપા=મહેરબાની.

નિવૃત્તિ=નિરાંત.

ફરમાવો=કહે.

પ્રતિ=સામે.

અવિરુદ્ધ=વિરુદ્ધ નહિ તે; મળતું.

વર્તીલું=ચાલવું.

અધન્ધ=અભાગીયો.

વિરોધ=દુશ્મનાવટ.

અઘાપિ=હજીસુધી.

માજી=પહેલાંના.

ભય=ખીક.

ધ્રુપાવી=ઢાંટી.

વિરુદ્ધ=ઉલટું.

વાગ્દોષ=(વાફ-વાચા+દોષ) વા-
ણીનો દોષ.

નિદોષ=દોષ વિનાનું.

પ્રતિકાર=ઉપાય.

વિષ્ણુગુપ્ત=ચાણાક્યનું બીજું નામ.

રખે=જોડે.

૧૦ નોટ-‘ સુદારાક્ષસ ’ એ નામનું સંસ્કૃત નાટક વિશાખદત્ત નામે કવિએ રચેલું છે. એની વાત એવી છે કે પાટલી પુત્રનો રાજા નંદ, ધન અને બળના મદમાં અંધ થએલો હોવાથી લોકોને બહુ દુઃખ દેતો માટે તેને ચાણાક્યે ગાડી પરથી ઉઠાડી મૂકી ચંદ્રગુપ્તને રાજ્ય અપાવ્યું. નંદનો પ્રધાન રાક્ષસ નામે હતો તેને પકડવા માટે ચાણાક્યે પ્રયત્ન કર્યો. પણ તે ચંદનદાસ નામના કાષ્ઠ વણિકને ત્યાં ગુપ્ત રહ્યો હતો. ચાણાક્યે તે વાત જાણી એટલે તે ચંદનદાસને બોલાવે છે ત્યાંથી આ પાઠની શરૂઆત છે. ચાણાક્ય ચંદનદાસને ધણો ભય બતાવે છે પણ તે અમાત્ય રાક્ષસનું કુટુંબ સોંપતો નથી. આખરે ચંદનદાસની માલ મિલકત જપ્ત કરી તેને ફાંસી દેવાની શિક્ષા કરે.

છે. જ્યાં તેને ફાંસી દે છે ત્યાં અમાત્ય રાક્ષસ આવી ચંદનદાસ-
ને છોડાવે છે.

પ્રશ્નો.

૧. ચાણાક્ય કોણુ હતો ?
૨. ચંદનદાસે કોને આશ્રય આપ્યો હતો ?
૩. ચંદ્રગુપ્ત પહેલાં પાટલીપુત્રનો રાજ્ય કોણુ હતો ? શા માટે તેને પદભ્રષ્ટ કીધો ?
૪. ચંદનદાસ, ચાણાક્યનો અપરાધી શા કારણથી હતો ?

પાઠ ૫૧ મો.

સ્વરૂપ=રૂપાવ.

ખંતીલા=ઉમંગી.

પ્રવાહ=(પ્ર+વહ ધા. વહેવું) વ-
હેવું તે.

ભસ્તી=મોજાં ઉત્પન્ન થાય તે.

ઘોટ=પાણીનું ઉતરી જવું.

ગંભીર=ગહુ મોટા.

શુભારે=આસરે.

સંરક્ષણ=(સમ્ + રક્ષ ધા. રક્ષવું
+ અન) બચાવ.

ખળભળાટ=ગરબડ.

આચકો=હરકત.

મહાભારત=મોટું.

રાગિણ્ડ=(રોગ+હ્રષ્ટ શ્રેષ્ઠતા વાચક
પ્ર) વધારે રોગવાળું.

હેતુ=પ્રયોજન; ધ્વિષ્ટા.

ફળદ્રુપ=રસાળ.

અભુત=નવાઈ જેવું.

કસ=ગુણ, સત્વ.

પ્રુલ્લુ=સ્પષ્ટ; ઉધાકું.

ખખોલ=ખાડો; કાણું.

કૃત્રિમ=ખનાવટી.

આડચ=અંતરાય.

પ્રશ્નો.

૧. ભસ્તીઘોટ ઘોટલે શું ?

૨. હોલાડ કેવી જમીનમાં આવેલો છે ?

૩. ક્યુસિનસની આસપાસની હવા રોગિષ્ટ હોવાનું કારણ શું ?
 ૪. નદી કાંઠાની જમીન લોકો શી રીતે ફળદ્રુપ બનાવે છે ?

બોધ.

માણસ નો ખંતથી કામ કરે તો તે વહેંચુમોડું પણ પાર પડે છે એ યાદ રાખવું. બુદ્ધિબળથી માણસો અસુલ કાર્યો કરી શકે છે.

પાઠ પર મો.

દ્વેષ=છબ્બાં.

કાષ=દ્વેષ; સ્મરણ.

ગૂહી નાખવું=ખેતરમાં ઉછરતા

પાકને કાપી નાખવો તે.

ગંજી=ચાકી.

કુર=ધાતકી.

કાર કરવું=મારી નાખવું.

પ્રસરવું=ફેલાવું.

દાખ=કાણુ.

અવધિ=હદ.

તિરસ્કાર=અનાદર.

ખડો કરવો=રજી કરવો.

મહેણાં મારી=લાગણી દુઃખાવી.

દેશનિકાલ=દેશ બહાર કાઢી મૂકવો તે

વિયોગ=દુઃખ પડવું તે.

મોંમાગ્યા=એઈ એ તેટલા; પુષ્કળ.

વાટખરની=રસ્તાનું ખર્ચ-લાયું,

લાડું વગેરેનું ખર્ચ.

વતન=પોતાનો દેશ-જન્મભૂમિ.

પ્રસંગ=વખત

પજવણી=દુઃખ દેવું તે

વિરોધી=વેરી

કાળા પાણીની=દેશનિકાલની

સતાવણી=પજવણી

ફસાય છે=ઠગાય છે

રિદ્ધિસિદ્ધિ=દોલત ને મોટાઈ

પ્રશ્નો.

૧. દ્વેષ ને વેર એટલે શું ?

૨. આફ્રિકી લોકોની બળવાન પ્રજા શા માટે લાજ લાકતી નથી ?

૩. કેવી પ્રજામાં ક્ષમા ને ઉદારતા હોય છે ?

૪. યુધ્ધોએ પોતાને કરેલા નુકસાનનો ખદલો કેવી રીતે વાળી આપ્યો ?

૫. દ્વેષ કરનારનેજ નુકસાન થાય છે તેના દાખલા આપો.
બોધ.

સારા ને સમજી માણસોએ દ્વેષ કે વેરની લાગણી રાખવી નહિ. દુશ્મનને પણ દામા આપી તેનું બહુ ઇચ્છવું એમાંજ આપણું ખરું ભૂષણ રહેલું છે.

પાઠ ૫૩ મો.

સહીસલામત=કંઈપણ બેખમ વિના
દીપમાળ=દીવા મૂકવા માટે ચણેલો
થાંભલો.

લાગરેલાં=ઉલાં રાખેલાં

બારા ઉપર=મુખ આગળ
ખરાબો=પાણીમાં નીકળેલો ટકરો
કરામત=યુક્તિ
તખક=માળ; મજલા

પ્રશ્નો.

૧. દીવાદાંડી એટલે શું ?

૨. દીવા સ્થિર નહિ રાખતાં ફરતા રાખવાનું કારણ શું ?

૩. યુજ્જાતનાં કયાં કયાં બંદરોમાં દીવાદાંડીઓ છે ?

પાઠ ૫૫ મો.

ટોચ=શિખર

લોકિકિત=(લોક+ઉક્તિ-બોલવું)

લોકનું બોલવું તે; કહેવત

સોનાનો વરસાદ વરસી રહ્યો છે=

હુનર ઉદ્યોગ અતિશય હોવાથી

ત્યાં પ્રબળ પૈસો છે.

જંગી=ભારે

અખયબી=નવાઇ

ભૂ રચના=(ભૂ+રચના) જમીનની
બનાવટ

આબોહવા=(આખ+હવા)હવાપાણી

ઉચ્ચ=સારું

લક્ષણુ=ગુણ

જોગવાઈ=સગવડ

સફર=મુસાફરી

દાંતાવાળો=ખાંચાવાળો

ખારકસ=મોટું વહાણ

ખનીજ=(સ્વન્-ખોદવું+જ-જ-મેલું)

ખાણુમાંની નીકળતા પદાર્થો

નિરંતર=દરરોજ

ઉત્સાહ=આનંદ

આંચકો ખાતા નથી=ડરતા નથી

વૃદ્ધિ=(વૃદ્ધ ધા-વધવું+ઈ) વધવું તે

સૂઝી આવે છે=જણાઈ આવે છે

હિતચિંતન=ભલું થાય તે માટે

વિચાર કરવો તે

ખાછી પાની કરવી=ડરવું

સ્વાર્થ ત્યાગ=પોતાનો લાભ છો-

ડવો તે

બ્યાવહારિક=(વ્યવહાર+ઈક) વહે-

વાર સંબંધી

વિશેષ=ખાસ

તરંગી=ફક્ત લાંબા લાંબા વિચાર

કરી બેસી રહેવું તે.

ફરજ=કર્તવ્ય

ધણી ઉચી=તીવ્ર

નોંકા સેનાપતિ=દરિયાઈ સૈન્યનો

ઉપરી

ઁખડતા=મોટાઈ

ગંગનવર=વિશાળ

સંમતિ=મત; અભિપ્રાય

મોકળા=મોકોચ વિના

સ્વાશ્રય=પોતાના પર આધાર

રાખવો તે

સ્વાભિમાન=ટેક; સન્માન

પ્રતાપ=મહિમા

આળાદ=ઉચ્ચ; સાફ

સુખસમૃદ્ધિવાળી=સુખી ને પૈસાવાળી

પ્રશ્નો.

૧. અંગ્રેજ લોકની મોટાઈનાં કારણ કહો.

૨. ' ઇંગ્લાડના રાજ્યમાં સુરજ કદી આવ્યમતો નથી ' એ વાક્ય સમજાવો.

૩. જળ માર્ગે પહેલી પૃથ્વી પ્રદક્ષિણા કાણે કરી ?

૪. અંગ્રેજ પ્રજા વિષે નેક્સન શું કહેતો ?

બોધ.

દરેક માણસે પોતાના દેશનું અભિમાન રાખી દેશની આબાદી વધે તેવાં કામ કરવા પ્રયત્ન કરવો.

પાઠ પદ્ધતિ.

છેલ્લા દિવસો=મરણ સમયનો વખત
 વિકળ=શિથિલ; નિર્બળ
 ક્ષણભંગુર=ક્ષણવારમાં નાશ પામી તેવું
 સત્તા=અમલ
 ઉપભોગ=ભોગવર
 વિકળ=દોહર; જીર્ણ
 કવળ=ક્રૂર; માત્ર
 રક્ષક=(રક્ષા, રક્ષણ કરવું+અક્ષ)
 રક્ષણ કરનાર
 પાલક=(પાલ-પાળવું+અક્ષ)પાલણ
 કરનાર
 એળે=નકામી; ફેલ
 માફક=પેડે
 ગમગીન=દીવગીર
 ભયભીત=(પં. ત. સ. ભયથી ભીત-
 બીધેલો) ચિંતાતુર
 વૃત્તિ=મનનું વલણ
 ઇતિહાસ=ભગમ
 આવીશાં=વિશાળ
 આવીશાં=દોહર

અત્યંત=ધારું
 કાબેલ=ચતુર
 બાહ્ય-હિંમતવાન
 કપટનું પુતળું=કપટથી ભરેલો
 અર્થાત્ કપટી
 જીવાવેરો=મુશ્કેલીમાંથી ધર્મ નહિ
 પાળવાના કારણથી હિંદુઓ
 પાસેથી લેવાતો કર
 નામની=ઉપલક્ષ
 તખત=ગાદી
 શંધિ=સલાહ
 અંબર=જયપુર નગરથી ત્રણ મૈલ
 છેટે આવેલું છે. જયપુર પહેલાં
 ત્યાં રાજધાની હતી. હજુ પણ
 ત્યાંનો રાજમહેલ બેવા લાયક છે.
 કાવતરું=પ્રપંચ
 ગિરઝર=માથું કાપી નાખવું તે
 સર થયો=તાબે થયો
 અમ=મરેનત
 જે મહા પુરુષ એટલે શિવાજી

અવસ્થા=ગોઠવાણુ

એક્ય=(એક+‘ય’ ભાવવાચક પ્ર-
ત્યય) એકતા; એકપણ; સંપ.

અનુન=નુસ્સો

નીખી=તીવ્ર,

વિધવા=(અ. પ્રી. સ.) ધણી વગ-
રની સ્ત્રી.

ધોકો=નુકસાન.

પ્રશ્નો.

૧. ઔરંગઝેબનો સ્વભાવ કેવો હતો ?
૨. ક્યાં ક્યાં રાજ્ય તેણે ખાલસા કર્યા ?
૩. રજપૂતો સાથે તેને લડાઈ થવાનું કારણ શું ?
૪. મરેડી બળ વિષે ઔરંગઝેબ કેવો વિચાર રાખતો હતો ?
૫. મરેડી વિગ્રહ વખતે દેશનો ન્યતિ કેરી હતી ?
૬. ભોપાળના યુદ્ધની લડીકત કહો.
૭. નાદિરની ચડાઈથી દિલ્લીની અને મોગલ પાદશાહની સી-
અવસ્થા થઈ ?

બોધ.

આપણાથી ઉતરતા દરજ્જાના માણસો હોય તોપણ તેમની સાથે સંપ રાખવો. દુષ્ટ કામ કરવાથી પાછળથી પસ્તાવો થાય છે માટે હંમેશાં નીતિને રસ્તે ચાલવું. ધર્મ માણસો સાથે વેર બાંધવું નહિ. નાના સરખા શત્રુથી પણ હશે માનવ રહેવું.

૧૧ નોટ—મરેડી રાજ્ય દિનપ્રતિદિન વધતું જવાથી દિલ્લીના પાદશાહે મરેડા સત્તાનો ખંસ કરવા નિજમ સાથે ખટપટ ચલાવી નિજમ સરકાર દિલ્લી ગયો ને મંત્ર કરી બાહરાવ પેશ્વા સાથે યુદ્ધ કરવા નિશ્ચય કર્યો. આ વખતે નિજમ પાસે ઉત્તમ તોપખાનું હતું. તેણે ૧ લાખ સૈન્ય સાથે ભોપાળના અમેલ દુર્ગમાં મુકામ કર્યો. આ વર્તમાન બાહરાવને ખબર પડતાં તે અસંખ્ય સેના સાથે અહીં

આવ્યો ને તેણે ભોપાળની આબુખાબુ પોતાની સેના ષસરાવી દીધી. ખોરાકને પાણીની તંગી પડવાથી નિઝામ ગભરાયો. આવા અણીના પ્રસંગે રાજા જયસિંહનો પુત્ર દશ હજાર રજપૂત સૈનિકો લઈ નિજમની મદદમાં આવ્યા. ઉભો પણ મરેકાએ તેને હરાવી કાઢ્યો. હવે નિજમની ગભરાણનો પાર ન રહ્યો. તેણે મદદ માટે દિલ્હી પત્રો લખ્યા પણ ત્યાંથી તેને મદદ મળી નહિ, છેવટે તેણે પોતાના પુત્રને હૈદરાબાદમાં કુમકે બોલાવ્યો પણ મરેકાએ તેને દક્ષિણમાંજ અટકાવ્યો. હવે નિજમે નિરાશ થઈ મહા યુદ્ધ કર્યું પણ તેમાં તે હાર્યો ને પાદશાહ પાસેથી મરેકાને આખો પ્રાંત અપાવવાની શરતે નિજમે સલાહ કરી.

પાઠ ૫૭ મો.

પૂર્ણકળા=ચઢી.

દિનપરદિન=વખત જતાં

ફતેહમંદ=વિજયી.

યશસ્વી=યશવાળી; પ્રખ્યાત.

ચોથ=ઉપજનો ચોથો ભાગ.

ઉમરવું=અયવું.

મોટો વિચાર=ઘણી ચિંતા.

કટો વિગ્રહ=ભારે લડાઈ.

સુરક્ષિત=(સુ-સારીરીતે + રક્ષ-ધા + ઇત) સારી રીતે રક્ષાયલા-મજબુત.

અમતન=મહેનત.

કારકીર્દિ=અમલ.

ધર પુટવું=ધરનાં માણસો વિરુદ્ધ પક્ષમાં લળી જાય તે.

નામની=હક્કી; કહેાની.

અનુપમ=(અન્+અપમ 'ઉપમા' નું ડુંકુર) ઉપમા આપી શકાય નહિ તેવું, ઘણું શ્રેષ્ઠ.

પ્રવર્તાવનાર=ફેલાવનાર.

ધરાદો=વિચાર.

છત=સામાન

અલંકાર=ધરેણી, શણગાર વગેરે.

પ્રસંગોપાત=યોગ્ય સમય.

સમૃદ્ધિ=દોલત.

એકાદ અવયવ તોડવા=એકાદ પ્રાંત | એકત્ર=એકઠું.
પોતાને તાબે કરી લેવા. | અભિપ્રેક=ગાદીએએસાડવાની ક્રિયા.

પ્રશ્ન.

૧. હિંદમાં ૧૭૩૮ થી ૧૭૬૦ સુધીમાં કયાં કયાં મોટાં રાજ્યો હતાં?
૨. મરાઠા લોકોની ચઢતીનું કારણ શું?
૩. મોટા મરાઠા સરદારો કયા હતા?
૪. બાલાજી બાજીરાવે જેની રાજનીતિથી પોતાનો અમલ મજબુત કરી મોગલાઇ બળ તોડી નાખ્યું?
૫. ૧૭૬૧ ની લડાઇથી મરેઠી રાજ્યપર શી અસર થઇ?

બોધ.

મોટાં કામ ધીરજ, ઉદ્યોગ ને સંપત્તી થાય છે. પોતાના વિચારનેજ વળગી રહી કોઇ પણ કાર્ય કરવું નહિ પણ અનુભવી માણસોની સલાહ લઇ કામ કરવાથી ઘણો લાભ થાય છે. હાથ લીધેલું કામ પૂર્ણ થાય ત્યાં સુધી પોતાના પક્ષનાં માણસોને નાખુશ કરવાં નહિ.

પાઠ ૫૮ મો.

વય=ઉંમર.

હયાત=જીવતો.

સમારવું=સુધારવું.

મના કરી=ના પાડી.

કોઠી=વખાર

મુશીબતો=હરકતો.

કારાગૃહ=અંધારી કોટડી.

નૌકાધિપતિ=દરિયાઇ સૈન્યનો

ઉપરી

ધડા વગરનો=મંત્રોષ વગરનો.

સમર્થ=શક્તિમાન.

જલદ=ગરમ.

કાસળ=મૂળ.

પરિચય=સહવાસ.

તર્કટ=પ્રપંચ.
હસ્તાવેજ=ખત.

કરમાન=હુકમ.
પદવી=અધિકાર, હોદ્દો.

પ્રશ્ન.

૧. અંગ્રેજ ને નવાબ વચ્ચે લડાઈ થવાનું કારણ શું ?
૨. અમીચંદ વિષે શું જાણીએ ?
૩. સિરાજ-ઉદ-દૌલાની રાજ્યનીતિ કેવી હતી ?
૪. કલાઇવે કેવો પ્રપંચ કરી નવાબને દરાબો ?
૫. ૧૭૬૦ ની સાલમાં શા બનાવ બન્યા ?

બોધ.

હાથ નીચેનાં માણસોને સ્વતંત્ર રીતે વર્તવા દેવાં નહિ. યાદ રાખવું કે કોઈ પણ દામ ઉતાવળથી અને વિચાર કર્યા વિના કરવાથી લાભ થતો નથી પણ નુકસાન થાય છે.

પાઠ પઢે મો.

કૌંસીલ=કારભારી મંડળ.

રેસિડન્ટ=દેશી રાજ્યમાં અંગ્રેજ સરકાર તરફથી રહેતો અધિકારી

ગણકારવું=ગણતરી આપવું.

સોસવું=વેઠવું

પરાભવ=નાશ.

હરામી=ગેરબ્યાબખી

મુકત=(મુઝ્ ધા-છાંડવું+ત)છૂટો.

નકાસ=પરદેશ જતો માલ.

આંચીઆ=દરિઆઇ દૂટારા.

સંધાવમહ=સત્તાહ ને વિમહ.

દુરંદેશીપણું=દીર્ઘ નજર

મુખપાસેના બેટ=સાબી ને વસઇ.

તહ=કાલકરાર.

મસલત=ખુપી સલાહ.

નામોશી=કલંક.

ખુશહીને રસ્તે=જમીનમાર્ગે.

ઉતટા હતા=ઉપડયા હતા

અબ્દીનો સમય=મુશકેલીનો વખત.

જળરજસ્તી=અળાતકાર.

ઉત્તેજન=મદદ.

જમાવટ=વિસ્તાર.

પ્રશ્ન.

૧. હેરિટિંગ્સના વખતમાં કયા કયા વિગ્રહો થયા ?
૨. એણે હિંદના રાજ્યવહીવટમાં શો સુધારો કર્યો ?
૩. બોર્ડ આવ કન્ટ્રોલ એટલે શું ?
૪. હેરિટિંગ્સના અમલથી કંપનીને શા લાભ થયા ?

જોવા.

સાધારણ સ્થિતિમાંથી ઉંચો દરજ્જો પ્રાપ્ત કરી શકાય છે એ હેરિટિંગ્સના વૃત્તાંત ઉપરથી જણાઈ આવે છે.

પાઠ ૬૦ માં.

આગળ પડવું=જાહેર કામમાં ભાગ લેવો.

ધુસરામાં=જોખમમાં.

પ્રતિષ્ઠા=આખરૂં

સન્નિધિમાં=દેખતાં.

સગર્ભા=ગર્ભવાળી.

વક્ષાદાર=વિશ્વાસુ

દહ=કાયમ.

ફૂલ=અધી.

અસાધારણ=સાધારણ નહિ તેવી-
મોટી.

કુમક=મદદ.

ભમાવવું=સંદેહ ઉપજાવવો તે.

નાશુદ=નિર્મૂળ.

સમારંભ=મેળાવડો.

વધીએ મુતલક=સ્વતંત્ર એલચી.

ધનાયત કર્યો=ભેટ કર્યો

દબદબો=કાઠ

તખત=આસન.

ખિલત=સરપાવ.

નજર ધરી=ભેટ મૂકી.

પગરખાં=જોડાં

પતરાણ=અડાઇ.

અનુક્રમે=એક પછી એક.

સિધાવી=ચાલી.

અધમ=હલકું

સાત્રાજ્ય=આખું રાજ્ય

નામોશી=કલંકીત

દેવચર્યા

પ્રસંગ=વખત

ઝાલી ઉડી=નળી પડી

રાજ્યદારી=રાજકારનાર કરનાર.

ગ ના=ગણતરી

પ્રશ્નો.

૧. નાનાંન ઉંચી સ્થિતિએ કાણે ચડાવ્યો ?
૨. તેણે ધુનાય વિરુદ્ધ શું કામ કર્યું ?
૩. નાનાના વખતમાં કયો મોટો બનાવ બન્યો ?
૪. તેના મરણ પછી મરેડી રાજ્ય શી રીતે નળણું પડ્યું ?

બાધ.

દરેક માણસે દેશાલિમાન રાખવું. પોતે મુશ્કેલીઓ વેડીને પણ દેશને હાથદો થાય તેવાં કામ કરવાં.

૧૨ નોટ—‘ સિંધીઆની ઇ. સ. ૧૭૮૭ ની લડાઇ, ઇ. સ. ૧૭૬૧ પછી પેશ્વાઇ નળણી પડીને ઉત્તર હિંદમાં મહાદણ સિંધીઆ બળવાન થઇ પડ્યો. આ વખતે રજપૂતાનામાં મહિમાદે વિગ્રહ ચાલતો હતો તે વખતનો લાલ લઇ મહાદણએ રજપૂતસ્થાનમાં પોતાની સત્તા વધારવાનો પ્રયત્ન કીધો. જોધપુર રાજ્ય પાસેથી તેણે અજમેર લીધું ને દર ત્રણ વર્ષે ખંડણી કરાવી. વળી તેણે ઉત્તર-હિંદની મુસલમાન જગીરો પણ જપ્ત કરવા માંડી. ઉત્તરહિંદમાં સૌથી મોટા મુસલમાન સરદાર મહમુદએમહમદાની તથા તેનો ભત્રીજો ઇસ્માઇલએગ સિંધીઆની વિરુદ્ધ ઉઠ્યા. સિંધીઆએ જયપુર રાજ્યપર ચડાઇ કરી ત્યાંના રાજા પાસે ૬૦ લાખ રૂ. ખંડણી કમુલ કરાવી તેમાંથી ટેલોક લાગ વસુલ કરી, કરાવેલી મુદતે બાકીની ખંડણી લેવા જ્યારે સિંધીઆનો માણસ જયપુર ગયો ત્યારે રજપૂતો સામા થયા ને જોધપુરનું સૈન્ય પણ જયપુરાધીશની મદદમાં

આવી ઉભું. વળી મહામ્બુદ્ધએગ ને ઇસ્માઇલ પણ જયપુરની મદદમાં
 ભળી ગયા. આ લડાઇમાં રજપૂતોએ સિંધીઆની સેનાનો નાશ
 કર્યો. ત્યાર પછી પુનઃ લડાઇ થઇ તેમાં પણ મહાદેવ સખત હાર્યો.
 સિંધીઆ રણભૂમિ છોડી દીગ સુધી પાછો ફર્યો, ને દિગનો કિલ્લો
 જાટ રાખને આપી દીધો. અહીં તેણે પોતાની બીજી બધી સેનાને
 બોલાવી. રજપૂતોએ લડાઇ લખાવી નહિ, કારણ કે તેમનો હેતુ સિંધી-
 આની લોકવૃત્તિ દાખી દેવાનો હતો, નહિ કે તેની સત્તાનો તોડ-
 વ્ધનો. યુદ્ધ પછી રજપૂત સેના વિખરાઇ ગઇ. ઇસ્માઇલએગ એકલો
 પડ્યો. કેટલાક દિવસ સુધી એગ ને સિંધીઆ વચ્ચે ઝપાઝપી થઇ
 એટલામાં સિંધીઆએ સાંભળ્યું કે બાદશાહી સૈન્ય સાથે રાહીલા
 સરદાર ગુલામ કાદરએગની રદ્દમાં આવે છે ત્યારે સિંધીઆ ગ્વા-
 લીઆર સુધી પાછો ફર્યો. આ વખતે પેશ્વાની મદદ મેળવવા માટે
 તેણે નાનાને પત્ર લખ્યો હતો, ને પોતાને મદદ કરવા માટે તેને
 વિનંતિ કરી હતી.

પાઠ ૬૧ મો.

પલટણુ=લશ્કરની એક ટુકડી
 રાજકીય=રાજ્ય સંબંધી.
 અનુભવ=મહાવરાથી મળતું જ્ઞાન.
 નામના=કીર્તિ
 ચોકસ=ખાતરીથી
 ખટપટ=તકરાર
 અલગ=દૂર
 વડો=મોટો.

તહ=સલાહ
 આશ્રય=મદદ
 રચવું=ગમવું
 ઇરાદો=વિચાર
 જનરલ=મોટો
 ઝઝુમવું=ટમટમી રહેવું.
 વિગ્રહ=લડાઇ
 ચોજના=ગોઠવણ

કુશળ=ચાલાક
 ઉદારતા=મોટું મન
 અસંખ્ય=ધણી
 જળાશય=નવાણુ
 સમરાવ્યાં=સુધરાવ્યાં
 ફરજ=પોતાનું કામ
 પ્રયત્ન=જેર
 સ્વાર્થ=પોતાનો લાભ
 મનસુખો=વિચાર
 ભોજ આપવો=તણ દેવો
 જિગર=મન

ઘરઘારવું=ગમે તેમ કરી પૈસો મેળવવો
 પ્રામાણિકતા=વહેવારમાં સાચવટ.
 અરબાદ=દુઃખી, હેરાન
 બહેતર=ભલું; કલ્યાણ
 ઘાટ ઘડે=વિચાર કરે
 સ્થાનિક=દેશના
 સ્પષ્ટ=પોકાં
 યોજના=ગોઠવણી
 નામાંકિત=પ્રખ્યાત
 ખિતાબ=પદકાવ; પદવી
 પાણી ઘારાવતી=નમણી પાડતી

પ્રશ્નો.

૧. આર્થિક વેલેસ્થીની રાજનીતિ કેવી હતી ?
૨. કયા કયા વિગ્રહોમાં તેણે લાગ લીધો ?
૩. નેપોલિયન કાણ હતો ?
૪. 'તેનામાં ફરજ બળવવાની લાગણી પ્રયત્ન હતી' એટલે શું ?
૫. 'પાણી' શબ્દ વિવિધ અર્થમાં વાપરી બતાવો.

પાઠ ફર મો.

સૈકુ=સો વરસનો કાળ
 કંપનિ=વેપારી મંડળી
 પગપેસારો=ધીમેધીમે ધુસી જવું તે
 કટ્ટો=જખરો.
 જુઓ=જોખમ.

સૂચના=એતવણી.
 ગુપ્ત મસલત=છાની સલાહ.
 દલાડો વળવો=લાભ થવો.
 ગંજમ=નુકસાન.
 સામીત=પૂરવાર.

ફરમાવ્યું=હુકમ કર્યો.

ન છુટકે=કમ નથી.

કાશીશ=પ્રયત્ન.

બ્યર્થ=ફોકટ.

દાવો=હક.

ખોલાચાલો=વર્તણૂક.

મીઠો=મળતીઓ.

ફાડવા=પોતાના પક્ષમાં લેવા.

મુલાકાત=મેટો.

વિષમ=ખરાબ.

ધા=દુમલો.

ખંચાયા=અચર્યા.

ઉદ્વિતાપ=ગર્વ.

પેન્સન=વાપિ ક રકમ બાંધી

આપવી તે.

નજરકેલ=સખત ચોકી પહેરામાં

રાખવું તે.

પ્રશ્નો.

૧. ૧૮ મા સૈકાની આખરે કંપનિ સરકારની સ્થિતિ કેવી હતી ?

૨. વેલેસ્લીએ દેશી રાજ્યોને તાબામાં લેવા શી યોજના કરી ?

૩. છેલ્લો મરાઠા વિગ્રહ થવાનું કારણ ?

૪. બાહુરાવના ગુણદોષ કહો.

પાઠ ૬૩ મા.

મહંત=મેટો પુરુષ.

પ્રતિક્ષા=સ્થાપના.

નામના=કીર્તિ; મોટાઈ.

તરવાર હાથમાં લીધી=સડવૈયા બન્યા.

એકયા=એકતા; સંપ.

મખબિંદુ=વચમાં આવેલું શહેર, રાજધાની.

તિજોરી=બંડાર.

લગયક વૃત્તિ=સડવાનું વલણ.

દટતા=(દટનતા-પણું) દટપણું

તેજ=જુસ્સો.

પાછને=પોતાનો જુસ્સો સીખોને આપીને.

લોદામાંથી પોતાદ બનાવ્યા=સાન

ધારણ પ્રભમાંથી લડવૈયા બનાવ્યા.

મંત્ર=છૂપો વિચાર.

અજીત=જીતી શકાય નહિ તેવું.
 ઇલાખ=અપનામ.
 જેર કર્યા=તાબે કર્યા.
 આણુ વર્તા=સત્તા ફેલાવી.
 પાંખમાં લીધા=પક્ષમાં લીધા.
 મુકરર=ગોઠસ.
 ધાસ્તી=ખીક.
 લયડવું=નમળું પડવું; અશકત થવું.
 પ્રબળ=વધારે બળવાન.
 અભિપ્રાય=મત.
 તર્ક=અટકળ; અનુમાન.
 પ્રત્યક્ષ=આંખ સામે. [પ્રતિ-સામે
 અક્ષ-આંખ.]
 મથ્યા=પ્રયત્ન કર્યા.

ફૂલ સત્તા=અધો અધિકાર.
 અધાધુંધી=અવ્યવસ્થા; અંધેર,
 વર્તાઈ=ફેલાઈ.
 બેવફા=નિમકહરામ; વિશ્વાસઘાતી
 ફર=જીલમ
 તહ=સદાહ
 આંખ ઉઘડી ગઈ=મમં સમગ્રઈ
 ગયો
 પીછા=કેડો.
 સ્ત્રીકારી=કબુલ કરી
 સંતોષ-(સમન્તુષ ધા. ધરાવું)
 ધરાવું તે.
 અણીનો વખત=સંકટામણ.

પ્રશ્નો.

૧. સીખ પ્રજામાં લડાયક જીરસો કેણે આણ્યો ?
૩. તેમણે કેવી રીતે રાજ્યખંધારણ કર્યું ?
૩. ગુરુગોવિંદ વિષે શું જાણીછો ?
૪. સીખ સત્તા શી રીતે ને કેવા સંજોગમાં વધી ?
૫. સીખ લશ્કર બળવાન હોવાનાં કારણ શાં ?

૧૩ નોટ—રણજીતસિંહના મરણ પછી અંધેર ચાલ્યું. આખરે
 રાજકુંવર દિલિપસિંહને ગાદીએ બેસાડી તેને નામે કારભાર કરવા
 ‘ખાલસા’ નામે એક સભા નીમી. એ સભામાં મહારાણી ચંદા-
 કુંવર, લાલસિંહ, જોહારસિંહ, ગુલામસિંહ ને ચતુરસિંહ એ મુખ્ય

હતા. સીખ લશ્કર ઘણું બાલજી ને ક્વાયતી હોવાથી ઉપર કહેલા આગેવાનોને ડર લાગ્યો તેથી તેમણે સીખ લશ્કરનું બળ તોડવા તેને (લશ્કરને) અંગ્રેજી મૂલક પર ચડાવ કરવા મોકલ્યું.

પાઠ ૬૪ મો.

અતિધીર-ઘણો લયંકર
કસોટીએ ચડ્યાં-ખીલી નીકળ્યાં
અસંતોષ-નાખુશ
અત્ર- [સં. માં અત્ર-અહીં ઉ-
પરથી] અહીં
ભત્યુ-મુસાફરી ખર્ચ
જૂજ-નજીવી
પ્રકાપ-[પ્રાદિ સમાસ પ્ર+કુપ્
ધા.] વધારે ક્રોધ
બળવો-ફિતુર
એપ-અસર અથવા લાગણી
કતલ કર્યાં-મારી નાખ્યાં.
તખ્તનશીન-ગાદીએ બેસવું તે

કુવાઇ-આણુ
સરંજમ- સામગ્રી
ભાઠાં-બાકાં
પગરવ-(પ. ત. સ.) પગલાનો
અવાજ; ધસારો.
મોખરે-આગળના ભાગમાં
જંગ-આરે યુદ્ધ
મોગલ પાદશાહ- શાહઆલમ
દાવાનળ-જખરો અગ્નિ
કૂર-ઘાતકી
વફાદાર-વિશ્વાસુ
પ્રસરી-(પ્ર+સૃ ધા. સરવું) ફેલાઈ

પ્રશ્નો.

૧. બળવો થવાનાં કારણ શાં ?
૨. બળવાની શરૂઆત કયાં થઈ ?
૩. બળવામાં ભાગ લેનાર મુખ્ય દેશી માણસો કયાં હતાં ?
૪. બળવો સમાપ્તનાર અંગ્રેજ સેનાનીઓનાં નામ દો.

પાઠ ૬૫ મા.

બહાર કથું-જાણીવું

આણ-સત્તા

પ્રાર્થના-સ્તુતિ

હિત-લાભ

સફળ-પાર પડવું તે

દત્તક-કોઈના છોકરાને પોતાની

મિલકતનો વારસ ઠરાવવો તે.

સનદ-પટ્ટો-[લખી આપેલા ઠરાવ]

નિર્ભય-ભય વિના

હકુમત-દેખરેખ

મંબંધ-બંધવહાર

કારકીર્દિ-અમલ

સુરક્ષિત-સાફ રક્ષણ થએલું હોય એવું

મિત્રાચારી-દોસ્તી

આબાદ-સુખી

દુકાળ-[દુષ્કાળ દુષ્ટ-નકારો +

કાળ-વખત) નકારો વખત

બનેક=એકથી વધારે ધણી.

વૃદ્ધિ=વધવું તે

સુખમતા=સગવડ

અવલોકન=(અબ+લુક ધા. જોવું

+અન પ્રત્યય) ખારીક જોવું તે

સમગ્ર=સામટું

ફરજ=ધર્મ

વિમત=આમત

સ્પષ્ટ=ખુલ્લું

નિભાવતી=ભરણુપોષણ કરતી

તગાવી=દુકાળના વખતમાં ખેડત

લોકોને સરકાર ખેતીનાં આ-

ભર ખરીદવા જે બાજે નાણાં

આપે છે તે.

દુકાળ નિવારણ=દુકાળની હરકતો

હર કરવી.

ધરિપતાલ=દવાખાનું

ફંડ=ઉધારણું

સ્કોલરશિપ=વિદ્યાર્થીઓને મદદ

માટે દરમાસે જે રકમ અ-

પાય છે તે

અક્ષીસ=ઉદારતાથી આપવું તે.

કૌંસિલ=મંડળી

વરિષ્ઠ=મોટી

પ્રતિનિધિ=મેમ્બર

ગટર=ગંદાપાણીને જવાનો માર્ગ

કરમો=મોટું ગામડું

લાયકાત=યોગ્યતા

ભરતી=ઉમેરો

માહિતી=અનુભવ

અમણી=આગળ પડતો ભાગ લેનાર

કોમ=નત
મસરવું=ફેલાવું

પ્રગાહિત=(પ. ત. સ) પ્રગનું
કલ્યાણ.

પ્રશ્નો.

૧. કંપનિ પાસેથી માહારાણીએ હિંદનો કારબાર શા માટે પોતાના હાથમાં લીધો ?
૨. હંદેરામાં રાણીએ દેશી રાજ્યોને શી છૂટ આપી ?
૩. બળવા પછી દેશની સ્થિતિમાં શો મુદ્દારો થયો ?
૪. દુકાળનું દુઃખ ટાળવા સરકારે કેવા ઉપાયો યોજ્યા છે ?
૫. દેશી લોકોને કયા હક મળ્યા ?
૬. તેથી લોકોને ફાયદો શો થયો ?

પાઠ ૬૬ માં.

નિરંતર=દરરોજ

ચેદુ=અંદરનો ભાગ

લક્ષ=ધ્યાન

ભૂસ્તરવેત્તા=પૃથ્વીનાં પડ સંબંધી

વિદ્યા જાણનાર

થર=પડ

બેળસેળ=મિશ્ર

હાડપિંજર=હાડકાનું ખોખું

પ્રાણિજ=પ્રાણીઓથી જન્મેલું

જ્વાળામુખી=જે પર્વતોના મુખ-

માંથી જ્વાળા નીકળે તે

ધરતીકંપ=ધરતીનું હાલવું તે

ઉપસી=તરી; ઉચ્ચ આવે તે

ઠેરઠેર=ઠેકાણે ઠેકાણે

અરસામાં=વખતમાં

અંશ=ભાગ

સંકોચાવું=રજકણો બેગી થઈ જાય તે

પૃષ્ઠ=ઉપલો ભાગ; સપાટી

ઉદ્ભિજ્જ=વનસ્પતિમાંથી ઉત્પન્ન

થતા પદાર્થો

પ્રશ્નો.

૧. પૃથ્વીની અંદરના ખડકોના કેટલા વર્ગ પાડ્યા છે ? તેમનાં નામ ને હકીકત કહો.

૨. પૃથ્વીની અંદર એ ગરમી શી રીતે આવી ?

૩. એ ગરમીથી શા ફેરફાર થાય છે.

ખોધ.

પૃથ્વીની અંદરની રચના જોતાં પણ ઇશ્વરની અદ્ભુત ચાતુરી જણાઈ આવે છે અને શુદ્ધ ખીલે છે, માટે પ્રસંગ આવે એવી આબતનો પણ ખત રાખી અભ્યાસ કરવો,

પાઠ ૬૭ મો.

પ્રાચીન=(પ્રાચ્ એટલે સૌથી
આગળનો અથવા ' પૂર્વ '
એ સંસ્કૃત શબ્દ ઉપરથી)
પહેલાંના વખતવું; ધણું જીવું

બિગ્ન=ભુદ્

માહીતી=અનુભવ

શીનિશી=એશિઆઈ તુર્કસ્તાનમાંના

સિરિઆ પ્રાંતમાંના ભૂમધ્ય

સમુદ્રને કિનારે વસતી એક જાત

પોઠ=માલ લાધેલા બળદ

મહત્વ=(મહત્-મોટું+ત્વ. પણ)
મોટાઈ

ધોકા=નુકસાન

સફર=સાંખી મુસાફરી

પ્રખ્યાત=(પ્ર+ખ્યા-વખ્યાણવું+ત્ત)
વખ્યાણાતો; જાણીતો.

કાશીશ=વિચાર

સોઈ=સંગવડ

પ્રશ્ન.

૧. હિંદ જોડે પ્રથમ કયા લોકો વેપાર ચલાવતા ?

૨. શીનિશી લોક પછી કયા લોકો વેપાર કરવા લાગ્યા ?

૩. તે વખતે હિંદ ને યુરોપ વચ્ચે વેપારના કયા માર્ગ હતા ?

૪. ડિઆઝ ને વાસ્કોડા ગામાએ કયો માર્ગ શોધી કાઢ્યો ?

૫. સુએઝનો રસ્તો કાણે ચાલુ કર્યો ?

૬. સુએઝની સંયોગીભૂમિ ખોદી તેની નહેર કરનાર મહા પુરુષનું જીવનવૃત્તાંત લખો.

પાઠ ૬૮ મો.

શન્યાભિષેક=ગાદીએ બેસતી વખતે

કરાતી ક્રિયા

તેજસ્વી=(તેજ + સ્વીન્ ઉપરથી)

તેજવાળું

મંદ મંદ=ધીમે ધીમે

જહાજ=નાનાં વહાણ.

કંગાળ=ગરિબ

બેડાળ=ઘાટ વગરના

પ્રવેશ=પેસવું

પ્રશ્ન.

૧. મુંબઈથી પોર્ટ સૈયદ જતાં વચમાં આગબોટ ક્યાં ક્યાં ઉભી રહે છે ?

પાઠ ૬૯ મો.

નેગવાઈ=સગવડ

પેઢીઓ=દુકાનો

વટાવી=પસાર કરી

બળતો પહાડ=જવાળામુખી

વમળ=ભરણ

પ્રવાસી=(પ્ર + વસ્=પ્રવાસ + ફન્
વાળો) પ્રવાસ મુસાફરી કરનાર.

બેચેની=ગભરાટ

પ્રશ્ન.

૧. હિંદુસ્તાનથી વિલાયત જવાના મુખ્ય ફેટલા રસ્તા છે ? તેમનાં નામ આપો ?
૨. હિંદની દપાલ વિલાયત કયે રસ્તે જાય છે ?
૩. પોર્ટ સૈયદથી માર્સેઈસ જતાં કયી કયી સામુદ્રધુનીઓ ઓળંગવી પડે છે ?
૪. ભુમધ્ય સમુદ્રમાં આવેલો અંગ્રેજ તાબાનો મુલક કહો.

પાઠ ૭૦ મો.

પ્રમાણમાં=મુકાબલો

સમૃદ્ધિવાળું=ધનાઢય

રળિઆમણું=સુશોભિત

ચોડા=પહોળા

પીલા=કુંપળો

હિંસારી=પ્રાણીઓને મારી નાંખનાર

માવજત=ખરદાસ; ચાકરી

ગુજરાન=નિભાવ

આરંભ=શરૂઆત

પ્રશ્ન.

૧. બ્રિટિશ બેટમાં મુખ્ય નગર કયાં છે ?
૨. હિંદુસ્થાન સાથે કયા શહેરનો વેપાર ચાલે છે ?
૩. હિંદની અને ગ્રેટબ્રિટનની આબોહવા સરખાવો ?
૪. ત્યાંના લોકોની સ્થિતિ કવી છે ?
૫. બ્રિટન પર કયી કયી પ્રજાએ અધિકાર ભોગવ્યો છે ?
૬. કોના અમલમાં તે દેશ સુધર્યો ?

પાઠ ૭૧ મો.

પદ્ધતિ=રીત

સત્તા=અધિકાર; અમલ

અમીર=ખાનદાન કુટુંબનાં માણસ

મત=અભિપ્રાય

ઓવ=છટ્ટી વિભાગના અર્થમાં જેમ

પ્રિન્સ ઓવ વેલ્સ=વેલ્સ પ્રાંતનો

પ્રિન્સ (રાજકુમાર).

કામન્સ=સાધારણ લોક

પ્રતિનિધિ=લોકોએ પોતાના વતી

મોકલેલો માણસ

ધર્માધ્યક્ષ=ધર્મશુરુ

અધ્યક્ષ=પ્રમુખ

હસ્તક=હાથમાં

મંત્રી=(મંત્ર-દૂપો વિચાર + 'મન')

વાળો) દૂપો વિચાર કરનાર

વડા=મોટો

ખજાનો=ભંડાર

જવાબદારી=જોખમ

યોજના=ગોઠવણ

ઉમેદવાર=ધન્ય રાખનાર

મુખ્ય=મોટી

અપીલ=નીચલી કોર્ટનો ફેસલો

અરજદારને નાપસંદ પડે અથવા

ગેરવાજબી છે એમ લાગે તો

ન્યાય મેળવવાને માટે ઉપલી

કોર્ટમાં અરજ કરવી તે

આર શણીઓ=(૧) મેરી પહેલી તેનું
લગ્ન ક્રાન્સના બીજા ફિલિપ
સાથે થયું હતું. (૨) ઇલિઝા-
બેથ એ કુંવારી રહી હતી.
એના વખતમાં ચીનમાંથી ચા,
અમેરિકામાંથી બટાટા ને
તમાકુ અને જર્મનીમાંથી
ગજવામાં રાખવાનાં ઘડીઆળ
વિલાયતમાં દાખલ થયાં હતાં.

(૩) એન્ન (Anne) આના
વખતમાં જિજ્ઞાસુ ને સ્કોટ-
લાંડ ઇંગ્લાંડ સાથે જોડાયાં.
(૪) વિક્ટોરિઆ-ચોથા વિ-
લ્યમની બત્રીજી થાય. તેમનું
લગ્ન જર્મન શાહનદા
આલ્બર્ટ સાથે થયું હતું.

અંધેર=અવ્યવસ્થા.

પ્રત્ન.

૧. બ્રિટિશ રાજ્ય વહિવટ કોણ ચલાવે છે ?
૨. પાર્લામેન્ટનું મંધારણ કેવી રીતે કર્યું છે ?
૩. અમીરોની સભામાં કોણ બેસી શકે છે ?
૪. બંને સભાઓનું મુખ્ય કામ શું છે ?
૫. રાજના હાથમાં શી સત્તા છે ?
૬. બ્રિટિશ બેટમાં મુખ્ય સત્તા કોની છે ?
૭. એ સત્તાને લીધે તેમને શા લાભ થયા છે ?
૮. હિંદમાં જ્યારે તેવી (કાયદાની) સત્તા હતી નહિ ત્યારે શી
હરકતો નડતી તે સવિસ્તર કહો.

પાઠ ૯૨ મો.

વિસ્તાર=લંબાઈ પહોળાઈ

છાછર=ખલુ ઉંકું નહિ તે

ખાદી=સળગડ

તરિહ=ખત

ચાલચલણ=રીત રિવાજ

ગમ=તરફ

રમણીય=સુંદર

ધનાઢય=(ત. ત. સ.) પૈસાથી ભરપૂર

પાત્ર=નદીનું તળીઉં

પ્રશ્ન.

૧. ક્રાન્સની આબોહવા કેવી છે ?
૨. ફ્રેંચને અંગ્રેજોના રીતરિવાજો કહે.
૩. ત્યાંની રાજ્યપદ્ધતિ કેવી છે ?
૪. પ્રેસિડન્ટના હાથમાં શી સત્તા છે.

પાઠ ૭૩ મો.

તમામ=અર્થ

સામટ મેજ=એકંદરે

સપાટ=ખાડા ટેકરા વિનાનું

અધોર=ખિલામાયું

રાન=જંગલ

કેલણુ=જમીનમાં કળી-ખૂંચી જ-
વાય તેવું

ઉજજડ=ઝાડપાલા વિનાનું

સ્વાદિષ્ટ=(સ્વાદ+ઈષ્ટ-શ્રેષ્ઠતાવાચક

પ્ર.) ધણુ સ્વાદવાળું

માત્ર=ફક્ત

હોંશ=ઉમંગ

કંગાલ=ગરીબ

ચોડા=વિશાળ

કોશલ્ય=(કુશળ+ચલા. પ્ર.) કુશળતા

પ્રશ્નો.

૧. રશિયાને બ્રિટિશ રાજ્ય સાથે સરખાવો ?
૨. ત્યાં કયી કયી ધાતુઓ નીકળે છે ?
૩. રશ પ્રજા ગરીબ હોવાનાં કારણ ?
૪. ત્યાં રાજ સત્તા કેના હાથમાં છે ?
૫. બધી સત્તા રાજ પાસે હોવાથી પ્રજા પર શી અસર થાયછે?

૧૪ નોટ—પોલાંડના મુખ્ય શહેર ક્રાકોની મીકાની ખાણો
દુનિઆમાં ધણી પ્રસિદ્ધ છે, તેની લંબાઇ ૪૬૦ મૈલ ને પહોળાઇ
૨૦ મૈલ છે તેમાં ધણાં મકાનો કાતરી કાઢેલાં છે. દરરોજ ૭
હજાર માણસોને તે ખાણમાં રોજ મળે છે.

પાઠ ૭૪ મો.

કાળ=વખત

ઉદય પામી=ચઢતી સ્થિતિમાં આવી

અસ્ત=(અસ્ ધા. ફેંકવું + ત ભૂ.

ફ. નો પ્ર૦) ફેંકેલું-આથમેલું

હલકી સ્થિતિમાં આવી પડેલું

અમલ=અધિકાર

સંસ્થાન-તાબાનો મુલક

ફળ દ્રુપ=રસાળ

કુળ=વંશ

અરણ્ય=જંગલ

અતર=સુગંધિદાર પદાર્થોમાંથી

ખેંચી કાઢેલું સત્વ

લાદી=નાખી

આયાત=દેશમાં આવતો માલ

નિકાશ=પરદેશ જતો માલ

કમાવેલાં=તૈયાર કરેલાં

સર્વોપરિ=સર્વથી અદતું

મોસમ=વખત

સંત=સાધુ પુરુષ

દેરાન=દુઃખી

મળતાવડા=માયાળું

આગતાસ્વાગતા=(આગત-આવેતો

+સ્વાગત) આવેલા માણસ-

ની સેવાચાકરી કરવી તે

નખતેલ=તેલની એક જાત

ખડેર=જીર્ણ હમારત

પ્રશ્નો.

૧. પૃથ્વીપર મુસલમાની રાજ્ય ક્યાં ક્યાં છે ?
૨. તુર્કસ્તાનના તાબાનો મુલક કહો ?
૩. તુર્કી રાજ્ય કાણે તોડ્યું હતું ?
૪. ત્યાંની રાજ્યવ્યવસ્થા કેવી છે ?
૫. તેમાં પ્રસિદ્ધ શહેર ક્યાં છે ?
૬. ધરાનમાં કઈ પ્રજા વેપાર ચલાવે છે ?

૧૫ નોટ—તુર્કી શહેનશાહતનો વિસ્તાર પ્રથમ ધણો હતો, પણ ૧૭ મા સૈકાથી તે પડતી સ્થિતિમાં આવ્યું સને ૧૮૭૮ માં

આ રાજ્ય રશિયાએ તોડી નાખ્યું, તેથી તેના બોસ્નીયા ને હરઝી
ગોવિના પ્રાંતો આસિઆમાં લાગ્યા, ઇ. સ. ૧૮૩૦ માં ઓલબર્ગ
ને ૧૮૮૧ માં ટ્યુનિસ પ્રાંત ફ્રાન્સે લઇ લીધો, હાલમાં ત્યાં ત્રિપો-
લી એકલું તેના તાબામાં છે ત્યાં તુર્કસ્તાનમાં સિક્કણ મફત ને
ફરજિઆત છે, સર્વ દેશો કરતાં ધર્મની કેળવણી ત્યાં સારી અપાય
છે, થોડાંક વર્ષથી જર્મની સાથે આ રાજ્યનો ગાઠ સંબંધ થયો છે.
જર્મનીએ ધીમે ધીમે આ રાજ્યમાં પોતાની લાગવગ વધારી દીધી છે.

ઈરાનમાં હાલ બે સત્તા ચાલે છે. ઉત્તરમાં રશિયાની ને દક્ષિ-
ણમાં અંગ્રેજની એ બંને પ્રજાએ ધીમે ધીમે પગ પેસારો કરી લાગ-
વગ વધારી સત્તા મેળવી છે.

પાઠ ૭૫ મો.

બોડા=અમ્મપાલા વિનાના; સુકા
શુમારે=આશરે
અદેખાઇ=ઇખ્યા
સગવડ=ગોઠવણ
આંચકો ખાય છે=ખંચાય છે
માહિતી=અનુભવ
તાલેવર=પૈસાદાર
ભૂષણુ=શણુગાર
કસકસાવીને=ખેંચીને
સવારી=ફુમલા

બીંત=મજબુત દિવાલ. આ દિવાલ
આખી પૃથ્વીમાં અદ્ભુત નમુના
રૂપ છે.
મુખ્યત્વે=ધાણું કરીને
એકે=એક પણુ
બળતા...સંબંધ=પૃથ્વીના પેટામાં
અતિશય ગરમી હોવાથી પાણી,
પથર ને ધાતુઓ પીગળી
તેનો રસ અષ્ટ વરાળ ચાય,
તે વરાળને રહેવા બધી જગ્યા

નેધએ એટલે તે ઉપર આ-
વવા પ્રયત્ન કરે તેથી ધરતી-
કંપ થાય.

આંચકા=ધકા

પંક્તિ=હાર

શિક્ષણપદ્ધતિ=શિખવવાની રીત

નિપૂણ=હોશિયાર

ફતેહ=જીત

૧૬ નોટ—હમણાં યુરોપમાં ચાલતા વિગ્રહને લીધે ત્યાંથી
અહીં આવતો માલ અટકી ગયો છે. આ લાભ લઇ જાપાને હમણાં
આ દેશમાં પુષ્કળ માલ મોકલવા માંડ્યો છે તેથી ત્યાંના વેપારને
સારું ઉત્તેજન મળ્યું છે. ત્યાંની ધણીક વેપારી પેઢીઓને જાપાનની
સરકાર તરફથી મદદ મળે છે, આખા એશિયા ખંડમાં સુધારામાં
આગળ વધેલું ને બળવાન રાજ્ય આ છે. ઇ. સ. ૧૯૦૫ માં આ
રાજ્યે રશિયાને હરાવ્યું હતું. હમણાં તે ચીનમાં પણ પેસારો
કરવા લાગ્યું છે.

પ્રશ્નો.

૧. ચીના લોકના રીત રિવાજ કેવા છે ?
૨. એ દેશમાં અદ્દલત વસ્તુ કંઈ છે ?
૩. ત્યાંના લોકનો પહેરવેશ કેવો છે ?
૪. જાપાનનું રાજ્ય શાથી ચઢતી સ્થિતિમાં આવ્યું ?
૫. ચીનાઇ ને જાપાનીઝ પ્રગતો મુકાબલો કરો.

પાઠ ૭૬ મો.

ચોમેર=ચારે તરફ

અમણિત=ગણી શકાય નહિ તેવું

વાસ્તવિક=સામાન્ય

અવકાશ=જગા

બારીક=ઝીણું

નિહાળવું=જેવું

ભેદ=તફાવત

વર્ગ=ભાગ

ઉઠાહરણ=દાખલો; દર્શાત

મરણ=મરણ

સિદ્ધ=સાબિત

શક=વહેમ

રૂપ=અવસ્થા

પાઠ ૭૭ મો.

વિશેષ=વધારે

પ્રત્યેક=(પ્રતિ+એક) દરેક

સૂક્ષ્મ=ઝીણું

શુદ્ધ=ટીપું

સમૂહ=જથો

છિદ્રાણુ-છિદ્રોવાણું

ધટ-ગડું

રૂપાંતર-રૂપમાં ફેરફાર થવો તે

જડ-હાલી ચાલી શકે નહિ તેવું

જડત્વ-(જડ+ત્વ=પાણું) જડપણું

અદૃશ્ય-દેખાઇ નહિ તે

પૃષ્ઠ-સપાટી

વાતાવરણ-(વાત+હવ + આવરણ-

ઢાંકણ) હવાનું ઢાંકણ

અવિનાશીપણું-જેનો નાશ ન

થાય તેવું.

પાઠ ૭૮ મો.

સ્થિર-(સ્થા ધા. થોભવું) હાલે

ચાલે નહિ તે

સ્થળાંતર-સ્થળમાં ફેરફાર થવો તે

વિકાર-ફેરફાર

ઉપાધિ-કારણ

ખાલ-ખહારનું

ગતિમાન-ગતિવાળું

અનંત-(અન્-નહિ+અંત-છેડો)

જેનો છેડો ન આવે તે

હસેલી-ખસેડી

વલણ-જોર

દિવાલ-ભીંત

પાઠ ૭૯ મો.

અસહના=પહેલાંના

ખુસીખત=હરકત

ધારણ=રીત

યાત્રિક=યાત્રનું

તોટો=તુકસાન

પાઠ ૮૦ મા.

કડાકુટ=મહેનત
હીકમત=યુક્તિ; કળા
સ્થાયી=કાયમ
સહજ=માથાકુટ વગર; થોડી મ-
હેનતે થાય તેવું

ગોદી=ખંદરમાં વહાણને લાંગરવા-
ની જગા
વકાસ=જગા
સ્ક્રૂ=પેચ
પસિઆર=ખીલી બેસાડવાનું નાકું
બુઢા=ધાર વગરના

પાઠ ૮૧ મા.

ગતિ=ચાલ
આકર્ષણ=(આ+કૃષ્-ખેંચવું+અન)
ખેંચાણ
શુરુત્વ=(શુરુ-ભારે+ત્વ-પણ)
ભારેપણ.
પ્રયોગ=અખતરો
સિદ્ધ=સાબિત

તત્ત્વવેત્તા=(તત્-તે+ત્વ-પણું+ચિદ્
ધા. જાણવું+અ) તે પણાને
જાણનાર અર્થાત્ ગૂઢ વિષય
જાણનાર
નિરીક્ષા=અવલોકન
પૂજ્યભાવ=પવિત્ર લાગણી

પાઠ ૮૨ મા.

એકત્ર=એકઠું
વિરુદ્ધ=ઉલટું
રેખા=કલ્પિત લીટી
અવશ્યનું=જરૂરનું

ખીના=ખાખત; હકીકત
સીંચી=ગોઠવી
સલામત=સુખરૂપ

પાઠ ૮૩ મા.

નડતર=અટકાવ
મોળાંખતરંગ
મંકારજગત

ઇન્દ્રિયબોધ=(ચ. ત. સ) ઇન્દ્રિયને
જ્ઞાન થાય તે
મુજ્જ=હાલી

દષ્ટિ=નજર

એશક=શક વગર અર્થાત્ ખરેખર

પડથો=સામે અવાજ

ઉજ્જ્વલતા=ગરમી

નાજુક=કોમળ

શુભારે=આસરે

પાઠ ૮૪ મો.

તોળી=તોળી

ધ્રુવતી=હાલતી

પ્રકાશિત=તેજસ્વી

પ્રતિસારક=ફેલાવનાર

નીરંજક=મનને આનંદ આપનાર

વિરંગ=શુદ્ધ રંગવાળું

ત્યોત્=ઝોળ

જમાવ=સંચય; એકઠું થવું તે

પાઠ ૮૫ મો.

ઉનો=ગરમ

ગજ=સળી મો

વાહક=વહે રાવનાર

મંદવાહક=ધીમે વહી શકે તેવા

ભાગ્યે=જ વહેલે

સંસર્ગ=સંબંધ

અમલુ=(અમ્ ધા. કરવું+અન)

કે વું તે

ર.યોગ=(સમ્+યુજ્-જોડવું)મેળા-

વું ; જોડાવું તે

બાજદ=ચોરસ ધાટનો પાટલો

શોષણ=ચુસાઈ જવું

પાઠ ૮૬ મો.

પીગળા વું=ઓગ વું

ઉજ્જ્વલમાપક ગરમી માપનાર

દ્રાવ બિંદુ=મોગળા વું બિંદુ

અઠાસ વો=શી વું

આં લી હલાવી

કૃત્રિમ=અનાવડી

નિકટ=પાસે

પોત=પ્રવાહી પદાર્થમાં ભેલા

ડુગડાના કકડા

ઝરપ=ધીમે ધીમે નીકળવું

પાઠ ૮૭ મો.

હરકોઇ=ગમે તે	જ્ઞાન=જાણવું તે; જાણુ
સ્વપ્રકાશક=પોતાની મેળે પ્રકાશનાર	ત્વચા=પાતળી ચામડી
પરાવર્તન=પાછા ફેંકાવું તે	ઓળો=પડાચો

પાઠ ૮૮ મો.

સ્પષ્ટ=ખુદ્ધું	નિયમિત=ચોકસ
બિન્ન=બુદ્ધું	વક્રીભવન=વાંકા વળવું તે
ધાડાધ=મડાધ	પ્રતિબિમ્બ=સામી છબી પડે તે
પૃષ્ઠ=સપાટી	પાધરાં=એકદમ

પાઠ ૮૯ મો.

માર્ગ=રસ્તો	બહુધા=બહુ કરીને
વિખુટા=છૂટા	ક્ષિતિજ=પૃથ્વીને આકાશ મળી ગ-
પ્રયોગ=અખતરો	યાની કલ્પિત લીટી
કારણુ=ધાર	

પાઠ ૯૦ મો.

ગર=અંદરનો પોચો ભાગ	રવાંટાં=વાળ
વરખ=પાતળી ચીપો	પડખામાં=ખાજુમાં
ધર્ષણુ=ધસથિ	

પાઠ ૯૧ મો.

મહાન=મોટા	ઢઢો=પતંગમાં ઉભી મૂકેલી સળી
ગગન=આકાશ	ગાંધી=ખાંધી
અગતો=અળકતો	ધનધાર=ગાંઠા

ધારણા-ધરણા	વહે તેવું
વાદ-સંભાષણ	લોખંડ-લોહું
દુષ્ટત્વે-ધણું કરીને	જ્વનિ-અવાજ
વિદ્યુતવાહક-જેમાં ઘણું વિજળી	ગર્જના-મોટો અવાજ

પાઠ ૯૨ મા.

ખનીજ-ખાણમાંથી નીકળતા પદાર્થ	માત્રમ-તો જાણીએનો
ગજવેલ-સખત લોહું	પ્રવેશદાર
ધેણું-ગાંડુ; અસ્વસ્થ સ્થિતિ	ખનાવટ-રચના
ગુચ્છમટો-ધણા કળનો જથ્થો	સહીસલામત-જોખમ વિના
બૂચ-શીશીએ દેવાનો ડાટો	ખીસામાં-ગજવામાં
ધુમરી-ચકરી	

પાઠ ૯૩ મા.

મલમલ-ઝીણું કપડું	સિદ્ધ-સાબિત
ક્રિયિત-જરા	ઘટક-તત્વ; મુખ્ય અવયવ
વહેર-બુકો	લક્ષ-જ્ઞાન
ધર્ષણ-ધસારો	દહન-(દહવા-ખળવું+અન)ખળવું તે
તાસક-પિત્તળનું ઢાંકણું	અંશ-ભાગ
શાધી-ચૂસી	સેન્દ્રિય-ઈન્દ્રિયવાળાં

પાઠ ૯૪ મા.

પેશી-ઝીણા તંતુ	શુઝાઈ-લોલવાઈ
ભેજ-ભિનાશ	પૂર્તિ-પુરી
અગત્ય-જરૂર	ઉત્કૃષ્ટ-ધણું સારું

પાઠ ૬૫ મો.

ઉદર-પે

અંગ-ભાગ

આરંભ-શરૂઆત

અસમાન=સરખું નહિ તેવું

કાર્ય=કામ

માતૃ-માતૃ ના મેલું

ક્રાપ=ભાગ-ઝીણા તાંતુની ગોળા.

દ્વાર=ખારણી

અખેલ=ઉઠાણવાળા ભાગ

શર્કરા=સાકર જેવા સ્વાદવાળા

પદાર્થ.

માહિતી=જાણ

અચાલ=વિચાર

ખેચેની=આણગમે

નાજીક=કામળ

ગંભીર=અનિ કદાચ; ઝટ મટે નહિ તેવું.

રંગસીઆ=લાંડા વખત પહોંચે તેવા.

મૃત્યુ=મોત

પાઠ ૬૬ મો.

અળવાન=જખરું.

અંતર=છેદું

વાસ્તવિક=ખરેખરું

અચંખો=નવાઈ

અત્યંત=ધણુંજ

નરી=એકલી

ઈન્ન=હરકત

સાવચેતી=સંભાળ

પ્રકાશમાન=પ્રકાશવાળું; તેજસ્વી.

ચિહ્ન=નિશાની

પ્રદક્ષિણા=આંટા; ગોળ ફરવું તે.

તેજમય=તેજવાળું

બાકાં=કાણાં

લગણુ=સુધી

તેજવરણુ=(તેજ+આવરણુ-ઢાંકણુ)

તેજનું ઢાંકણુ

પ્રસરણું=ફેલાયણું

વિલક્ષણુ=તવીન

સમૂહ=જથો.

પાઠ ૬૭ મો.

આનંદકારી=આનંદ આપનારું

વૃદ્ધિ=(વૃદ્ધ ધા. વધવું) વધવું તે.

ક્ષય-; ક્ષિ ધા ક્ષય પામવો) ઘટવું તે

ઉપગ્રહ-નાનો ગ્રહ

દુરબીન-દૂરનો પદાર્થ દેખાડનાર યંત્ર | અઘાપિ-(અઘ-આજ+અપિ-પણ)
નિરીક્ષક-નિરીક્ષા કરનાર. | આજપણ હજીસુધી.

પાઠ ૯૯ થો.

વિશેષે કરી-ધણું કરી	અદ્ભુત-નવાઈ જેવું
મુશ્કેલ-કઠણ	સંદેહ-વહેમ
કલ્પના-ધારણા; અટકળ	ઋતુભેદ-ઋતુનો તફાવત.

કવિતાની સમજૂતિ.

પાઠ ૪ થો.

કુદરતનું વર્ણન.

મંગળકારી-આનંદકાસી	મલિનતા-મેલ
પરિતાપ-દુઃખ	શશી-ચંદ્ર
નિવારી-ટાળી	શીતળ-કંડો
ચંદની-ચંદ્રપ્રકાશ	મંદ-ધીમે
તરુવર-(સા. ત. સ.) મોટું ઝાડ	વિહારતો-વાતો
રસ્યું-રંગ્યું	લે'રી-તરંગ; મોજી
પરમ-ધણું	વાસિત-(વાસ+ધર્તિ-વાળું) વા-
સ્વર-અવાજ	સવાળું.
સરિતા-નદી	શોભન-શોભા આપનાર

લોભન-(લુ મૂ ધા) લોભાવનાર

શ્રમ-થાક

વિરામતાં-(વિ+રમ્ ધા.) અટકતાં

નાવડી-નૌકા; હોડી (' ડી ' લઘુતા

વાચક પ્રત્યય)

ઉદર-પેટ

ધવલ-ધોળું

નાવિક-હોડી હાંકનાર

તીર-કિનારો

સમો-(સમય) વખત

કઠીય-કઠોર વખત

પથિક-(સં પન્થ-રસ્તો+ફક)

રસ્તે ચાલનાર; મુસાફર

નિરાંત-ચિંતા વગર

ભ્રાંત-ખોટો વિચાર

ત્રાસ-આપણ

સકળ-બધું

નિવાસ-રહેઠાણ

ઉચરતી-ગોલતી

અજવાળી રાત્રે જંગલ આનંદ આપે છે. તે જોવાથી માણસ પોતાનાં સઘળાં દુઃખ (આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ) ભૂલી જાય છે. મધુર અને કામળ ચંદ્રનો પ્રકાશ દીપી રહેલો હોવાથી બધાં વૃક્ષો અમૃતને-ચંદ્રપ્રકાશને-ઝીલી રહેલાં છે. અર્થાત્ ઝાડ ઉપર ચંદ્ર પ્રકાશ પ્રસરી રહેલો છે. ૧

બધું વન જાણે રૂપેરી-ધોળા-રસથી રસી લીધું હોય તેવું દેખાય છે. અને તેથી તે આંખને ધણી શોભા આપી મોહ પમાડે છે; ત્યાં મધુર અવાજ કરતી નદી વહે છે તે જોનારના મલિન-મેલા-ખરાબ-વિચાર ને વળી દુઃખ સમાવી દે છે (બૂલાવી દે છે). ૨

નદીના નિર્મળ જળમાં ચંદ્રનાં કિરણો પત્ય કરે છે. (પવનના સપાટાથી જળમાં મોજાં ઉત્પન્ન થાય છે તે હાલે છે તેથી તેમાંના પ્રતિબિમ્બિત કિરણો પણ હાલતાં દેખાય છે). તે જોવાથી જાણે ચંદ્રની છબી પાણીની અંદર ઉછળતી ન હોય. તેવો ભાસ થાય છે; ધીમે ધીમે વહેતો પવન પાણીમાં નાનાં મોજાં ઉત્પન્ન કરે છે. ૩

તે પવન વનનાં કુલોની સુગંધી લઈને આખા વનને વાસવાળું બનાવી દે છે. (આખા વનની હવાને સુવાસ્તિ બનાવી દે છે); જંગલમાં વસતાં પશુ પંખીઓ આખા દિવસની મહેનતથી સુવાસ્તિ હવામાં આનંદ કરતાં ઉઘી જાય છે. ૪

નદીમાં ચાલતી હોડીનો સફેદ સઢ પવનના ઝપાટાથી અતિશય ધુલેલો દેખાય છે. (આ દેખાવ જોઈ કવિ કલ્પના કરે છે, કે) ખરેખર ! નદીનું પેટ ઘણું વિશાળ હશે, માટે તેણે તે ઘોળા કપડાથી છુપાવી રાખ્યું છે. ૫

હોડી હંકારવાથી પાણીમાં ખળળ એવા શબ્દો થયાં કરે છે, અને થાકથી ખલાસીઓ હાંફે છે; રાત્રિનો ઘણો વખત વીતી જવાથી રસ્તામાં જતી ગાડીઓ નદી કાંઠે આવી છૂટવા લાગી, અને પાણી પો શાન્ત થઈ, નીચે ખેસી બળદ ધાસ વાગોળવા લાગ્યા. ૬

કોઈ કોઈ વખત બળદ માથું હલાવે છે તેથી તેમનાં વાંકાં શીંગડાં હાલતાં દેખાય છે, ને તેથી ડોકે બાંધેલી ધંટડીનો મધુર અવાજ થાય છે; મુસાફર સઘળો ખીકનો વિચાર છોડી દઈ નિરતિ સ્વર્પ રહ્યા. ૭

અહીં શાન્તિ પ્રસરેલી હોવાથી માણસો પોતાનો સઘળો ત્રાસ ભૂલી જાય છે. જંગલની આ બધી રળીઆમણી રચના ઇશ્વરની કીર્તિ ગાઈ રહી છે. ૮

પાઠ દ મો.

પ્રભુ પ્રસન્ન કેમ થતો નથી તે વિષે.

પ્રસન્ન-રાણ
હીલ-મન

સ્મરણ-યાદ કરવું તે (સ્મૃ ધા.ન
અન.)

ડાઘાકૂટ-લવરી; નકામું બોલવું તે
 લવ-જરા
 પરનિંદા-ખીજનું ભુંડું બોલવું તે
 કાયા-શરીર
 શ્રમ-થાક
 શરીર દુઃખે-શરીર બગડે
 કુંડી-મસાલો છુંદવાનું ખાંડણીઆ
 જેવું વાસણું.
 કુદકું-લાકડાનો ઘસ્ટો.
 મહોર-(મહર) ત્રણ કલાકનો વખત
 એકાદશી-અગ્નીઆરસ
 ઓચવ-ઉત્સવ ઉપરથી આનંદ-
 નો વખત.
 ભગરણ-ભિભગરો.
 સ્વારી-આખી
 છળ-કપટ
 લહે-ભણે.
 અંતરજમી-(અંતર-મન+યામી,
 યામ ધા. જવું) મનમાં
 પણુ જનાર; મનની વાત
 બણુનાર.

વેઠ-પરાણે કામ કરાવવું તે.
 મિષ્ટ-મીઠો પદાર્થ.
 પરાણે-આગ્રહથી.
 ગણુગણુતું-આનાકાની કરવી તે.
 મગન-(મગ્ન ઉપરથી) ખુશી.
 કિડિઆં-પત્થરના મણકા.
 ભગવત-(ભગ-નશીબ+વત-
 વાળો) પ્રભુ.
 ભૂષણ-ધરણી.
 મૂકતા-મેતી
 વીણુ-વિના,
 સુતસ્રી-(૬-૬ સં) છોકરોની સ્ત્રી
 ગળગળો-દયામણો.
 ભાવા-ચાળા.
 અન્ય-બીજું.
 શિક્ષા-શિખામણુ.
 અનુચિત=(અન્+ઉચિત-યોગ્ય)
 અયોગ્ય, અધટિત.
 અંતરના-મનના.
 સંગી-સોબતી.

તારા મનનું કપટ જતું નથી તો પ્રભુ તારા પર શી રીતે
 રાજ થાય ? પ્રભુના શુભ ગાતાં ને તેના નામનું સ્મરણ કરતાં તને
 અતિશય આનંદ આવે છે પણ આખો દિવસ લવરી ને પારકાની

નિંદા કરતાં તું જરાયે પાછો પડતો નથી તો પ્રભુ નને શી રીતે પ્રસન્ન થાય ? ૧

પ્રભુની પૂજા કરતાં તારું શરીર કંપે છે (તને કંટાળો આવે છે), પણ ગંજીને ને સોગઠાં રમતાં તું આખી રાત ને દહાડો જાગતો-થાકતો નથી, તો પ્રભુ ૨

પ્રભુની પૂજા માટે ચંદન ધસતાં તું એમ જાણે છે કે મારું શરીર દુખશે; પણ ખાંડણીઓ ને દસ્તો લઈ મરી મશાલો ને બાંગ ધુંટતાં શરીર બગડવાનો તને જરાયે બચ લાગતો નથી તો, પ્રભુ ૩

અગ્નિઆરસને દિવસે આચ્છવમાં બેસી જાગરણ કરવું એ તને ધણું કઠણ લાગે છે; પણ બાંડ ભવૈયા જાગવા માટે તો તું આખી રાત ઉજાગરો કરે છે, તો પ્રભુ ૪

ઘેર કોઈ સાધુ સન્યારી આવ્યો હોય તો તું કકળતા મને તેને લુપ્તું સકું જમાડે છે; પણ જ્યારે તારાં સગાં વહાલાં કે કોઈ પરોણો આવે છે ત્યારે તો સારી રસોઈ કરી બળાત્કારે જમાડે છે. તો પ્રભુ. ૫

ગુરુ તને પ્રભુની સેવા અર્થે બે પૈસા ખરચવાનું કહે તો તે વખતે તું આનાકાની કરે છે, ને મનમાં દુભાય છે; પણ જ્યારે તારી સ્ત્રી ભારે કિંમતનાં ધરણાં માગે છે ત્યારે તું ધણો ખુશી થઈ હસતાં હસતાં વાત કરે છે, તો પ્રભુ ૬

ખોટા મોતીનાં ને પથ્થરનાં મણકાનાં ધરણાં બનાવી તું ભગવાનનો શણગાર કરે છે; પણ તારી સ્ત્રી અને છોકરાંને તો મણિ અને મોતીનાં ધરણાં વિના ચાલતું નથી, તો પ્રભુ ૭

જમતી વખતે સ્નાન કરવું પણ તને ગમતું નથી. છતાં તું બોધિને બતાવવા નાહી ઘોષ બજાવ કરવાનો ઢોંગ કરે છે; સંકટ

આવે ત્યારે ગળગળા-પ્રભુભક્ત હોવાનો ડોળ કરી છુટી જવું એ વૈષ્ણવના આળા છે, તો પ્રભુ ૮

આ કામ કરવું ને આ ન કરવું એમ તું બીજાને બોધ આપ છે; પણ તું તો તે પ્રમાણે જરાયે કરતો નથી, ઉલટું નકારા કામ કરે છે, તો પ્રભુ ૯

મનના કપટ કાઢી બીજું જાણી શકતું નથી, પણ પરમેશ્વર તો તે સધળું જાણે છેજ. પ્રભુના સેવક દયારામનો ધણી-પરમેશ્વર-તો સત્યનો સંગી છે-સત્યને સહાય કરનાર છે. પ્રભુ ૧૦

વાંસળી.

વૃંદાવન=(વૃંદા-તુળશી+વન) તુ-
ળશીનું વન. હાલમાં તો તે
જગાએ એ નામનું શહેર છે.
મથુરાથી ત્યાં રેલ્વે રસ્તે
જવાય છે.

નાદ=ધ્વનિ; અવાજ.

મુનિવર=(સા. ત. સ.) શ્રેષ્ઠ મુનિ.

સાન=શુદ્ધિ; બાન.

શાખા=ડાળી.

જૂમી=નમી.

ચરણ=પગ.

જમુનાનીર=જમન નદીનું પાણી.

મોહન=(મુહા. મોહ પામવું +
અન) ખુશી થવું તે.

મહાલે=આનંદથી રહે.

પયપાન=દૂધ પીવું તે.

ગાળા=ખાંધણુ.

પળે=જાય.

ટાટડી=સ્થિર.

ભાણુ=(ભાનુ) સુરજ.

સમાધ=સમાધિ; પ્રભુ સાથે મન
જોડવું તે.

શંકર=(સમ્-કલ્યાણ + ક-કરવું
કલ્યાણ કરનાર, મહાદેવ.

વૃંદાવનમાં ઉભો ઉભો કૃષ્ણ વાંસળી વગાડે છે. તેના નાદથી
મોટા મોટા મુનિઓની પાંસળી વિધાઇ ગઈ અર્થાત્ તેના અવાજથી

મુનિઓનાં જ્ઞાનચક્ષુ ઉઘડ્યાં; તેનો સાદ સાંભળવામાં એકતાન થઇ જવાથી કાષ્ઠને લાન રહ્યું નહિ. ૧

(પ્રાણીઓના પર વાંસળીના સ્વરની જેવી અસર થઈ તેવીજ અસર ખીજા પદાર્થો ઉપર પણ થઈ એવા ભાવથી કવિ કહે છે કે વાંસળીનો સૂર સાંભળી ખુશી થવાથી ઝાડની ડાળીઓ પણ શ્રીકૃષ્ણને પગે લાગવા નીચી નમી અને ઝાડ સાથે વીંટળાએલી વેલી પણ નીચે નમી ગઈ; અને તે એમ ધારવા લાગ્યાં કે અમારાં ધનભાગ્ય, કે અમે કૃષ્ણની વાંસળીનો સ્વર સાંભળવા ભાગ્યશાળી નીવડ્યાં. વૃંદાવન. ૨

વાંસળીનો સૂર સાંભળવાના લોભમાં જમનાનું પ્રાણી પણ સ્થિર થઇ ગયું અને વગડામાં ફરતાં મૃગ પણ મનમાં આનંદ પામવા લાગ્યાં; વાંસળીનો નાદ સાંભળી પંખીઓ પોતાના માળામાં આનંદથી રહી શક્યાં નહિ (માળો છોડી સૌ કૃષ્ણ તરફ ચાલ્યાં).- વૃંદાવન. ૩

વાંસળીની લહે લાગવાથી વાછરડાં ધાવવાનું પડ્યું મુકી એકચિત્તે નાદ સાંભળવા લાગ્યાં. નાદ સાંભળવા માટે ધરમાં બાંધેલી ગાયો પણ દોરડાં તોડી કૃષ્ણ પાસે જવા લાગી. વૃંદાવન. ૪

જાણે સૂર્ય ઉગ્યો હોય એમ જાણી પ્રાણીમાં કમળ ખીલી સ્થિર ઉભાં રહ્યાં (સૂર્યના દર્શન વિના કમળ ઉઘડતાં નથી તેથી કવિએ આવી કલ્પના કરેલી છે); અને શંકર પણ સમાધિમાંથી જાગી ઉઠ્યા તેની જગતને જાણ થઈ. વૃંદાવન. ૫

આયુષ=આવરણ.

ભાગ્ય=નશીબ.

ઉછળતી=ખળતી.

ઉપભોગ=વૈભવ.

ભાણુતા=ભોગવતા.

ભોગભોગ=(યોગ્ય + અયોગ્ય ઉપ-
રથી) સારો નહારો વખત.

ખજનો=ભંડાર.

અનુસાર=જેવી; મળતી.

નોખમાં=શોભામાં.

કોટીધન=કરોડો.

ગરજતા=વસતા.

ગોખ=ભગ્ય મહેલ.

ગુણસાર=સદ્ગુણી.

ગર્દભા=માટીમાં.

પવિત્ર=શુદ્ધ.

જીવન=જીવંતી.

અંતર=મન.

પ્રાત=ભાઈ.

ધ્યાન=સમરણ.

સ્વારીમાં ફરતા ત્યારે જેઓ હાથીના હોદામાં બિરાજતા, માથે છત્રની છાયા થતી ને આગળ છડીધરો દોડતા હતા, વળી આવર-
ણ ને દ્રવ્યની પણ તેમને ખોટ ન હતી, તેવા માણસો પણ એક
દિવસ બલકતી અગ્નિમાં સૂતા અર્થાત્ તેવા માણસો પણ સર્વ વૈભવ
મૂકી મરણ પામ્યા. ૧

વૈભવ અને સર્વ સુખ ભોગવનારા હતા, અને કોઈ પણ કામ
કરતાં સારો નહારો વખત જોતા નહિ (કામ કરતાં વહેમ રાખતા
નહિ); તેવા માણસોએ કરોડો (પુણ્ય) દ્રવ્ય સંપત્તિ પ્રાપ્ત કરી
ખજના ભરી ખાણમાં છૂપાવ્યા, તેવા માણસો પણ એક દિવસ
મસીદ કે મસાણમાં (હિંદુ મસાણમાં ને મુસલમાન કબરસ્તાનમાં)
સોડ તાણીને સૂતા અર્થાત્ મરણ પામ્યા. ૨

ઈંદ્રપુરીની સાથે સ્પર્ધા કરે તેવી શોભાવાળી નગરીઓમાં અનેક
કરોડપતિઓ (ધનાઢય માણસો) સુશોભિત મહેલોમાં વસતા હતા;
અને તેમાં વસતાં સ્ત્રી પુરુષો સદ્ગુણી હતાં, તેવી નગરીઓ પણ
કોણ જાણે ક્યારે માટીમાં મળી ગઈ (વખત જતાં તેનો પણ નાશ
થઈ ગયો.) ૩

આમ છે માટે હે મિત્ર ! ઉપરની સઘળી વાતનો વિચાર કરી
(સર્વ સુખ અસ્થિર છે એમ જાણી) પાપી મટી પવિત્ર બનો
(નકારાં કામ કરવાં છાડી દઈ સારાં કામ કરો); ભગવાનની ભક્તિ
કરવી એજ આપણી જીંદગીનું કૃણ છે એમ જાણી, ભગવાનને ભજ્ને
અને મનમાં પ્રભુ પ્રત્યે પ્રેમ રાખી હંમેશાં તેનું સ્મરણ કરો. ૪

સ્થામ=મૂળ અર્થ કાળું પણ રૂ-
ઢિથી એનો અર્થ (કૃષ્ણ ભ-
ગવાનના અવતારનું) વિશેષ
નામ થઈ ગયો છે.

ચરણુ=પગ.

સ્મરણુ=(સ્મૃ ધા.ન અન કિં ૩૦) ૩૦)
યાદ કરવું તે.

ત્રિલોક=(દ્વિગુ સમાસ) ત્રણ લોક;
સ્વર્ગ, મૃત્યુ ને પાતાળ.

કોડ=કરોડ.

કૃપાળ=(કૃપાળ) ઉપરથી કૃપાવાળા
ખાનપાન+ખાવું પીવું તે.
વદન+મુખ.

કષ્ટ=દુઃખ.

અભાગી=ભાગ્યહીણ.

દુષ્ટ=નીચ કામ કરનાર.

ધન્ટ=માનેલો.

જુક્તિ=કળા; રીત.

કાંપ=કાદવ.

જામ્યો=વંચ્યો.

આયુ=આવરદા; જીવનદોરી.

હે મિત્ર ! કૃષ્ણ ભગવાનના ચરણનું સ્મરણ કરવું એજ રીત

સૌથી સાચી અને સરસ છે. તે વિના ત્રણે લોકમાં ખીજી સર્વ વાતો કાચી છે (નકામી છે) એવી વાતોથી કાંઈ ખરો ક્ષયદો થતો નથી;—

હે દયાળુ પ્રભુ ! તમે હાથ, પગ, કાન અને નાક એ સર્વ ઇન્દ્રિયો બનાવી આપો, મોંદુ ને તેમાં દાંત આપી સાથે જ્ઞાનશક્તિ વિશેષ આપેલી છે). ૧

વળી ખાવા પીવાની સઘળી વસ્તુઓ પણ તેજ પ્રભુ આપે છે. ભૂખ, તરસ ને ટાઢ તાપનું દુઃખ પણ પ્રભુજ મટાડે છે (તે દુઃખો દૂર કરવા પ્રભુએ આપણને જોઈતાં સાધન આપેલાં છે); એવો દયાળુ પ્રભુ તને ઘડી ઘડી યાદ કરે છે—રક્ષણ કરે છે; પણ તું ભાગ્યવગરનો અને પાપી હોવાથી તારા મોટા દેવને ઓળખતો નથી. (ઇશ્વર દેવ કહેવાનું એ કે હિંદુ લોકોમાં ધણા ધર્મ પ્રચલિત છે ને તે દરેકમાં જુદા જુદા દેવને માનવાનો ઉપદેશ છે પરંતુ તે સર્વ એકજ પ્રભુનું સૂચન કરે છે એમ માની કવિ ઇશ્વર=પોતાનો માની લીધેલો એક દેવ—પછી તે શિવ, વિષ્ણુ કે દેવી હોય તેનું બજન કરવાનું કહે છે).

હે જીવ ! તું વિચાર કર કે મનુષ્ય જેવી ઉત્તમ જાતિમાં જન્મ પામીને તે શું કર્યું ? પરમેશ્વરની ભક્તિ કરવાની રીત તે જાણી નથી પણ પાપના કાદવમાં જન્મ્યો અર્થાત્ અતિ ઘોર પાપ કરવામાંજ તું આગળ વધવા માંડ્યો. હે ભાઈ ! જો હજી પણ ઉપાય થાય તો ધણું સારું, કારણ કે જે એક ઘડી જાય છે, તે તારા આયુષમાંથી ઓછી થાય છે.

(૧૦૯)

(૩)

મનોરંજન કવિતા.

નાથ=ધણી.

નરક=પાપી માણસોને મરણ પછી

શિક્ષા ભોગવવાનું સ્થાન.

સાર=તત્વ.

ચતુર=બુદ્ધિશાળી.

ઉત્તર=જવાબ.

લહો=કહો; આપો.

ઓટલી=આસન.

શ્રીફળ-નાજિએર.

દગો=કપટ.

પદ્મી=હોદ્દો.

વાચા=વાણી.

અવિચલ=જે ચલિત-નાશ ન થાય તે

પરમ=મોટું.

આઘ=પહેલો.

અંત=છેલું.

રહેમ=કંડી.

વરણ=અક્ષર

નરકનો નાથ ધણી કાણુ ? જમ. દહીને મન્યન કરતાં તેમાંથી તત્વરૂપ શું નીકળે ? ઘી. બાળકની પોથીને આપણે શું કહીએ છીએ ? ચોપડી. રસોઇ કરનારી સ્ત્રી દરરોજ ઘરમાં ધઉતું શું ખાવા કરે છે ? જ. રોટલી.

હે ચતુર પુરુષ ! ઉપરના પ્રશ્નોના ઉત્તર તમે વિચાર કરીને આપો. જે તમે સમજ્યા હશે તે તેના ઉત્તર આપશો તો તમને માન આપી એસવા માટે આસન આપીશ પણ જે નહિ સમજી શક્યા હો તો હું કહીશકે (ઉત્તર) જમ, ઘી, ચોપડી, રોટલી.

શ્રીફળમાં શું હોય છે ? જ. કાપડું. દગો કરતાં શું હારે ? જ. ધરમ. (દગો કરે તે દગાખાજ, માટે દગાખાજ એટલે કપડી માણસ. કપટ કરે ત્યારે તે શું હારે ?-શું ખુએ ? જ. ધરમ). ઘણાં ગામડાંમાં ભારે અધિકાર કાણુ પામે છે ? જ. ગામેતી. વળી મટે નહિ તે કાણુ ? (રોગ મટે એટલે રોગની સાંતિ થાય અથવા તે નાસ પામે માટે નાસ

ન પામે તે કાણુ ? ઉપર જેમ દગો કરે તે દગાખાજ એવો અર્થ લીધો તેમ અહીં મટે નહિ તે કાણુ-કેવો ?) જવાબ શાશ્વત એટલે અનંત થાય. સૌ દુઃખોમાં મોટું દુઃખ તે કયું ? જ. મરણ. આ પાંચ પ્રશ્નો પૂછી કવિ કહે છે, કે એ પાંચે જવાબમાં જે શબ્દ આવ્યા તેનો પહેલો ને છેલ્લો અક્ષર કાઢી નાખે એટલે બાકી પરમેશ્વર રહે છે. એ અવિચળ-અવિનાશી દેવ છે. (આ છએ પદના) વચ્ચા અક્ષર દ, લ, પ, ત, રા, મ, થી બનતાં નામવાળો કવિ (દલપતરામ) કહે છે કે પરમેશ્વર છએ લીટીના પહેલા અક્ષરવાળા નામ (અમલવાદ) ઉપર દરરોજ કૃપાદષ્ટિ રાખે.

પાઠ ૨૧ મો.

વિદ્યા વિષે.

માન=અહંકાર; હું પદ.

વાન=થરીર.

નૃપતિ=(નૃ-નર+પતિ) રાજા.

નામે=નમે; નમસ્કાર કરે.

વિવેક=સાર નરસું સમજવું તે.

વિમલ=શુદ્ધ.

વાણી=બોલી.

વિશ્વ=જગત.

મોહિની=મોહ પમાડનારી.

સદ્વિદ્યા=સારીવિદ્યા.

વિશાળ=મોટું.

વિદ્યાહીન=વિદ્યાવગરનો; મૂખ.

પંડિત=વિદ્વાન.

મૂઢ=(સં મૂક-વાયા વગરનો મૂળો) મૂખ.

બગ્ગા=બગલા.

કોકિલા=કોયલ.

કગ્ગા=કાગડા.

રાય=રાજા.

રાંકાં=ગરીબડાં.

સિંધુ=સમુદ્ર.

ટાંકાં=ત્રરમાં પાણી ભરી રાખવાનો કુવો.

પ્રાક્રમ=(પરાક્રમ ઉપરથી)બહાદુરી.

શિર=માથું.

મોર=શ્રેષ્ઠતાવાચક શબ્દ.

અજ્ઞાનને ક્ષીણે મનુષ્યમાં રહેલું હુંપદ વિદ્યા પાસે માન મુકે છે અર્થાત્ હલકું પડે છે, નાશ પામે છે ને ખરી કીર્તિ તો વિદ્યાનીજ ફેલાય છે; વિદ્યા વડેજ મનુષ્યનું શરીર શોભે છે (વિદ્યા એજ મનુષ્યનું ખરું આભૂષણ છે), રાજા પણ વિદ્યાને એટલે વિદ્વાન પુરુષને નમે છે; વિદ્યાર્થીજ વિવેક શીખાય છે, અને વાણી પણ વિદ્યાર્થીજ શુદ્ધ થાય છે; વિદ્યાને બધું વિશ્વ માન આપે છે, ખરેખર ! વિદ્યા, જગતમાં મોહ પમાડનારી અલૌકિક વસ્તુ છે; સારી વિદ્યા એ કિંમતી રત્ન છે માટે વિદ્યાર્થી કંઈ પણ વધારે કીમતી નથી; વિદ્યા આગળ ધનનો પણ હિસાબ નથી, વિદ્યા વગરનો એટલે મૂર્ખ માણસ ખરેખર પણ સમાન છે. ૧

હંસ આગળ જેમ બગલા શોભતા નથી તેમ પંડિત આગળ મૂર્ખ માણસો શોભતા નથી; જેમ કોયલ પાસે કાગડ શોભતા નથી તેમ વિદ્વાન માણસો પાસે મૂર્ખ શોભતા નથી; રાજા પાસે જેમ ગરીબ માણસોનો હિસાબ નથી તેમ પંડિત આગળ મૂર્ખ માણસોનો પણ હિસાબ નથી; અને સમુદ્રને મુદ્રાખલે જેમ ટાંકાં વિશાત વગરનાં છે તેમ વિદ્વાનો પાસે મૂર્ખ માણસો પણ કિંમત વગરના છે; વિદ્યાવાળા માણસોમાં ઘણાં પરાક્રમ હં-તેઓ વિદ્યાના બળથી મોટાં મોટાં કામો કરવા સમર્થ છે, તેથીજ તેઓ સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે; શામળ કવિ કહે છે, કે વિદ્વાનો પાસે મૂર્ખ માણસ તો ચાકર (છેક હલકા અથવા નીચ) કે ચોર જેવા છે. ૨

સાચી સમજ.

જટા=માથાપર લાંબા કેશ રાખવા તે.

નિજ=પોતે.
કાયા=શરીર.

જળચર=(જળ+ચર-ફરવું) જળમાં

ફરનાર, મગર, માછલી, ઇં

ધ્યાન=મન જોડવું તે.

ધાયા=દોડયા.

ગાડર=ઘેટાં.

શીષ=માથું.

અળ=અકરો.

ગર્ધવ=ગધેડો.

છાર=રાખોડી.

હોટે=આળોટે.

શુક=પોપટ.

ભાખે=ભણે; બોલે.

માનિતી=સ્ત્રી; અહીં માદાના અર્થમાં દેલ.

શ્વાન=કુતરો.

સકળ=મધું.

ભાળે=જુએ.

ન્યાળે=જુએ.

સહેછે=વેઠેછે.

દટ=રિથર.

આસન=મેઠક.

છપીને=છુપાઇને; ગુપ્ત.

નોળીકર્મ=નાકેથી પાણી પીવું તે.

ગજરાજ+હાથી. (રાજ-શ્રેષ્ઠતાવાચક પ્રત્યય)

લક્ષ=ખાવું.

કપિ=વાનર.

અનુભવ=ઓળખાણ.

સહેજ=પ્રયત્નવિના.

ભાવના=ઇચ્છા.

ભંગ=નકામી

મનસા=મનવડે.

ફળપત્ર=ફળ ને પાંદડાં.

પા'ડ=પર્વત.

વડનું ઝાડ ધણીએ જટા વધારે છે, પતંગીઆં હીવામાં પડી પોતાની કાયા બાળે છે; માછલાં, મગર વગેરે પ્રાણીઓ હંમેશાં પાણીસ્નાન કર્યા કરે છે, અને શિકાર માટે યગલાં ધ્યાન ધરી બેસી રહે છે; ઘેટાં માથું મુડાવે છે અને અકરાં દાદી રાખે છે; ગધેડાં રાખોડીમાં આળોટે છે, પોપટ રામ, રામ બોલ્યા કરે છે; વળી મોર પક્ષી દેલનો સંગ કરતું નથી અને કુતરાં કંઈપણ બેદ વિના બધાંનું ખાય છે. જે ઢાંગ કરવાથી પ્રભુ મળતા હોત તો ઉપર કહેલાં સર્વ

પ્રાણીઓને પ્રભુનાં દર્શન થાત પણ તેમ થતું નથી. તેથી શામળ કવિ કહે છે, કે સમજ્યા વિના ઇશ્વરભક્તિનો આડંબર કરવાથી કોઇ સ્વર્ગમાં જઇ શકતું નથી.

ઉંચી દૃષ્ટિ રાખી ભક્તિ કરવાથી ફળ મળતું હોત તો જાંતનેજ મળત કારણ કે તે સદા ઉચુંજ જુએ છે, તેવીજ રીતે વાગોળ ઉધે માથે લટકી રહે છે માટે તેને ફળ મળત; વળી ઝાડ તાપ તડકા સહન કરે છે, પર્વત અચળ રહે છે, સાપ ધર કરીને રહેતા નથી—ગમે ત્યાં ફરતા ફરે છે, અને ઉંદરો છૂપાઇને રહે છે માટે તેમને પ્રભુ મળત, પણ તેમ થતું નથી. નાકે પાણી પીવાથી કે ફળ કુલ ખાઇને રહેવાથી ફળ મળતું હોત તો હાથી ને વાંદરોને મળત; પણ ઇશ્વરને ઓળખ્યા વિના સહજમાં તેને પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા રાખવી તે નકામી છે. શામળ કવિ કહે છે, કે મનવડે જેણે સિદ્ધ કર્યું છે, જેને ઇશ્વરભક્તિનો ખરો માર્ગ સૂઝ્યો છે તે કદી ઉપર કહ્યા તેવા ઢાંગ કરશે નહિ. તેને તો ઘેર બેઠા કચરોટમાં ગંગાજી પધાર્યા હોય તેવું છે અર્થાત્ ઇશ્વરભક્તિનો ખરો માર્ગ જાણ્યો હોય તો પછી કંઈ પણ ઢાંગ કર્યા વિના ધારેલું ફળ મેળવી શકાય છે.

સાચી સમજ.

(૨)

વહાં=ગયા.

નાકાં ગયાં=વેહ ધસાઇ ગયા.

તીરથી=ખત્રાનાં સ્થળ.

અર્ધ=પગ

પોતા-પહેંચ્યા.

શરણુ=આશ્રય.

અહમ્મીન=અહમ્મીનું ઓળખાણ.

ઉત્પાત=નવાઇ પામવા જેવું.

પામવા=પ્રાપ્ત કરવા.

મેળે=કાઠની સહાય વિના.

સમરસ=સુખ દુઃખમાં સમાનવૃત્તિ.

સહેજ=મહેનત વિના.

સંગેગ=મેળાપ.

સાવ=સર્વ.

ભોગ=સુખ.

તિમિંગલ=મોટો મઝછ.

દમવું=દુઃખ દેવું.

પેરે પેરે=ધીમે ધીમે; કળે કળે.

મથી=વિચારી.

આથ્ય=પુંજ.

ટલ્યો=નાશ પામ્યો.

તિલક કરતાં ત્રેપન વર્ષ આઠ્યાં ગયાં, મતલબ કે ઘડપણ આ-
વ્યું, ને જપ કરતાં કરતાં માળાનાં નાકાં પણ ધસાઇ ગયાં; તીર-
થમાં ફરી ફરીને પણ પણ દુખ્યા, પણ પરમેશ્વરને શરણ પહોંચ્યા
નહિ અર્થાત્ પરમેશ્વર મળ્યા નહિ; કથા સાંભળીને કાન બહેરા થઈ
ગયા. (ઘણી કથા વાર્તાઓ સાંભળી) તો પણ અજો ભક્ત કહે
છે કે ઇશ્વર સંબંધી જ્ઞાન થયું નહિ. ૧

કેટલાક મૂર્ખ માણસોને એવી ટેવ લાય છે, કે પત્થરને દેવ
તરીકે માની તેની પૂજા કરે છે; વળી તે પાણી દેખે એટલે તેમાં
સ્નાન કરવા મંડી પડે છે, અને તુળશીને દેખે એટલે તરત તેનાં
પાંદડાં તોડે છે (મૂર્તિની પૂજા કરવા માટે); અજો ભક્ત કહે છે
કે એતો બહુ ગોટાળો કહેવાય કારણ કે પરમેશ્વર એકજ છે. ૨

પ્રભુને પ્રાપ્ત કરવા સૌ માણસો તપ કરે છે, પણ અજો તો
એની મેળે (તપાદિ કષ્ટ સહન કર્યા વિના) હરિમાં ફરે છે. મત-
લબ કે અજાને હરિ મળ્યા છે; મને સમાનરસની સ્થિતિ, એટલે
જે સ્થિતિમાં રસ-લાગણી સમાન થઇ રહે છે, મતલબ કે કાંઈ પણ
જાતનો જેમાં સંકાય રહેતો નથી. એવી સ્થિતિનો સંગેગ સહજ-
વિના પ્રયત્ને થયો છે; અને હું તદ્દન સ્વતંત્ર રીતે ભોગ પામ્યો છું.

એટલે મને જે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું છે તે સ્વતંત્ર રીતે,—ચુરુ પાસેથી નહિ, અથવા મને જે ભોગ મળ્યો છે તેમાં કોઇ દેવની પરતંત્રતા નથી; જે ભરદ્વરિઆમાં મોટા મચ્છ કર્યો કરે છે, તેવી રીતે હું હરિમાં રમું છું. તો મારે શરીરને કદાચ આપવાની શી જરૂર છે ? ૩

મેં ધીમે ધીમે વિચાર કરી જોયો તો મને જણાયું કે હરિ વિના કોઇ પણ પદાર્થ છેજ નહિ; આમ છે તો ઇશ્વરે મને જે આઠ વેંતનો ધડ્યો છે તે તેનાથી શી રીતે દૂર હોઇ શકું ? આમ વિચાર કરતાં મને પરમેશ્વર જડયા. અખો કહે છે કે મોરું શરીર નાશ પામ્યું પણુ એ પુણ્ય-અદ્વિતીય-તો કાયમ રહી. ૪

પાઠ ૨૮ મો.

કુખીરવડ.

ભારથો=દેખાયો (માન ધા.)

ધુમસે=ધુમસથી.

નિરભયપણે=ખીકવિના.

જોદ્ધો=સડયૈયો.

હૃદે=મનમાં.

ધ્યાન=સ્મરણ.

શોક=દિલગીરી.

હરતો=નાશ કરતો.

અચરતી=નવાધ; આશ્ચર્ય.

મોરું=અહાર પડતું; શોભીતી વસ્તુ; નાક

મગરૂં=અભિમાની

અમળ=ચોકપુ.

સમાતાં=રહેતાં.

ખગ=(ખ-આકાશ+ગ-ગમ્ ધા.

જનું)આકાશમાં ફરનાર; પક્ષી.

કરમતીણા=નશીબ વગરના.

રમગીચ=મુંદર; શોભા.

લાલલડના=(લંલસગાસ)યુવાન સ્ત્રી

પુરુષ.

-સત્સંગ=(સદ્-સાદ્-સંગ-સોળન)

સારી-સાધુ પુરુષોની સોળત.

નિત્ય=હંમેશાં.

અમર=નાશ ન થાય તેવું.

તફેરી=ઝાડની.

તંતુ=તાંતણી.

અતીશ=અતિશય ધણું.

સંકેલી=વીંટાળી.

ગિરિ=પર્વત.

ભાનુ=સૂર્ય.

અતિશ્રમ=ધણી મહેનત.

બેદી=ચીરી.

શીતળ=કંડી.

મિત=મધ્યમ; થોડું.

જપ=મંત્રનો ઉચ્ચાર.

હરિત=લીલા.

હુમસા=ભરાઉ.

ખુશનુમા=ખુશી કરે તેવા.

ખરી=નાશ પામી.

ગંભીર=મોટાં

કૃતાર્થી=આભારી.

કખીરવડ છેટેથી ધુમસવાળા પહાડ જેવો ભુરા રંગનો દેખાય છે. તે નદી (નર્મદા) વચ્ચે નિડરપણે એક સરખી રીતે ઉભેલો છે. જાણે કોઈ થોડો હારીને હરિનું ધ્યાન ધરતો ન હોય! એ એકાંત જગામાં ઉભેલો વડ સવારમાં માણસનો શોક દૂર કરે છે. ૧.

કદમાં અને દેખાવમાં એ વડ નવાઈ પમાડે એવો છે, (આખા જગતમાં એવાં વિસ્તારવાળાં વૃક્ષ કવચિત્ જણાય છે). એ આખા દેશના શણગારરૂપ છે તો પછી શામાટે આ દેશ મગરુપ કેમ ન રહે? સત્સંગી ભક્તોમાં કખીર પવિત્ર મનાય છે અને તેથી તેના નામનું સ્મરણ કરાવતો આ-કખીરીવડ-વડ હજી સુધી પવિત્ર મનાય છે. વળી કખીરવડ પવિત્ર માનવાનું બીજું પણ એ કારણ છે કે ત્યાં ઘણા સાધુસંતો રહેતા હોવાથી ત્યાં જતા યાત્રાળુઓને સત્સંગ થાય. (કખીરવડ ચિરંજીવ રહેવાનો એમ કહેવા કવિ દાખલો આપે છે કે) ઝાડની ઠાળોમાંથી વડવાઈ ઉત્પન્ન થઈ, અને પાછા એવા તંતુ થયા કે જમીનમાં ખૂંચે, અને પાછા નવા વડ ઉત્પન્ન થાય. મંજની વૃદ્ધિ આમજ થાય છે અને તેથી (કવિ કહે છે, કે) કખીરવડ

હંમેશાં કાયમ રહેશે એમ કેમ ન કહેવાય ? (શંકર પરમાત્માનું નિવાસસ્થાન વડ તે કૈલાસ છે શિવ જ્યારે કૈલાસ જાય છે ત્યારે વડ ઉપર થઇને જાય છે. શંકર કોઈ વખત કબીરવડ આગળ થઇ જતા હશે ત્યારે તેમને ત્યાં નિવાસ કરવાનું મન થએલું અને તેથી આનંદ પામી તેમણે પોતાની જટા છૂટી મુકી દીધેલી હશે તે વખતે) કબીરવડની વડવાઇએ રૂપી જટાની શોભાથી પોતાની જટા માટે શંકરને શરમ થઇ અને તેથી વડનો ત્યાગ કરી પર્વત ઉપર જઇ રહ્યા. ૨-૩.

(કવિ અનુભવથી કહે છે કે) ઉનાળામાં સુર્યનાં પ્રખર કિરણ પશુ વડની છાયામાં પ્રવેશ કરી શકતાં નથી અને, ઉંચે એવી ઘટા છે કે ગરમીના દિવસોમાં માણસો ઠંડી છાયાનું સુખ ભોગવે છે. વળી બાબુમાંથી પવન આવીને પશુ જગ્યા ચોકખી કરી આપે છે. અને આનંદ આપે છે. ૪

ઘણાં જંતુ અને પક્ષીઓ આ સ્થાનમાં સુખ પામે છે. ઘણા યાત્રાળુઓ પુણ્ય સમજીને અહીં ઉતરે છે. વળી ઘણા શિકારીઓ પશુ આ સ્થાનમાં ગમ્મત કરતા ફરે છે. હજારો માણસોને એક સામટો વાસ કરવામાં અહીં અડચણ પડતી નથી. ૫

નર્મદા નદી પુર જોસથી વહે છે તે પશુ અહીંથી જોવાય છે. આ બેટ ઉપર પશુપક્ષી ફરે છે તે પશુ અહીં રહી જોવાય છે. ભારે ઘટા જોવી, ડીલે વાયુ લેવો ને કોઇ પક્ષીઓના શબ્દ સુણવા વગેરે પ્રકારનું સુખ કબીરવડ જઈને જે ભોગવતા નથી તે કરમહીણાજ છે. ૬

ઘટ ડાળાં થઇ જવાને લીધે ગલીકુંચીઓ (ભુલવણીવાળા માર્ગ) માં ફરવાનો આનંદ અહીં મળે છે. ઘણી બજોલો ને ઘણી સૂંદર બેઠકો પશુ અહીં બંધાઇ ગએલી છે. એ બેઠકો એવી છે કે

જેમાં ખુશીથી જીવાન સ્ત્રીપુરુષો રમત રમી શકે છે અને કેટલીક એવી એકાંતમાં છે કે જ્યાં એસી જોગીઓ નિરાંતે જાપ જપી શકે છે.

ઉપર જવાયલાં જાડાં, લીલાં, કુમળાં ને કુમસાં પાંદડાંથી વડ સુંદર દેખાય છે. ટેટા પણ રાતા થયા છે. લીલાં ને કુમળાં પત્ર ને રાતા ટેટા એથી વડ વિશેષ સુંદર દેખાય છે. તેમાં વળી બહુ જીવો—અનેક નાનાવિધ પક્ષીઓ ખેંઠાં હોય, ટેટા ખાતાં હોય, તેથી વડની શ્લોકામાં કંઈક ચોર વધારો થાય. નીચે પડેલાં ઠારનાં—ખિંદુઓ ખરફ સરખાં હોવાથી તડકો પડવાથી ચળકે છે અને તેમાંથી પરાવર્તન પામતાં કિરણો મનોહર રંગનાં હોવાથી મનને ખુશ કરે છે. ૮

હે કબીરવડ ! તને જોઈને મારી આંખો ફરી છે. મારી પાપી બુદ્ધિ ખરી—નાશ પામી છે. અને ખરેખર, મને સારી જાત્રા થઈ છે. હે ગંબીર વડ ! તારાથી આ નર્મદા નદી વિશેષ શાન્ત છે અને તારાં દર્શનથી હું (નર્મદાશંકર) પણ કૃતાર્થ થોા છું. ૬

પાઠ ૩૪ મો.

વિનાશ કાળે વિપરીત બુદ્ધિ.

સમાણી=સરખી.

શાણી=ડાહી.

પ્રતિજ્ઞા=આજ્ઞા.

પ્રમાણી=પ્રમાણુગણી—માની.

કુરંગ=હરણુ.

બ્રહ્મ=નહારી.

વિપરીત=નહારી,

કાળજ્ઞાની=વખતને જાણનાર અર્થાત્ દીર્ઘદર્શી.

પાની=પગલાં.

દૂષ=અદેખાઈ.

ક્રોધી=ક્રોધ કરનાર.

નિપુણતા=કુશળતા.

જમાવી=ફેલાવી.

હુત=ભુગાર

વળુંધી=વળગી.

ચક્રપુરી=દારકાં.

સુરા=દાર

શરીરશુદ્ધિ=શરીરનું ભાન.

રૂડો=સારો.

શાસ્ત્રવેતા=શાસ્ત્રોને જાણનાર.

નિકટ=પાસે.

કષ્ટ=દુઃખ

લઘુ=વલોચન.

સીતાના જેવી સદ્ગુણી ને ડાહી સ્ત્રી ખીજ કોઈ ન હતી. તે હંમેશાં પતિની આજ્ઞા પાળતી તથાપિ તેણે મૃગ હણવાને માટે નકારી શુદ્ધિ કરી. ખરેખર, જ્યારે વિનાશકાળ આવવાનો હોય છે ત્યારે નકારી શુદ્ધિજ સજ્જ છે. ૧

કૌરવો, ભૂત, ભાવિષ્ય ને વર્તમાન કાળને જાણવાવાળા હતા. તથાપિ તેમણે કુસંપ કરતાં પાછી પાની કરી નહિ અર્થાત્ તેમણે વગર વિચારે પાંડવો સાથે કુસંપ કર્યો. તે લોકો ઇર્ષ્યા સાથે કપાઈ મુખ્યા-તેમનાં શરીર કપાઈ ગયાં. એટલે તેમનો દેવ-ઇર્ષ્યા પણ કપાઈ ગયાં અર્થાત્ નાશ પામ્યાં, ખરેખર. ૨

બ્રજને ન્યાય આપવામાં કુશળતા બતાવી નળરાજ્યએ જગર્મા પોતાની આબરૂ વધારી તથાપિ ભુગારને લગગી રહી તેણે રાજપાટ ખાધું, ખરેખર. ૩

દારકાં નગર ને તેમાં વસતા યાદવ લોકોને-તેમના વૈભવ, પ્રતાપને સંભારો-વિચાર કરો, પણ જ્યારે તેમણે દારકાં વ્યસન કાઢ્યું ત્યારે તેઓ કેટલી અવસ્થામાં સવળા મરણ પામ્યા, ખરેખર. ૪

લંકાપતિ રાવણ સારો ને શાસ્ત્ર જાણનારો હતો. વળી નવેં અડ હંમેશાં તેની પાસે-તેના તાબામાં રહેતા, અર્થાત્ તે ઘણો બળવાન હતો. પણ તેણે નકારી શુદ્ધિથી સીતાને હરી જઈ દુઃખ વડોની લીધું, ખરેખર. ૫

સંત સમાગમ વિષે.

સુખદાયક=સુખ આપનાર
 સંત સમાગમ=સારા પુરુષોનો સમાગમ
 ટળે=જાય.
 તૃષ્ણા=ધૃત્તિ.
 ધૃષ્ટિ=અદેખાઈ.
 મોહ=પ્રેમ ચોટવો તે.
 મત્સર=તોર
 મમતા=મારાપણું—હુંપદ.
 પ્રગટે=ઉત્પન્ન થાય.

દદ=ચોક્કસ.
 પતિત=પાપી.
 ઓધાર્યા=ઉદ્ધાર કર્યો; તાર્યા.
 મર્મ=મેદ.
 અનુપ=અનુપમનું હુંકું ૩૫) ઉપ-
 મા આપી ન શકાય તેવું.
 મહિમા=મોટાઈ.
 મહંત=મોટા માણસ.
 આળપંપાળ=ફાંફાં.

સાધુ પુરુષોની સોજત સુખ આપનારી છે માટે તેવા માણુ-
 સોના સહવાસમાં રહેવું. સંત પુરુષોના મેળાપથી આશા, ધૃત્તિ,
 અભિમાન ને અદેખાઈ જતાં રહે છે અને મોહ, તોર ને હુંપદ નાશ
 પામી મનમાં પ્રભુનું ચોક્કસ ધાન પ્રકટ થાય છે, માટે સંત સાધુઓ-
 નો સમાગમ કરવો. ૧

સંત પુરુષોના સમાગમથીજ નારદ મુનિ હરિનું મન થયા
 એટલે સર્વ વાત જાણી શકે તેવી શક્તિ પ્રાપ્ત કરી શક્યા, અને
 તેમણે ધણા પાપી માણુસોને બોધ આપી તાર્યા. એમની કાર્તિનો
 પ્રતાપ હજી પણ મોટો છે માટે સંત પુરુષોનો સમાગમ કરવો. ૨

સંત પુરુષોના સમાગમથીજ શુક વજેરે મુનિઓ સુખી થયા
 ને તેમનાં મન પ્રભુના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં ચોટ્યાં. વળી તેમણે ધણી
 બાબતોનો ભેદ પણ જાણ્યો માટે સંત પુરુષોનો સમાગમ કરવો. ૩
 સાધુ પુરુષોનો મહિમા મોટો છે તેમને સેવવાથી માયાની જા-

જામાંથી છુટાય છે. અને પ્રભુ પ્રત્યે પ્રીતિ વધે છે. મુક્તાનંદ કહે છે કે સધળાં ફક્ત છોડી દઈ સાધુ પુરુષોનો સમાગમ કરો. ૪

પાઠ ૩૮ મો.

ઝેર=અદેખાઇ.

વેર=દુસ્મનાવટ.

કાળા કેર=મહા જીવમ.

ઉપકાર=ગુણ, પા'ડ,

લાજ=કીર્તિ.

લેખ=ગણ.

કુકર્મી=નઠારાં કામ કરનાર.

દગો=છળ કપટ.

કુબચું=નાશ પામ્યું.

મારણુ=મારનાર.

તુલ્ય=ખરાખર.

જડ ઉખડી=વિનાશ થયો.

ભારે=વિશેષ (ભયનું) ધણો.

વિધવિધના=જુદી જુદી જાતના.

વૈભવ=મોજ મઝા.

પટકુળ=મુંદર કપડાં.

કોણુ માત્ર= શા હિસાબમાં.

સંહાર=નાશ.

મહી=પૃથ્વી.

માન=આત્મ.

લગભગ=સુધી.

કુપાત્ર=નઠારા.

નેળાં=વાવટો.

તનુજ=છોકરાં.

ગુલતાન=આનંદ.

આશ્રય=શરણુ.

ધવળ=ધોળ.

મંગળ=શુભ.

નિર્જળ=બળવિનાનાં.

ચિત્ત=મન.

ટળી=તજ.

સંસ્થાન=ઠામ.

ફેલ=ઢોંગ

વાટ=રસ્તા.

ધીંગા=મજાજીત.

ઘાટ=ઝોવારા.

કુવેતર=કુવાનું પાણી પાછ પાક કરવાની જગા; વાડી.

પ્રવેશ=(પ્ર+વિશ ધા.) પેસવું.

નિરંતર=હંમેશાં.

સ્વર્ગસભો=સ્વર્ગના જેવો.

શણગાર=ભૂયણ; અલંકાર.

સજ્જો=ધારણ કરજો

આદિક=વગેરે.

અદેખાઇ ને વેર ગયાં ને મહા જુલમ કરનારા પણ નાશ પામ્યા. જુદી જુદી નાતના લોકો મંપથી રહી પોતાનો વ્યવહાર ચલાવે છે. હવે બકરી જેવા ગરીબ ગ્રાણીનો પણ રસ્તે જતાં કોઈ કાન પકડી શકતું નથી અર્થાત ગરીબ માણસોને પણ આ વખતમાં કોઈ હરકત કરી શકતું નથી એ બધો ઉપકાર પરમેશ્વરનો માનીને હે હિંદુસ્તાન ! તું હવે રાજ થા. ૧

આજે દેશમાં ઐય રાત્રી થયું છે, અને તેણે તારી (હિંદી) ભાજ વધારી છે એમ ગણ. ભયંકર ને કુર કામ કરનારા ચોર પણ ગયા ને છળકપટનું જોર હતું તે પણ નાશ પામ્યું, મહામુદના જેવી જુલમી ને તૈમુરના જેવા તોફાન કરનારા-ધાડપાંડુ રાજાઓ હવે દેખાતા નથી એ બધો ઉપકાર ૨

નાદીર જેવા જુલમી રાજાઓ પણ નાશ પામ્યા, ને તેમનાં મૂળ ઉખડી ગયાં હવે ભીલ લોકોની ભારે ખીક અને કળ્યા કંકાસ ક્યાં છે ? લોકોને જુદી જુદી જાતના વૈભવ મળે છે ને સારાં સારાં કપડાં પહેરી પાન ચાવે છે અર્થાત આનંદ કરે છે. એ બધો ૩

હવે હોલકરથી દેશની કંઈ પણ ખરાબી થતી નથી અને મરાઠાનો તો હિસાબજ નથી સિંધિયા લોકો કદી પણ નુકસાન કરી શકતા નથી. વળી નહારા-કુર પિંઢારા હતા તે પણ નાશ પામ્યા. અંગ્રેજ વાવટાની નીચે હવે તારાં છોકરાં આનંદ કરે છે એ બધો ૪

એ બળવાન રાજ્યના આશરામાં રહી સારાં ધોળ ને ગુણનાં ગીત ગાય છે. એ રાજ્યના ધારા એવા સારા છે કે નિર્બળ માણસને પણ કોઈ જાતની બીક રહેતી નથી, કોળી વગેરે માણસોનો ભય ન રાખતાં સૌ માણસો પોત પોતાના સંસ્થાન-કામ સાચવી શકે છે, એ બધો ૦ ૫

હવે ફાર્સીઆ લોકો ઢોંગ કરીને જંગલમાં લૂટફાટ કરી શકતા નથી મજબુત બાંધાના કાઠી લોકો ને જાટ લોકોનાં ઘોડેસવાર ધાર્ડા હવે પાણીના ઝોવારા ઘેરી શકતા નથી લશ્કર પણ પહેલાંની પેઢે ખેતર કે વાડીમાં જઈ પાક લાંબી શકતાં નથી એ બધો ૦ ૬

લાંકાથી તે દિમાલય સુધી ને કંઝકતાથી ઠેઠે કચ્છ સુધી પંજાબ, સિંધ, સોરઠ, દક્ષિણ ને માળવા વગેરે ધણુક પ્રાંતો છે એ સર્વ પ્રાંતોમાંથી હવે દુઃખના દિવસ ગયા છે ને સુખના દિવસનું દાન મળ્યું છે. અર્થાત્ હવે બ્રિટિશ રાજ્યથી આખા હિંદમાં શાંતિ પ્રસરી છે એ બધો ૦ ૭

તે માટે તું તનમનથી બ્રિટિશ રાજ્યનો ગુણ માની લે અને હમેશાં રાજ રહીને સ્વર્ગના જેવી તારી શોભા વધાર. દલપતરામ કવિ અંતઃકરણથી આશિષ દે છે કે (દે હિંદુસ્તાન !) તું પૃથ્વીમાં ધણું માન મેળવ. એ બધો ઉપકાર. ૮

પાઠ ૪૩ મો.

નળ દમયંતી.

નરદેવ=(સા. ત. સ) રાજા.
પ્રસંશા=વખાણ.
હંસથી=હંસને મોઢેથી,

વરી=પરણી; પસંદ કરી ચૂકી
સુર=દેવતા.
વહાલથી=હંતથી,

નૃપ=રાજા.

સજી=આરોપી.

દિવ્યાંગના=(દિવ્ય (વિ) દેવતાનું+
અંગના સ્ત્રી) દેવતાની સ્ત્રી.

સમ=સરખી.

દીપતી=શોભતી.

તનય=પુત્ર.

તનયા=પુત્રી.

સાંપડ્યા=પ્રાપ્ત થયાં.

સુરપુર=(પ. ત. સ.) દેવતાનું નગર.

ભાવતાં=ગમતાં.

પુણ્યશ્લોક=પવિત્રચરિત્ર-ચશવાળો.

તે ચાર ગણાય છે નળ, યુ-
દ્ધિષ્ઠિર, જનક ને વિષ્ણુ.

પ્રસરાવતાં=ફેલાવતાં.

સુગ=સુગંધ.

નિજ=પોતાના.

ખંધુ=ભાઇ.

દુર્દશા=(દુર-નઠારી+દશા-સ્થિતિ)
નઠારી હાલત.

સંતાન=છોકરાં.

પળ્યાં=ગયાં.

સુકુમાર=કોમળ.

સ્પાંકરો=કંઠેણ.

તાકાત=અળી.

ભૂ=પૃથ્વી.

ભુધા=ભૂખ.

શાંતિ=નૃપ્તિ.

ખગ=(ખ-આકાશ+ગ-ગમ્ ધા. જવું

ઉપરથી) આકાશમાં ચાલનાર;

પક્ષી.

પટ=વસ્ત્ર.

દંપતી=સ્ત્રી પુરુષનું જોડું.

દુર્ભાગ્ય=નઠારું નશીબ.

સ્થિર=કાયમ.

મતિ=બુદ્ધિ.

ઋતુપર્ણુ=અયોધ્યાનો રાજા.

અચવા=ઉગરવા.

પળવા=જવા.

પ્રાણુ=(અહીં) પતિ; ધણી.

ગુણવંતી=ગુણવાળી.

રાન=જંગલ.

હેરાન=દુઃખી.

રજની=રાત્રિ.

સતી=સદ્ગુણી સ્ત્રી.

બેભાન=ભાનવિનાની.

જીવન=જીવાડનાર.

વિકળ=અહાવરું.

બ્યાધ=પારધિ.

યુક્તિ=કળા.

વૈદર્ભિ=વિદર્ભ દેશના રાજની પુત્રી.

વત્રવલતી=લવતી.

કુળગુરુ=કુળમાં ચાલતો આવેલો

ગુરુ; ગોર.

સલુણી=મનોહર કાંતિવાળી સ્ત્રી.

સહી=નકકી.

અહિદંશ=અહિ-સર્પ; કંકોટકનો ડંખ

વિરૂપ=કદરૂપું.

સારથિ=રથ હાંકનાર.

શીઘ્ર=જલદી.

નરમણિ=(સા. ત. સ) માણસોમાં શ્રેષ્ઠ

લક્ષણુ=ચિહ્ન.

કલ્યા=ઓળખ્યા.

હર્ષધેલા=(પં. ત. સ) આનંદથી

ધેલાં.

અહિઅસર=સર્પ કરડવાથી થએલી

અસર (શરીરનું બેડાળ બની

જવું તે)

ગત=ગએલું.

સાનુકૂળ=(સન્મનુકૂળ) માફક,

છડી=અહેકી.

કિંવા=અથવા.

ઘૂત=જીગડું.

નિશ્ચય=જરૂર.

ભીમક રાજાને દમયંતી નામે પુત્રી હતી. હંસને મોઢેથી નળ રાજાનાં વખાણ સાંભળી તે મનથી નળરાજાને પરણી ચુકી—નળ સાથે પરણવા તેણે દૃઢ નિશ્ચય કીધો. મોટી સ્વયંવરની સભામાં દેવતાઓ અને બીજા રાજાઓને છોડી તેણે હેતથી નળરાજાના ગળામાં વરમાળા પહેરાવી. ૧

દમયંતી સૌન્દર્યમાં દેવતાઓની સ્ત્રી જેવી હતી. તેને વખત જતાં પુત્ર અને પુત્રી જન્મ્યાં તે સદ્ગુણી ને રૂપાળાં હતાં. નળ રાજાએ અમરાપુરીના જેવાં મન ગમતાં સુખ ભોગવ્યાં. અને પવિત્ર મશવાળો બની પ્રજાને પાળી તેણે પોતાની કીર્તિ ફેલાવી. ૨.

નળ રાજા સારો જ્ઞાતી હોવા છતાં, તે પોતાના બાધ પુષ્કર સાથે જીગાર રમ્યો. જેને માથે દુર્દશા ફરતી હોય તેને તો સદા

અવળું જ સૂઝે. તેનું બધું રાજ્ય પુષ્કરના હાથમાં ગયું એટલે છોકરાંને મોસાળ ગોકલી નળ ને દમયંતી એકક લુગડે પોતાનું નગર છોડી ગહાર વનમાં જવા નીકળ્યાં. ૩

જંગલમાં તેમના કુમળા-સુંવાળા પગમાં શળો, કાંટા ને કાંકરા વાગ્યા. અંતે વનમાં ખાડા ટેકરા ઓળંગતાં ઘણાં થાકી ગયાં. જંગલમાં તેમને ત્રણ દિવસ સુધી ખાવાનું મળ્યું નહિ. તેથી ભૂખને લીધે આંખો પણ ઉડી ગઈ. મોંઢાનું તેજ પણ શીકડું પડી ગયું ને શરીરમાં કંઈ બળ રતું નહિ. ૪

જંગલમાં ફરતાં તેમણે થોડે છેટેથી કેટલાંક પક્ષી જમીન પર બેઠેલાં જોયાં. નળ રાજાને ઘણી ભૂખ લાગેલી હોવાથી શિકાર કરવા તેણે પોતાનું વસ્ત્ર તે પક્ષીઓ પર પાથર્યું પણ પક્ષીઓ તે લુગડું લઇ ઉડી ગયાં. તેથી દમયંતી પાસે જે એક લુગડું હતું તે તેમણે ખંતેએ પહેર્યું પોતાની આવી ખરાબ સ્થિતિ જોઈને નળ રાજાની શુદ્ધિ ઠેકાણે રહી નહિ. ૫

દુઃખથી ગયવા નળ રાજાએ દમયંતીને તેના પીએર જવા કહ્યું. પણ તે ગુણવાન સ્ત્રીને પોતાના ઘણીથી છુટાં પડવાનું ગમ્યું નહિ. વનમાં ઘણાં દુઃખી થઇ રાત પડતાં ખંતે જણુ ઉઘી ગયાં. મધરાત્રે નળરાજા અર્ધ કપડું ફાડી દમયંતીને છોડી ચાલ્યો ગયો. ૬

જ્યારે દમયંતી જાગી ઉઠી ત્યારે તેણે પોતાના સ્વામીને જોયો નહિ. તેથી તે ઘણી ગભરાઇ ને બેલાન થઈ પૃથ્વી પર પડી. ઓ મારા નાથ ! ઓ મારા જીવનના આધાર ! તમે મને એકલી મૂકીને ક્યાં ગયા ? એમ તે રૂદન કરવા લાગી. બહાવરી બની તે નળની શોધમાં ફરતી હતી એવામાં તેનો પગ અજાગરના મોંઢામાં આવી ગયો. તે દુઃખથી દળવળતી દમયંતીને કાઈ પારધિએ સુકિતથી ઉગારી. ૭

દમયંતી ત્યાંથી રખડતી રખડતી ઘણાં દુઃખ વેડી પોતાની
માર્શાને ત્યાં ગયું. અતે સુખ દુઃખમાં (દામી તરીકે) કેટલાક દિવસ
ત્યાં કાઢ્યા. દમયંતીના આપનો કુળ ગુરુ જે સુદેવ કરીને હતો તે
દમયંતીને શોધતો શોધતો ત્યાં આવી ચડ્યો. તેની સાથે દમયંતી
પોતાના પિયર ગઈ. આ વખતે નળરાજા પણ કરકોટક નાગની
વિગમ્ય જવાળાથી કદરૂપા બની ગયો હતો તે તે અગોધ્યાના રાજા
ઋતુપર્ણને ત્યાં રથ લાકવા માટે ગયેલો હતો. દમયંતીએ જ્યારે ફરી
સ્વયંવર રમ્યો ત્યારે નળ રાજા પણ તે લાંકી ત્યાં ગયો. ૮

આ વખતે નળ રાજાના રૂપમાં ૧૩૨૨ પડી ગયેલો હતો.
પણ તેનાં લલણમાં કંઈ ફેર પડેલા નહોતા. તેવાથી—વલ્લભ મૂળનાંજ
તેવાથી દમયંતી ઝટકા નાગને ઓળખી નાળી. તેમનાં બે બાળક
પણ અનંદથી ઘેલાં થઈ તેમને લાગી પડ્યાં. આ વખતે નળરાજાને
જે સર્પ ૧૧ અસર હતી—ચાંગેર કદરૂપો ૧૦૦૦ ગર્ભો હતો—તે મટી
અસલ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થયું ને પુષ્કર પણ તેને નમી પડ્યો. વળી
ગયેલું રાજ્ય પણ તેને ફરીથી મળ્યું. એમનાં પરમેશ્વરની મહેર-
બાની હોય તો સમગ્રાં સારાં વાનાં થાય ૯.

સુખના વખતમાં બહેડી જતું નહિ, દુઃખ ૧૧ વખતમાં ગમ્મ-
રાતું નહિ. એમ જાણવું કે સુખ દુઃખ કંઈ હનેલાં ટકતાં નથી, વળી
રાજા હોય કે ગરીબ ચાલુડા હોય ૧૨૨૨ તે બંન્ને જુગાર રમવાથી
દુઃખી થાય છે માટે કોઈ રાજાએ કદી ને, દુર્ગુણ પાસે જતું નહિ
મતલબ કે જુગાર રમવો નહિ. ૧૦

હાક=શુભ.

તાક=ગાત્ર.

ઉઘો=ઉગ્રો.

ભાણુ=સૂર્ય.

અળહળ=તેજસ્વી.

ઉઘોત=આગીઓ.

રવિ=સૂર્ય.

પેર=પેઠ.

લેહકે=અળકે.

ખેહકે=સોડાય

વદન=મોઢું.

કમળનયન=(કર્મધારય) કમળ જેવી
આંખ.

ફંદ=ફાંદો; પાશ

નાસા=નાક.

હીર=પોપટ.

ચંચ=ચાંચ.

કઠું=ગળે.

ગજમુકતા=(કર્મધા.) હાથીના ગં.

અસ્થળમાથી ઝરતા રસનાં મોતી.

ઐશ્વર્ય=(ધૈશ્વર-મોઢું+ય) મોટાઈ.

જુદે=લડાઈમાં.

ત્યાગી=વિરાગી.

કર=હાથ.

કુંજર=હાથી.

શુંડાકાર=સૂંઢના આકાર જેવું.

શોભાળ=શોભીતું.

કટી=કેડ, કમર.

કુંજરકાળ=(પ. ત. સ) (કુંજર-
હાથી+કાળ-શત્રુ) સિંહ.

શાર્દૂલ=વાધ.

ગત્ય=ગતિ; ચાલ.

નરપત્ન=નરપતિ; રાજા.

નિર્વાણુ=નક્ષી.

તવ=ત્યારે.

સોમ=ચંદ્ર.

ગતે=ગતિમાં.

વાય=વાયુ; પવન.

મહિમા=મોટાઈ.

સ્થિરતા=અડગપણું.

મેર=મેરૂપર્વત.

ધને=ધનમાં.

કુબેર=એ સ્વર્ગનો દેવતા છે ને

તેની પાસે ખજાનો રહે છે.

શિબિ=એક રાજાનું નામ.

ઓ નળ આવ્યો એવી સ્વયંવરમાં હાક વાગી—ખૂમ પડી, એટલે ત્યાં ભેગા થએલા સર્વ રાજનાં ગાત્ર શિથિલ થઇ ગયાં અર્થાત્ તેઓ નિરાશ થયા. બાણે સૂર્ય ઉગ્યો હોય એવો તે નળરાજ આવ્યો એટલે સધળા રાજા તારાની પેઠે નિસ્તેજ—ઝાંખા—થઈ ગયા.

જેનો પ્રકાશ ઝળહળ પ્રકાશી રહ્યો છે એવો તે નળ આવ્યો; જેના મુગટ પર આગીઓ ચળકે છે એવો ઓ નળ આવ્યો.

જેના કાનનાં કુંડળ સૂર્યના પ્રકાશની પેઠે પ્રકાશે છે એવો તે; આખા શરીર પર સુગંધીદાર ચંદન બહકે છે એવો ઓ નળ આવ્યો.

જેનું મોઢું પુનેમના ચંદ્ર જેવું શોભે છે એવો તે; જેની કમળ જેવી આંખો પ્રેમની બળ જેવી છે (આંખો બંધાથી તેના પ્રતિ પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે) એવો ઓ નળ આવ્યો.

પોપટના નાક જેવું જેનું નાક છે એવો તે નળ આવ્યો; દમયંતી સિવાય નળનું રૂપ ધારણ કરી સલામાં આવેલા પાંચ દેવો-ને ઢાઢ દેખી શકતું નથી.

ગળામાં હાથીના ગંડસ્થળમાંથી નીકળતાં મોતીની માળા છે એવો તે નળ આવ્યો; અને જેના હાથ સૂંઢની પેઠે વળેલા છે એવો ઓ નળ આવ્યો.

તેનું હૃદય ને કુંડી કમળ જેવાં શોભિતાં છે તે; અને તેની કમરે સિંહની કમર જીતી છે—તેની કમર સિંહની કમરથી પણ પાતળા છે.—એવો.

વાદના જેવી અર્થાત્ ધીમી ચાલથી ચાલનારો તે નળ આવ્યો; અને તેથી—તેના આવવાથી—સધળા રાજા નિરાશ થયા.

દમયંતીના પ્રાણ-જીવન-રૂપ તે નળ આવ્યો; અને હવે તે નક્કી દમયંતીને પરણવાનો.

નળ રાજ સભામાં આવ્યો છે એમ કન્યાને—દમયંતીને—જાણ થયું; અને તે સમજી કે જેનું હંસ વખાણ કરતો હતો તેજ નળરાજ છે.

તેજ તે સૂર્યના જેવો તપતો દેખાય છે ને ઠંડકમાં તે ચંદ્ર સમાન છે. વાલમાં તે વાયુના જેવો છે; અને શંકરના જેવી તેની મોટાઇ છે. એવે! ઓ.

ગેર પર્વતના જેવું તેનું મન અચળ છે; અને ધનમાં તે કુખેર જેવો છે. શિખિ રાજના જેવો તે સત્યવાદી છે; અને મોટાઇમાં તે નિર્ઘૂષ રાજ જેવો છે.

લગાઇ લડવામાં તે ઇંદ્રના જેવો બહાદુર છે; અને હરિશ્ચંદ્રની પેઠે તે વૈભવનો ત્યાગ કરી શકે તેવો છે.

પાઠ ૫૦ મો.

ધનવંતના ધર્મ વિષે.

વિનતિ=અરજ.

લક્ષ=ધ્યાન.

જરણ=ધરડાં.

નિકટ=પાસે.

સરે=થાય.

દોહલા=કાંઈ.

શ્રમ=મહેનત.

સન્નયુતું=મટાડવું.

મંદ=ધીરું.

મુગા=મળ્યા વગરના.

વજ્ર=૧ ઇંદ્રનું આયુધ. ૨ એક

જાતનો કઠણ પદાર્થ.

નિરાશ્રિત=આશ્રય-મદદ વગરનાં.

ધર્મને ધીરવું-ધર્મને માટે ખર્ચ કરવું.

સંયવું=સંગ્રહ કરવું.

મુક્તિ=(મુક્ત-ધા. છૂટવું) મોક્ષ.

છોડજો=મૂકીદેજો.

કર=ચાલ; રિવાજ.

ઠાઠ=મોટાઇ.

તુલ્ય=સરખું.

વરવધૂ=(૬-૬) વરવહુ.

ધૂર્ત=ઠગારા.

દીન=ગરીબ; અપંગ.

સુધરવે=સુધારવા માટે.

ચોપ=ચાનક.

દળદરી=આળસુ.

મોખરે=આગળ.

પાત્ર=લાયક.

રમો=(રમ ધા. રમવું; ખુશી થવું)

આનંદ પામો.

હે દેશી મંધુઓ હું તમને વિનતિ કરું છું કે તમે ગરીબ માણસો ઉપર દયા રાખો; ધરડાં, પાંગળાં ને રોગી માણસોની સંભાળ લો. ૧

જે નજીકનાં સગાં છે તેમનાં કામ કરો, અને પછી ખીજાં માણસોનાં દુઃખ મટાડવા તત્પર થાઓ. શરીર અને મનમાં ન સહન થાય તેવાં દુઃખ તમે મટાડો. ૨

હાડ ધૂજતાં હોય ને રોગથી નાડી પણ ધીમી ધીમી આવતી હોય એવી એવી રોગની વેદના નિરાધાર માણસો મુગા મુગા—એટલા આત્મા વિના—શી રીતે વેડી શકે? તેમનું દુઃખ જોવાથી તમારા મનમાં તેની અસર થશે—તમને દયા આવશે. માટે એવાં રોગી માણસોનાં દુઃખ મટાડવા માટે તમે સારી રીતે દયા કરો. ૩

આશ્રય વગરનાં ગરીબ માણસોને પાળવાં એ આપણો મોટો ધર્મ છે, આવી સમજણુ વિશેષ સારી ગણાય છે. દેશી માણસોનું એજ સારું અભિમાન છે. માટે હિંમત રાખીને દુઃખીનાં દુઃખ મટાડવા તૈયાર રહેવું. ૪

મરણુ પછી ધન તો અહીંજ પડી રહેવાનું છે, તે આપણી સાથે આવવાનું નથી પણ ફક્ત ધર્મજ સાથે આવનાર છે માટે પાપનો નાશ કરી પોતાનું ધન હોય તે ધર્મનાં કામો કરવા માટે ખરચવું જોઈએ. તેમ કરવાથી આ દુનિઆમાં માન મળે છે અને

મરણ પછી મુક્તિ-મોક્ષ-જે આત્માનું અંતિમ સ્થાન છે તે પ્રાપ્ત થાય છે. ૫

નાતો જમાડવાના રિવાજ છોડી દો, જે વરવહુના ઠાક—વર-ઘોડા કાડવા વગેરે રિવાજ-પણ બંધ પાડો. જે તમને કીર્તિ મેળવવાની ઇચ્છા હોય તો ધૂતારા લોકોને ન આપતાં ગરીબ માણસોને આપો; અથવા ગરીબ માણસોને પાળવાનું કામ ધૂતારા માણસોને નહિ સોંપતાં તમે જાતેજ તે કામ કરો. ૬

વહેમને જડમૂળથી કાઢી નાંખો ને સુધરવા માટે આનંદ—ચીવટ રાખો, દયાળુ વૃત્તિ રાખી ગરીબનાં દુઃખ મટાડો. ૭

જે ગરીબ માણસો લાયક હોય તેમને દાન આપવું. (ગીતા-માં પણ કહ્યું છે કે ‘ ગરીબોને દાન આપ શ્રીમંતોને નહિ. ’ કેટલીક વખત કીર્તિ મેળવવા અથવા છંતરાઈ જવાથી ઘાતા કુપાત્રને પણ દાન આપે છે માટે તેમ નહિ થવા કવિ ચંતવણી આપે છે) એના જેવી બીજી એકે સારી બુદ્ધિ નથી નમંદાશંકર કવિ નમ્રતા-પૂર્વક કહે છે, કે હે દેશી લાઠઆ ! તમે ગરીબ લોકોને મદદ કરી આનંદ પામો.

દોષકે છંદ.

નિર્જળ=(બહુપ્રીહિ) જળવિનાનું.

નવાણુ=પાણીની જગા.

તીર=કાંઠો.

ધીંગી=મજબુત.

નિવારો=ટાળો.

ધર્મ=દુરજ; કર્તવ્ય.

તનતાપ=શરીરનાં દુઃખ.

આદરવી=શરફારવી.

ઔષધશાળા=(પ. ત. સ)દવાખાનાં.

જનમત=(પ. ત. સ)માણસનીમત.

લાળી=જેઈ.

ભાખો=(ભાષ. ધા. બોલવું) બોલો.

જળેલાં=જળી ગએલાં.

અંધા=અંધળા.

પુંજ=ફળ.

ફિધારો=વાપરો.

શીરસ્તા=રિવાજ.

સુખસાજ=સુખનો સામાન.

નકારો=નકારો.

કાવ્યકળા=કવિતા લખવાની કળા.

જુગેજુગ=ભવોભવ.

લા'વો=લાભ.

જોગ=વખત.

જમાવો=મોડો.

પરલોક=ખીજ લોકમાં; પરદેશમાં.

પાણી વિનાનાં ગામમાં આવેલાં નવાણુ (પાણીની જગ્યાઓ) ગળાવો; વાવ, કુવા, નદીના કાંઠા, તળાવ વગેરે જુનાં થઈ ગએલાં નવાણુ શોધી કાઢી જલદી સુધરાવો હે ધનવાન લોકો ! એ તમારી ફરજ છે. ૧

મજબુત ને સારી ધર્મશાળાઓ બધાવો કે જેમાં નબળાં સ્ત્રી પુરૂષો રહે ને તે દુઃખી માણસોનાં દુઃખ મટાડો હે ધનવાન. ૨

સારી ને મોટી નિશાળ ચલાવો, ને તેમાં બાળકોને સારી રીતે બણાવો જેથી તેમની ઉપર આખી જિંદગી સુધીના ઉપકાર થશે હે ધનવાન. ૩

મોટાં મોટાં દવાખાનાં બધાવો કે જ્યાં શરીરે રોગી માણસો નિરોગ બને અને રોગી બાળકો પણ સુખી થાય. હે ધનવાન. ૪

બીખારીને જોઈ તેની સાથે માયાળુપણે ઓલો તે તેને આવડું આપી અર્થાત્ ધધિ વળગાડી બીખારી રાખો નહિ; હજારો જાતના ઉદ્યોગો ચાલે છે તેમાં તેને જોડી દો. હે ધનવાન. ૫

શરીરે ગળી ગએલાં કે જળી ગએલાં તથા અંધજાને શરીરે કામ ન કરી શકે તેવાં માણસોનું ભરણુ પોષણ કરવા તમારું ધન વાપરો. હે ધનવાન.

સંપ કરી ચાલતા રીત રિવાજમાં સુધારો કરી, સૌના સુખને
સામાન સસ્તો કરો, ને હંમેશાં સારા વિચાર કરો. હે ધનવાન ૦ ૭
પરદેશમાં જઈ વેપાર કરો, અને બીજા લોકોની વિદ્યાકળા
શીખી લાવો. તેમ કરેવામાં હિંમત હારો નહિ પણ ઉમંગ રાખો.
હે ધનવાન. ૮

હે ધીર પુરુષો ! કવિઓ પાસે પુસ્તકો લખાવી તમારું નામ
કાયમ રહે તેમ કરો. હે ભાઈઓ ! આવો જોગ ફરીથી મળશે નહિ.
માટે દલપતરામ કવિ કહે છે કે તમે તેનો સારો ઉપયોગ કરો. હે
ધનવાન. ૯

પાઠ ૫૪ એ.

જગત્કર્તાની સ્તુતિ.

શોભા=દેખાવ.

આજ=અર્પણ.

રાજ=રાજ.

જય=કીર્તિ.

હિમ=હિંમત.

ન્યારા=સુંદર.

રચના=અનાવટ.

ઉદ્ભિજ=વનસ્પતિ.

જહા=જ્યાં.

સૃષ્ટિ=પૃથ્વી.

ક્રમે=અનુક્રમે.

મંડાપ=સ્થાપન થઈ.

નમુના=ધાટ.

નિશાની=એધાણી.

કંકર=પત્થર.

જડ=હાલી ચાલી શકે નહિ તેવો
પદાર્થ.

ભૂચર=(ભૂ. પૃથ્વી+ચર્ ધા.) પૃથ્વી
પર ચાલનાર.

જળચર=પાણીમાં ચાલનાર.

સુનું=સોનું.

માનવીકાજ=માણસોને માટે.

દાઝ=લાગણી.

કબટ હરનારા=દુઃખ મટાડનારા.

અપારા=બહુ.

રાજે=મકાશે

હીએ=આપે.

રજનીરાજ=(રજની-રાત+રાજ)

રાતનો રાજ ચંદ્ર.

નખેતરે=નક્ષત્ર; કૃતિકા, રોહિણી

વગેરે ૨૭ નક્ષત્ર છે.

વિરાજે=પ્રકાશે.

લેર=લહરી; મોઝું.

સ્થિરતા=શાંતપણું.

છાજે=શોભે.

ગંગા=આકાશગંગા.

ખૂશ=રાજ.

શોભાય=શોભાય.

અધર=આધારવગર.

ગંભીર=ભયંકર.

પોલ=પોલાણ.

ખટઋતુ=૭ ઋતુ; શીશીર, હેમં-

ત, વસંત, ગ્રીષ્મ, વર્ષા, શરદ.

જગદાધાર=જગતનો આધાર.

ધારા=નિયમ.

હાઠ=બબકો.

તરુ=ઝાડ.

લતા=વેલા.

ધારા=નિયમ.

પાપાણુ=પત્થર.

સાથ=ટોળું.

હીલી=હાલી.

કલ્પ=અવાજ.

પ્યારા=વહાલા.

સિંધુ=દરીઓ.

લહેર=મોર્ન.

નગ=પર્વત.

ઉપવન=વાડી.

રાન=જંગલ.

રઢીયાળાં=રળીઆમણાં.

સલુણું=સુંદર.

ધટધટ=દરેક જગ્યા.

અગાધ=અળ.

અગાધ=પાર ન પમાય તેવું.

લલિત=સુંદર.

ક્ષેમ=કુશળ.

પ્રીત=હેત,

સજી=ધારણ કરી.

નેક=નીતિ.

સર=સરોવર

રમ્યપણું=સુંદરતા.

ખગ=પક્ષી.

સુસ્વરૂં=સારા સ્વરવાળું.

ગાન=ગાયન; ગીત.

મુદ્ધ=મુદિ.

હૃદનારા=પાળનારા; નાશ કરનારા.

લીલામૃતધારા=સૌન્દર્યરૂપી અમૃ-
તનો પ્રવાહ.

હે જગતના ધણી પરમેશ્વર ! તારી શોભા ને બપટ્ટા કેવો છે !
કવિ અને ભક્ત જનો તારા શુશ્રુ ગાતાં હિંમત હારી ગયા ! કારણ
કે તારી કૃતિ ધણી સુંદર છે. પાતાળની રચના શી કહું ! તેમાં
પોપડા, ઢાળ ને જમીનની જુદી જુદી જાતો છે તથા તેમાં જીવંતી
વસ્તુઓ તથા જુદી જાતની વનસ્પતિ અને ધણી જાતનાં પ્રાણીઓ
દેખાય છે. કાળક્રમે ધણી સૃષ્ટિઓ બદલાઇ ગઇ, અને ફરીથી તે
એક પછી એક બંધાઇ પણ ખરી. એ વાતો કાંઈ જુદી નથી કારણ
કે તેની નિશાનીઓ અને નમુના હજી પણ દેખાય છે.

જુદી જુદી જાતની માટીનાં, કાંકરાનાં, ચુનાનાં, પથરનાં, પડ
અહીં-પાતાળમાં અનુક્રમે નથી. વળી જમીન પરનાં અને પાણીમાં
ફરનારાં પ્રાણીઓનાં પથર જેવાં બની ગએલાં જડ ખોખાં પણ
અહીં દેખાય છે. વળી સર્વ માણસો જે સોનું, રૂપું વગેરે ધાતુઓ
વાપરે છે તે પણ અહીંથીજ નીકળે છે.

હે દુઃખનો નાશ કરનારા પ્રભુ ! તમે મનમાં દાઝ આણી એ
સર્વ પદાર્થો માણસો માટે બનાવ્યા છે. હે પ્રભુ ! તારા ઉદાપણનો
ભંડાર પાર વિનાનો છે અર્થાત્ તારું ઉદાપણ ધાતુંજ છે. ૧

આકાશની રચના વિષે પણ શું કહું ! બધા ગ્રહોમાં સુરજનો
પ્રકાશ શોભે છે અને તે વનસ્પતિ અને પ્રાણીઓને માટે પૃથ્વીને
ગરમી આપે છે. વળી રાત્રે ચંદ્રમા ને બધાં નક્ષત્રો પણ ખૂબ પ્રકાશે
છે, પવનની ઠંડી લહરીઓથી બધે શાન્તિ દેખાય છે.

સૂર્ય અને ચંદ્ર જે માર્ગમાં ફરે છે તે માર્ગને રાશિ કહે છે.
(સૂર્યને ફરવાનો માર્ગ કાન્તિવૃત્ત કહેવાય છે, એ કાન્તિવૃત્તની આસપાસ

૮ અંશ સુધીના માર્ગમાં ચંદ્રને બીજા અહોનો રસ્તો છે. તેથી ક્રાન્તિ-
વૃત્તથી ૮ અંશ સુધી ઉત્તર દક્ષિણનો જે પટો તેને રાશીચક્ર કહે છે. અને
તેના બાર ભાગ પાડી તે દરેકનાં જુદાં જુદાં નામ આપેલાં છે ?)
અજવાળીઆમાં ચંદ્રની કળા વધે છે. ને અંધારીઆમાં ઘટે છે.
આકાશગંગાનો દેખાવ ને જુદી જુદી જાતનાં સુશોભિત વાદળના
રંગ નેનધને દીક્ષા ખુશ થાય છે. ૨ । કંઈ પણ આધાર વિના સર્વ
ગોળા-સુર્ય, ચંદ્ર ને બીજા બધા અહો ને ઉપઅહો—રહેલા છે,
આકાશ પણ ગંભીર છે. હે પ્રભુ ! તુંજ જગતનો આધાર છે. તે
છ ઋતુઓના નિયમિત ધારા બાંધ્યા છે એટલે તેઓ કમવાર
આવે છે. ૨

આ સૃષ્ટિનો ઠાક પણ કેવો છે ? ધણે ઠેકાણે પાણી ને
પથ્થરોમાં ઝાડ વેલાથી ભરપુર સુશોભિત સ્થળો છે, પશુપંખીઓ ને
મનુષ્યોનો સાથ નાટકોના જેવો દેખાવ આપે છે. તેઓ રૂપ, રંગ, શુણ્ણ
કે ગાયન વડે આનંદ આપે છે. પાકથી ભરેલાં ખેતરો હાલીને
ચળકારા કરે છે—સુશોભિત દેખાય છે. ત્યાં પક્ષીઓના મીઠા ને
સુંદર અવાજ આનંદ આપે છે. સંધ્યાકાળનાં શીતળ પવનનાં મોજાંથી
દરીઓ, નદીનાળાં, પર્વત, વન, વાડી, મેદાન ને જંગલઃ એ સુંદર
લાગે છે. આ પ્રમાણે સર્વ સાદુ ને સુન્દર છે તોપણ તેમાં બહુ કામ
કરેલું દેખાય છે. તે ઉપરથી તેનો બનાવનાર બહુ ચતુર હશે એમ
જણાય છે. દરેક જગાએ તેની અગાધ શક્તિ માલુમ પડે છે ને તે
સાથે બોધ આપે છે. ૩

૧. મેષ, વૃષભ, મિથુન, કર્ક, સિંહ, કન્યા, તુલા, વૃશ્ચિક,
ધન, મકર, કુંભ, મીન.

એ રીતે વાડીઓની શોભા સુંદર છે. તે બાવથી લાડ કરતી નાચે છે. ને ઠામ ઠામ હેત ઉપજાવે છે. વળી ટેક રાખીને વાડીએ સાડી પથ્રુ સુંદર ધારણ કરી છે (જમીન પર ઉગેલું ધાસ એ સાડી પેઠે શોભે છે) તે રમણીય દેખાવ બહુ આનંદ આપે છે, તેમાં પક્ષીઓ બહુ મધુર ગીત ગાય છે તે સર્વને ગમે છે.

સરોવર, દરીઓ, નદીનાળાં વગેરે બનાવી તેં અમને પાણીનું સુખ આપ્યું છે. વળી વન, ઝાડ ને પર્વતોની શોભા પથ્રુ તેંજ બનાવી છે. દરરોજ મીઠા સ્વરવાળાં પક્ષીઓ અમને સુંદર ગાયન સંભળાવે છે. અને બધે ઠેકાણે ધર્મ બતાવીને તું દાન કરાવે છે.

હે પાપ ટાળનારા પ્રભુ ! અમને સર્વને સુખદિ આપી પવિત્ર કરો. સૌન્દર્યરૂપ અમૃતના પ્રવાહરૂપ પ્રભુ ! તારી વધારે સ્તુતિ અમે શી રીતે ગાઈએ ? તને ધન્ય છે !

ભૂગોળ.

આફ્રિકા ખંડ.

પ્ર૦ આફ્રિકા ખંડની સામાન્ય હકીકત કહેો.

ઉ૦ આ ખંડની શોધજોળ ઇ. સ. ૧૬મી સદીના મધ્યભાગમાં થએલી છે તે પહેલાં તેની હકીકત જાણવામાં આવી ન હતી. તેથી તેને અંધકારમય ખંડ કહેતા. હજુ પણ તેની અંદરના કેટલાક ભાગની શોધજોળ થઈ નથી. પણ તેમાં આવેલો મિસર દેશ પ્રાચીન કાળમાં વિદ્યાકળા તથા હુનર ઉદ્યોગમાં તેમજ સુધારામાં ઘણો આગળ પડતો હતો.

પ્ર૦ ખીજ ખંડોની સાથે તેનો મુકાબલો કરો.

ઉ૦ વિસ્તારના પ્રમાણમાં ધણી ઓછી વસ્તિવાળો, અખાત વગરનો, મોટા રણવાળો અને વેપારની બાબતમાં નદીઓમાં વહાણો ન ફરી શકે તેથી ધણી અગવડતાવાળો ખંડ છે. ખીજ ખંડોની પ્રજા સુધરેલી હાલતમાં છે ત્યારે આ ખંડની પ્રજા જંગલી અવસ્થામાં છે. પ્રજાની અજ્ઞાનતાને લીધે યુરોપવાસીઓએ જાણે મહિમાદે વહેંચી લીધો હોય તેમ તેમણે ધણી ખરા જાણીતા ભાગમાં પોતાની સત્તા બેસાડી છે.

પ્ર૦ આ ખંડની સીમા કહેો.

ઉ૦ ઉત્તરે ભૂમધ્ય સમુદ્ર અને પૂર્વે હિંદી મહાસાગર, રાતો સમુદ્ર અને સુવેઝની નહેર, દક્ષિણે દક્ષિણ મહાસાગર તથા પશ્ચિમે આટલાંટિક મહાસાગર આવેલો છે.

પ્ર૦ આફ્રિકાનો વિસ્તાર કહેો.

- ઉં યુરોપખંડ કરતાં વિસ્તારમાં ત્રણ ગણો મોટો એટલે ક્ષેત્રફળ ૧ કરોડ ૨૦ લાખ ચો. માઇલ છે. ઉત્તર દક્ષિણ લંબાઇ ૫૦૦૦ માઇલ તેમજ પૂર્વ પશ્ચિમ પહોળાઇ ૫૦૦૦ માઇલ છે.
- પ્ર૦ આફ્રિકાની આબોહવા કહો.
- ઉં મોટાં રણ હોવાથી હવા ઘણી ગરમ અને સૂકી છે. સહરાના રણમાં તથા અંદરના ભાગમાં અને ઉત્તરના ભાગમાં વરસાદ આવતો નથી, વિષુવવૃત્ત ઉપર પુષ્કળ વરસાદ પડે છે. કિનારાની આબોહવા સારી હોઇ યુરોપિઅનોને માફક આવે તેવી છે. દક્ષિણ આફ્રિકાની હવા પણ સારી છે. આફ્રિકામાં ઉનાળો અને વર્ષાઋતુ છે, શિયાળાની ઋતુ નથી. કિનારે આવેલા પર્વતો હવાનો ભેજ ચૂસી લે છે તેથી અંદરના ભાગની હવા ઘણે ભાગે સૂકી હોય છે.
- પ્ર૦ આ ખંડની કુદરતી રચનાનું વર્ણન કરો.
- ઉં આ ખંડ ઉચ્ચ પ્રદેશ હોઇ કિનારાની જમીન નીચી છે. મધ્યના ઉચ્ચ પ્રદેશની સરહદ પર પર્વતો આવેલા હોવાથી અંદરના ભાગમાં જવાની મુશ્કેલી પડે છે. સિદ્રાના અખાત અને ઇજીપ્તની વચ્ચે નીચામાં નીચું મેદાન આવેલું છે.
- પ્ર૦ આફ્રિકાખંડની પેદાશ કહો.
- ઉં આ ખંડની ઘણીખરી જમીન ઉજડ છે. રણના પ્રદેશમાં ખજૂર થાય છે. ઉત્તર તરફની કૃષ્ણદ્રુપ જમીનમાં-ચોખ્ખા, ઘઉં, રે, જાજરી, શુદ્ધ, અને તમાકુનો પાક થાય છે. કાંજો નદીના પ્રદેશમાં અને ગીનીના કિનારા પરની જમીન ઉપર મોટાં જંગલો છે, તેમાં તાંડ, અપ્પનુસ, સુખડ, શુદ્ધર, રખર, તથા ઇમારતી લાકડાં થાય છે. દક્ષિણ ભાગમાં પાંદડાં વગરનાં ઝાંડ

થાય છે. જનવરોમાં સિંહ, હાથના, જિરાફ, ગિંટ, ઝિબ્રા, હિનોસેરાસ, ગોરિલા, ચીમ્પાન્ઝી અને હાથી જોવામાં આવે છે. જંગલમાં મોટા સાપ નજરે પડે છે. શાદમૃગ, તથા જુદી જુદી જાતનાં પક્ષીઓ હોવાથી પીછાંતો વેપાર ધમધોકાર ચાલે છે. આફ્રિકામાં એક જાતની માખી થાય છે તે ઘોડા, ગિંટ, બળદ અને કુતરાનો નાશ કરે છે. ત્યાંના ગિંટને બે ખુંધ હોય છે. ખનિજ પેદાશમાં—દક્ષિણ આફ્રિકામાં સોનાની અને હીરાની ખાણો છે. મીકાની ખાણો છુટક છુટક આવેલી છે. એટલાસ પર્વતમાંથી લોહું, તાંબું અને સીસું જડે છે. મોટી મોટી નદીઓની રેતીમાંથી સોનું મળી આવે છે.

૫૦ આફ્રિકામાં રહેતી પ્રજાતું વર્ણન કરો.

ઉ૦ આફ્રિકામાં લગભગ સવાપંદર કરોડ માણસની વસ્તી છે. વસ્તીનો વધારો પશ્ચિમ મુદ્દાનમાં છે. સહરા અને પોર્ટુગીઝ આફ્રિકામાં વસ્તી ઓછી છે. ઉત્તરમાં મિસરી, મૂર, આરબ અને આબીસીનિઅનની વસ્તી છે. મધ્યમાં હબસી અને દક્ષિણમાં હોટેન્ટોટો છે. આફ્રિકન પ્રગ્ન કેળવણીમાં ધણી પછાત, વહેમી અને જંગલી છે. પહેલાં ગુલામનો વેપાર ચાલતો, પણ હાલમાં બંધ પડ્યો છે. ફ્રાન્સ, ઈંગ્લાંડ, નેધર્લેંડ, પોર્ટુગલ, જર્મની વગેરે દેશોમાંથી લોકો ત્યાં જઈ વસ્યા છે. તેથી ત્યાંના લોકો ખ્રિસ્તી ધર્મ પાળતા થયા છે. દક્ષિણ આફ્રિકામાં અને પૂર્વ આફ્રિકામાં વેપાર અર્થે હિંદુસ્તાન અને અરબસ્તાનમાંથી ટ્રેડલાક લોકો જઈ રહેવા લાગ્યા છે.

૫૦ આફ્રિકાની વેપાર સંબંધી જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉં લોકો અધમ અવસ્થામાં હોવાથી આ ખંડ વેપારમાં પણ પાછળ પડતો છે. વળી અખાત નહિ હોવાથી તેમજ નદીના માર્ગો પણ સારા નથી. યુરોપિઅન પ્રજાના વસવાટને લીધે કેટલેક સ્થળે રેલ્વે શરૂ થઈ છે, તે રસ્તે વેપાર ચાલે છે. વેપારની વધારે સગવડ માટે દક્ષિણથી ઉત્તર તરફ જવાય તેવી મોટી રેલ્વે બાંધવાનો વિચાર ચાલે છે.

પ્ર૦ આફ્રિકા ખંડની મુખ્ય નિકાસ કહો.

ઉં હીરા—(દ. આફ્રિકા), સોનું (નાતાલ, ગોલ્ડકોસ્ટ) શાહમૃગનાં પીંજાં, ઊન, રૂ, બુંદ, ગળી અને ગુંદર તથા કેટલાંક ધમારતી લાકડાં બહાર દેશ જાય છે.

પ્ર૦ આફ્રિકાના લોકોના ધર્મ સંબંધી વર્ણન કરો.

ઉં ઉત્તર અને પૂર્વ આફ્રિકાની પ્રજા મુખ્યત્વે મુસલમાની ધર્મ માને છે. કેટલાક જાગમાં યુરોપિઅનોના સહવાસથી ખ્રિસ્તી ધર્મનો ફેલાવો થાય છે, અને બાકીના મૂર્તિપૂજક છે.

પ્ર૦ આફ્રિકાનાં મુખ્ય રાજ્ય કહો.

ઉં આ ખંડમાં મોરોક્કો અને આબીસિનિઆ નામનાં જ સ્વતંત્ર રાજ્ય છે. બાકીનાં ઘણાંખરો પ્રદેશ યુરોપીઅન પ્રજાના તાબામાં છે. તેમાં સર્વથી ઈંગ્લાંડની હકુમત નીચે સૌથી વધારે મુલક છે. તે સિવાય—ફ્રાન્સ, જર્મની, બેલ્જિઅમ, સ્પેન, પોર્ટુગાલ અને ઇટાલીને તાબે છે. મિસર ઉપર તુર્કસ્તાનના સુલતાનની નામની સત્તા હતી. હાલમાં તમામ વહીવટ અંગ્રેજના હાથમાં છે.

પ્ર૦ આફ્રિકામાં પર્વતો કયા છે ?

ઉં ઉત્તરમાં—એટલાસ પર્વત બાર્બરી સંસ્થાનમાં આવેલો છે.

પશ્ચિમમાં—કાંગ પર્વત અપરગીનીની ઉત્તરે, અને કેમેરૂન કેમેરૂનમાં છે.

દક્ષિણ તરફ—ડ્રેકનબર્ગ નાતાલની પૂર્વમાં.

પૂર્વમાં—કીલીમાન્જરો જર્મન પૂર્વ આફ્રિકામાં, કેનીયા ખ્રિસ્તિય પૂર્વ આફ્રિકામાં આવેલો છે.

પ્ર૦ આફ્રિકા ખંડની નદીઓ વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ ઉત્તર તરફ વહેનારી નાઇલ વિક્ટોરિઆન્યાંઝા સરોવર આગળથી નીકળી આટ્લાંટિક ન્યાંઝા સરોવરમાં થઈ ભૂમધ્ય સમુદ્રને મળે છે. તેને આગળ જતાં બહુરેલગઝલ અને ભૂરી-નાઇલ નદીઓ મળે છે. નાઇલના મુખ ઉપર રોઝેટા અને ડામીએટા નામનાં અગત્યનાં બંદર આવેલાં છે. તેના મુખ આગળનો ડેલ્ટા ધણો ફળદ્રુપ છે. ગંગા ભુમનાની માફક આ નદીમાંથી નહેરો કાઢી તેનું પાણી મીસર દેશના ખેતીવાડીના ઉપયોગમાં લે છે. કારણ કે સહરાના રણને લીધે મીસરમાં વરસાદ આવતો નથી; આથી મિસર દેશની ખેતીનો આધાર આ નદી ઉપરજ રહેલો છે.

પશ્ચિમમાં વહેનારી—નાઇજર સુદાન દેશમાંથી નીકળી ગીનીના અખાતને મળે છે. આ નદી જેલીબા કે કુવારા નામથી પણ ઓળખાય છે. કાંગો કે જેર આફ્રિકામાં સૌથી મોટી નદી હોઇ મોઝરો સરોવર આગળથી નીકળી આટલાંટિક મહાસાગરને મળે છે. સેનીગાલ અને ગાંબિઆ સેનીગાંબિઆમાં વહી આટલાંટિક મહાસાગરને મળે છે.

પૂર્વમાં—હીમ્પોપો ટ્રાન્સવાલની ઉત્તરે પોર્ટુગીઝ પૂર્વ આફ્રિકામાં વહી હિંદી મહાસાગરને મળે છે. ઝાંબેઝી મધ્ય

આફ્રિકામાં વહી મોઝામ્બિક ખાડીમાં પડે છે. આ સિવાય-સીરે, વાલ, એરેન્જ વગેરે કેટલીક નદીઓ આવેલી છે.

૩૦ આફ્રિકામાં આવેલાં સરોવર કહો.

ઉ૦ વિક્ટોરિયા-ન્યાંઝા, આલ્બર્ટ-ન્યાંઝા, ટાંગાનિકા કામેરૂનની પૂર્વમાં આવેલું છે. બે ગવિઓલો-રોડસિઆમાં. ન્યાસા મોઝામ્બિકની પશ્ચિમે, ગામ્બી દક્ષિણમાં રોડસિઆની પૂર્વે અને ચાડ સુદાનમાં આવેલું છે.

જુની દુનિયામાં આ ખંડનાં સરોવર ઘણાં મોટાં છે.

૩૦ આફ્રિકાનાં રણ કહો.

ઉ૦ સહરાનું રણ ઉત્તરમાં આવેલું છે અને કલ્હરી દક્ષિણ મધ્ય આફ્રિકામાં આવેલું છે. સહરાના રણમાં જે ગુગળાવી નાખે એવો પવન વાય છે તેને સીમુમ કહે છે.

૩૦ આફ્રિકા ખંડના મુખ્ય અખાત કહો.

ઉ૦ ઉત્તર કિનારે—સિદ્રાનો અખાત ટ્રિપોલીની ઉત્તરે, અને કામે-સનો અખાત ટ્યુનિસની પૂર્વે છે. પશ્ચિમ કિનારે ગિનીનો અખાત, બેનિનનો અખાત અને બિઆફ્રાનો અખાત આવેલો છે, અને પૂર્વમાં ડેલગોઆ ઉપસાગર, સોફાલા ઉપસાગર અને એડનનો અખાત છે. આ સિવાય ટેમ્બલ, ફાલ્સ, અલ-ગોઆ ઉપસાગર દક્ષિણ આફ્રિકામાં છે. મોઝામ્બિકની ખાડી ખંડ અને માડાગાસ્કર બેટની વચ્ચે આવેલી છે.

૩૦ જાણવા લાયક ભૂશિર ગણાવો.

ઉ૦ બોન ભૂશિર અને ર્યુટા ભૂશિર ઉત્તર કિનારે, વર્ડ અને કેપ્ત્સાંકો અને પાલમાસ પશ્ચિમ કિનારે, કેપ એવ શુડ-હોપ અને આયુલહાસ દક્ષિણ કિનારે, કોરીન્ટઅસ, ડેલ-

ગાડો અને ગ્વાર્ડાકુધ પૂર્વ કિનારે આવેલી છે. બોન છેક ઉત્તરિયિંદુ, કેપવર્ડ પશ્ચિમિયિંદુ, આગુલહાસ છેક દક્ષિણિયિંદુ અને ગ્વાર્ડાકુધ છેક પૂર્વિયિંદુ છે.

૩૦ આફ્રિકામાં આવેલા દ્વીપ કહો.

ઉં આટલાંટિક મહાસાગરમાં તે અગ્ગોર્સ, મડીરા, કેપવર્ડ પ્રિન્સેસ બેટ અને સેંટ ટામસ પોર્ટુગાલને તાબે છે. કેનેરી અને અનાબોન, તથા ફર્નાન્ડો પો રેપેનને તાબે છે. સેંટ હેલીના અને એસેન્સન અંગ્રેજને તાબે છે. મડીરા ટાપુની હવા સારી છે. કેનેરીમાં ટેનેરિફ નામનો જ્વાળામુખી પર્વત આવેલો છે. સેંટ હેલીનામાં નેપોલીઅન બોનાપાર્ટને તથા બોર સરદાર કોણને કેદ કરવામાં આવ્યા હતા. નેપોલીઅન ઇ. સ. ૧૮૨૧ માં મરણ પામ્યો હતો, પણ તેનું મડદું ઇ. સ. ૧૮૪૦ માં પારિસ લઇ ગયા હતા.

હિંદી મહાસાગરમાં માડાગાસ્કર જુર્બોન (રીયુનિઅન) અને કામોરો ટાપુ ફ્રાન્સને તાબે છે. મોરિશિઅલ, સેયલ અને સોકોટ્રા અંગ્રેજને તાબે છે. માડાગાસ્કરની રાજધાની તાનાનારીબો છે. મોરિશિઅસથી ખાંડ બહાર દેશ જાય છે, અને તેને તાબે રેડિગ્સ નામનો નાનો બેટ છે. સોકોટ્રામાંથી એળીઓ બહાર દેશ જાય છે. સોકોટ્રા મુંબઈ સરકારની દેખરેખ નીચે છે.

૩૦ આફ્રિકાના વિભાગ કહો.

ઉં ઉત્તર આફ્રિકા, ૨ પશ્ચિમ આફ્રિકા, ૩ પૂર્વ આફ્રિકા, ૪ મધ્ય આફ્રિકા અને ૫ દક્ષિણ આફ્રિકા.

૩૦ ઉત્તર આફ્રિકાના દેશ તથા રાજકીય વિભાગો રાજધાનીનાં શહેર સાથે ગણાવો.

(૧) બાબરી સંસ્થાનો—

ભાગ.	રાજધાનીનું નામ.
ગોરાકો	મોરાકો.
અલ્હરિયા	અલ્હર્સ.
ટયુનીસ	ટયુનીસ.
ટ્રિપોલી	ટ્રિપોલી.
(૨) ઇજિપ્ત કે મિસર	કેરો.
(૩) ઇજિપ્શિયન સુદાન	ખાર્દુમ.
(૪) આબીસીનિયા	એડીસઅબેબા.
(૫) સહરા... ..	એગાડેઝ.
(૬) સુદાન	ટિમ્બક્ટુ.

૫૦ પશ્ચિમ આફ્રિકાના દેશ રાજધાની સાથે કહો.

ઉ૦ (૧) લોઅર સેનીગાલ...	સેંટલુઈ.
(૨) સિટિશ ગામ્બિયા ...	બાથર્સ્ટ.
(૩) સીએરા લિઓન...	ફ્રીટાઉન.
(૪) લીબેરિયા	મનરોવીયા.
(૫) ગોલ્ડકોસ્ટ	કેપટાઉન કાસલ.
(૬) ડાહોમી	એબોમી.
(૭) લાગોસ	લાગોસ.
(૮) દક્ષિણ નાઇજીરિયા ...	ઓલ્ડ કેલેબાર.
(૯) ફ્રેંચ કાંગો	લાઇબ્રેરવીલે.
(૧૦) કાંગો ફ્રીસ્ટેટ	બોમા.

૫૦ પૂર્વ આફ્રિકામાં કયા દેશો આવેલા છે ?

ઉ૦	(૧) બ્રિટિશ પૂર્વ આફ્રિકા	મોઝામ્બિક.
	(૨) ઝાંઝીબાર	ઝાંઝીબાર.
	(૩) જર્મન પૂર્વ આફ્રિકા	દારેસલામ.
	(૪) પોર્ટુગીઝ ઇસ્ટ આફ્રિકા	મોઝામ્બિક.

પ્ર૦ મધ્ય આફ્રિકાના દેશ રાજધાનીનાં શહેર સાથે કહો.

(૧)	રોડેશિયા	સોલ્જમ્બરી.
(૨)	બ્રિટિશ મધ્ય આફ્રિકા	ખલેનટાયર.

પ્ર૦ દક્ષિણ આફ્રિકામાં કયા દેશ આવેલા છે ? તેની રાજધાની સાથે કહો.

ઉ૦	(૧) કેપ ટાલોની	કેપ ટાઉન.
	(૨) નાતાલ	પીટર મારિસ્બર્ગ.
	(૩) ઓરેંજરીવર ટાલોની	બ્લોમ્ફેટીન.
	(૪) ટ્રાન્સવાલ	પ્રિટોરીયા.
	(૫) બેસુટોલેન્ડ	મેસેક.

દેશવાર હકીકત.

પ્ર૦ બાર્બરી સંસ્થાનની જાણવા લાયક સામાન્ય હકીકત કહો.

ઉ૦ ચાર રાજ્યો મળીને થએલો આ દેશ આફ્રિકાની ઉત્તર તરફ આવેલો છે. પહેલાં આ દેશમાં ચાંચીઆ લોકો લટકાટ કરતાં પણ હાલ અંગ્રેજ અને ફ્રેંચ સરકારે તેમને બંધ કર્યા છે. કિનારા પરની ઝડતુ સાધારણ છે, પણ ખીણ દિશા તરફ રણનો ગરમ પવન વાયા કરે છે.

પ્ર૦ બાર્બરી સંસ્થાનના ભાગ કહો.

ઉ૦ (૧) મોરોકો, (૨) અલ્જીરિયા, (૩) ટ્યુનીસ અને (૪) ટ્રિપોલી.

પ્ર૦ મુખ્ય પર્વત કયા છે ?

ઉં એટલાસ પર્વત બોન બૂશિરથી આટલાટિક મહાસાગર સુધી ગએલો છે.

પ્ર૦ લોકો વિષે જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉં લોક આરખ છે અને તેઓ મૂર નામથી ઓળખાય છે. તેઓ મુસલમાની ધર્મ પાળે છે. ત્યાં ચાહુદી લોકની પણ વસ્તી છે, તેઓ શ્રીમંત છે.

જ. મોરોક્કો.

પ્ર૦ મોરોક્કોની જાણવા લાયક હકીકતનું વર્ણન કરો.

ઉં ઉત્તરમાં પશ્ચિમ તરફ આવેલો આ ભાગ કુળદ્રુપ છે. ત્યાંનો મુલ્કતાન “દીન યુમ્તોનો શાહનદો” ગણાતો હતો, પણ હાલમાં આ સંસ્થાન ફ્રેંચ સરકારની દેખરેખ નીચે છે. રાજ્ય-સત્તા જુલમી છે.

પ્ર૦ ત્યાંની મુખ્ય પેદાશ કહો.

ઉં તમામ જાતનું અનાજ થાય છે. તથા મકાઈ, ખજૂર, બદામ, ઓલીવ અને શીંગનો પાક પુષ્કળ થાય છે. હુનર ઉદ્યોગમાં ટોપી, શેત્રંજી તથા મોરોક્કો ચર્મ (ચામડાં પકવવાં) અને છે.

પ્ર૦ મુખ્ય આયાત કંઈ છે ?

ઉં સુતરાઉ અને ગરમ કાપડ, ખાંડ અને ચા બહારથી આવે છે.

પ્ર૦ જાણવા લાયક શહેર કયાં છે ?

ઉં મોરોક્કો-રાજધાનીનું શહેર છે.

ફ્રેંચ-મુસલમાનોનું પવિત્ર શહેર હોઈ. ટોપી, શેત્રંજી અને મોરોક્કો ચર્મને માટે પ્રખ્યાત છે.

ટાંજોર—જુદા જુદા રાજ્યોના એલચી આ શહેરમાં રહે છે,

જ અહમરિઆ.

પ્ર૦ અહમરિઆની જાણવા યોગ્ય સામાન્ય હકીકત કહો.

ઉ૦ મોરૌકકોની પૂર્વે આવેલો હોઘ પહેલાં મુરિથ શાહનદાઓને તામે હતો, પણ હાલમાં ફ્રેચોને તામે છે, આ પ્રદેશ ફળદ્રુપ છે.

પ્ર૦ આ ભાગની મુખ્ય પેદાશ કય છે ?

ઉ૦ ધઉ, ઓલીવ, તમાકુ અને દ્રાક્ષ તથા ૩ પુષ્કળ થાય છે. તેમજ એસપાર્ટો નામનું ઘાસ (જેના કાગળો બને છે) તે બહાર દેશ જાય છે.

પ્ર૦ જાણવા લાયક શહેર કહો.

ઉ૦ અહમમર્સ—રાજધાનીનું શહેર ભૂમધ્ય સમુદ્ર પર આવ્યું છે. તે મુંદર હોવાથી રૂપેરી શહેર " તરીકે ઓળખાય છે.

ક ટ્યુનીસ.

પ્ર૦ આ ભાગની સામાન્ય હકીકત વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ આ ભાગ ફ્રેચોના આશ્રય નીચે છે.

પ્ર૦ મુખ્ય નિકાસ કહો.

ઉ૦ એસપાર્ટોઘાસ, ઓલીવનું તેલ, દારૂ, વાદળી, ઢોર અને અનાજ.

પ્ર૦ જાણવા લાયક શહેરો કહો.

ઉ૦ ટ્યુનીસ—રાજધાનીનું શહેર ભૂમધ્ય સમુદ્રપર છે. ત્યાં રેશમી તથા ગરમ કાપડ બને છે. આ શહેરની પાસે કાર્થેજ શહેરના ખડેર આવેલાં છે.

ઢ. ટિપોલી.

પ્ર૦ ટિપોલીની જાણવા લાયક હકીકતનું વર્ણન કરો,

ઉં આ પ્રાંતમાં બાકાં અને કુઝાનનો સમાવેશ થાય છે. તે તુર્ક-સ્તાનના સુલતાનની સત્તા નીચે હતો, પણ ઇ. સ. ૧૯૧૨માં ઇટાલિએ જીતી લીધો છે.

પ્ર૦ દ્રિપોલીની મુખ્ય નિકાશ કહો.

ઉં શાહમુગનાં પીછાં, હાથીદાંત અને ચામડાં પરદેશ જાય છે.

૨. મિસર (ઇજીપ્ત.)

પ્ર૦ મિસરથી સામાન્ય હકીકત વિષે ચું જાણો છો ?

ઉં પ્રાચીન કાળમાં સુધારાની ટોચે પહોંચેલો અને દુનિયાના નાક સમાન ગણાતો હતો. હાલમાં પણ ત્યાંની પ્રાચીનકાળમાં બંધાવેલી પિરામીડો તાક્ષના મુસાફરોને ત્યાંની અસલી જહોજલાલી જણાવી દેક કરી નાખે છે. ત્યાંના હાકેમને ખેદિવ કહે છે. તે આજ સુધી તુર્કોને તાબે ફક્ત નામનો હતો, પણ હાલની ચાલતી લડાઇમાં ત્યાંનો કારભાર અંગ્રેજ સરકારની દેખરેખ નીચે ચાલે છે.

પ્ર૦ મિસરની મુખ્ય પેદાશ કહો.

ઉં પાસે સહરાનું વિશાળ રણ આવેલું હોવાને લીધે ત્યાં ખીલકુલ વરસાદ આવતો નથી, તેથી ખેતીનો તમામ આધાર નાઇલ નદીના પાણી પર આધાર રાખે છે. નદીના પુરને લીધે ત્યાંની જમીન ફળદ્રુપ બની છે તેથી ખેતીના પાકમાં મુખ્યત્વે રૂ, ઘઉં, ચોખા, જવ થાય છે તે બહાર દેશ જાય છે.

પ્ર૦ મુખ્ય આયાત કંઈ છે ?

ઉં સુતરાઉ કાપડ, કોયલા, તમાકુ, ગળી અને ધાતુ બહારથી આવે છે.

પ્ર૦ જાણવા લાયક શહેર કયાં છે ?

ઉં કુરે (કાપરે) રાજધાનીનું નાઇલ નદીને કાંઠે આવેલું આફ્રિકા-
માં મોટું શહેર છે. તેમજ વેપારનું મથક છે.

અલેક્ઝાંડ્રિયા—મહાન સિકંદરે ઇ. સ. પૂ. ૩૩૨માં
વસાવેલું પશ્ચિમ કિનારે મોટું બંદર અને વેપારનું ઠેકાણું છે.

સુએઝ, પોર્ટસૈયદ—સુએઝની નહેરમાં ભૂમધ્ય સમુદ્ર
તરફનું છેલ્લું શહેર છે.

રોએટાં, ડામીએટા—નાઇલ નદી પર આવેલાં અગત્યનાં
બંદર છે.

૩ ઇજિપ્શિયન સુદાન.

૫૦ આ દેશની જાણવા લાયક સામાન્ય હકીકત કહો.

ઉં આબિસીનિયાની ઉત્તરે આવેલો મુલક છે તે ઘણો ખરો ઉજડ
છે તેની દેખરેખ ઇજિપ્ત અને અંગ્રેજ સરકારના હાથમાં છે.
હવા ગરમ અને સૂકી છે. લોકો મુખ્યત્વે આરબ અને
હબસીઓ છે.

૫૦ મુખ્ય પેદાશ કહો.

ઉં ખજૂર, રૂ, ગળી, તમાકુ અને ગુંદર તથા હાથીદાંત બહાર જાય છે.

૫૦ જાણવા લાયક શહેર કહો.

ઉં ખાર્દુમ—રાજધાનીનું શહેર ઐતિહાસિક જગા અને વેપારનું
અગત્યનું સ્થળ છે. નાઇલ અને ભૂરીનાઇલના સંગમ પર છે.
ઈ. સ. ૧૮૮૫માં અંગ્રેજ સરદાર ગોર્ડનને મારી નાખવામાં
આવ્યો હતો, પણ લૉર્ડ ક્રિયનરે ઇ. સ. ૧૮૯૮માં આ મુલક
જીત્યો હતો.

સુઆકિમ—ઇજિપ્શિયન સુદાનનું બંદર છે.

સેનાર—પહેલાંનું મોટું શહેર હતું.

ઓઝરમાન—જુની રાજધાની હતી.

૪ સુદાન (હબશીનો દેશ.)

પ્ર૦ આ દેશમાં આવેલાં મુખ્ય રાજ્ય કયાં છે ?

ઉ૦ બંબારા, ટિમ્મકટુ, ગાંડા, બાજુર્મિ, કાનેમ અને વાડાઈ ફ્રેંચ સરકારની દેખરેખ નીચે છે, સોકોટુ, બોર્નુ અને નાઇલ નદીની પશ્ચિમનો મુલક બ્રિટિશ સરકારની દેખરેખ નીચે છે.

પ્ર૦ જાણવા લાયક શહેર કહો.

ઉ૦ ટિમ્મકટુ—મુખ્ય શહેર હોઇ વેપારનું મથક છે.

૫. આબીસીનિયા.

પ્ર૦ આ દેશની જાણવા લાયક સામાન્ય હકીકત કહો.

ઉ૦ ઇજીપ્તની દક્ષિણે આવેલો સ્વતંત્ર પ્રદેશ છે. તેમાં પહાડ, સરોવરો અને પુષ્કળ ઝરાઓ હોવાથી તેને આફ્રિકાનો સ્વિતઝર્ડીડ કહે છે. તેની આખો હવા સારી છે. લોકો જંગલી હાલતમાં છે.

પ્ર૦ મુખ્ય પેદાશ કયું છે ?

ઉ૦ કેટલેક ઠેકાણે વર્ષમાં ત્રણ પાક થાય છે. જેતીની પેદાશમાં રૂ, શેરડી, બુંદ, ગળી અને કેળાં છે. મીઠું, સુરોખાર, ગંધક અને રૂપું મુખ્ય ખનિજો છે.

પ્ર૦ મુખ્ય નદીઓ અને સરોવર કયાં છે ?

ઉ૦ બૂરીનાઈલ મુખ્ય નદી અને ડેમ્બયા સરોવર છે.

પ્ર૦ મુખ્ય શહેર કયાં છે ?

ઉ૦ ગાંડર પહોલાની રાજધાની અને હાલમાં ધાર્મિક શહેર ગણાય છે. એડીસ અબેબા—હાલની રાજધાની છે.

મગદ્દલા—મજબૂત કિલ્લો છે. તેને અંગ્રેજોએ ઈ. સ.

૧૮૬૮ માં જીત્યો હતો.

પશ્ચિમ આફ્રિકા.

- પ્ર૦ આ ભાગની સામાન્ય હકીકત વિષે શું જાણો છો ?
- ઉ૦ આ ભાગ ગાંધિઆ, ઉપલોગીની અને નીચલા ગીનીથી બનેલો છે. તેની હદ ક્રીઓબૂશિર સુધી છે. તેમાં અંગ્રેજ, ફ્રેંચ, પોર્ટુગીઝ, સ્પેનીશ, જર્મન અને બેલજીઅમનાં રાજ્ય છે. કિનારા પરનાં શુરક્ષિત સ્થળો તેમના કબજામાં છે. હવા ગરમ અને સુખાકારી છે. આ ભાગમાં હબસી, ખ્રિસ્તી અને મુસલમાનોની વસ્તી છે.
- પ્ર૦ આ પ્રદેશની મુખ્ય પેદાશ કહો.
- ઉ૦ રતાળુ, કેળાં, મકાઈ, બાજરી, જીવાર, બીન, ગળી, અને મરી છે તેમાંથી મુખ્યત્વે કાપરલ, મગફળી, હાથીદાંત, રબર અને તાડનું તેલ તથા મોનાની રજ બહાર દેશ જાય છે.
- પ્ર૦ મુખ્ય આયાત કહો.
- ઉ૦ સુતરાઉ કાપડ, બંદુક, દારૂગોળો, દારૂ અને સાંચાકામ દેશાવરથી આવે છે.
- પ્ર૦ મુખ્ય પર્વત અને નદીઓ કહો.
- ઉ૦ કોંગ અને કેમેરૂન પર્વત તથા સેનીગાલ, ગાંધિઆ, નાઇજર, કાંગો અને બીજી કેટલીક નાની નદીઓ આવેલી છે.
- પ્ર૦ આ દેશના મુખ્ય ભાગ તથા જાણવા લાયક શહેર કહો.
- ઉ૦
(૧)	નીચલો સેનીગાલ	...	...	...	સેંટલુઇ.
(૨)	ફ્રેંચ ગીની...	...	...	...	...
(૩)	ફ્રેંચ આઇવરી કોસ્ટ.	...	...	...	...
(૪)	ડાહોમી	...	...	...	એબોમી.

- (૫) ફ્રેંચ કાંગો... .. લાઇબરિયલે.
- (૬) પોર્ટુગીઝ મુલક તેમાં પોર્ટુગીઝીની અને કાંગો અને અંગોલાના પોર્ટુગીઝ ભાગો છે.
- (૭) સ્વતંત્ર રાજ્ય (અ) લીબેરિયામાં મન્રોવીઆ શહેર છે. આ રાજ્ય પ્રજાસત્તાક છે. (બ) કાંગો સ્વતંત્ર રાજ્ય તે બેલ્જીઅમની દેખરેખ નીચે છે.
- (૮) અંગ્રેજનો મુલક.
- (અ) બ્રિટિશ ગામ્બિઆ બાયર્ટ
- (બ) સીએરાલીઓન ફ્રીટાઉન
- (ક) સુવર્ણ આરો (ગોલ્ડકોસ્ટ) કેપકોસ્ટ કાસલ
- (ઢ) લાગોસ લાગોસ
- (ઈ) દક્ષિણ નાઇજીરીઆ ઓલ્ડ કેવેબાર
- (ફ) ઉત્તર નાઇજીરીઆ યાકુબા
- (૯) જર્મન મુલકમાં (અ) ડોગોલેન્ડ અને (બ) કેમેરૂન કોસ્ટ મુખ્ય સંસ્થાન છે. ક ફ્રિઓ બૂથિરથી ચોરંજ સુધીનો પ્રદેશ પણ જર્મનોના કબજામાં છે. તેમાં વિંધાઇક મુખ્ય શહેર છે.
- (૧૦) સ્પેનના મુલકમાં—(અ) ફર્નાનડોપો અને (બ) અનાબોનના ટાપુ છે.

પૂર્વ અને મધ્ય આફ્રિકા.

પ્ર૦ આ ભાગની સામાન્ય હકીકત વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ પૂર્વ કિનારો પણ પશ્ચિમ કિનારાની માફક નીચો હોઇ જુદા

જુદા રાજ્યોમાં વહેંચાએલો છે. નીચાણવાળા પ્રદેશની હવા ગરમ અને અનારોગ્ય છે, પણ ઊંચાણ પ્રદેશની હવા સારી છે. લોકો મૂર્તિપૂજક છે. ગુલામોનો વેપાર બંધ થએલો છે. આ-રખ અને હિંદીઓ વેપાર માટે આવી રહેલા છે.

પ્ર૦ મુખ્ય પેદાશ કહો.

ઉ૦ સોનું, રત્ન, હાથીદાંત અને શુદર.

પ્ર૦ જાણવા લાયક નદીઓ કહો.

ઉ૦ ઝામ્બેઝા—મોઝાંબીકની ખાડીમાં અને શીરેન્ગ્યાસા સરોવરને મળે છે.

પ્ર૦ જાણવા લાયક મુખ્ય ભાગ અને શહેર કહો.

ઉ૦ (૧) પોર્ટુગીઝ પૂર્વે આફ્રિકા—તેમના (અ) મોઝાંબિક અને (બ) સોફાલા મોટા પ્રાંત છે, તેમાં લોરેસામાર્ક ડેલાગોઆ અખાત પર મોટું બંદર છે.

(૨) જર્મન પૂર્વ આફ્રિકા—દારએસસલામ મુખ્ય શહેર છે અને કિલિમાનજારો નામનું ઉંચું શિખર આવેલું છે.

(૩) બ્રિટિશ મધ્ય આફ્રિકા પ્રોટેક્ટોરેટની રાજધાની ખલેન-ટાયર છે. અહીંથી શુદ, રૂ, મરચાં, તમાકુ, હાથીદાંત, આ, મગફળી અને રત્નરબહાર દેશ જાય છે. ખનીજમાં—સોનું, લોખંડ, કાચલા, અને તાંબું જથ્થાબંધ નીકળે છે.

(૪) બ્રિટિશ પૂર્વ આફ્રિકાનું મુખ્ય શહેર મોમ્બાસા છે. આ બંદર પૂર્વ આફ્રિકામાં મોટામાં મોટું છે. ત્યાંથી યુગન્ડા સુધી રેલવે છે. લોકો હોંશીઆર છે. શેરડી, શુદ અને તમાકુ મુખ્ય પેદાશ છે.

(૫) ઝાંઝિબાર અને પેમ્બાનો ટાપુ ઝાંઝિબારના સુલતાનની

દેખરખ નીચે છે. તેમાં ઝાંઝિયાર મુખ્ય શહેર છે. ધણા હિંદુ વેપારીઓ વેપાર માટે આવે છે. ત્યાંથી લવિંગ, હાથીદાંત, કાપરલ અને રખર બહાર દેશ જાય છે.

(૬) સોમાલી લેન્ડ—બ્રિટિશ અને ફ્રેંચ સરકારને તાબે છે. બ્રિટિશની રાજધાની બુઆરા અને ફ્રેંચની રાજધાની બ્રુડી છે.

(૭) ઈરિટ્રિયા—ઇટાલીના તાબાનો મુલક હોઇ તેનું શહેર મસોઆ રાતા સમુદ્ર પર બંદર છે. અહીંની મુખ્ય નિકાશ-મીડું છે.

દક્ષિણ આફ્રિકા.

૫૦ દક્ષિણ આફ્રિકાની જાણવા લાયક સામાન્ય હકીકત કહો.

ઉ૦ આમની ધણા ખરો ભાગ અંગ્રેજોને કબજે છે. તે સમશીતો-જળ કટીબંધમાં આવેલો હોવાથી હવા સારી અને યુરોપિયનોને રહેવા લાયક છે. લોકો કાશીર, જીલુ અને હોટેન્ટ જાતના હોઇ જંગલી છે, પણ હાલમાં ધીમે ધીમે સુધરતા જાય છે. વેપાર અર્થે ધણા હિંદીઓ પણ અહીં આવી વસેલા છે. આ ભાગમાં હીરા અને સોનાની ખાણો પ્રસિદ્ધ છે.

૫૦ દક્ષિણ આફ્રિકાના ભાગો જાણવા લાયક હકીકત સાથે કહો.

ઉ૦ કેપ કોલોનિ, નાતાલ, ટ્રાન્સવાલ, અને ઓરેન્જનદીનું પ્રંથાન, રોડેશિયા, બાસુરેલાંડ અને સ્વાઝીલાંડ પ્રંથાનો છે. બેશુઆનોલાંડ, રક્ષણ હેઠળનો મુલક છે. કેપ કોલોનિ, નાતાલ, ટ્રાન્સવાલ અને ઓરેન્જ ફ્રીસ્ટેટને ઇ. સ. ૧૯૧૭ થી સંયુક્ત

દક્ષિણ આફ્રિકાના નામથી જાહેર કરી કારભાર માટે નામદાર શહેનશાહ તરફથી ગવર્નર જનરલ મુકવામાં આવે છે એની રાજધાની પ્રિટોરીઆ-એ, પણ કાયદા બાંધનારી સભા કેપટાઉનમાં મળે છે.

(૧) કેપકોલોનિ.

પ્ર૦ જાણુવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ ઈ. સ. ૧૪૮૬ માં પોર્ટુગીઝોએ શોધી કાઢ્યો, પણ ૧૮૧૫ સુધી વસંદાને કબજે હતો અને ત્યાર પછી દંગ્લાંડને કબજે આવ્યો છે. ત્યાંની હવા ગરમ અને સૂકી છે. ટ્રેકાફ નામના મેદાનમાં વરસાદને લીધે પુષ્કળ ધાસ ઊગે છે અને ઘેટાં તથા શાહમૃગ ઉછેરવામાં આવે છે તેથી જન બહાર દેશ જાય છે તે સિવાય—શાહમૃગનાં પીછાં, ચામડાં, તાંબાની કાચી ધાતુ, સોનું અને હીરા પણ પરદેશ મોકલવામાં આવે છે.

પ્ર૦ મુખ્ય પર્વત, બૂશિર, અને ઉપસાગર કહો.

ઉ૦ ન્યુવેવેલ અને ટેબલ મુખ્ય પર્વત છે. ગુડહોપ અને આગવ-હલાસ બૂશિરો તથા ટેબલ, ફ્રાંસ અને અલગોઆ ઉપસાગરો છે.

પ્ર૦ જાણુવા લાયક શહેર કહો.

ઉ૦ કેપટાઉન—રાજધાનીનું શહેર તથા વેપારનું ઠેકાણું છે.

કીમ્બર્લી—હીરાની ખાણો માટે જાણીતું છે.

ઇસ્ટલંડન, પોર્ટઈલીઆએથ—બંદર હોય ત્યાંથી જન, ચામડાં ને શાહમૃગનાં પીછાં બહાર જાય છે.

(૨) નાતાલ અને બુલ્લેન્ડ.

પ્ર૦ નાતાલ વિષે જાણવા લાયક સામાન્ય હકીકત કહો.

ઉ૦ પોર્ટુગીઝ વહાણવટી વાસ્કોડા ગામાએ ઈ. સ. ૧૪૯૭ ના ડિસેમ્બરની ૨૫ મી તારીખે આ ભાગ શોધ્યો હતો અને આ દિવસ નાતાલનો હતો તેથી આ ભાગનું નામ નાતાલ રાખ્યું હતું. દક્ષિણ આફ્રિકામાં અહીંની જમીન ધણી ફળદ્રુપ તથા આબોહવા સારી હોવાથી તેને દક્ષિણ આફ્રિકાનો બગીચો કહે છે.

પ્ર૦ આ પ્રદેશની મુખ્ય પેદાશ કહો.

ઉ૦ જમીન ફળદ્રુપ હોવાથી મકાઈ, આરુટ, શુદ, શેરડી, ચોખા, રૂ અને કેળાં વગેરે ઉષ્ણકટીબંધની તમામ પેદાશ પુષ્કળ થાય છે.

પ્ર૦ જાણવા લાયક શહેર કયાં છે ?

પીટરમારિસ્બર્ગ—રાજધાનીનું મુખ્ય શહેર છે.

નાતાલ (દરબાન)—મુખ્ય મંદર અને વેપારનું ઠેકાણું છે.

(૩) ટ્રાન્સવાલ સંસ્થાન.

પ્ર૦ આ ભાગની સામાન્ય હકીકત વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ વાલનદીની ઉત્તરે આવેલું હોવાથી તેનું ટ્રાન્સવાલ નામ પડ્યું છે. આ ભાગમાં બોર (ડચ) લોકોની વસ્તી છે. તેમણે ૧૮૬૯ થી ૧૯૦૨ સુધી સ્વતંત્ર થવા માટે અંગ્રેજો સાથે લડાઈ ચલાવી હતી, પણ તેમાં તેઓ હાર્યા હતા. પણ તેને કોલોનીયલ સંસ્થાન બનાવ્યું છે. આ લડાઈમાં હિંદી લશ્કરે ઘણી બહાદુરી બતાવી હતી. આ સંસ્થાનમાં સોનાની પુષ્કળ ખાણો છે.

પ્ર૦ મુખ્ય પેદાશ વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ જમીન તથા આબોહવા સારી હોવા છતાં લોકો ખેતીનું પદાર્થ

પર વધારે ધ્યાન આપતા હોવાથી ખેતી પર લક્ષ આપતા નથી.
ખનીજમાં સોનું, કાયલા, લોહું, હીરા, રૂપું અને કલાઈ છે.

પ્ર૦ જાણુવા લાયક શહેર કહો.

ઉ૦ પ્રીટોરિઆ-રાજધાનીનું શહેર છે.

નેહાન્સબર્ગ--હીરા તથા સોનાની ખાણો માટે પ્રસિદ્ધ છે.

(૪) ઓરેન્જ ફ્રીસ્ટેટ.

પ્ર૦ જાણુવા લાયક સામાન્ય હકીકતનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ ઓરેન્જ નદી પરથી આ સંસ્થાનનું ઓરેન્જ નામ પડ્યું છે.

આ પ્રદેશમાં હવા સૂકી પણ સારી છે. નાતાલ અંગ્રેજની સત્તામાં આવ્યા પછી ડચ (બોર) લોકોએ આ સ્વતંત્ર સંસ્થાન સ્થાપ્યું હતું. પણ પાછળથી અંગ્રેજોની સત્તા સામે થવાથી ઇ. સ. ૧૮૮૨ માં અંગ્રેજોએ જીતી લઈ તેમને સ્થાનિક સ્વરાજ્યનો હક આપ્યો છે.

પ્ર૦ મુખ્ય પેદાશ કંઈ છે ?

ઉ૦ ધાસનો પ્રદેશ હોવાથી મેઢાં, બકરાં બિછેરવાનો તથા બિન બહાર દેશ મોકલવાનો મુખ્ય ધંધો છે. આ સિવાય શાહમૃગનાં પીંછાં, ચામડાં, કાયલા અને હીરા બહાર દેશ જાય છે.

પ્ર૦ જાણુવા લાયક શહેર કહો.

ઉ૦ બ્લોમફ્રાન્ટીન-રાજધાની અને વેપારનું મુખ્ય કેન્દ્ર છે.

(૫) આસુટોલેન્ડ.

પ્ર૦ જાણુવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ તે ઓરેન્જની પૂર્વમાં આવેલું હોય તેમાં પુષ્કળ અનાજ થાય છે અને ધાસવાળી જગામાં ઢાર બિછેરવામાં આવે છે. ધર્મ અને મકાઈ ખેતીનો મુખ્ય પાક છે.

(૬) સ્વાઝીલાંડ.

પ્ર૦ સ્વાઝીલાંડની જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ બ્રુસલાંડની ઉત્તરે અને દ્રાન્સવાલની પૂર્વમાં આવેલું :બ્રિટિશ સંસ્થાન છે.

(૭) બેશુઆનાલાંડ.

પ્ર૦ બેશુઆનાલાંડ વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ કેપકોલોનીની ઉત્તરમાં બ્રિટિશોના રક્ષણ હેઠળનો મુલક છે. તેમાં મુખ્ય પેદાશ મકાઈ અને ચામડાં છે.

(૮) રોડેશિઆ.

પ્ર૦ રોડેશિઆની સામાન્ય હકીકત કહો.

ઉ૦ રોડ્સનામના બ્રિટિશ રાજનીતિજ્ઞ અને વેપારી પુરુષના નામ પરથી આ પ્રાંતનું નામ રોડેશિઆ પડ્યું છે. ઉત્તર રોડેશિઆના લોકો દેશી રાજાઓના તાબામાં પણ બ્રિટિશની દેખરેખ નીચે છે. દક્ષિણ રોડેશિઆ અંગ્રેજને તાબે છે.

પ્ર૦ મુખ્ય પેદાશ કહો.

ઉ૦ ઉત્તરના ભાગમાં ખનીજમાં તાંબું અને વનસ્પતિમાં ઇંડિઆ રબ્બર ને સાગ પ્રુકળ થાય છે. દક્ષિણમાં ખનીજમાં સોનું અને ખેતીમાં અનાજ, રૂ અને તમાકુ થાય છે.

પ્ર૦ જાણવા લાયક શહેર કહો.

ઉ૦ સેલિસ્બરી રાજધાનીનું શહેર છે.

બુલવયો-શહેર અને વેપાનું ઠેકાણું છે.

અમેરિકા ખંડ.

પ્ર૦ અમેરિકા ખંડની જાણવા લાયક સામાન્ય હકીકત કહો.

ઉ૦ આ ખંડ કેટલોક સમય અજાણ્યો રહ્યો. તેની શોધ ઇ. સ. ૧૪૯૨માં ક્રોલમ્બસ નામના વહાણવટીએ સ્પેનના રાજાની મદદથી કરી તેથી તેને નવી દુનીયા કહે છે. હેક પ્રાચીન સમયમાં જુના ગ્રીક અને રોમન લોકો આ ખંડને આટલાન્ટિસ નામે ઓળખતા. આ ખંડ પશ્ચિમ ગોળાર્ધમાં આવેલો છે. આ ખંડની શોધ ક્રોલમ્બસે કરી હતી, પણ અમેરીગોવેસપુસી નામના ખલાસીના નામ ઉપરથી આ ખંડનું નામ અમેરિકા પડ્યું છે.

પ્ર૦ ક્રોલમ્બસે આ ખંડની શોધ કેવી રીતે કરી ?

ઉ૦ યુરોપીયન પ્રજાને હિંદનો માલ આરમ્બ વેગારીઓ મારફત મળતો તે માલ ધણો મોંઘો પડતો હોવાથી હિંદની સાથે બારોબાર વેપાર કરવાની ઇચ્છા થઈ, તેથી તેની શોધ કરવા જુદી જુદી પ્રજાઓ તૈયાર થઈ. આ શોધમાં લાગ લેનારો ક્રોલમ્બસ પણ હતો. તેણે પોતાનાં વહાણ આટલાન્ટિક મહાસાગરમાં હંકાર્યાં. થોડે વખતે તેની નજરે બ્રાઝિલ સમૂદ્ર પડ્યો. તેને તેણે હિંદના બેટધારી “વેસ્ટઇન્ડિઝ” નામ આપ્યું, અને ત્યાંના રહેવાશીઓને ઇન્ડિયન નામથી ઓળખવા લાગ્યો.

પ્ર૦ યુરેશિયા અને નવી દુનીયાનો મુકાબલો કરો.

ઉ૦ યુરેશિયાની લંબાઈ પૂર્વ પશ્ચિમ વધારે છે, ત્યારે નવી દુનીયાની લંબાઈ ઉત્તર દક્ષિણ છે. નવી દુનીયામાં પર્વતોની હાર ઉત્તર દક્ષિણ ગએલી છે ત્યારે યુરેશિયાના પર્વતોની હાર

પૂર્વ પશ્ચિમ છે. અમેરિકા ખંડ સ મેદાનનો પ્રદેશ છે અને યુરેશિયા ઉચ્ચ પ્રદેશનો મુલક છે. અમેરિકામાં રણ નથી. યુરેશિયામાં રણ છે. અમેરિકામાં ચારે કટિબંધમાં આવેલો છે, યુરેશિયા ધણું ખડું ઉત્તર સમશીતોષ્ણ કટિબંધમાં આવેલો છે. અમેરિકાનાં મેદાનોમાં દરિયાઇ પવન આવી શકે છે, અને એશિયાના ઉચ્ચ પ્રદેશમાં દરિયાઇ પવનની અસર જણાતી નથી. જુની દુનિયાની વચ્ચે ભૂમધ્ય સમુદ્ર છે, ત્યારે અમેરિકા ખંડની વચ્ચે કારિબીયન સમુદ્ર અને મેક્સિકોનો અખાત છે.

પ્ર૦ અમેરિકા ખંડની સીમા કોણે ?

ઉ૦ પશ્ચિમે પાસિફિક મહાસાગર અને બહેરિંગની સામુદ્રધુની છે. બહેરિંગની સામુદ્રધુનીને લીધે એ એશિયા ખંડથી છુટો પડેલો છે. ઉત્તરે ઉત્તર મહાસાગર આવેલો છે. પૂર્વે આટલાંટિક અને દક્ષિણે દક્ષિણ મહાસાગર છે.

પ્ર૦ આ ખંડનો વિસ્તાર કેટલો છે ?

ઉ૦ એનું ક્ષેત્રફળ દોઢ કરોડ ચો. માઈલ એટલે યુરોપ ખંડથી ચાર ગણો અને હિંદુસ્તાનથી આઠ ગણો મોટો છે, અને જુની દુનિયાથી અડધા ક્ષેત્રફળ જેટલો છે. એની વધારેમાં વધારે લંબાઇ ૯૦૦૦ માઈલ અને ઓછામાં ઓછી પહોળાઇ પાનામાની સંયોગીભૂમિ આગળ ૩૧ માઈલ છે, જેને ખોદીને હાલમાં સુવેઝની માફક નહેર બનાવવામાં આવી છે. આ ખંડનો ઉત્તરનો ભાગ ઉત્તર અમેરિકા અને દક્ષિણનો ભાગ દક્ષિણ અમેરિકા નામથી ઓળખાય છે.

પ્ર૦ ઉત્તર અને દક્ષિણ અમેરિકાનો મુકાબલો કરો.

ઉ૦ બન્ને ત્રિકોણાકાર, બન્નેનાં શિરોબિંદુ દક્ષિણ તરફ, બન્નેનાં

ઉત્તર કિનારા તરફ દ્વીપસમૂહ, અન્નેના પૂર્વ કિનારા કરતાં પશ્ચિમ કિનારા ઓછા ખાંચાવાળો, અન્નેના પર્વતોની હાર ઉત્તર દક્ષિણ, પશ્ચિમ કિનારા પર મોટા મોટા પહાડો અને પૂર્વ કિનારા તરફ નાના પહાડો આવેલા છે. વળી અન્નેની નદીઓની રચના અને દિશા પણ મળતી આવે છે. પણ ઉત્તર અમેરિકામાં જેવાં મોટાં સરોવર આવેલાં છે, તેવાં દક્ષિણ અમેરિકામાં નથી. ઉત્તર અમેરિકાનો પૂર્વ કિનારો સહેજ ખાંચાખાંચા વાળો છે, પણ દક્ષિણ અમેરિકાનો પૂર્વ કિનારો તદ્દન સપાટ છે. ઉત્તર અમેરિકાની ચાર નદીઓ પાસિફિક મહાસાગરમાં પડે છે, પણ દક્ષિણ અમેરિકાની એકે નદી પાસિફિક મહાસાગરમાં પડતી નથી. ઉત્તર અમેરિકાનો ઘણો ભાગ સમશીતોષ્ણ કટિબંધમાં છે, પણ દક્ષિણ અમેરિકાનો ઘણો ખરો ભાગ ઉષ્ણકટિબંધમાં છે. દક્ષિણ અમેરિકામાં જેવાં શુક્ષ્મ વિસ્તારનાં જંગલ છે, તેવાં ઉત્તર અમેરિકામાં નથી.

ઉત્તર અમેરિકા.

૫૦ ઉત્તર અમેરિકાની સીમા કહો.

ઉ૦ ઉત્તરે ઉત્તર મહાસાગર, પૂર્વે આટલાંટિક મહાસાગર અને મેક્સિકોનો અખાત, દક્ષિણ પાસિફિક મહાસાગર અને પનામાની નહેર, પશ્ચિમે પાસિફિક મહાસાગર અને બહેરિંગની સામુદ્રધુની છે.

૫૦ વિસ્તાર કહો.

ઉ૦ ખા ખાંડનો આકાર ત્રિકોણ જેવો હોય શિરોબિંદુ પનામા છે,

તેનો વિસ્તાર એંશીલાખ ચો. માઇલ. એની વધારેમાં વધારે લંબાઈ ૪૫૦૦ માઇલ છે.

પ્ર૦ ઉત્તર અમેરિકામાં કયા કયા પર્વતો છે ?

ઉ૦ રોકી પશ્ચિમમાં દેહ ઉત્તરથી દક્ષિણ સુધી પહોંચેલો છે. તેને સમાન્તર આવેલા કુંગરોની હારનો ઉત્તર તરફનો ભાગ કેસ્કેડ, અને દક્ષિણનો ભાગ સિયેરાનિવેડા નામે ઓળખાય છે. એપેલેશિયન પર્વત દક્ષિણમાં આલબામાના ઉચ્ચ પ્રદેશથી શરૂ થઈ સેન્ટલારેન્સ નદી સુધી જાય છે. માઉન્ટ સેન્ટ ઇલિઆસ અલાસ્કામાં ઉંચું શિખર છે. ઓરિઝોન્થા અને પેપાકેટીપેટલ મેક્સિકોમાં જ્વાળામુખી પર્વતો છે.

પ્ર૦ ઉત્તર અમેરિકામાં જાણવા લાયક નદીઓ કહો.

ઉ૦ યુકોન, કોલમ્બિયા, અને કોલોરેડો આ ત્રણ નદીઓ પાસિફિક મહાસાગરને મળે છે. કોલોરેડો ૩૦૦ માઇલ સુધી એક માઇલ ઉંચા એવા બે પર્વતોની વચ્ચે થઈને વહે છે. નદીના આવા રસ્તાને કેનન કહે છે. માકેન્ઝી, અને સસકેટ્ ચેવન ઉત્તર મહાસાગરને મળે છે. સેન્ટલારેન્સ, મિસિસિપિ મિસૂરી અને રિયોગ્રાન્ડે ડેલ્નોર્થ આટલાંટિક મહાસાગરને મળે છે. સેન્ટલારેન્સ નદી સુપરિયર સરોવર પાસેથી નીકળે છે. આગળ જતાં એરી અને આન્ટારિઓ સરોવર વચ્ચે થઈને વહેતાં તે નિઆગરા નામથી ઓળખાય છે. નિઆગરા નામનો જગજહર ધોધ આ નદીનોજ અનેલો છે.

પ્ર૦ નિઆગરા ધોધનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ આ ધોધ સેન્ટલારેન્સ નદીમાંથી બનેલો છે. તેના એક ટાપુને લીધે બે ભાગ થાય છે. ઉત્તર તરફનો ધોધ કાનકાને તાબે

અને દક્ષિણ તરફનો યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સને તાબે છે. કાનડાનો ધોધ ૧૯૦૦ ફૂટ પહોળો અને ૧૬૦ ફૂટ ઊંચો અને યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સનો ધોધ ૬૦૦ ફૂટ પહોળો પણ ઉપરના કરતાં વધારે ઊંચો છે. આ ધોધમાંથી દર સેકન્ડે સાત લાખ ટન પાણી પડી પીસતાળીસ લાખ ઘોડાના બળ જેટલી શક્તિ ઉત્પન્ન કરે છે. આ બધી શક્તિને કામમાં લઈ જુદાં જુદાં યંત્રો ચલાવે છે. આ ધોધના પાણીનો અત્રાજ ત્રીસ ચાલીસ માઈલ સુધી સંભળાય છે તેથીજ તેનું નામ નિઆગરા (પાણીની ગર્જના) પડ્યું છે.

પ્ર૦ બજુવા લાયક સરોવર કયાં છે ?

ઉ૦ સુપીરિઅર—આખી દુનીઆમાં મીઠા પાણીનું મોટામાં મોટું સરોવર છે. એને એક છેડેથી બીજે છેડે આગખોટ વાટે મુસાફરી કરતાં વીસ કલાક લાગે છે. હ્યુરોન, એરી, ગ્રેટસ્લેવ, ગ્રેટબેર, આથાબાસ્કા, મિશિગન અને શાદ્ટ વગેરે સરોવર આવેલાં છે. આ સિવાય બીજાં કેટલાંક નાનાં પણ આવેલાં છે. આથી આ ખંડને સરોવરોનો ખંડ કહે છે.

પ્ર૦ ઉત્તર અમેરિકાના ઉત્તર અને પૂર્વ કિનારાનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ હડસન, બાઈન, સેન્ટલારેન્સ, ફ્રન્ડી, મેક્સિકોના અખાત તથા કારિબિઅન સમુદ્ર આવેલા છે. હડસનનો ઉપસાગર ઈ. સ. ૧૬૧૦ માં શોધી કાઢ્યો. બાઈન ઉપસાગર ૧૬૧૫ માં શોધી કાઢ્યો તેમાં બેલ અને સીલ નામનાં માછલાં પુષ્કળ થાય છે. ફ્રન્ડી અખાત સાંકડો હોવાથી તેમાં ભરતીનું પાણી ઘણું ઉંચું ચઢે છે. કોઈક વખતે ભરતીનું પાણી સપાટી કરતાં

૭૦ ફૂટ ઊંચું ચઢે છે. મેક્સિકોના અખાતમાંથી ગલ્ફસ્ટ્રીમ નામનો ગરમ પ્રવાહ નીકળે છે.

ગ્રીનલાંડ, ન્યુફાઉન્ડલાંડ, કેપવ્રિટન, પ્રિન્સ એડવર્ડ અને વેસ્ટ ઇન્ડિઝના ટાપુઓ આવેલા છે.

લાય્બોર, નોવાસ્કોશિયા, ચુકાટાન અને ફ્લોરિડા દ્વીપ-કલ્પો છે. કાડ, હાટેરાસ, સેબલ મુખ્ય ભૂશિરો છે.

હાસન, ડેવીસ, બારો, સ્મીથ, બેલીએલ વગેરે સામુદ્રધુનીઓ છે.

૫૦ પશ્ચિમ કિનારાની જાણવા લાયક હકીકત કહો.

૭૦ આ કિનારા ઉપર કાલિફોર્નિઆનો અખાત, વોનકુવર અને ક્વીનશાલોટ મુખ્ય દ્વીપો, અલાસ્કા અને લોઅર કાલિફોર્નિઆ દ્વીપકલ્પો, તથા બહેરિંગની સામુદ્રધુની અને પ્રિન્સ આર્ચ વેલ્સની ભૂશિર છે.

૫૦ ઉત્તર અમેરિકાની આબોહવાનું વર્ણન કરો.

૭૦ સમશીતોષ્ણ કટિબંધમાં આવેલો હોવાથી યુરેશિયા કરતાં ઠંડો પ્રદેશ છે. એમાં પૂર્વ પશ્ચિમ પહાડ નથી. આથી ઉત્તર મહાસાગરનો ઠંડો પવન આખા પ્રદેશ પર ફરીવળે છે, પણ પશ્ચિમ તરફ ઉત્તર દક્ષિણ પહાડ હોવાને લીધે પાસિફિક મહાસાગરનો ગરમ પવન આવી શકતો નથી. બાશીન ઉપસાગરમાંથી ઠંડો પ્રવાહ આવે છે, આથી પૂર્વ કિનારો વધારે ઠંડો છે. પાસિફિક મહાસાગરના કિનારાના પ્રદેશમાં અને મેક્સિકોના અખાત પર પુષ્કળ વરસાદ આવે છે, સેન્ટ લારેન્સ અને ઇન્ડિયન નદી જગજગ એકજ અક્ષાંશ પર હોવા છતાં ઠંડો પ્રવા-

હને લીધે સેન્ટ લારેન્સ અખાતનું પાણી ઠરી જાય છે. ગ્રેક-
દરે આ ખંડ યુરોપિઅન પ્રજાને રહેવા લાયક છે.

પ્ર૦ ઉત્તર અમેરિકાની પ્રાણીજ અને ઉદ્ભિજ પેદાશ કહો.

ઉ૦ ઉત્તર મહાસાગર, હડસનનો અખાત, અને લાવ્રડોરના કિનારા
પર અતિશય ઠંડીને લીધે લીલ અને શેવાળ થાય છે. ત્યાંથી
દક્ષિણના પ્રદેશમાં મોટાં જંગલો હોય તેમાં પાઇન, મેપલ, ઓક
અને પોપલરનાં ઝાડ થાય છે. મધ્યના મેદાનમાં પુષ્કળ ધાસ
હોય છે. આ ધાસનાં મેદાન ત્રિરી નામથી ઓળખાય છે.
ખેતીની પેદાશમાં—મકાઇ, ધજી, રૂ, તમાકુ, શેરડી અને બટાટા
થાય છે. મેવામાં નારંગી, અંજીર, લીંબુ, સફરજન વગેરે થાય છે.
જનવરોમાં—ઘોડા, ઢોર અને ઘેટાં ગ્રામ્ય જનવર છે. જંગલોમાં
રીંછ, હરણ, રેનડીઅર, ખીવર, બાઇસન, સીલ વગેરે રૂવા વાળાં
જનવરો થાય છે. નદીઓમાં મોટા મોટા મગરો નજરે પડે છે.

પ્ર૦ ઉત્તર અમેરિકામાં કયા ખનીજો નિકળે છે ?

ઉ૦ સોનું, રૂપું, નિકલ અને સીસું પશ્ચિમના ઉચ્ચ પ્રદેશમાંથી કા-
લસા, લોખંડ અને ફેરોસીન. પૂર્વના ઉચ્ચ પ્રદેશમાંથી તથા
તાંબુ સુપીરિઅર સરોવરના કિનારા ઉપરથી અને રૂપું મેક્સિ-
કોમાંથી જથ્થાબંધ મળી આવે છે.

પ્ર૦ ઉત્તર અમેરિકા ખંડમાં રહેતી પ્રજાનું વર્ણન કહો.

ઉ૦ આ ખંડમાં લગભગ સાડાબાર કરોડ માણસની વસ્તી છે. તેમાં
પોણાભાગ કરતાં વધારે યુરોપિઅન ધર્મ છે તેઓ ધણે ભાગે
પ્રોટેસ્ટન્ટ માર્ગના હોય સ્પેનીશ, અંગ્રેજ અને ફ્રેંચ ભાષા બોલે
છે. બાકીની વસ્તી સીધી, અને મૂળવતની રાત્રી ચામડીવાળા
ઇન્ડિઅનોની છે. ઉત્તરના ટાપુ અને કિનારા ઉપર એસ્કિમો

નામની ઠીંગણી પ્રજા રહે છે. મેક્સિકો અને મધ્ય અમેરિકામાં સ્પેનીશ પ્રજા રહેલી હોવાથી તેઓ રોમન કેથોલીક ધર્મ માને છે.

પ્ર૦ આ ખંડનો જાણુવા લાયક વ્યાપાર કહો.

ઉ૦ ઉત્તર અમેરિકાનો મુખ્ય વ્યાપાર યુરોપખંડ તેમાં વિશેષે કરી બ્રિટિશ સાથે છે. અહીંથી જંગલની પેદાશ, અનાજ અને કાચો માલ બહાર દેશ જાય છે. યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં ધણાં કારખાનાં હોવાથી તૈયાર થએલો માલ આપણા દેશમાં આવે છે. બહાર દેશથી ચા, ખુંદ, કલાઇ અને બીજા ધાતુ આવે છે.

પ્ર૦ આ ખંડનો વ્યાપાર ચલાવવાની સગવડો કેવી છે ?

ઉ૦ ઉત્તર અમેરિકાના જળમાર્ગો એવા તો સારા છે કે રેલવે થયા અગાઉ લોકોએ જળમાર્ગો મુસાફરી કરી આ ખંડની શોધ કરી હતી. નદીઓ અને સરોવર ઉપર બંદર એવાં તો સારાં છે કે આગળોટા આવી શકે છે. ડાનડામાં જળમાર્ગો એવા સારા છે કે જમીન ઉપર પગ મૂક્યા સિવાય ધણા ભાગમાં મુસાફરી કરી શકાય છે. યુરોપથી છ દિવસમાં સ્ટીમર મારફતે અમેરિકા આવી શકાય છે. આટલાંટિકથી પાસિફિક સુધી છ મોટી રેલવે ગયેલી છે. આવાં કારણથી વેપાર ચલાવવાની ધણી સારી સગવડ મળે છે.

પ્ર૦ ઉત્તર અમેરિકામાં જાણુવા લાયક કયાં રાજ્ય છે ?

ભાગ.

મુખ્ય શહેર.

ઉ૦ (૧) બ્રિટિશ ઉત્તર અમેરિકા	...	ઓટાવા.
(૨) યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ	...	વોશિંગ્ટન.
(૩) મેક્સિકો	...	મેક્સિકો.
(૪) મધ્ય અમેરિકા.	...	ન્યુઝાટેમાલા.
(૫) વેસ્ટ ઈન્ડિઝ દ્વીપો.	...	હાવાના.

(૧) બ્રિટિશ અમેરિકા.

પ્ર૦ જાણવા લાયક સામાન્ય હકીકત કહો.

ઉ૦ આ લાગ એક નાની સરખી દુનીઆ છે. અહીં બધા પ્રકારની આબો હવા છે. દરેક જાતની વસ્તુ પાકે છે, તથા ઘણી જાતના ખેતીએ નીકળે છે. અહીંના લોકો ઝપાટાખંધ સુધરતા જાય છે. તેમજ લાકડાં અને કાલસાનો એટલો બધો જથ્થો છે કે તે થોડા વખતમાં ઘણી ઉત્તર દશામાં આવશે, એમ અનુમાન કરે છે. એમાં કેનેડાનું મોટું રાજ્ય અને ન્યુફાન્ડલેન્ડ નાનો ટાપુ છે. એનું ક્ષેત્રફળ ૩૫ લાખ ચો. મા. છે.

પ્ર૦ કાનડાના રાજ્યની સીમા કહો.

ઉ૦ ઉત્તરે ઉત્તર મહાસાગર, પૂર્વે આટલાન્ટિક મહાસાગર, દક્ષિણે યુનાઇટેડસ્ટેટ્સ અને પશ્ચિમે અલાસ્કા તથા પાસિફિક મહાસાગર છે.

પ્ર૦ કાનડાની આબોહવાનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ અહીં યુરોપના જેવી દરેક જાતની આબોહવા જણાય છે. દરેક મોસમમાં અહીંની હવા યુરોપના કરતાં સૂકી છે. શિયાળાની મોસમમાં ઘણું ઠંડાણે બરફ પડે છે.

પ્ર૦ બ્રિટિશ અમેરિકાની પેદાશ કહો.

ઉ૦ ઇમારતી લાકડું, અનાજ અને કઠોળ પુષ્કળ થાય છે. આ રાજ્યના માનીટોઆ પ્રાંતના ઘઉં દુનીઆમાં ઉત્તમ ગણાય છે. કાંડ અને સામન નામની માછલીઓનો મોટો વેપાર ચાલે છે. તેથી કેટલાક આ દેશને “મચ્છીમારનું સ્વર્ગ” કહે છે. નરમ રૂવાંટીવાળાં જાનવરોનો તેમના ચામડાં માટે શિકાર કરે છે.

પ્ર૦ બ્રિ. અમેરિકાની ખેતીની પેદાશ કહો.

ઉં સોના, લોહા, તાંબા, કાચલા અને નીકલની પુષ્કળ ખાણો છે.
બ્રિટિશ કોલમ્બીઆમાંથી પુષ્કળ સોનું નીકળે છે.

પ્ર૦ મુખ્ય આયાત નિકાસ કહો.

ઉં ઉન, ઉનનાં કપડાં, લોહું, લોહાનો સામાન, સુતરાઉ કાપડ, ચા, કાશી, ખાંડ, વગેરે બહાર દેશથી આવે છે, અને અહીંથી ઇ-મારતી લાકડાં, ટોર, ધઉ અને માછલી બહાર દેશ જાય છે.

પ્ર૦ આ દેશની વસ્તીનું વર્ણન કરો.

ઉં આશરે ૫૦ લાખ માણસની છે. તે મુખ્યત્વે અંગ્રેજ અને ફ્રેંચ પ્રજાની બનેલી છે. થોડા વખતથી હિંદુસ્તાનમાંથી પણ કેટલાક લોકો વેપાર માટે જઈ રહ્યા છે. કિંવંતેક પરગણામાં ફ્રેંચોની વસ્તી વધારે છે.

પ્ર૦ રાજ્યપદ્ધતિ કહો.

ઉં આ રાજ્ય નાનાં સેલ્ફગવર્નિંગ (પોતાની મેળે રાજ્ય ચલાવતાં) સંસ્થાનોનું બનેલું છે. બધાં સંસ્થાનોના ઉપરી તરીકે ઈંગ્લાંડથી ગવર્નર જનરલ નીમવામાં આવે છે, પણ કાચલા બાંધવાની ક્ષમતા બધા સંસ્થાનોની બનેલી પાર્લામેન્ટને સોંપવામાં આવી છે. લોકો કળવણી પ્રતિ ખાસ લક્ષ આપી તેની પાછળ મોટી રકમ ખર્ચે છે.

પ્ર૦ જાણવા લાયક પર્વત અને નદીઓ કહો.

ઉં મુખ્ય રોકી પર્વતની હાર ઉત્તર દક્ષિણ આવેલી છે. તેનાં બ્રાઉન અને હુકર નામનાં જાણવા લાયક શિખરો છે.

નદીઓમાં—સેંટલારેન્સ, મેકેન્ઝી, ફ્રેઝર, લાલ, અને સસ્કે-ચેવન મુખ્ય છે.

પ્ર૦ આ દેશમાં સરોવરો કયાં છે ?

ઉં ગ્રેટબ્રિટ, સુપીરિઅર, હુરોન, એરી, આન્ટારિઓ, વિનિ-
પેગ, ગ્રેટસ્લેવ, વગેરે છે.

પ્ર૦ જાણવા લાયક શહેરો તેમની હકીકત સાથે કહો.

ઉં ઓટાવા—રાજધાનીનું શહેર હોઇ ત્યાં પાર્લામેન્ટ ભરાય છે.
આ શહેર લાકડાના વેપાર માટે પ્રખ્યાત છે.

ટોરોંટો—કાનડામાં વિશ્વવિદ્યાલયનું સ્થળ છે.

કવીબેક—રમણીય શહેર છે. તેમાં ફ્રેંચોની વસ્તી વધારે
છે. ઇ. સ. ૧૭૫૬માં જનરલ વુલ્ફની સરદારી નીચે અંગ્રેજો-
એ ફ્રેંચો પાસેથી કબજે લીધું હતું.

મોન્ટ્રીઅલ—કાનડામાં મોટામાં મોટું શહેર છે.

વિનિપેગ—માનીટોબા પ્રાંતની રાજધાની ધઉંના વેપાર માટે
પ્રખ્યાત છે.

હાલીફાક્સ—કાનડાનું નૌકાસૈન્યનું ઠેકાણું છે.

સેન્ટજોન—ન્યુફાન્ડાની રાજધાની હોઇ મોટું બંદર હોઇ
વહાણ બાંધવાના ઉદ્યોગ માટે જાણીતું છે.

વિક્ટોરીઆ—બ્રિટિશ કોલમ્બીઆ પ્રાંતની રાજધાની વાન-
કુવર બેટની દક્ષિણે છે.

ન્યુફાન્ડા.

પ્ર૦ આ બેટની જાણવા લાયક સામાન્ય હકીકતનું વર્ણન કરો.

ઉં આ ટાપુ પહાડી હોઇ કાનડાના રાજ્યથી જુદા સંસ્થાન તરીકે
છે. તેના ઉપરી તરીકે ગવર્નર છે તેની દેખરેખ આ બેટ ઉપર
તેમજ લાઇટહાઉસ નામના દ્વીપકલ્પ પર છે. આ બેટ કોડનામની
માછલીના વેપાર માટે ખાસ પ્રખ્યાત છે. ફ્રેંચ પ્રજાને આ
ટાપુ પાસેથી માછલાં પકડવાનો ખાસ હક છે. અહીંના

જામલોમાં કમળ ખનાવવાના માવાનાં લાકડાં પુષ્કળ થાય છે. લોદું, કાયલા, તાંબુ વગેરે ખનીજો જથાબંધ મળી આવે છે. તેની રાજધાની સ્ટેટજોન છે.

ગ્રીનલાંડ-(લીલો ટાપુ).

પ્ર૦ આ ટાપુ વિષે શું જાણીએ ?

ઉ૦ ઉત્તર મહાસાગરમાં ૬૦° ઉ. અક્ષાંશથી ધ્રુવ સુધી આવેલો છે. તે ડેન્માર્કને તાબે છે. આ પ્રદેશમાં પુષ્કળ ઠંડી પડવાને લીધે જમીન ઉપર ખરફ પડી રહે છે, તેથી ત્યાં લીલ અને સેવાળ જાતની વનસ્પતી થાય છે. હંમેશા તેની જમીન પર લીલોતરી ઊગે છે તેથી તેનું નામ (ગ્રીન લીલો, લેન્ડ=જમીન) ગ્રીન-લાંડ પડ્યું છે.

(૨) યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ.

પ્ર૦ આ દેશની સામાન્ય હકીકતનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ આ દેશ વ્યાપાર અને વિજ્ઞાનની નિયમિત ખીલવણીથી અજબ રીતે આબાદ થઈ, દુનીઆમાં એક બળવાન રાજ્ય બન્યું છે. ખેતી, ખનાવટ અને ખનીજોને લીધે આ દેશ સો વરસમાં ન ધારી શકાય તેટલી ઝડપથી મુધારાની ટોચે પહોંચી સમૃદ્ધિવાન બન્યો છે.

પ્ર૦ આ દેશની સીમા કહો.

ઉ૦ ઉત્તરે બ્રિટિશ અમેરિકા, પૂર્વે આટલાંટિક મહાસાગર, દક્ષિણે મધ્ય અમેરિકા અને પશ્ચિમે પાસિફિક મહાસાગર આવેલો છે.

પ્ર૦ આ દેશની આબોહવાનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ આ દેશમાં તમામ જાતની હવા નજરે પડે છે, પૂર્વ ભાગમાં

સખત ઊનાળો અને શિયાળો દાખવે છે. પશ્ચિમ બાજુની હવા સૂકી અને ગરમ છે. પાસિફિકના કિનારા ઉપર તથા મેક્સિકોના અખાત આગળ પુષ્કળ વરસાદ વરસે છે.

૫૦ મુખ્ય પેદાશ કહો.

ઉ૦ જવ, રાઇ, બાજરી, મકાઇ, ઘઉં, ચોખા અને ૩ પુષ્કળ થાય છે. શેરડી અને મેવાની પેદાશ પણ સારી છે.

૫૦ ખનીજ પેદાશ કહો.

ઉ૦ કાચલા, લોહું, સોનું અને રૂપું તેમજ બીજી કેટલીક ધાતુઓ જથ્થાબંધ નીકળે છે. તમારા ધાતુઓ ખોદી કાઢી તેનો નોંધ્યે તેવો ઉપયોગ કરે છે.

૫૦ આ દેશના હુત્તર ઉદ્યોગ વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ ખેતી, ઢાર ઉછેરવાનો અને ખાણ ખોદવાનો તથા લઘુકામ બનાવવાનો ઉદ્યોગ મોટા પાયાપર ચાલે છે. વેપાર કરવાનાં બહોળાં સાધન હોવાથી પરદેશ સાથેનો વેપાર ઘણી ઝડપથી વધે છે. હાલમાં ચાલતા મદાન વિગ્રહને લીધે યુરોપમાં બનતી ચીજોનો ખુટકો આ દેશ તેમજ જાપાન પુરો કરી પુષ્કળ દ્રવ્ય પેદા કરે છે. ચા, કાફી, દારૂ, રેશમ અને સૂકો માલ બહાર દેશથી આવે છે અને તેને બદલે અનાજ, રૂ, લોખંડ, પોલાદની ચીજો, તાંબુ, તમાકુ તથા કેરોલીન અને કેટલોક યાંત્રિક માલ બહાર દેશ જાય છે.

૫૦ વસ્તી અને રાજ્યપદ્ધતિનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ ઇંગ્લાંડથી ચુરીટનોએ આવી આ સંસ્થાન ઇ. સ. ૧૬૨૦માં વસાવ્યું. હાલમાં લગભગ સવાનવક્રોડ માણસની વસ્તી છે. વસ્તીનો મુખ્યભાગ જર્મન અને અંગ્રેજો છે. તેમજ ૮૦ લાખ

સીધીઓ અને ત્રણ લાખ મૂળ વતનીઓ છે. આ સંસ્થાનોએ ઇ. સ. ૧૭૭૬માં પોતાની માતૃભૂમિ (ઇંગ્લાંડ) થી છુટાં પડી પોતાનું સ્વતંત્ર પ્રજાસત્તાક રાજ્ય સ્થાપન કર્યું, અહીંના લોકો પ્રોટેસ્ટન્ટ માર્ગના છે. તેઓ કેળવણી ઉપર ઘણું લક્ષ આપે છે. ઠામ ઠામ મોટાં મોટાં વિશ્વવિદ્યાલયો છે. શ્રીમંત વર્ગ વિદ્યાના કામમાં રાદાસી રકમો બક્ષીશ તરીકે આપે છે. આ રાજ્ય ૪૫ સ્વતંત્ર અને ૭ દેખરેખ રાખવાનાં રાજ્ય મળી કુલ ૫૨ સંસ્થાનનું બનેલું છે. રાજ્ય પ્રજાસત્તાક હોઇ પ્રેસીડન્ટ કોંગ્રેસની મદદથી રાજ્ય ચલાવે છે. કોંગ્રેસની બે સભા છે. (૧) લોકો તરફથી ચુંટાએલા સભ્યોની. (૨) સેનેટ.

૫૦ આ દેશના જાણીતા લાયક પર્વત, અખાત, ભૂદિર અને દ્વીપકલ્પ કહો.

૬૦ રૌડી અને એપેલેચિઅન પર્વતની હારો પશ્ચિમે અને પૂર્વે છે. મેક્સિકો અને કાલીફોર્નિઆનો અખાત દક્ષિણ અને પશ્ચિમે છે. કોડ, હાટેરાસ, સેબલ ભૂશિરો પૂર્વમાં આવેલી છે. ફ્લોરિડા અને અલાસ્કા મુખ્ય દ્વીપકલ્પો છે.

૫૦ આ દેશમાં આવેલી મુખ્ય નદીઓ કય છે ?

૬૦ મિસિસિપી મિસુરી આ ખંડમાં મોટામાં મોટી નદી હોઇ મેક્સિકોના અખાતમાં પડે છે.

હુડસન, સસ્કવેહાના, અને પોટોમાક આટલાંટિક મહા-સાગરને મળે છે.

મેકેમેન્ટો અને કોલમ્બિઆ પાસિફિક મહાસાગરને મળે છે.

રીઓકોલોરોડો-કાલીફોર્નિઆના અખાતમાં પડે છે.

પ્ર૦ આ દેશનાં જાણવા લાયક શહેરો પ્રખ્યાતિ સાથે કહો.

ઉ૦ ન્યૂયોર્ક આખા અમેરિકામાં મોટામાં મોટું શહેર છે. દુનિયામાં ફક્ત લંડન જ એના કરતાં વધારે મોટું છે. ત્યાં એટલી બધી ઇમારતો બાંધવાની જમીનની તાણુ છે કે વીસ વીસ અને પચીસ પચીસ માળનાં મકાનો બાંધવામાં આવ્યા છે.

બ્રુક્લિન—મુખ્ય બંદર છે. આ શહેર અને ન્યૂયોર્કની વચ્ચે દુનિયામાં મોટામાં મોટો બ્રુક્લિન પુલ છે. તે ૬૦૦૦ ફૂટ લાંબો અને ૮૫ ફૂટ પહોળો છે. તે એટલો તો ઊંચો છે કે મોટાં મોટાં વહાણો અને આગબોટો તેની નીચે થઈ સહીસલામત જાય છે.

ચિકાગો—મીચીગાન સરોવર પર અનાજ અને માંસના વેપારને માટે આખી દુનિયામાં મશહુર છે. દુનિયાનું મોટામાં મોટું દૂરખીન આ શહેરની વેધશાળામાં છે. સને ૧૮૬૩માં અમેરિકા શોધ્યાને ૪૦૦ વર્ષ થયાં તેની યાદગીરીમાં જંગી પ્રદર્શન ભરવામાં આવ્યું હતું.

વાશિંગ્ટન—પોટોમાક નદી ઉપર યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સની રાજધાનીનું શહેર છે. આ દેશની પાર્લામેન્ટ આ શહેરમાં મળે છે.

ફિલાડેલ્ફિયા—ગ્યાસતેલ, ગરમ કાપડ ને કાચલાના વેપાર માટે પ્રખ્યાત છે.

સાનફ્રાન્સિસ્કો—પાસિફિક મહાસાગર પર મોટું શહેર છે. ઇ. સ. ૧૯૦૭ના ધરતીકંપથી આ શહેરનો ઘણો ભાગ નાશ પામ્યો હતો.

સેંટલુઇસ—આટો, લોહ અને સાંચાકામ ને વેપાર માટે પ્રખ્યાત છે.

બોસ્ટન—ગ્યાપાર અને કેળવણીનું મોટું સ્થળ છે.

બાદશીમાર—૩, તમાકુ અને ફરોસીનના વેપાર માટે જાણીતું છે.

પીટર્સબર્ગ—લોહના કામ માટે પ્રખ્યાત છે.

ન્યુઓર્લીઅન્સ—૩ અને ખાંડના વેપારનું મથક છે.

મેક્સિકો.

૫૦ મેક્સિકોની જાણવા લાયક સામાન્ય હકીકત કહેો.

ઉ૦ પહેલાં આ દેશ સ્પેનને તાબે હતો, પણ હાલમાં તે સ્વતંત્ર થઈ પ્રજાસત્તાક બન્યો છે. આ મુલક પહાડી અને જંગલોથી ભરેલો પ્રદેશ છે. અહીં તમામ જાતની હવા હોઈ ફક્ત બિનાળો અને ચોમાસુ એવી બે ઋતુઓ છે. એનો વિસ્તાર સત્તાવીસ લાખ ચોરસ કિલોમીટર છે. માઇલ છે.

૫૦ સીમા કહેો.

ઉ૦ ઉત્તરે યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ, પૂર્વે મેક્સિકોનો અખાત, દક્ષિણે મધ્ય અમેરિકા અને પશ્ચિમે પાસિફિક મહાસાગર છે.

૫૦ આ દેશની મુખ્ય પેદાશ કહેો.

ઉ૦ જંગલની પેદાશમાં—ઇમારતી લાકડું થાય છે. ખેતીની પેદાશમાં રૂંદ, તમાકુ, ખાંડ, ઘઉં, બાજરી, મકાઈ છે. ખતીજમાં—રૂપા અને સોનાની ખાણો પુષ્કળ છે.

૫૦ આ દેશના હુન્નર ઉદ્યોગનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ આ દેશમાં મુખ્ય ઉદ્યોગ ખાણ ખોદવાનો તથા ખેતીનો છે. વેપાર માટે રેલવેનું જોડતું સાધન નથી. રૂપું, શણ, રૂંદ અને ચામડાં બહાર દેશ જાય છે. અને સુતરાઉ કાપડ તથા સાંચા કામ બહારથી આવે છે.

પ્ર૦ જાણુવા લાયક પર્વત કહો.

ઉ૦ મુખ્ય પર્વત રોકી હોઇ ઓરીઝાબા અને પોપોકેટીપોટલ જ્વાળામુખી પર્વત છે.

પ્ર૦ રાજ્યસત્તા વિશે શું જાણો છે ?

ઉ૦ આ દેશમાં સ્પેનીશ લોકોની વસ્તી હોઇ રોમન કેથોલીક પંથ માને છે. તે પહેલાં સ્પેનને તાબે હતું, પણ હાલમાં પ્રજાસત્તાક હોઇ ૨૭ નાનાં રાજ્ય અને ત્રણ તાબાનાં રાજ્યનું બનેલું છે.

પ્ર૦ જાણુવા લાયક શહેરોનું તેની પ્રખ્યાતી સાથે વર્ણન કરો.

ઉ૦ મેક્સિકો—રાજધાનીનું નગર સુંદર અને શ્રીમંત છે.

ગુઆડલુપરા—સુતરાઉ તથા ગરમ કાપડની બનાવટ માટે જાણીતું છે.

ચ્યુઅગલા—હુનર ઉદ્યોગનું મોટું કેન્દ્ર છે.

વેરાક્રુઝ—મોટું બંદર મેક્સિકોના અખાત પર આવેલું છે. આ બંદરેથી રૂપું બહાર દેશ જાય છે.

મધ્ય અમેરિકા.

પ્ર૦ આ વિભાગની જાણુવા લાયક મુખ્ય હકીકત કહો.

ઉ૦ મેક્સિકો અને પાનામાની નહેર વચ્ચે આવેલો આ વિભાગ સ્પેનિયાર્ડો વસાયેલો નાનાં નાનાં સાત પ્રજાસત્તાક રાજ્યોથી બનેલો છે. તેમાં પુષ્કળ જ્વાળામુખી પર્વતો આવેલા છે. તેઓ વારંવાર ફાટવાથી આ દેશને ઘણું નુકશાન થાય છે.

પ્ર૦ આ દેશની પેદાશ તથા હુનર ઉદ્યોગ કહો.

ઉ૦ આ પ્રદેશ ધણો ફળદ્રુપ છે. મુખ્ય પેદાશ—શુદ્ધ, કોકો, ખાંડ,

ગળી, તમાકુ અને કેળાં છે. જંગલોમાં અખનુસ અને સુગંધી ઝાડ થાય છે. ખાણમાંથી રૂપું તથા સોનું નીકળે છે. ગળી, કેળાં, શુદ્ધ અને અખનુસ બહાર જાય છે.

૩૦ આ વિભાગમાં આવેલાં સંસ્થાનો, તેની રાજધાની તથા પ્રખ્યાતી સાથે કહો.

(૧) ગ્વાટેમાલામાં ન્યુ ગ્વાટેમાલા મધ્ય અમેરિકામાં મોટું શહેર છે.

(૨) હોન્ડુરાસમાં ટેગુસીગાલ્પા રાજધાનીનું શહેર છે.

(૩) બ્રિટિશ હોન્ડુરાસમાં બેલીઝ રાજધાનીનું શહેર છે.

(૪) કોસ્ટારિકામાં સાનજોસ રાજધાની શુદ્ધતા વેપાર માટે પ્રખ્યાત છે.

(૫) સાલ્વાડોરમાં સાલ્વાડોર રાજધાની છે આ રાજ્યમાં પુષ્કળ ધરતીકંપ થાય છે.

(૬) નિકારાગુઆમાં માનાગુઆ રાજધાનીનું શહેર છે.

(૭) પાનામામાં પાનામા રાજધાનીનું શહેર છે. આ સંયોગી ભૂમિને ખોદીને નહેર બનાવવાનું કામ પ્રથમ ઇ. સ. ૧૮૮૧ માં શરૂ કર્યું હતું, પણ પૈસાની તાણને લીધે બંધ રહેલું તે ઇ. સ. ૧૯૦૪ થી શરૂ કરી. ઇ. સ. ૧૯૧૫ માં પુરૂં કર્યું. આ નહેર ૪૬ માઇલ લાંબી અને ૧૫૦ ફૂટ પહોળી થશે. આ નહેર ખોદવામાં સુવેઝની નહેર કરનાર બહાદુર ઇજનેર લેસેપ્સે આગેવાની પડતો ભાગ લીધો છે.

વેસ્ટ ઇન્ડિઝ ટાપુઓ.

૫૦ આ ટાપુઓની સામાન્ય હકીકત કહો.

ઉ૦ આ દ્વીપો ઉત્તર અને દક્ષિણ અમેરિકાની વચ્ચે લગભગ ઉષ્ણ કટિબંધમાં આવેલા છે. આ બધા ટાપુઓની હવા ઘણી સારી છે. જમીન ફળદ્રુપ હોઇ તેમાં-શેરડી, તમાકુ, છુંદ, રૂ અને કેકાડિ થાય છે.

૫૦ આ ટાપુઓના જાણવા લાયક વિભાગો તેમની રાજ્યસત્તા સાથે કહો.

ઉ૦ મોટા આંટિલિસ-ક્યુબા, હાઇટી, પોર્ટોરિકો અને જમેકાથી બનેલા છે. ક્યુબા અને પોર્ટોરિકો યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સને તાબે હોઇ તેનું મુખ્ય શહેર હાવાના છે. ત્યાંની સીગારેટ વખણાય છે. હાઇટી બે પ્રજાસત્તાક રાજ્યનું બનેલું છે તેમાં એક સીધીઓનું છે. જમેકા બ્રિટિશ સંસ્થાન હોઇ રમ નામના દારૂને માટે પ્રખ્યાત છે તેની રાજધાની કિંગ્સટાઉન છે. આ સિવાય બીજાં સેનશિઆગો, અને હેમીલ્ટન શહેર છે. હેમીલ્ટન એરાઇટની પેદાશ માટે પ્રખ્યાત છે.

(૨) નાના આંટિલિસ—વિંડવર્ડ અને લિવર્ડ ટાપુઓનો બનેલો સમૂહ છે. લીવર્ડ ટાપુઓમાં—ડોમિનિકા, આંટિગુઆ, સેન્ટક્રિસ્ટ, મોંટસિરાત, અને વર્જીન આ પાંચ ટાપુઓ મળી એક બ્રિટિશ સંસ્થાન બનેલું છે. વિંડવર્ડ ટાપુઓમાં બાર્બેડોઝ, સેન્ટલુશીઆ, સેન્ટવિન્સેન્ટ, ગ્રેનેડા અને ટોબાગો મુખ્ય ટાપુઓ છે. આ

બધામાં બાર્બેડોઝ અને સેન્ટવિન્સેન્ટ, સેન્ટલુશીઆ, ગ્રેનેડા આ બે બ્રિટિશ સંસ્થાનો છે. ટાબાગો અને ટ્રિનિડાડ તાબાનું બ્રિટિશ સંસ્થાન છે. ગ્રેનેડા રાજધાનીનો ટાપુ છે. ટ્રિનિડાડમાં ૧૧૦ એકરનું ડામર (પીચ) નું સરોવર આવેલું છે.

(૩) બહામા બ્રિટિશ સંસ્થાન હોય તેની રાજધાની નાસો છે. તેમાં હેમ્પ, વાદળી અને મીઠાની મુખ્ય પેદાશ છે.

(૪) બમ્બુડા પરવાણાનો બનેલો સમૂહ બ્રિટિશોને તાબે છે. તેની હવા સારી છે, અને નૌકાસૈન્યનું સ્થળ છે. વેસ્ટ ઇન્ડિઝ ટાપુઓમાં ગ્વાડલુપ અને માટિનિક ફ્રાન્સને તાબે તથા સેન્ટટોમસ અને સાંટાક્રૂઝ ડેનમાર્કને તાબે છે.

દક્ષિણ અમેરિકા.

૩૦ આ વિભાગની બજાવા લાયક સામાન્ય હકીકત કહો.

૩૦ કુદરતી અનુકૂળતામાં ઉત્તર અમેરિકા કરતાં ઉલટી સ્થિતિવાળો છે. એટલે ઉત્તર અમેરિકામાં મોટાં ક્ષણદ્રુપ મેદાનો, ઓળંગી શકાય તેવા પહાડો, પૂલો બાંધી શકાય તેવી નદીઓ, કાપીને ખેતર બનાવી શકાય તેવાં જંગલ અને પુષ્કળ કાયલા અને લોખંડ છે, પણ દક્ષિણ અમેરિકામાં તો પહાડો એવા બાંધ્યા છે કે ઓળંગીને જઈ શકાય નહિ. નદીઓ એવી પહોળી છે કે પૂલ બાંધી શકાય નહિ. જંગલો એવાં રાક્ષસી વિસ્તારનાં અને ઘાડાં છે કે કાપીને ખેતર બનાવી શકાય નહિ.

કાયલા અને લોખંડ એટલાં બધાં થોડાં છે કે મોટાં કારખાનાં ચલાવી શકાય નહિ. વળી રેલ, ધરતીકંપ અને જ્વાળામુખીનું કારતું એ બનાવો એવા સાધારણ છે કે દેશની સમૃદ્ધિ જલદી વધે નહિ.

પ્ર૦ આ ખંડમાં આવેલા મુખ્ય પર્વત કહો.

ઉ૦ આંડિઝ પનામાની નહેરથી શરૂ થઇ ઠેઠ હોર્નબૂશિર સુધી ગયો છે. આ ખંડની અંદર બીજી એકે સળંગ હાર આવેલી નથી. પણ આ ખંડમાં લગભગ ૧૩૦ જ્વાળામુખી પર્વતો આવેલા છે. એનાં જાંચાં શિખરો એકાનકાગુઆ ચિલીમાં, સોરાટા ને ઇલિમાની બોલિવિઆમાં, કોટોપાકકિસ અને ચિંબોરોઝો ઇક્વેડોરમાં આવેલા છે.

પ્ર૦ આ ખંડના મેદાનો વિષે જાણવા લાયક હકીકત શી છે ?

ઉ૦ આન્ડિઝ પર્વત અને પૂર્વ કિનારાની વચ્ચેના મેદાનના ત્રણ વિભાગ થઇ શકે છે. (૧) ઉત્તરમાં આરિનોકા નદીનો પ્રદેશ ઉંચા ધાસનો મુલક છે તેને લાનોસ કહે છે. (૨) આમાઝોન નદીનો પ્રદેશ ધાડા જંગલથી ભરપુર છે તેને સેલ્વાસ કહે છે. (૩) લાપ્લાટા નદીનો ટૂંકા ધાસના મેદાનનો પ્રદેશ છે તેને પામ્પાસ કહે છે.

પ્ર૦ આમાઝોન નદીવાળા જંગલનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ ૧૨૦૦ માઇલ લંબાઇ અને ૮૦૦ માઇલ પહોળાઇ વાળું રાક્ષસી વિસ્તારનું જંગલ છે. એમાં પુષ્કળ વેલાઓ છે. તે વેલાઓ એક જાડને બીજા જાડ સાથે એવી રીતે ગુંથી દે છે કે ઉપરનાં પક્ષી અને વાંદરાઓને જમીન જોવાની કે જમીનને અડકવાની તક મળતી નથી,

પ્ર૦ આ ખંડમાં કયું રણ આવેલું છે ?

ઉ૦ ઉત્તર ચિલી અને પેરુના કિનારા પર અતકમાનું રણ આવેલું છે તેમાં ખીલકુલ વરસાદ આવતો નથી.

પ્ર૦ આ ખંડમાં જાણવા લાયક સરોવર અને નદીઓ કયો.

ઉ૦ સરોવરો—ટિટિકાકા બોલોવિઆના ઉચ્ચ પ્રદેશમાં મીઠા પાણીનું સરોવર છે. ઓલાગારા ટિટિકાકાની પડોશમાં ખારા પાણીનું સરોવર છે.

નદીઓ—આમાઝોન—દક્ષિણ અમેરિકામાં મોટામાં મોટી અને દુનિયામાં પહોળામાં પહોળી નદી છે. એને વિપુલવૃત્તની ઉત્તર તેમજ દક્ષિણ તરફથી નદીઓ મળતી હોવાને લીધે તેમાં હંમેશાં વેગ વહે છે. એમાં પાણીનું એટલું બધું જોર છે કે એના મુખની ૨૦૦ માઇલ સુધી દરીઆના પાણીમાં એનો પ્રવાહ માલમ પડી આવે છે. તે નદીમાં ૫૦૦ માઇલ સુધી ભરતીનું પાણી આવી શકે છે, એનું મુખ ૨૦૦ માઇલ પહોળું છે. એને ઘણી નદીઓ મળે છે. રિઓનીઓ, અને મડીરા આમાઝોનને મળનારી મુખ્ય નદીઓ છે. પારાના અને પારાગ્વે મળી લાપ્લાટા નદી બને છે તે આટલાંટિક મહાસાગરને મળે છે. આ સિવાય ટાકાંટિન્સ, સાનફ્રાન્સિસ્કો, ઓરિનોકો વગેરે નદીઓ છે.

પ્ર૦ આ ખંડના કિનારાનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ આફ્રિકા બાદ કરતાં ખીજા ખંડના કિનારા કરતાં આ ખંડનો કિનારો ઓછા ખાંચાવાળો છે. આ કિનારા પર ડરાયન વેન-જીહલા, બ્રહ્મા, ગ્રાયાકિવલ અખાત આવેલા છે. આમાઝોન અને લાપ્લાટા નદીનાં મુખ અખાત જેવાં છે. ફાકલાંડ,

દેરાડેલકુએગો, જુઆનફરના-ડીઝ અને ગેલાયેગોસ મુખ્ય દ્વીપો છે. ગેલિનોસ ઉત્તરે સેંદરેઃ પૂર્વમાં, કેપહોર્ન દક્ષિણમાં અને પારિના પશ્ચિમે આવેલી ભૂશિરો છે.

પ્ર૦ આ ખંડની આબોહવા વિ શું જાણો છો ?

ઉ૦ આ ખંડ ઉષ્ણકટિબંધમાં ૨ લેા હોવા છતાં જંગલો ને પહાડને લીધે બહુ ગરમી પડતી નથી. અહીંની હવા ગરમી અને ઠંડકવાળી છે. ઉત્તર કિનારે, અગ્નિખૂણામાં ભેજવાળી ગરમ હવા છે. આમાઝોન નદીના પ્રદેશમાં પુષ્કળ વરસાદ પડે છે. એના વિચ્ચ પ્રદેશની હવા કુદરતી રીતે ઠંડી છે.

પ્ર૦ આ ખંડની પેદાશ કહો.

ઉ૦ શેરડી, છુંદ, કેકો, તંબાકુ, ગરમમસાલો, રૂ, બટાટા, મકાઈ, ચોખ્ખા અને ઘઉં વગેરે અનાજ થાય છે. ઇંડિઆ રબર અને જવરનાશક કિવનાઈન (સિકોના) નાં ઝાડ પુષ્કળ થાય છે. દુનીઆમાં મોટામાં મોટું કમળનું ફૂલ વિક્ટોરિઆ રેજી નામનું છે તે આ ખંડમાં થાય છે. જંગલોને લીધે વહાણ બનાવવાનાં ઇમારતી કામનાં લાકડાં જથ્થાબંધ મળી આવે છે. ટાપીર, લામા, આલપાકા, ધુમા, જેગુઆર, લાંબી પુંછડીવાળા વાંદરા મુખ્ય જનવર છે. મગર, મોટા સાપો, અને રંગબેરંગી પક્ષીઓ અહીં ધણાં થાય છે.

પ્ર૦ આ ખંડની મુખ્ય ખનીજ પેદાશ કય છે ?

ઉ૦ સોનું, રૂપું, તાંબુ અને કલાઈ તથા હીરા, માણેક વગેરે જવાહીરો મળી આવે છે. આઝીલની હીરાની ખાણો દુનિઆમાં પ્રસિદ્ધ છે.

પ્ર૦ આ ખંડની વસ્તીની જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ ક્ષેત્રફળના પ્રમાણમાં વસ્તી ધણી ઓછી એટલે લગભગ મુંબાઈ ઇલાકા જેટલી પોણાચારઠોડ માણસની છે. લોકોમાં ખ્રિસ્તી,

મિશ્રપ્રજા, સીધી, અને અસલ વતનીઓની છે. આ ખંડના સંસ્થાનો સ્પેન અને પોર્ટુગાલે વસાવેલાં હોવાથી ત્યાંના લોકોનો મુખ્ય ધર્મ રોમન કૃથોલિક છે.

૫૦ આ ખંડની રાજ્યસત્તાનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ ઇ. સ. ની સોળમી સદીમાં ખાઝીલ પોર્ટુગીઝોએ અને બાકીનાં સ્પેનના લોકોએ વસાવ્યાં. તેઓ ઓગણીસમી સદીમાં સ્વતંત્ર થયાં અને પ્રજાસત્તાક રાજ્ય સ્થાપ્યાં. ખાઝીલ સને ૧૮૮૯ માં સ્વતંત્ર થઇ પ્રજાસત્તાક બન્યું.

૫૦ આ ખંડના દેશ તેની રાજધાનીના શહેર સાથે કહો.

દેશનું નામ	રાજધાનીનું શહેર
(૧) કાલમ્બિઆ...	... બોગોટા.
(૨) વેનેઝુએલા કારાકાસ.
(૩) ગિયાના ન્યૉર્જ ટાઉન.
અ બ્રિટિશ ગિયાના કાયેન.
બ ફ્રેંચ ગિયાના પારામારિઓ.
ક ડચ ગિયાના રિઓડેઝાનેરો.
(૪) ખાઝીલ કવીટા.
(૫) ઇકવેડોર લીમા.
(૬) પેરુ લોપાઝ.
(૭) બોલોવિઆ સાંટિઆગો.
(૮) ચીલી આશેન્સન.
(૯) પારાગ્વે માંટીવિડીઓ.
(૧૦) યુરાગ્વે બુએનોસએર્સ.
(૧૧) આરજેન્ટીના...	...

(૧) કોલમ્બિયા.

પ્ર૦ આ દેશની જાણવા લાયક હકીકતનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ આ દેશની પશ્ચિમે પનામાની નહેર હોઈ દક્ષિણ અમેરિકાની ઉત્તરે આવેલું પ્રજાસત્તાક રાજ્ય છે. અમેરિકાની શોધ કરનાર કોલમ્બસના નામ પરથી આ દેશનું કોલમ્બિયા નામ પડ્યું છે. મુખ્ય પેદાશમાં ખુંદ, કાંમતી ધાતુઓ અને રત્ન છે. આ રાજ્યમાં લગભગ સવાચાર લાખ માણસનો વસ્તી છે.

પ્ર૦ જાણવા લાયક મુખ્ય શહેરો પ્રખ્યાતી સાથે કહો.

ઉ૦ બોગોટા રાજધાનીનું નગર છે, અને કાર્ટાજેના મુખ્ય બંદર છે.

(૨) વેનેઝુઈલા.

પ્ર૦ આ દેશની સામાન્ય હકીકત કહો.

ઉ૦ આ દેશ કોલમ્બિયાની પૂર્વે કારિબિયન સમુદ્ર અને બ્રાઝીલની વચ્ચે આવેલો છે. તેની રાજ્યસત્તા પ્રજાસત્તાક છે. એમાં કાસી-કુવીએરની કુદરતી નહેર છે. ખુંદ, કોકો, રૂ, તમાકુ અને શેરડીની મુખ્ય પેદાશ છે. સોનું અને તાંબુ મુખ્ય ખનીજ છે. જંગલમાં રત્ન અને વેનીલા પુષ્કળ થાય છે.

પ્ર૦ જાણવા લાયક શહેર પ્રખ્યાતી સાથે કહો.

ઉ૦ કારાકાસ રાજધાનીનું શહેર છે તે ઇ. સ. ૧૮૧૨માં ધરતીકંપને લીધે નાશ પામ્યું હતું. મારાકાઈબો મુખ્ય બંદર છે.

(૩) ગિયાના.

પ્ર૦ આ દેશની સામાન્ય હકીકત વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ આ દેશ બ્રાઝીલની ઉત્તરે અને આટલાંટિક મહાસાગરની પૂર્વમાં આવેલો છે. તે અંગ્રેજ, ફ્રેંચ અને વલંદાને તાબે છે. આ દેશ-

માં વરસાદ પુષ્કળ અ છે. ફ્રેંચ ગિયાનામાં ક્રાન્સથી દેશ નિ-
કાલ કરેલા કેદીઓને મોકલવામાં આવે છે. અહીંની મુખ્ય પે-
દાશ ખાંડ, રમ નામનો દારૂ અને ગરમ મસાલો છે. સોનાની
ખાણો પણ છે.

પ્ર૦ જાણવા લાયક શહેરો કહો.

ઉ૦ ન્યોર્જાઉન—બ્રિટિશ ગિયાનાની, કાયેન ફ્રેંચગિયાનાની
અને પારામારિબો—ડચગિયાનાની રાજધાની છે.

(૪) બ્રાઝીલ.

પ્ર૦ આ દેશની જાણવા લાયક સામાન્ય હકીકત કહો.

ઉ૦ દક્ષિણ અમેરિકામાં મોટામાં મોટો દેશ હોઇ ઈ. સ. ૧૮૮૧ માં
પોર્ટુગાલથી સ્વતંત્ર થઇ પ્રજાસત્તાક રાજ્ય થયું છે. આ પ્રદે-
શનો ધણો ભાગ ગાદાં જંગલોથી છવાયેલો છે. ત્યાં જાત
જાતનાં રંગ બેરંગી પુષ્કળ પક્ષીઓ થાય છે. કુદરતની અતિશય
ઉદારતા અડચણ રૂપ થઇ પડી છે. બુંદ, રૂ, તમાકુ, ગુંદર
અને ઈંડિઆ રબર થાય છે. આમાઝોન નદીના જંગલવાળા
પ્રદેશમાં રંગનાં લાકડાં, સાગ વગેરે ઉષ્ણકટિબંધની વનસ્પતી
થાય છે. હીરા, સોનું, લોખંડ, તાંબુ અને પારાની ખાણો પુષ્કળ છે.

પ્ર૦ જાણવા લાયક શહેરોનું તેની પ્રખ્યાતિ સાથે વર્ણન કરો.

ઉ૦ રિઓડીઝાનેરા—રાજધાની અને મુખ્ય બંદર છે. ત્યાંથી બુંદ
બહાર દેશ જાય છે. પારા મુખ્ય બંદર હોઇ ઈંડિઆ રબરની
નિકાસ માટે જાણીતું છે. બાહીઆ બંદર છે.

(૫) ઇકવેડોર.

પ્ર૦ આ દેશની જાણવા લાયક સામાન્ય હકીકત કહો.

૩૦ આ દેશ વિષુવવૃત્ત ઉપર આવેલો હોવાથી તેનું નામ ઇકવેડોર પડ્યું છે. આ દેશમાં કુદરતી રીતે જટલી ગરમી પડવી જોઈએ તેટલી આબોહવામાં ફેરફાર કરનાર કેટલાંક કારણોને લઈ પડતી નથી. આમાં મુખ્ય વસ્તી ઇંડિયનોની છે. ચીમ્બોરોઝો અને કોટોપાકસી જ્વાળામુખી પર્વતો છે, પીન્ચીન્ચા નામનો સૌથી લયંકર જ્વાળામુખી આ દેશમાં આવેલો છે. આ બધાં આનંડીય પર્વતનાં શખરો છે. આ દેશ ખેતીનો પ્રદેશ છે. કોકો, રમર, બુંદ અને સિંકાનાની મુખ્ય પેદાશ છે. સોનું, પારો, સીસું, તાંબુ અને લોખંડ પહાડોમાંથી મળી આવે છે.

૩૦ જાણુવા લાયક શહેર કયાં છે ?

૩૦ કિવટો-રાજધાનીનું શહેર હોઈ વિષુવવૃત્તપર આવેલું છે. એની આજુ બાજુ પુષ્કળ જ્વાળામુખી પર્વતો છે. ગ્વાયાકિલ-સુંદર બંદર છે. વારંવાર ધરતીકંપ થતા હોવાથી લોકો વાંસનાં ઘર બાંધીને રહે છે.

(૬) પેરુ.

૩૦ આ દેશની સામાન્ય હકીકત વિષે શું જાણો છો ?

૩૦ આ દેશ ઇકવેડોરની દક્ષિણે અને બ્રાઝિલની પશ્ચિમે ઇંડિયનોની ઘણી વસ્તીવાળું પ્રજાસત્તાક રાજ્ય છે. સોનું, રૂપું, ઈરોસીન, પારો, તાંબુ અને લોખંડ જથાળંધ નીકળે છે. સિંકાના, સાસા-પરીલા, ઇંડિયા રમર, બુંદ અને કોકો મુખ્ય પેદાશ છે. ગુઆનો નામે દરિયાઈ પક્ષીની હગાર ખાતર તરીકે વાપરવામાં આવે છે. પહેલાં અહીંની રૂપાની ખાણો ઘણી પ્રસિદ્ધ હતી.

૩૦ આ દેશમાં જાણુવા લાયક શહેર કયાં છે ?

૩૦ લીમા-રાજધાનીનું જુનામાં જુનું સ્પેનિશ શહેર છે, પીઝારો

મામના રૂપેનિઅડે આ શહેર ઇ. સ. ૧૫૩૫માં વસાવ્યું હતું.
કુઝકો—જુના ઈંકાસના રાજ્યની રાજધાની હતું. અહીં
સૂર્યના દેવળનું રમણીય ખંડેર છે.

(૭) બોલોવિઆ.

પ્ર૦ આ દેશની સામાન્ય હકીકત કહો.

ઉ૦ બોલિવાર નામના આદમીની મદદથી આ રાજ્ય પ્રગસતાક થયું
હતું તેથી આ દેશનું નામ બોલોવિઆ પડ્યું છે. આ રાજ્ય
પેરૂની અગ્નિદ્વારમાં આવેલું હોય તેમાં ૨૩ લાખ માણસની
વસ્તી છે. ચોખા, જવ, ઓટ, મકાઈ, રૂ, કોકો, ઈંડિઆરબર,
ગળી, અને બટાટા ખેતીની પેદાશ છે. કલાઈ, તાંબુ, રૂપુ, સીસું.
મીઠું અને ગધેક મુખ્ય ખનીજો છે.

પ્ર૦ આ દેશનાં જાણવા લાયક શહેર કહો.

ઉ૦ લાપાઝ રાજધાનીનું શહેર વેપાર માટે પ્રખ્યાત છે. પાટાસી
રૂપાની ખાણો માટે પ્રખ્યાત છે.

(૮) ચીલી.

પ્ર૦ આ દેશની જાણવા લાયક સામાન્ય હકીકત કહો.

ઉ૦ આ દેશ આન્ડીઝ પર્વત અને પાસિફિક મહાસાગરની વચ્ચે
કેપહાર્ન જૂશિર સુધી ગયેલો છે. તેમાં લગભગ તેત્રોસ લાખ
માણસની વસ્તી છે. ઉત્તર તરફ જવલ્લેજ વરસાદ આવે છે.
લોકો ખણા ઉદ્યોગી છે. એકોંકાગુઆ જ્વાળામુખી પર્વત
છે. ઘઉં, બાજરી, રૂ અને શેરડી ખેતીની પેદાશ છે. તાંબા
અને રૂપાની ખાણો પ્રસિદ્ધ છે. તેમજ સુરોખાર પણ જથ્થા-
બંધ જડે છે.

પ્ર૦ જાણવા લાયક શહેરોનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ સાન્ડિઆગો-મુખ્ય શહેર આન્ડિઝ પર્વતની તળેટીમાં આવેલું છે. બાદપારેસો-મુખ્ય બંદર હોષ ઘઉં, તાંબુ ને ચામડાં પર-દેશ મોકલે છે.

(૯) પારાગ્વે.

પ્ર૦ આ દેશની જાણવા લાયક સામાન્ય હકીકત કહો.

ઉ૦ આ પ્રજાસત્તાક રાજ્ય ખંડના મધ્યભાગે આવેલું છે. તેમાં લગભગ દશ લાખ માણસની વસ્તી છે. આ દેશમાંથી નારંગી, ચામડાં, તમાકુ, સાગનાં લાકડાં અને પારાગ્વે નામની આ બહાર જાય છે.

૦ જાણવા લાયક શહેર કયાં છે ?

ઉ૦ આસેન્શન-રાજધાનીનું શહેર છે.

(૧૦) યુરાગ્વે.

પ્ર૦ આ રાજ્યની સામાન્ય હકીકતનું ટૂંક વર્ણન કરો.

ઉ૦ પૂર્વ કિનારે આવેલું આ નોનદકું ૧૨ લાખ માણસની વસ્તી વાળું ત્રિકોણાકાર પ્રજાસત્તાક રાજ્ય છે. મુખ્ય ધંધો ઢોર અને ઘેટાં ઊછેરવાનો છે. અહીંથી ચામડાં, ઉન, શીંગડાં અને ચરબી બહાર દેશ જાય છે. અનાજમાં ઘઉં ને મકાઈ પાકે છે.

પ્ર૦ આ દેશનાં જાણવા લાયક શહેર કહો.

ઉ૦ માન્ડીવિડીઓ રાજધાની ને બંદર છે.

(૧૧) આરજેન્ટીના.

પ્ર૦ આ દેશની સામાન્ય હકીકત વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ એન્ડિઝ પર્વતના પૂર્વ તરફના ઢોળાવ તરફ ખંડની દક્ષિણ

નાનકડાં રાજ્યોનું આ એક રાજ્ય બનેલું છે. પાટોગોનિયાનો મુલક ઉજડ છે. આખી દુનીઆમાં ઉંચામાં ઉંચા લોકો પાટોગોનિયાના છે. આ દેશની દક્ષિણે આવેલો ટેરાડેલકુએગો ખેટ અડધો આ દેશને અને અડધો ચીલીના રાજ્યને તાબે છે. આ ખેટમાં લોકો હોડીમાં ધર બાંધી રહે છે. અતિશય ઠંડી પડવાથી લોકો થોડો દેવતા નીચે બળતો રહેવા દે છે તેથી તેનું નામ (ટેરા-જીનીન, પુએગો-દેવતા) ટેરાડેલકુએગો પડ્યું છે. આ રાજ્યની મુખ્ય પેદાશ બિન, ચામડાં, અળસી, મકાઈ, તમાકુ અને ખાંડ છે.

પ્ર૦ આ દેશનાં બજારવા લાયક શહેર કહો.

ઉ૦ બુએનોસએરીસ (સારી હવાનું સ્થળ) દક્ષિણ ગોળાર્ધમાં મોટામાં મોટું શહેર છે. રૉસારીઆ-મુખ્ય બંદર છે.

ફાકલાંડ ટાપુઓ.

પ્ર૦ આ ટાપુની સામાન્ય હકીકતનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ માગેલન સામુદ્રધુનીની પૂર્વે ૩૦૦ માઇલ દૂર આવેલા આ ટાપુ બ્રિટિશને તાબે છે. તે બે ટાપુનો બનેલો છે. તેની મુખ્ય નિકાસ બિન છે.

પ્ર૦ બજારવા લાયક શહેર કહો.

ઉ૦ સ્ટેન્લી અગત્યનું શહેર હોઈ મુખ્ય બંદર છે.

ઓશિયાનીઆ.

પ્ર૦ આ ટાપુઓ દુનીઆના કયા વિભાગમાં આવેલા છે?

ઉ૦ પૃથ્વી ઉપર મોટામાં મોટો પાસિફિક મહાસાગર આવેલો છે.

તેની અંદર આવેલા તમામ ટાપુ ઓશિઆનિઆ નામથી ઓળખાય છે. જ્યારે માગેલન નામના વહાણવટીએ આ મહાસાગરમાં મુસાફરી કરી હતી ત્યારે આ ટાપુની હવા શાન્ત હતી તે ઉપરથી તેણે આ મહાસાગરને પારિફ્રિક (શાન્ત) મહાસાગર નામ આપ્યું. આ ફ્રેડેરી ટાપુ આગળ આ મહાસાગરની વધારેમાં વધારે ઊંડાઈ (૨૬૦૦૦ ફૂટ) એટલે હિમાલયના એવેરેસ્ટ શિખર જેટલી છે. આ ટાપુનું ક્ષેત્રફળ લગભગ ૪૦ લાખ ચો. માઇલ હોઇ વસ્તી લગભગ સવાસાત કરોડ માણસની છે.

પ્ર૦ આ ટાપુના કયા અને કેટલા વિભાગ પાડ્યા છે તે કહો.

ઉ૦ (૧) મલયેશિઆ, (૨) આસ્ટ્રેલેશિઆ, (૩) પોલીનીશિઆ, (૪) મલેનીશિઆ અને (૫) માઇક્રોનીશિઆ.

(૧) મલયેશિઆ.

પ્ર૦ આ ટાપુની જાણવા લાયક સામાન્ય હકીકત કહો.

ઉ૦ આ ટાપુઓનો સમૂહ એશિઆ ખંડના અગ્નિ ખૂણામાં આવેલો છે તે પાંચ ટાપુના સમૂહનો બનેલો છે. મલય લોકોની તેમાં વસ્તી વધારે હોવાથી તેનું નામ મલયેશિઆ પડ્યું છે.

પ્ર૦ તેમાં આવેલા પાંચ ટાપુઓના સમૂહ તેમની જાણવા લાયક હકીકત સાથે કહો.

અ સંડાટાપુઓ—તેમાં સુમાત્રા, જાવા, બાંકા, બાલી ટાપુઓ જાણવા લાયક છે. આ ટાપુઓમાં દિગ્ગજ સિવાય બાકીના બધા રૂઝ લોકોને તાબે છે.

સુમાત્રા—કાળાં મરી, તમાકુ, શુદ્ધ, કપૂર, લોખાન વગેરેને

માટે પ્રખ્યાત છે. પશ્ચિમ કિનારા પર પહાંગ વસંદાનું સંસ્થાન છે. ખાંડા ટાપુ કલાધની ખાણો માટે પ્રખ્યાત છે. જાવા--તેમાં લગભગ ૪૦ જાવાળામુખી પર્વતો છે. તેની જમીન ફળદ્રુપ હોવાથી તેમાં જુદા, ડાંગર, ખાંડ, મરી અને સિંકોના પુષ્કળ થાય છે. ઇ. સ. ૧૮૮૩માં કેકોટાઉ નામનો જાવાળામુખી કામવાથી આવેલો ટાપુ નાશ પામ્યો હતો. એનું મુખ્ય શહેર બટેવિઆ છે. તેમાં ડચ ગવર્નર જનરલ રહે છે.

ખાસી ટાપુ ત્યાંના લોકો હજી હિંદુધર્મ પાળે છે. તે જાવાની પુર્વમાં આવેલો છે. જાવાની પુર્વમાં આવેલા લોખાક, સંખાવા, આમ્મે, ટેનિમ્મર, સેંડલવુડ, અને ફ્લોરસ ડચ લોકોને તાબે છે. અને ટિમ્બાર પોર્ટુગીઝને તાબે છે.

જ બોર્નિઓ--અહીંના જંગલોમાં ઉરાંગઉટાંગ નામના વાંદરા થાય છે. સારાવાક, લાબુઅન અંગ્રેજના અને જુનેઈ ત્યાંના દેશી રાજાને તાબે હોઈ બાટીના ડચ લોકોને તાબે છે. આ ટાપુમાંથી કોલસા, સોનું અને હીરા નીકળે છે. મુખ્ય નિકાસ સેંગો છે.

ક ફિલિપાઈન--યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સને તાબે હોઈ નાના નાના ૧૦૦૦ ટાપુનો સમૂહ છે. તે બધામાં લુઓન ટાપુ મુખ્ય છે. અમેરિકનો કાઉન કોલોનિની માફક રાજસત્તા ચલાવે છે. મેનિલા રાજધાનીનું શહેર હોઈ ચીફ્ટને માટે પ્રખ્યાત છે.

ક સેલીબીસ ચાર સરખા દ્વીપકલ્પોનો બનેલો ટાપુ હોઈ
 હવે લોકોને તાબે છે. તેની મુખ્ય નિકાસ ખુંદ, કાચખા-
 ની ટાંચ અને જયફળ છે.

૬ મોલુક્કા અથવા મસાલાના ટાપુઓ પણ હવે લોકોને તાબે
 છે. તેમાં આંખોધના, સીરામ, અને ખંદા ટાપુ
 મુખ્ય છે.

આ બધા ટાપુઓમાં પુષ્કળ ગરમ મસાલો, લવિંગ, જયફળ
 અને એલચી થાય છે. આ ટાપુની રાજધાની આંખોધના છે.

(૨) આસ્ટ્રેલેશિયા.

પ્ર૦ આસ્ટ્રેલેશિયા કયા કયા દ્વીપસમૂહ મળીને થયો છે ?

ઉ૦ આસ્ટ્રેલિયા ખંડ અને તેની આસપાસના તથા ન્યુઝીલેન્ડ મળી
 આસ્ટ્રેલેશિયા બનેલો છે.

આસ્ટ્રેલિયા.

પ્ર૦ આસ્ટ્રેલિયાની સામાન્ય લક્ષીકત કહો.

ઉ૦ આ ટાપુ દુનિયામાં મોટો હોવાથી કોઈ કોઈ વાર તેને ખંડ
 કહે છે. તેની શોધ ઇ. સ. ૧૫૦૩ માં ફ્રેન્ચ ખલાસીએ કરી
 હતી. પણ ત્યાર પછી લગભગ સો વરસે ફર્નાંડીઝ ડીકોલરોએ
 જાયો અને આ ટાપુનું નામ ટેરા આસ્ટ્રોલસ (દક્ષિણની જમીન)
 પાડ્યું હતું. કેપ્ટન કુકના સારા રિપોર્ટ પરથી બ્રિટિશ સરકારે
 ત્યાં સંસ્થાન સ્થાપવાનો ઠરાવ કર્યો. ત્યાં ઇ. સ. ૧૭૮૮ ના
 જાનેવારીની તા. ૨૬મીએ પહેલ વહેલું સીડનીમાં સંસ્થાન

સ્થાપી ત્યાં બ્રિટિશ વાવરો રોપ્યો. આથી ત્યાંના લોકો આજે પણ તે દિવસને જાહેર તહેવાર તરીકે પાળે છે. ઇ. સ. ૧૮૫૧ માં પહેલ વહેલી સોનાની ખાણ હાથ લાગી ત્યારથી તેની વસ્તી વૃદ્ધિ પામતી જાય છે.

૩૦ આ ટાપુની કુદરતી વિચિત્રતાનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ હિંદુસ્તાનથી દોઢો મોટો હોવા છતાં ફક્ત એકજ મોટી નદી છે. આંચળવાળાં ગ્રાણીઓ ઇંડા મુકે છે. આપણે અહીં ઝાડનાં પાંદડાં ખરી પડે છે ત્યારે ત્યાં ઝાડની છાલ ખરી પડે છે. ચોપળાં જનાવરો બે પગે દોડે છે. પક્ષીઓ મધુર અવાજ કાઢતાં નથી. ફૂલમાં ખુશબોદાર સુગંધી નથી. મુરોપિઅને! ત્યાં જઈ વસ્યા ત્યારે અનાજ ખીલકુલ થતું નહિ. ગ્રામ્ય જનાવરો પણ નહોતાં. આથી માલ લઈ જવા લાવવામાં તથા ખેતી કરવામાં અને દૂધ મેળવવામાં ઘણી અડચણ પડતી.

૩૦ આ ટાપુની કુદરતી રચના કહો.

ઉ૦ આ ટાપુનો આકાર સાદો હોઈ મધ્ય ભાગ ઉજળડ ને રણવાળો પ્રદેશ છે તે આફ્રિકાને ઘણી રીતે મળતો આવે છે. તેની હવા સૂકી અને ગરમ છે. વસ્તી લગભગ સાડાત્રણ કોડ માણસની છે. પહાડો અને દરિયા કિનારા વચ્ચેનો પ્રદેશ નીચો છે. પશ્ચિમ કિનારા કરતાં પૂર્વનો કિનારો વધારે ફળદ્રુપ છે. મધ્યનો પ્રદેશ રણનો છે.

૩૦ આફ્રિકા અને આસ્ટ્રેલિયાનો મુકાબલો કરો.

ઉ૦ બન્નેમાં ક્ષીપકલ્પો નથી. બન્નેમાં અખાતો નથી. બન્ને રચન સાદો છે. બંનેના પૂર્વ કિનારા પર મોટા પહાડો છે અને મધ્ય

ભાગમાં રણુ આવેલાં છે. બંનેની અંદર પુષ્કળ જમીન આવેલી છે. જેથી નહેરો વાટે પાણી લાવવાની જરૂર છે.

પ્ર૦ આ ટાપુમાં જાણુવા લાયક પહાડ, નદી અને સરોવર કહો.

ઉ૦ યોર્ક ભૂશિરથી બાસની સામુદ્રધુની સુધી આવેલા પર્વતનું ઉંચું શિખર કોસીઉસ્કો છે. જ્વાળામુખી પર્વત નથી. નદીઓમાં મુરે અને ડાલિંગ છે. મુરે વિક્ટોરિયા સંસ્થાનમાંથી નીકળી સેન્ટવિન્સેન્ટના અખાતને મળે છે તે મોટામાં મોટી છે. ટોરેન્સ અને એમેડિઅસ નામનાં ખારા પાણીનાં સરોવર છે.

પ્ર૦ આ ટાપુનો જાણુવા લાયક કિનારો કહો.

ઉ૦ ઉત્તરે કાર્પેન્ટારિઆ, દક્ષિણે ગ્રેટઆસ્ટ્રેલિઅન બાથ, સ્પેન્સર, અને સેન્ટવિન્સેન્ટ અખાત આવેલા છે. યોર્ક, હોવૈ અને હ્યુવિન ભૂશિરો આવેલી છે.

પ્ર૦ આ ટાપુની આબોહવા તથા પેદાશ કહો.

ઉ૦ દક્ષિણ ગોળાર્ધમાં હોવાથી આપણા કરતાં ત્યાંની ઋતુ ઉલટી છે એટલે આપણે અહીં ઉનાળો હોય ત્યારે ત્યાં શિયાળો અને આપણે શિયાળો હોય ત્યારે ત્યાં ઉનાળો હોય છે. મધ્યના રણમાં ઘણો સખત અને ગરમ પવન વાય છે. ઘણો ખરો વરસાદ પૂર્વ કિનારાપર પડે છે. આસ્ટ્રેલિઆની વનસ્પતી ખીજ ખંડા કરતાં જુદી પડે છે. અહીંના ઝાડનાં પાંદડાં ઉભા લટકતાં હોય છે. બાવળ અને યુક્લિપ્ટસનાં ઝાડ પુષ્કળ થાય છે. આ ઝાડ લગભગ ૮૦૦ ફૂટ ઉંચાં અને ૨૦ ફૂટ વ્યાસની જડાઈનાં થાય છે. તેનું લાકડું, ગુંદર અને તેલ ઘણા ઉપયોગી પદાર્થ છે. ખેતીની પેદાશમાં ઘઉં, ઓટ, શણ, તમાકુ, ચોખા, શેરડી અને

હ મુખ્યત્વે થાય છે. જનાવરોમાં—આચળવાળાં જનાવરોને પેટે ક્રાચળી હોય છે તેમાં પોતાનાં બચ્ચાં રાખે છે. તેમાં કાંગારૂ મુખ્ય છે. આ સિવાય લાયરબર્ડ, એમુ, કેસોવરી, લાફિંગજેક્સ (હસતુ પક્ષી, કાળા હંસ અને શાહમૃગની જાતનાં પક્ષી છે. સસલાંની જત પુષ્કળ છે. આખી દુનીઆના ઘેટાંનો ચાંચા ભાગ અહીં થાય છે. ખનીજમાં—સોનાનો જથો પુષ્કળ નીકળે છે. તે સિવાય તાંબુ, કલાઈ, રૂપું અને કાયલા પણ મળી આવે છે.

૫૦ લોકો તથા હુન્નર ઉદ્યોગ વિશે શું જાણો છો ?

ઉ૦ અહીંના લોકોનો મુખ્ય ઉદ્યોગ—ખેતી, ઘેટાં ઉછરવાનો અને સોનાની ખાણો ખોદવાનો મુખ્ય ઉદ્યોગ છે. અહીંથી સોનું, જીન, માખણ, ચામડાં, ચરખી, ઘોડા અને ખાંડ બહાર દેશ જાય છે; અને કાપડ, ધાતુઓ, સાંચાકામ અને ચા બહાર દેશથી આવે છે. વેપારને અનુકૂળ જળમાર્ગો નહોત્યા તેવા નથી.

૫૦ તેના મુખ્ય વિભાગો રાજધાની સાથે કહો.

નામ,

રાજધાનીનું શહેર.

ઉ૦ (૧) ક્વીન્સલાંડ	ગ્રિસ્થેન.
(૨) ન્યુ સાઉથવેલ્સ	સિડની.
(૩) વિક્ટોરિઆ.	મેલબોર્ન, કેનબરા.
(૪) સાઉથ આસ્ટ્રેલિઆ.	આડેલેડ.
(૫) વેસ્ટ આસ્ટ્રેલિઆ.	પર્થ.
(૬) તાસ્માનીઆ.	હોબાર્ટટાઉન.

૫૦ ઉપરનાં ૭ સંસ્થાનોની સામાન્ય હકીકત કહો.

ઉ૦ કવીન્સલાંડના પૂર્વભાગમાં ગ્રેટ કેરલ રીફ (પરવાળાના મોટા ખડકો) આવેલા છે. આ ખડક લગભગ ૧૦૦ માઈલ પહોળા હોઇ વહાણો આવવામાં સુગમતા કરી આપે છે. ન્યુસાઉથ-વેલ્સ જીનામાં જીનું સંસ્થાન છે. તેની રાજધાનીમાં ટંકશાળ, યુનિવર્સિટી અને વેધશાળા છે. વિક્ટોરિઆમાંથી પુષ્કળ સોનું નીકળે છે. તેની રાજધાની આખા આસ્ટ્રેલિઆની રાજધાની છે. ત્યાંથી રાજધાનીનું સ્થળ કેનબરા લઇજવા વિચાર ચલાવે છે. સાઉથ આસ્ટ્રેલિઆનો ઘણો ભાગ રણુવાળો હોઇ તેમાં તાંબુ પુષ્કળ નીકળે છે. તાસ્માનીઆ તાસ્મન નામના એક વલંદાએ ઇ. સ. ૧૬૪૨માં શોધી કાઢ્યો હતો. તે ઉપરથી તેનું નામ તાસ્માનીઆ પડ્યું છે. આ ટાપુમાં પુષ્કળ મેવો થાય છે. તેની હવા યુરોપીઅનોને માફક આવે એવી છે.

ન્યુઝીલાંડ.

પ્ર૦ ન્યુઝીલાંડની જાણવા જેવી સામાન્ય હકીકત કહો.

ઉ૦ આ ટાપુ અંગ્રેજોને તાબે છે, તેને પણ ઇ. સ. ૧૬૪૨માં તાસ્મને શોધી કાઢ્યો હતો. એમાં ઘણા જવાળામુખી પર્વતો આવેલા છે. એ બે મોટા ટાપુનો બનેલો છે. બન્નેની વચ્ચે કુક નામની સામુદ્રધુની આવેલી છે. ત્યાંના મૂળ વતની “મા-ઓરી” નામથી ઓળખાય છે. જીન, ઠારેલું માંસ, સોનું અને ગુંદર બહાર દેશ જાય છે અને કાપડ, ખાંડ અને સાંચાકામ બહાર દેશથી આવે છે.

પ્ર૦ આ ટાપુનાં જાણવા લાયક શહેર કહો.

ઉ૦ વેલિંગ્ટન—રાજધાનીનું શહેર ટાપુને મધ્ય ભાગે આવેલું છે.
આકલાંડ—મોટામાં મોટું શહેર છે.

(૩) મેલેનીશિઆ.

પ્ર૦ મેલેનીશિઆમાં આવેલા ટાપુ હકીકત સાથે કહો.

ઉ૦ મેલેનીશિઆનો અર્થ “ કાળા લોકોનો ટાપુ ” થાય છે. તેમાં

(૧) ન્યુગિનિનો મોટો ટાપુ છે. તેનો પશ્ચિમભાગ વલંદાને, ઉત્તરનો જર્મનિને અને દક્ષિણનો ભાગ ઇંગ્લાંડને તાબે છે. તેમાં ઇડિઆ રબર અને સેગોનાં ઝાડ પુષ્કળ થાય છે. સોનું, મોતી, કાપરાં, સુખડ બહાર દેશ જાય છે.

(૨) ફીજી અંગ્રેજોનું સંસ્થાન છે ત્યાંથી ખાંડ અને કાપરાં બહાર દેશ જાય છે.

(૩) બિસ્માર્ક આર્કિપેલેગોમાં સોલોમન ટાપુ અને સાં-ટાકૂઝ અંગ્રેજોને તાબે છે. ન્યુકેલીડોનિઆ ક્રાન્સને તાબે છે.

(૪) માઇકોનીશિઆ.

પ્ર૦ આ સમૂહની જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ આ નાના નાના ધણા ટાપુઓનો બનેલો સમૂહ છે. લાદોન, કારોલૈન સિવાયના બીજા ટાપુઓ પરવાળાના બનેલા છે. ગિલ્બર્ટ ઇંગ્લાંડનો ને ગુઆમ યુનાઇટેડસ્ટેટ્સને તાબે છે. બા-કીના બધા જર્મનિને તાબે છે.

(૫) પોલીનેશિઆ.

પ્ર૦ આ સમૂહની જાણવા લાયક હકીકતનું વર્ણન કરો.

ઉં આસ્ટ્રેલિઆ અને અમેરિકા વચ્ચે આવેલા પુષ્કળ ટાપુઓનો આ સમૂહ થયો છે. અહીંની ઋતુ સુંદર અને હવા ખુશનુમા છે. લોકો મલાય જાતના કદાવર અને જખરા છે. નાળિયેર, આદુ, કદં, કેળાં વગેરે બહાર જાય છે.

પ્ર૦ તેમાં આવેલા ટાપુની હકીકત કહો.

(૧) સાન્ડવિચ ટાપુઓમાં હવાઈ ટાપુ મોટો છે. તેનું મુખ્ય શહેર હોનોલુલુ છે.

(૨) ટાંગા (ફ્રેન્ડશી) ટાપુ ઇંગ્લાંડને તાળે છે. આ સિવાય કુક, (હર્વીટાપુ) એલીસ, ફિનિક્સ, ટોકેલો, અને મેનીહીકી ગંઝેનને તાળે છે.

(૩) સામો (વડાજીવટીના ટાપુ) યુનાઈટેડસ્ટેટ્સ અને જર્મનિને તાળે છે.

(૪) આસ્ટલ, સોસાઇટી, લોઆકિંગલેગો અને માકુર્વીસાસ ક્રાન્સને તાળે છે.

(૬) એન્ટાર્કટિકા (દક્ષિણ ધ્રુવનો પ્રદેશ)

પ્ર૦ આ સમૂહની જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉં દક્ષિણ ધ્રુવ તરફ ફેટલોક નવો પ્રદેશ શોધી કાઢવામાં આવ્યો છે તે “ એન્ટાર્કટિકા ” નામથી ઓળખાય છે. તેમાં એરીયુસ નામનો મોટો જ્વાળામુખી પર્વત આવેલો છે. એના બડકા ૨૦૦૦ ફૂટ ઉંચા જાય છે. સિયાળામાં જ્યારે ગણા દિવસ સુધી ઊગતો નથી, ત્યારે તેનો પ્રકાશ અજવાળું આપે છે. બ્રહ્માલાંડ, દક્ષિણ શેટલાંડ, દક્ષિણ જ્યોર્જિઆ વગેરે બેટ આ-

વેલા છે. ત્યાંની જમીન પર સદાકાળ બરફ રહે છે, અને ઠંડી હવાને લીધે જમીન ઉજડ હોઇ મનુષ્યની બીલકુલ વસ્તી નથી.

જાણવા લાયક પરચુરણ આપતો.

ખંડા—સૌથી મોટા ખંડ એશિયા અને નાનામાં નાનો યુરોપ છે. વસ્તીમાં મોટામાં મોટા એશિયા અને ઓછી વસ્તીવાળો દક્ષિણ અમેરિકા છે. સર્જડ વસ્તીવાળો અને સુધારામાં શ્રેષ્ઠ યુરોપ અને જંગલી આફ્રિકા છે.

રાજ્ય—વિસ્તારમાં અનુક્રમે અંગ્રેજ, રશિયા અને ચીનનું છે. વસ્તીમાં અનુક્રમે ચીન, અંગ્રેજ અને રશિયા છે.

રાજ્યપદ્ધતિ—ઘણે ભાગે એશિયામાં રાજસત્તાક, યુરોપમાં રાજપ્રજસત્તાક અને અમેરિકામાં પ્રજસત્તાક છે. આફ્રિકા પરદેશી તાબાનો ખંડ છે.

શહેરો—સૌથી મોટું લંડન, સૌમાં વધારે શાખીન પારિસ, જ્યાં મકાન વાળું ન્યુયોર્ક છે.

દ્વીપો—સૌથી મોટા હાલમાં અનુક્રમે આફ્રિકા, આસ્ટ્રેલિયા, ચીનલાંડ છે.

પર્વતો—સૌથી ઉચો હિમાલય અને લાંબો આંડિઝ છે.

નદીઓ—લાંબામાં લાંબી મિસિસિપી-મિસુરી અને પહોળામાં પહોળા આમાઝોન છે.

સરોવરો—મીઠા પાણીનું મોટામાં મોટું સુપીરિયર અને ખારા પાણીનું મોટું કાસ્પિયન છે. ખારામાં ખારું મૃત (ડેડસી) છે.

દુનિયામાં મનુષ્ય કૃત અજાયબીઓ—ચીનાઓનો કોટ, ટેમ્સ-ટનલ, મોસ્કોનો ઘંટ, આગ્રાનો તાજમહાલ, બ્રહ્મલીનનો કુચતોપૂલ.

મોટાં રાજ્યના મુલકો.

(૧) ઇંગ્લાંડના મુલકો—

અ યુરોપમાં—ગ્રેટબ્રિટન આયર્લેન્ડ, જીબ્રાલ્ટર, માલ્ટા, ગોઝો, કોમિના.

બ એશિયામાં—લિંદનું સામ્રાજ્ય, સીલોન, એડન, પેરીમ, સાઇપ્રસ, સ્ટેટસેન્ટલમેન્ટ, મલાયા સંસ્થાન, બ્રહ્મરત્ન, લાણુચન, હોંગકોંગ, બોર્નિઓ, વેલાધવે.

ક આફ્રિકામાં—સીએરાલીઓન, નાઇજીરીયા, ગીનીના અખાતને કિનારે, આસેન્સ, સેન્ટહેલેના, દક્ષિણ આફ્રિકાનો ધણો ભાગ, બ્રિટિશ પૂર્વ આફ્રિકા, યુગાન્ડા, મોરીશિયસ, સોકોટ્રા, સૈયલ.

દ અમેરિકામાં—બ્રિટિશ ઉત્તર અમેરિકા, હોન્ડુરાસ, બ્રિટિશ ગિયાના, વેસ્ટઇન્ડીઝ ટાપુમાંના કેટલાક ટાપુ, ફાકલેન્ડ વગેરે.

ઇ એશિયાનિયામાં—આસ્ટ્રેલિયા, તાસમાનિયા, ન્યુઝીલેન્ડ, ફીજી, અને ન્યુગીનીનો કેટલોક ભાગ.

(૨) રશિયાના મુલકો—

યુરોપ અને એશિયાનો ઉત્તર તરફનો એક જથ્થે લગભગ એશિયાનો ત્રીજો અને યુરોપનો અડધો ભાગ રોકેલો છે.

(૩) જર્મનીના તાખાના મુલકો—

અ યુરોપમાં—જર્મની,

એશિયામાં—ચીનમાં કીઓચાઉ.

ક આફ્રિકામાં—ટોગોલાંડ, કોમેરન, ઉમેરાલાંડ, નેમેકવાલાંડ,
જર્મન પૂર્વ આફ્રિકા.

ઢ ઓશિયાનીઆમાં—ન્યુગીનીતો થોડો ભાગ, બ્રિસ્માર્કઆ-
ફિપેલેગો, કેરોલાઈન, મારશલ, સાલોમન વગેરે કેટલાક
નાના ટાપુઓ છે.

(૪) ક્રાન્સના તાબાના મુલકો—

અ યુરોપમાં—ક્રાન્સ આબુખાબુના ક્ષીપો સહિત.

બ એશિયામાં—હિંદમાં—(પાંડિચેરી, યાનાન, કારીકલ, માહી, ચં-
દ્રનગર, હિંદીચીનમાં (ટાંકીન, ફ્રેંચ કોચીન ચીન).

ક આફ્રિકામાં—સેનિગલ, નાઇજર, કાંગો, માડાગાસ્કર, યુર્મો.

ઢ અમેરિકામાં—ગિયાનાનો કેટલોક ભાગ, વેસ્ટઈંડિઝના કેટલાક ટાપુ.

ઈ ઓશિયાનીઆમાં—ન્યુ કાલેડોનિઆ.

દુનીઆની પેદાશ.

ચોખા—ખર્મા, હિંદુસ્તાન, કોચીનચીન, સિઆમ, ચીન, જાપાન,
યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ.

ખુંદ—બ્રાઝીલ, જાવા, હિંદ, વેસ્ટ ઇંડિઝ ક્ષીપો, અરબસ્તાન, મધ્ય
અમેરિકા.

ચા—ચીન, હિંદુસ્તાન, સીલોન, જાપાન.

ખાંડ—(શેરડીની) વેસ્ટ ઇંડિઝ ટાપુ, યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ, જાવા, મો-
રીશીઅસ, માડાગાસ્કર, (ખીટરૂટની)—ક્રાન્સ, ઓસ્ટ્રિઆ, જર્મની.

કોકો—ઈકવેડોર, દીનીડાડ, વેનેઝુએલા, બ્રાઝીલ અને આફ્રિકામાં
કેટલેક ઠેકાણે થાય છે.

શણુ—અંગાળા, શીલીપાઈન, યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ, રશિયા, પોલાંડ.

૩—યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ, મિસર, હિંદુસ્તાન, દક્ષિણ અમેરિકાના ધણુ
અરા દેશો, મેક્સિકો, તુર્કસ્તાન.

રેશમ—ચીન, ઇરાન, જાપાન, સ્પેન, ગ્રીસ, હિંદુસ્તાન.

તમાકુ—યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ, હિંદ, શીલીપાઈન દ્વીપો, વેસ્ટ ઇન્ડિઝ ટાપુ,
જાપાન, તુર્કસ્તાન, ફ્રાન્સ, જર્મની, ડોમીનિકા.

અરીણુ—હિંદુસ્તાન, ઇરાન, તુર્કસ્તાન, ચીન.

દ્રાક્ષ—આસ્ટ્રેલિયા, ફ્રાન્સ, ઇટાલી, સ્પેન, જર્મની, પોર્ટુગલ.

ઘર્જી—યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ, કેનેડા, રશિયા, હિંદુસ્તાન, હંગરિ, ઇરાન,
આસ્ટ્રેલિયા, બ્રાઝીલ, ચીન, ચીલી.

બીન—આસ્ટ્રેલિયા, ન્યુઝીલેન્ડ, આરજેન્ટીના, દક્ષિણ આફ્રિકા,
જર્મની, ઇંગ્લાંડ.

દુનીયાના ખનીજ પદાર્થ.

કોયલા—ગ્રેટબ્રિટન, યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ, જર્મની, ફ્રાન્સ, બેલ્જિયમ,
ચીલી, આસ્ટ્રેલિયા, હિંદુસ્તાન.

લોહું—ગ્રેટબ્રિટન યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ, સ્વીડન, ફ્રાન્સ, બેલ્જિયમ.

કલાર્ક—મલાયાદ્વીપકલ્પ, ઇંગ્લાંડ, જર્મની, આસ્ટ્રેલિયા.

સીસુ—સ્પેન, સ્કોટલેન્ડ, જર્મની, આસ્ટ્રિયા.

જસત—જર્મની, બેલ્જિયમ, યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ, ચીન, ગ્રેટબ્રિટન.

તાંશુ—યુનાઇટેડસ્ટેટ્સ, સ્પેન, ગ્રીસી, જર્મની, રશિયા, આસ્ટ્રેલિયા,
 ફારિયા, ચીન, જાપાન.

સોનું—યુનાઇટેડસ્ટેટ્સ, આસ્ટ્રેલિયા, રશિયા, ૬૦ આફ્રિકા, ૬, અમે-
 રિકા, કાનડા, મહિસુર.

રૂપું—યુનાઇટેડસ્ટેટ્સ, મેક્સિકો, બોલોનીયા, ગ્રીસી, પેરુ, આસ્ટ્રેલિયા,
 જર્મની.

હીરા—કેપકોલોની, ટ્રાન્સવાલ, પ્રાચીન, ગોવળકાંડા.

મીઠું—ઈંગ્લાંડ, આસ્ટ્રિયા, જર્મની, હંગરી, હિંદુસ્તાન.

કેરોસીન—જર્મની, કાનડા, યુનાઇટેડસ્ટેટ્સ, બ્રાઝિલ, રશિયા.

દુનીયાની મુખ્ય ખનાવટ.

૩—ગ્રેટબ્રિટન, હિંદુસ્તાન, જાપાન, યુનાઇટેડસ્ટેટ્સ.

ઊંન—આયર્લેંડ, સ્કોટલેંડ, ફ્રાન્સ, જર્મની, કાશ્મીર,

શણ—ગ્રેટબ્રિટન, યુનાઇટેડસ્ટેટ્સ, ફ્રાન્સ, બેલ્જિયમ, જર્મની.

રેશમ—ફ્રાન્સ, જર્મની, સ્વીટ્ઝર્લેંડ, ચીન, જાપાન, હિંદ.

જુટ—સ્કોટલેંડ, હિંદુસ્તાન.

લોખંડ—ગ્રેટબ્રિટન, બેલ્જિયમ, જર્મની, યુનાઇટેડસ્ટેટ્સ.

આમડા—મોરોક્કો. ઈંગ્લાંડ, રશિયા, જર્મની, જાપાન.

પ્રાકૃતિક ભૂગોળ.

પ્ર૦ રાજકીય ભૂગોળ, પ્રાકૃતિક ભૂગોળ, અને વ્યાવહારિક ભૂગોળ એ શબ્દો સમજાવો.

ઉ૦ અ. જનસમાજનાં સુખ, સુધારા અને રાજ્યપ્રકરણને અનુસરીને દેશોનું વર્ણન કરેલું હોય તે ભાગને રાજકીય ભૂગોળ કહે છે.

ઘ. જમીન, પાણી, હવા, વનસ્પતિ, પ્રાણી વગેરેની સ્થિતિ અને તેમાં થતા ફેરફારોનું વર્ણન કર્યું હોય તે પ્રાકૃતિક કે કુદરતની રચના સંબંધી ભૂગોળ કહેવાય.

ભૂગોળના પ્રાકૃતિક ભાગમાં પૃથ્વીના ગોળાનો આકાર, તેનું માપ, ગતિઓ, અક્ષાંશ, રેખાંશ, કટિબંધો, વૃત્તો, આકાશી પદાર્થો સાથેનો સંબંધ, અંતર વગેરે બાબતોનો અર્થાત્ ભૂગોળના ગણિતભાગનો પણ સમાવેશ થાય છે.

ઘ. એક દેશમાં પાકતી વસ્તુઓ સંબંધી તથા એકબીજા દેશ સાથે આયાતનિકાસ થતી ચીજો સંબંધી વર્ણનને વ્યાવહારિક ભૂગોળ કહે છે.

પ્ર૦ પૃથ્વીનો સૂર્ય સાથે શો સંબંધ છે ?

ઉ૦ પૃથ્વી સૂર્યથી ૯ કરોડ ૫૦ લાખ મૈલ દૂર હોઇ તેની આસપાસ એક વર્ષમાં ફરી રહે છે. પૃથ્વી જેવા અનેક ગોળાઓને (બુધ, શુક્ર, મંગળ, જુહસ્પતિ, શનિ યુરેનસ, નેપ્ચ્યુન વગેરે) ગુરુત્વાકર્ષણ બળ વડે પોતાની તરફ આકર્ષી નિયમિત રીતે ભ્રમણ કરાવે છે.

પ્ર૦ પૃથ્વીની ઉત્પત્તિ વિશે વિદ્વાનો શો મત ધરાવે છે ?

ઉ૦ એમ મનાય છે કે બ્રહ્માંડમાં પ્રથમ એક વાયુ હતો, તેની રજ-કણો અતિશય ગતિમાન હતી. તેમાં ધનીકરણ થતાં તેના સમૂહો (નેબ્યુલા) બંધાયા. એ નેબ્યુલામાંથી સૂર્ય ઉત્પન્ન થયો. ધનીકરણ થવાથી તેની રજકણોમાં ગરમીનો સંચય વધતો જઈ સૂર્ય એ ધગધગતા વાયુનો સમૂહ થયો, અને તેમાં પણ મૂળનું ભ્રમણ કાયમ રહ્યું. પછી જેમ ઝડપથી હોડતી ગાડીના પૈડાને ચોટવો કાઢવ દૂર ફેંકાઈ જાય છે તેમ ઝડપથી ગતિ કરતા સૂર્યમાંથી મધ્યોત્સારી (મધ્યમાંથી દૂર ફેંકાવાનું બળ) બળને લીધે તેમાંનું કેટલુંક દ્રવ્ય છૂટું પડતું ગયું અને તે દ્રવ્યના પૃથ્વી વગેરે ગ્રહો બન્યા. એ ગ્રહોનું સૂર્યની આસપાસ અને વળી પોતાની ધરી ઉપર ભ્રમણ ચાલુ રહ્યું. એ ગ્રહોમાં પણ નાના પાયા ઉપર મૂળની ક્રિયા ચાલુ રહેવાથી તેમાંથી ઉપગ્રહો—ચંદ્રો બન્યા. ગ્રહો જેમ જેમ ઠંડા પડતા ગયા તેમ તેમ તેના ઉપર પોપડો બંધાઈ વનસ્પતિ, પ્રાણી વગેરેની ઉત્પત્તિ થઈ. આ પ્રમાણે આપણી પૃથ્વી ઉત્પન્ન થઈ છે.

પ્ર૦ પૃથ્વી ગોળ છે તેની સાબીતી આપો.

ઉ૦ (૧) જો પૃથ્વી સપાટ હોત તો ધણે દૂર સુધી નજર પહોંચી શકત; પણ પૃથ્વી ઉપર ઘણી જગ્યામાં જિંચી જગાઓ પણ દૂરથી નજરે પડતી નથી. પૃથ્વીની સપાટીનો વાંક નડવાથીજ હિમાલયનું જિંચામાં જિંચું શિખર આપણે જોઈ શકતા નથી.

(૨) આપણે સીધા ઉત્તર તરફ ચાલીએ તો ધ્રુવનો તારો ઉચો આવતો જાય છે, અને દક્ષિણ તરફ મોં રાખી ચાલ્યા જઈએ

છીએ ત્યારે તેજ તારો પાછળ નીચે નીચે જતો જાય છે.
તેથી જણાય છે કે પૃથ્વી ઉત્તર દક્ષિણ ગોળ છે.

(૩) પૃથ્વી સપાટ હોત હો સૂર્ય બધા લોકને સાથે ઉગતો,
માથે આવતો અને આથમતો દેખાત; પણ તેમ ન થતાં
પૂર્વ અને પશ્ચિમમાં રહેતા લોકોને તે વખતમાં ફેર પડે છે.
તે ઉપરથી પૃથ્વી પૂર્વ પશ્ચિમ ગોળ હોવાનું સાબીત થાય છે.

(૪) મેગેલન, કૂક, કૂક વગેરે વહાણવટીઓ દિશા બદલ્યા વિના
પૂર્વ પશ્ચિમ મુસાફરી કરતાં પોતે જે સ્થળેથી નીકળ્યા
હતા ત્યાંજ પાછા આવી શક્યા છે તે ઉપરથી પણ પૃથ્વી
પૂર્વ પશ્ચિમ ગોળ સાબીત થાય છે.

(૫) આપણે દરિયા કિનારે ઉભા હોઈએ, અને એક વહાણ
દૂરથી આવતું હોય તો પ્રથમ તેનો ટોચનો ભાગ, સઠ
વગેરે દેખાય છે, પછી જેમ જેમ પાસે આવતું જાય છે
તેમ તેમ મધ્યનો ભાગ અને છેલ્લે તેનો નીચેનો ભાગ
દેખાય છે તે ઉપરથી જણાય છે કે પૃથ્વી ગોળ છે.

(૬) એથી ઉલટું કાંઈ પર્વત પાસે આપણે જતા હોઈએ ત્યારે
પ્રથમ તેની ટોચ દેખાવી શકી જાય છે, પછી તેનો મધ્યનો
ભાગ દેખાય છે, અને છેલ્લે તેનો નીચલો ભાગ પણ જોઈ
શકાય છે. એ ઉપરથી જણાય છે કે પૃથ્વી ગોળ છે.

(૭) ચંદ્રગ્રહણ વખતે પૃથ્વીની છાયા ચંદ્ર ઉપર ગોળ અથવા
ગોળનો અમુક ભાગ પડે છે તે ઉપરથી સાબીત થાય છે
કે પૃથ્વી ગોળ છે.

(૮) ત્રણ સરખી ઉંચાઈના માંભલા લઈ તેને સમુદ્રની સપાટી

ઉપર એક સીધી લીટીમાં થોડે થોડે અંતરે રાખવામાં આવે, અને પછી તે ચાંબલામાંના એકની ટોચ આગળ આખી રાખી છેલ્લાની ટોચ તરફ દૃષ્ટિ કરીએ તો વચ્ચેના ચાંબલો સહેજ ઉંચો જણાશે તે ઉપરથી જણાય છે કે પૃથ્વીની સપાટી ગોળ છે.

(૬) બધા ગ્રહોનું દુરબીન વડે અવલોકન કરતાં ગોળ હોવાનું સાબીત થયું તો પૃથ્વી પણ એક ગ્રહ હોવાથી ગોળ હોવો જોઈએ, એમ સાબીત થાય છે.

૩૦ પૃથ્વીનું માપ કાઢવાની રીત સમજાવો.

ઉ૦ કોઈપણ નાના કે મોટા વર્તુળના પરિધિના સરખા ૩૬૦ ભાગ પાડવામાં આવે છે તે દરેકને અંશ કહે છે. જેમ વર્તુળ મોટું તેમ તેના એક અંશનું અંતર મોટું હોય એ સ્પષ્ટ છે. પૃથ્વીનો ગોળો ધણા મોટો હોવાથી તેના એક અંશનું માપ ધણા માઇલ થાય છે. હવે જો આપણે પૃથ્વીના એક અંશનું માપ જાણીએ તો તેને ૩૬૦ વડે ગુણવાથી સામા પરિધિનું માપ નીકળે.

ધારોકે અમદાવાદમાં દુરબીનથી જોઈ નક્કી કર્યું કે ધ્રુવનો તારો ક્ષિતિજથી ૨૨.૫ અંશ ઉંચો છે. પછી સીધા ઉત્તરમાં ૭૦ મૈલ જઈને વળી તેજ તારાની ક્ષિતિજથી ઉંચાઈ માપી તો ૨૩.૫ અંશ થયું. આ ઉપરથી સમજાય છે કે પૃથ્વી ઉપર આપણે ૭૦ મૈલ જઈએ તો એક મૈલ થાય. આ પ્રમાણે વિદ્વાનોએ પૃથ્વીના એક અંશનું માપ ૬૯-૯ મૈલ નક્કી કર્યું છે.

પૃથ્વીના વ્યાસની લંબાઈ ૭૯૨૬.૬ મૈલ છે.

૩૦ પૃથ્વી સર્વત્ર સમાન ગોળ છે કે કંઈ ભિન્નતા છે ?

ઉં સામાન્ય રીતે પૃથ્વી ગોળ છે એમ કહેવાય છે પણ તે સંપૂર્ણ ગોળ નથી. ઉત્તર અને દક્ષિણ ધ્રુવ તરફ તે સહેજ ચપટી છે. તેથી બંને ધ્રુવની વચ્ચેનો તેનો વ્યાસ વિષુવવૃત્ત આગળના વ્યાસ કરતાં ૨૭ મૈલ ઓછો છે.

૩૦ પૃથ્વીની ગતિની સમજૂતી આપો.

ઉં પૃથ્વીનો આવડો મોટો ગોળો આકાશમાં અંધર રહી ભમરડાની માફક પોતાની ધરી ઉપર ૨૪ કલાકમાં પશ્ચિમથી પૂર્વ તરફ ફરે છે. આ ભ્રમણને લીધે આકાશી પદાર્થો (સૂર્ય, ચંદ્ર, વગેરે) એક બીજા સાથે સરખું અંતર રાખી ૨૪ કલાકમાં પૂર્વથી પશ્ચિમ ભણી ફરતા દેખાય છે. આ દેખાવ માત્ર પૃથ્વીના અવળી તરફના ભ્રમણથી જ થાય છે. આગગાડીમાં મુસાફરી કરતાં એ અવળી ગતિનો આપણને ખ્યાલ આવે છે.

૩૦ રાત્રિ દિવસ થવાનું કારણ સમજાવો.

ઉં પૃથ્વી પોતાની ધરી ઉપર ૨૪ કલાકમાં પશ્ચિમથી પૂર્વમાં એક ભ્રમણ પૂરું કરે છે તેથી રાત્રિદિવસ થાય છે. પૃથ્વીના એ દૈનિક ભ્રમણને લીધે સૂર્ય ઊગતો, માથે આવતો અને આથમતો જણાય છે. પૃથ્વીનો જે ભાગ સૂર્યગમ હોય તે તરફ દિવસ અને જે ભાગ એથી વિરુદ્ધ ગમ હોય છે તે તરફ રાત્રિ હોય છે.

૩૦ ઉત્તર અને દક્ષિણધ્રુવ એટલે શું ?

ઉં જે કલ્પિત રેખા ઉપર પૃથ્વી ફરે છે તેને પૃથ્વીનો અક્ષ, આંસ કે ધરી કહે છે. એ ધરીના ઉત્તર તરફના છેડાની સીધી લીટીમાં આકાશમાં એક સ્થિર તારો છે. એ તારાને ઉત્તરધ્રુવ કહે છે અને તેજ કારણથી પૃથ્વીના એ છેડાને પણ ઉત્તરધ્રુવ કહે છે.

તેજ પ્રમાણે પૃથ્વીના દક્ષિણ છેડાને દક્ષિણધ્રુવ કહે છે, પરંતુ એણીગમ આકાશમાં કોઈ તારો નથી.

આ ધ્રુવોથી થોડે કે ઘણે અંતરે બીજા તારાઓ છે. તે નાના કે મોટા કુંડાળામાં રોજ પૂર્વથી પશ્ચિમમાં ફરતા જણાય છે.

પ્ર૦ પૃથ્વીની સપાટી ઉપર કોઈપણ જગાનું સ્થાન નક્કી કરવું હોય તો કઈ કઈ વસ્તુઓ જાણવી જોઈએ ?

ઉ૦ તે જગાના અક્ષાંશ અને રેખાંશ એ બે બાબતો જાણવી જોઈએ.

પ્ર૦ વિષુવવૃત્ત એટલે શું ?

ઉ૦ જંને ધ્રુવથી સરખે અંતરે પૃથ્વીની સપાટી ઉપર પૂર્વ પશ્ચિમ જે કલ્પિત મહા વર્તુળ દોરવામાં આવ્યું છે તેને વિષુવવૃત્ત કહે છે.

પ્ર૦ અક્ષાંશવૃત્તો કેાને કહે છે ?

ઉ૦ વિષુવવૃત્તને સમાંતર પૂર્વ પશ્ચિમ જે વર્તુળો દોરવામાં આવ્યાં છે તેને અક્ષાંશવૃત્તો કહેવામાં આવે છે. આમાંનાં વિષુવવૃત્તની ઉત્તર તરફનાં ઉત્તર અક્ષાંશવૃત્તો અને દક્ષિણ તરફનાં દક્ષિણ અક્ષાંશવૃત્તો કહેવાય છે.

પ્ર૦ અક્ષાંશ કેાને કહેવાય ?

ઉ૦ વિષુવવૃત્તથી ઉત્તર કે દક્ષિણમાં કોઈપણ જગાનું અંતર તે તે જગાના અક્ષાંશ કહેવાય.

વિષુવવૃત્તથી ધ્રુવ સુધીના ૯૦° હોય છે માટે કોઈપણ જગાના અક્ષાંશ વધારેમાં વધારે ૯૦ થાય. અક્ષાંશ ગણવાની શરૂઆત વિષુવવૃત્તથી ધ્રુવતરફ થાય છે. વિષુવવૃત્ત ઉપર ૦ અને ધ્રુવ ઉપર ૯૦ અક્ષાંશનો આંકડો આવે છે.

પ્ર૦ રેખાંશવૃત્તો કેાને કહેવાય ?

ઉં વિષુવવૃત્તને કાટખૂણે છેદે અને બંને ધ્રુવમાં થઇ પાર જાય એવાં જે મહદ્વર્તુળ દોરવામાં આવે છે તેને રેખાંશવૃત્તો અથવા ચામ્યોત્તરવૃત્તો કહે છે. (ચામ્યોત્તર એટલે ઉત્તર-દક્ષિણ જનારાં.)

પ્ર૦ રેખાંશ કાને કહે છે ?

ઉં કાઠપણુ મુકરર કરેલા બિંદુથી પૂર્વ કે પશ્ચિમ તરફનું અંતર તે તે જગાના રેખાંશ કહેવાય. એ નક્કી કરેલા બિંદુથી પૂર્વના તે પૂર્વરેખાંશ અને પશ્ચિમનાં તે પશ્ચિમરેખાંશ કહેવાય છે. રેખાંશ વધારેમાં વધારે ૧૮૦ હોય છે.

પ્ર૦ રેખાંશ ગણવાનો આરંભ ક્યાંથી કરવામાં આવે છે ?

ઉં લંડન પાસેના ત્રિતીય શહેરમાં આકાશી પદાર્થોનું નિરીક્ષણ કરવાની એક મોટી વેવશાલા છે, માટે દાક્ષમાં રેખાંશ ગણવાનો આરંભ ત્યાંથી થાય છે. જુદી જુદી પ્રગ્નઓ રેખાંશ જુદે જુદે સ્થળેથી ગણવા શરૂ કરે છે. કેન્દ્ર લોકો પારિસ આગળ થઇને જનારા વૃત્તને પહેલું રેખાંશ ગણે છે. પહેલાં આપણા દેશમાં ઉજ્જન આગળ થઇને જનારા વૃત્તને પહેલું રેખાંશ ગણવામાં આવતું.

પ્ર૦ જુદા જુદા દેશોમાં સૂર્યનો ઉદય અસ્ત વહેલો મોડો થાય છે તેની સમજૂતી આપો.

ઉં પૃથ્વીના ૨૪ કલાકના પૂર્વપશ્ચિમના ભ્રમણથી રાત્રિદિવસ થાય છે. માટે આપણાથી જે સ્થળ ૯૦ રેખાંશ પૂર્વમાં હોય ત્યાં સૂર્ય માથે હોય ત્યારે આપણે જિગતો દેખાય છે. એજ પ્રમાણે આપણે સૂર્ય માથે આવે છે ત્યારે આપણાથી ૯૦ પશ્ચિમરેખાંશવાળા દેશના લોકોને જિગતો માલમ પડે છે. આમ ૨૪ કલાકમાં ૩૬૦ રેખાંશ એટલે દર કલાકે ૧૫° અંશ સૂર્ય આગળ વધતો દેખાય છે.

૫૦ એક સ્થળ આપણાથી ૭૫ રેખાંશ પશ્ચિમમાં છે ત્યાં સૂર્ય ક્યારે ઊગશે.

ઉ૦ પશ્ચિમમાં આવેલાં સ્થળોમાં આપણા પછી સૂર્ય ઉગે અને દર પંદર અંશે એક કલાક મોડો ઉગે માટે $૭૫ \div ૧૫ = ૫$ કલાક મોડો ઊગશે.

૫૦ આપણે અહીં સાંજના ચાર વાગ્યા છે ત્યારે એક સ્થાનમાં સૂર્યોદય થયો ત્યારે એ સ્થળ ક્યાં હશે ?

ઉ૦ આપણા પછી સૂર્યોદય થાય છે માટે સ્થળ પશ્ચિમમાં હોવાનું. વળી આપણાથી ૧૦ કલાક મોડો સૂર્યોદય થાય છે માટે તે સ્થળ આપણાથી $૧૫ \times ૧૦ = ૧૫૦$ પશ્ચિમરેખાંશ ઉપર હોવાનું.

૫૦ એક વહાણવટીને સૂર્ય માથે આવ્યો તે વખતે તેણે ગ્રીનીચના ટાઇમવાળા ઘડીઆળમાં જોયું તો સાંજના ચાર વાગ્યા હતા હતા ત્યારે એ કયે સ્થળે આવેલો હોવો જોઈએ ?

ઉ૦ $૪ \times ૧૫ = ૬૦$ રેખાંશ જેટલો પશ્ચિમમાં.

૫૦ “ એક સ્થળેથી ૨૪ મી ઑગસ્ટે તાર મૂક્યો તે બીજે સ્થળે ૨૩ મી ઑગસ્ટે પહોંચ્યો ” એ કેમ અને તેનો ખુલાસો આપો.

ઉ૦ તારીખ રાતના ૧૨ વાગ્યા પછી બદલાવાનો દિવાળ છે. જે સ્થળે રાતના બાર વાગે તે સ્થળે તારીખ બદલાય; પરંતુ રાતના બાર કંઈ સર્વત્ર સાથે વાગતા નથી, માટે તારીખ પણ સાથે બદલાતી નથી. માટે પશ્ચિમ તરફના દેશોમાં તારીખ પાછળથી બદલાય છે. એટલે તાર મૂકવાનું સ્થળ પૂર્વમાં અને ન્યાં તાર મોકલવો છે તે સ્થળ પશ્ચિમમાં હોય તો પ્રશ્નમાં કહેલી હકીકત બની શકે.

પ્ર૦ મુંબાઈ અને પેકીન વચ્ચે દાઘમમાં $૩\frac{૧}{૨}$ કલાકનો અંતર પડે છે ત્યારે પેકીન મુંબાઈથી કેટલું પૂર્વમાં ?

ઉ૦ $૩૧ \times ૧૫ = ૫૨\frac{૧}{૨}$ રેખાંશ જેટલું પૂર્વમાં.

પ્ર૦ કટિબંધ એટલે શું ?

ઉ૦ પૃથ્વીની સપાટીની ઉણ્ણતામાનને અનુસરીને જે પાંચ ભાગ પાડેલા છે તેને કટિબંધ કહેવામાં આવે છે.

પ્ર૦ કટિબંધોની સમજૂતી આપો.

ઉ૦ વિષુવવૃત્ત અને તેની આસપાસના પ્રદેશમાં સૂર્યનાં કિરણો લંબરૂપે પડે છે તેથી એ પ્રદેશમાં તાપ સખત પડે છે; અને જેમ જેમ ઉત્તર અથવા દક્ષિણમાં જઈએ તેમ તેમ ગરમી ઓછી થતી જાય છે. અને હવામાન સમઘાત હોય છે. એટલે બહુ ગરમી નથી પડતી તેમ બહુ ઠંડી પણ નથી પડતી. એ પ્રદેશને વટાવીને આગળ જઈએ તો ઠંડા ધ્રુવની આસપાસના પ્રદેશોમાં ઠંડી ઘણી પડે છે.

સૂર્ય વિષુવવૃત્તથી ઉત્તરમાં કે દક્ષિણમાં $૨૩\frac{૧}{૨}^\circ$ અંશ કરતાં વધારે દૂર જતો નથી. અર્થાત્ વિષુવવૃત્તની આસપાસના ૪૭° ના પટામાં જ કિરણો લંબરૂપે પડી શકે છે. એ બહુ ગરમીવાળો પ્રદેશ ઉણ્ણકટિબંધ કહેવાય છે.

બંને ધ્રુવની આસપાસના $૨૩\frac{૧}{૨}^\circ$ ના પ્રદેશો અતિશય ઠંડીવાળા હોવાથી તેમને શીતકટિબંધ કહેવામાં આવે છે. એ પ્રદેશોમાં સમુદ્રો સદાકાળ જમી ગએલાજ રહે છે. ગ્રાણી કે વનસ્પતિ ટકી શકતું નથી. ઉત્તરધ્રુવની આસપાસનો ઉત્તરશીતકટિબંધ

અને દક્ષિણધ્રુવની આસપાસનો દક્ષિણશીતકટિબંધ કહેવાય છે.

ઉષ્ણકટિબંધ અને શીતકટિબંધ વચ્ચેના પટાઓમાં ટાઢ તડકા સમઘાત હોય છે માટે તેમને સમશીતોષ્ણકટિબંધ કહેવામાં આવે છે. ઉત્તરનાને ઉત્તરસમશીતોષ્ણકટિબંધ અને દક્ષિણનાને દક્ષિણ-સમશીતોષ્ણકટિબંધ કહેવામાં આવે છે.

પ્ર૦ દરેક કટિબંધમાં પૃથ્વીનો કેટલો ભાગ રોકાય છે?

ઉ૦ ઉષ્ણકટિબંધમાં ૪૭° ; દરેક સમશીતોષ્ણકટિબંધમાં ૪૩° અને

દરેક શીતકટિબંધમાં $૨૩\frac{૧}{૨}^{\circ}$.

પૃથ્વી ઉપર વિષુવવૃત્ત આગળનાં વર્તુળ મોટાં અને ધ્રુવ આગળનાં સાંકડાં હોય છે. તેથી ક્ષેત્રફળ અંશના પ્રમાણમાં હોતું નથી.

પ્ર૦ અક્ષાંશવૃત્તો અને રેખાંશવૃત્તોનો ભેદ સમજાવો.

ઉ૦ અક્ષાંશવૃત્તો પૂર્વપશ્ચિમ એક બીજાને સમાંતર હોય છે, અને રેખાંશવૃત્તો વિષુવવૃત્તને કાટખૂણે છેદી બન્ને ધ્રુવમાં થઈને એક બીજાને છેદીને ચાલ્યાં જાય છે, અર્થાત્ રેખાંશવૃત્તો જેમ જેમ ઉત્તર કે દક્ષિણમાં જાય છે તેમ તેમ તેમની વચ્ચેનું અંતર કમી થઈ ધ્રુવમાં અંતર સૂન્ય થઈ જાય છે. આથી વિષુવવૃત્ત ઉપરના રેખાંશનું જે માપ હોય તેના કરતાં ઉત્તર કે દક્ષિણ તરફના રેખાંશનું અંતર કમી થાય છે; પરંતુ અક્ષાંશવૃત્તો સમાંતર હોવાથી તેના અંશનું માપ સર્વાંત સમાન હોય છે.

પ્ર૦ વિષુવવૃત્ત અને બીજાં અક્ષાંશવૃત્તો વચ્ચે શો ભેદ છે?

ઉ૦ વિષુવવૃત્ત એ મોટામાં મોટું અક્ષાંશવૃત્ત છે, અક્ષાંશવૃત્ત નાનાં નાનાં થઈ ધ્રુવ આગળ બિંદુરૂપ બને છે.

પ્ર૦ કાન્તિવૃત્ત એટલે શું ?

ઉં દેખાઈતા જે માર્ગમાં સૂર્ય ગતિ કરતો માલમ પડે છે તેને ક્રાન્તિવૃત્ત કહે છે.

ક્રાન્તિવૃત્ત અને વિષુવવૃત્ત સાથે મળી જતાં નથી પણ પૃથ્વીની ધરી ૨૩ $\frac{1}{2}$ અંશ નમેલી રહે છે તેથી વિષુવવૃત્ત અને ક્રાન્તિવૃત્ત ૨૩ $\frac{1}{2}$ અંશને ખુલ્લો છેલ્લો છે.

પ્ર૦ મેષ અને તુલા યિંદુઓ તે કયાં ?

ઉં ક્રાન્તિવૃત્તના પદેશમાં આકાશમાં તારાનાં પુષ્કળ જુમખાં આવેલાં છે. એ પટાને રાશિચક્રનો પટો કહે છે. ક્રાન્તિવૃત્તના ૧૨ ભાગ પાડેલા છે; તે દરેકને રાશિ કહે છે.

૭ રાશિઓ વિષુવવૃત્તની ઉત્તરમાં અને ૭ દક્ષિણમાં આવે છે. જે યિંદુઓમાં ક્રાન્તિવૃત્ત અને વિષુવવૃત્ત એક બીજાને છેદે છે તેમને વિષુવયિંદુઓ કે મેષ અને તુલાયિંદુઓ કહે છે.

પ્ર૦ રાશિઓ કઈ કઈ છે.

ઉં મેષ, વૃષભ, મિથુન, કર્ક, સિંહ, કન્યા, તુલા, વૃશ્ચિક, ધન, મકર, કુંભ અને મીન.

પ્ર૦ ઋતુભેદ થવાનાં કારણો કહો.

ઉં (૧) પૃથ્વીની વાર્ષિક ગતિ, (૨) પૃથ્વીનો અક્ષ તેની કક્ષા સાથે ૨૩ $\frac{1}{2}$ અંશનો ખુલ્લો કરે છે અને (૩) પૃથ્વીની ધરી એકજ દિશામાં સમાન્તર રહે છે. એ ત્રણ કારણોથી ઋતુઓમાં ફેર પડે છે.

પ્ર૦ એ કારણોથી ઋતુભેદ કેવી રીતે થાય છે તે સમજાવો.

ઉં વાર્ષિક ગતિને લીધે ૩૬૫ $\frac{1}{4}$ દિવસમાં પૃથ્વી સૂર્યની આસપાસ ફરી રહે છે. અને એમ કરતાં પૃથ્વીની ધરી એકજ દિશા તરફ

એટલે ધ્રુવ તરફ નમેલી રહે છે; તેથી એવું થાય છે. વર્ષના ૭ માસ ઉત્તરગોળાર્ધવાળા પ્રદેશમાં અને ૭ માસ દક્ષિણ ગોળાર્ધવાળા પ્રદેશમાં સૂર્યનાં કિરણો વધારે પડે છે.

આ કારણથી પૃથ્વીના જુદા જુદા ભાગો ઉપર ઋતુઓમાં, અને દિવસની લંબાઈમાં તફાવત પડે છે.

પ્ર૦ રાત્રિદિવસ સમાન કયે દિવસે હોય છે ?

ઉ૦ મેષ અને તુલા ખિંદુઓમાં વિપુલવૃત્ત અને કાન્તિવૃત્ત છેદાય છે; એટલે એ ખિંદુમાં સૂર્ય હોય છે ત્યારે સૂર્ય વિપુલવૃત્ત ઉપર શુદ્ધ પૂર્વમાં ઉગી શુદ્ધ પશ્ચિમમાં આથમે છે. અને આખી પૃથ્વી ઉપર ૧૨ કલાકનો દિવસ અને ૧૨ કલાકની રાત્રિ હોય છે. અર્થાત્ સર્વત્ર રાત્રિદિવસ સમાન હોય છે.

એવા દિવસો વર્ષમાં બે વાર આવે છે:—૨૧ મી માર્ચ અને ૨૩ મી સપ્ટેમ્બર.

પ્ર૦ સૂર્ય વર્ષના કયા ભાગમાં ઉત્તરગોળાર્ધમાં રહે છે અને કયા ભાગમાં દક્ષિણમાં રહે છે ?

ઉ૦ મેષથી કન્યા સુધીની રાશિઓ ઉત્તરની છે અને તેમાં સૂર્ય ૭ માસ એટલે તા. ૨૧ મી માર્ચથી તા. ૨૩ મી સપ્ટેમ્બર સુધી રહે છે, તે વખતે ઉત્તરગોળાર્ધમાં સૂર્યનાં કિરણો ઉભાં પડે છે તેથી ત્યાં ઉનાળો રહે છે, અને એથી ઉલટું એ સમયમાં દક્ષિણગોળાર્ધમાં કિરણો ત્રાંસાં પડે છે તેથી એ ભાગમાં શિયાળો હોય છે.

અને તુલાથી મીન સુધીની રાશિઓ દક્ષિણની છે, અને તેમાં સૂર્ય ૨૩ મી સપ્ટેમ્બરથી ૨૧ મી માર્ચ સુધી રહે છે. એ સમયમાં દક્ષિણગોળાર્ધમાં ઉનાળો હોય છે.

પ્ર૦ કર્કવૃત્ત અને મકરવૃત્ત એટલે શું ?

ઉ૦ સૂર્ય ઉત્તરમાં અને દક્ષિણમાં વધારેમાં વધારે ૨૩ $\frac{1}{2}$ અક્ષાંશ સુધી જાય છે. એ સ્થળ આગળ થઇને જનારાં અક્ષાંશવૃત્તોને અનુક્રમે કર્ક અને મકરવૃત્ત કહેવામાં આવે છે. એ વૃત્તોની ઉત્તર કે દક્ષિણમાં સૂર્યનાં કિરણ કદાપિ લંબરૂપે પડતાં જ નથી.

પ્ર૦ રાત્રિદિવસની લંબાઇની ચોક્કસ તારીખો ગણાવો.

ઉ૦ (૧) છેક દક્ષિણમાં ગએલા સૂર્યનું ઉત્તર તરફનું અયન (જવું) શરૂ થાય છે. તે સમયે તે મકરચિંદુમાં હોય છે. માટે તેને મકરના સૂર્ય કહે છે. ૨૨ મી ડીસેમ્બરે સૂર્ય વધારેમાં વધારે દક્ષિણમાં અર્થાત્ મકરચિંદુમાં હોય છે તેથી તે દિવસે દક્ષિણ ગોળાર્ધમાં મોટામાં મોટા દિવસ અને ટુંકામાં ટુંકી રાત હોય છે; અને એથી ઉલટું ઉત્તર ગોળાર્ધમાં શિયાળો હોઇ લાંબામાં લાંબી રાત અને ટુંકામાં ટુંકા દિવસ હોય છે.

(૨) પછી ત્રણ માસે સૂર્ય મેષરાશિમાં (વિષુવચિંદુમાં) આવે છે એટલે તા. ૨૧ મી માર્ચે પૃથ્વી ઉપર સર્વત્ર ૧૨ કલાકનો દિવસ અને ૧૨ કલાકની રાત્રિ હોય છે.

(૩) વિષુવચિંદુમાંથી ઉત્તર ગોળાર્ધમાં સૂર્યનો પ્રવેશ થઇ ત્રણ માસે કર્કચિંદુમાં આવે છે, તેથી તા. ૨૨ મી જુને સૂર્ય વધારેમાં વધારે ઉત્તરમાં આવેલો હોઇ ઉત્તર ગોળાર્ધમાં લાંબામાં લાંબો દિવસ અને ટુંકામાં ટુંકી રાત હોય છે. દક્ષિણ ગોળાર્ધમાં સખત શિયાળો હોઇ ઉપરનાથી તદ્દન ઉલટું હોય છે.

(૪) ત્યાર પછી સૂર્યનું દક્ષિણાયન શરૂ થાય છે, અને ત્રણ માસે પાછો મીનરાશિમાં (વિષુવવિંદુએ) આવે છે એટલે વળી આખી પૃથ્વી ઉપર રાત્રિ દિવસ સમાન થાય છે, તે દિવસ તા. ૨૩ મી સપ્ટેમ્બરનો હોય છે.

પ્ર૦ સૂર્યગ્રહણની માહિતી આપો.

ઉ૦ સૂર્ય અને પૃથ્વીની વચ્ચે ચંદ્રનો અપારદર્શક ગોળો આવવાથી પૃથ્વી ઉપર સૂર્યનો પ્રકાશ આવતો અટકે છે તેથી સૂર્યગ્રહણ થાય છે.

સૂર્યની આસપાસ પૃથ્વી અને પૃથ્વીની આસપાસ ચંદ્ર ફરે છે. ચંદ્ર ઘણો પાસે છે, અને સૂર્ય દૂર છે, તેથી ભ્રમણ માર્ગમાં સૂર્ય અને પૃથ્વી વચ્ચે ચંદ્ર આવે અથવા ચંદ્ર એક પાસે રહી જઈ વચ્ચે પૃથ્વી આવે પરંતુ સૂર્ય તો વચ્ચે આવી શકેજ નહિ એ સ્પષ્ટ છે.

સૂર્ય, ચંદ્ર અને પૃથ્વીના એક સીધી લીટીમાં આવવાથી ગ્રહણ થાય છે. ઉપર કહ્યા પ્રમાણે વચમાં ચંદ્ર આવવાથી સૂર્યપ્રકાશ રોકાય અથવા ખીજી રીતે કહીએ તો ચંદ્રના અપારદર્શક ગોળાનો પડછાયો પૃથ્વી ઉપર પડે છે તેથી સૂર્યગ્રહણ થાય અને એથી ઉલટું વચમાં પૃથ્વી આવવાથી પૃથ્વીની છાયા ચંદ્ર ઉપર પડવાથી ચંદ્ર ઘેરાય છે તેથી ચંદ્ર દેખાતો નથી એથી ચંદ્રગ્રહણ થાય છે.

પ્ર૦ સૂર્ય અને ચંદ્રનાં ગ્રહણ કયે દિવસે થાય છે ?

ઉ૦ સૂર્યગ્રહણ અમાસે અને ચંદ્રગ્રહણ પૂર્ણિમાને દિવસે થાય છે. કારણ કે એ દિવસોએજ ત્રણે એક સીધી લીટીમાં આવી શકે છે.

પ્ર૦ દરેક પૂર્ણિમાએ ચંદ્રગ્રહણ અને દરેક અમાસે સૂર્યગ્રહણ કેમ થતાં નથી ?

ઉ૦ ચંદ્ર પૃથ્વીની કક્ષા (ફરવાના માર્ગ) સાથે પાંચ અંશનો ખુણો કરી પોતાના ગતિમાર્ગમાં ફરે છે તેથી દરેક અમાસે અથવા દરેક પૂનમે ત્રણે એક સીધી લીટીમાં ન આવતાં ચંદ્ર વગાર ઉંચો નીચો રહી જાય છે તેથી ગ્રહણ થતાં નથી.

પ્ર૦ ખગ્રાસ અને ખંડિતગ્રહણ એટલે શું ?

ઉ૦ ત્રણે બરાબર સીધી લીટીમાં આવે ત્યારે ચંદ્રવડે સામે સૂર્ય ઘેરાય અથવા પૃથ્વીની છાયામાં આખો ચંદ્ર ઘેરાઈ જાય ત્યારે ખગ્રાસગ્રહણ થાય છે. અને એમ ન થતાં અમુક ભાગ જ માત્ર ઘેરાય ત્યારે ખંડિતગ્રહણ થાય છે.

પ્ર૦ ખગ્રાસ અને કંકણાકૃતિ ગ્રહણ વિશે સમજાવતી આપો.

ઉ૦ ચંદ્ર નાનો અને પૃથ્વીની પાસે છે તેથી પૃથ્વીની છાયામાં સંપૂર્ણ ઘેરાય છે તેથી તેનું ખગ્રાસ ગ્રહણ થાય છે; અને સૂર્ય દૂર હોવાથી નાના ચંદ્રવડે બધો સૂર્ય ન ઘેરાતાં વચ્ચે ભાગ ઘેરાઈ સૂર્યનો આબુખાબુનો ભાગ પ્રકાશિત રહે છે; આને સૂર્યનું કંકણાકૃતિ ગ્રહણ કહે છે. ચંદ્રનું કંકણાકૃતિ ગ્રહણ થઈ શકેજ નહિ. સીધી લીટીમાં બરાબર ન આવવાથી કદાચ ખંડિત ખને ખરૂં, પણ ખગ્રાસ તો નહિજ.

પ્ર૦ સૂર્યનું ખગ્રાસગ્રહણ થાય ખરૂં ?

ઉ૦ સૂર્યની આસપાસ પૃથ્વીનો ફરવાનો માર્ગ સંપૂર્ણ ગોળ નથી પણ લંબગોળ છે આથી કોઈ વખત સૂર્ય પૃથ્વીની નજીક આવી જાય છે અને એજ પ્રમાણે લંબગોળ ગતિમાર્ગમાં ચંદ્ર દૂરમાં

દર જાય છે; એવા સંજોગોમાં ગ્રહણ થાય છે ત્યારે સૂર્ય સંપૂર્ણ ઘેરાય છે, અને તેનું ખગાસગ્રહણ થાય છે.

પ્ર૦ કાન્તિવૃત્ત અને ચંદ્રની કક્ષાની સપાટી એકજ હોત તો શું પરિણામ આવત ?

ઉ૦ દર પૂનમે ચંદ્રગ્રહણ અને દર અમાસે સૂર્યગ્રહણ ખગાસ થાત.

પ્ર૦ રાહુ અને કેતુ એ શું ?

ઉ૦ કાન્તિવૃત્ત અને ચંદ્રની કક્ષા બે બિંદુઓમાં છેદાય છે તેમાંના એકને રાહુ અને બીજાને કેતુબિંદુ કહે છે. એ બિંદુમાં અથવા બિંદુ પાસે જ્યારે ચંદ્ર હોય છે ત્યારેજ ગ્રહણ થાય છે. તેનું કંઈ દર પૂનમે કે દર અમાસે થતું નથી.

પ્ર૦ જ્વાળામુખી એટલે શું ? અને તેનાં કારણો સમજાવો.

ઉ૦ પૃથ્વીના પેટામાં પુષ્કળ ગરમી સમાયલી છે. ખાણો અથવા કુવા ખોદતાં એમ અનુભવ થયો છે કે દર પચાસ ફૂટે એક અંશ ગરમી વધે છે. આ પ્રમાણે ત્રણ કે ચાર માઇલ બિંડાણમાં એટલી બધી ગરમી રહેલી છે કે ત્યાં રહેલાં દ્રવ્યો ઉપરનું દબાણ ઓછું થઇ જતાં સર્વ પ્રવાહી રૂપમાં આવી જાય છે. આ કારણથી પૃથ્વીના પેટામાંથી ખડકનો ઓગળેલો રસ, પથ્થર, રાખોડી વગેરે કાંઈ પર્વતના મુખમાંથી બહાર ફેંકાય છે એવા પર્વતને જ્વાળામુખી પર્વત કહેવામાં આવે છે.

પ્ર૦ એવા પહાડો દરીઆની પાસે ઘણું કરીને વધારે જોવામાં આવે છે તેનું કારણ શું ?

ઉ૦ દરિઆનું પાણી અંદર ઉતરી ગરમ ખડકમાં જઈ વરાળરૂપ

ધારણુ કરે છે, અને વરાળને રહેવા માટે ધણીજ જગા (પાણી કરતાં ૫૭૬ ગણી) જોઈએ છીએ તેથી એકદમ પર્વતના શિખરને ફાડી નાંખે છે, અને ઉંચે ચઢી જાય છે. આ પ્રમાણે દરીઆનું પાણી પેલા ધગધગતા રસને વહેવાનો માર્ગ આપે છે. એ માર્ગે રસ નીકળે છે, અને વરાળ ઉંચે ચઢી જઈ વાદળાં બંધાઈ થોડાજ વખતમાં વરસાદ વરસે છે.

પ્ર૦ એ રસ માત્ર પર્વતના મુખમાંથીજ નીકળે છે અને બીજે નથી નીકળતો તેનું કારણ શું ?

ઉ૦ પર્વતોના અંદરના ભાગમાં ધણે ઉંડે પોલાણ હોય છે અથવા તેનું દ્રવ્ય હલકું થઈ ગઈલું હોય છે તેથી નીચાણના ભાગમાં રહેલું દ્રવ્ય દબાણુ ક્રમી થવાથી એકદમ પ્રવાહીરૂપમાં આવી જઈ બહાર આવે છે. પર્વતો સિવાયની જમીનમાં પણ એવીજ ગરમી હોય છે પણ તેના ઉપરના સજડ દબાણુને લીધે અંદરનું દ્રવ્ય પ્રવાહીરૂપમાં આવતું નથી; અને જ્યાં અવકાશ મળે છે ત્યાં જમીનને ઉચી નીચી કરી નાખે છે. આથી જમીનનો અમુક ભાગ ઉંચા આવી જઈ રણ બનીજાય છે.

પ્ર૦ ધરતીકંપ એટલે શું ?

ઉ૦ જમીનના પેટામાં રહેલી ગરમીથી અંદરના ખડકો અતિશય તપી જાય અને તે બહાર નીકળવા પામે નહિ ત્યારે પૃથ્વીના પડને ધુળવી નાંખે છે તેને ધરતીકંપ કહે છે.

પ્ર૦ જ્વાળામુખીથી થતા લાલાલાલ સમજાવો.

ઉ૦ જ્વાળામુખીથી ગામનાં ગામો નાશ પામે છે. તેના ધગધગતા રસમાં પ્રાણી, વનસ્પતિ જે કંઈ આવે છે તેનો સમૂળગો નાશ

થઈ જાય છે. (જુઓ સાતમી ચોપડી પાઠ ૭૦ મો.) તે પછી એ મનુષ્યજાતને અનેક રીતે લાલકારી છે. પેટાની ગરમીને બહાર નીકળી જવાનો અવશ્ય મળવાથી નાશકારક ધરતીકંપ થતા અટકે છે. જમીનના પેટામાં રહેલી અનેક વસ્તુ માણસના જાણવામાં આવે છે.

પ્ર૦ જ્વાળામુખી પર્વતોની લીટીઓ કહે; અને મુખ્ય મુખ્ય જ્વાળામુખી પર્વતો ગણાવો.

ઉ૦ ભૂ૦ લા૦ રજ૦ પૃ૦ ૨૧૦માં - નોટ જુઓ.

પ્ર૦ પૃથ્વીની સપાટીનો ફેરફાર કરનારાં કારણો કયાં છે ?

ઉ૦ જ્વાળામુખી પર્વત, ધરતીકંપ અને ધીમે ધીમે જમીનનું નીચે જવું અથવા ઉંચે આવવું. આ ઉપરાંત વાતાવરણની પાણીની અને ગરમી-ઠંડીની અસરથી સપાટીમાં ફેરફાર થાય છે.

પ્ર૦ વાતાવરણ શી અસર કરે છે ?

ઉ૦ વાતાવરણમંત્રિ ઓકિસજન ખડકના પદાર્થની જાંડે મળી રસાયનક્રિયાથી જુદા પદાર્થ બનાવે છે, અને તે ખડક તૂટી જાય છે. વળી વાતાવરણની ગરમી કે શરદીને લીધે ખડકોની સપાટી ફૂલે છે, અને મંકડાચાય છે, અને તેના બળથી ચીરા પડી પથરાઓ છૂટા પડી જાય છે. પવન પણ રેતી વગેરે અથડાવીને ખડકોની સપાટી ધસાવામાં મદદ કરે છે.

પ્ર૦ પાણી શી અસર કરે છે ?

ઉ૦ વરસાદના પાણીથી ખડકની સપાટી ધસાય છે. માટી, રેતી વગેરે ધસાડાઈ જાય છે. વળી પર્વતોનાં પોલાણમાં ભરાઈ રહેલું વરસાદનું પાણી અતિશય ઠંડી વખતે ફૂલે છે. ત્યારે તે પર્વતનાં શિખરોને ચીરી નાખે છે.

પ્ર૦ ગરમી-હંડી શી રીતે સપાટીમાં ફેરફાર કરે છે ?

ઉ૦ ગરમીથી ખડકો ફૂલે છે, અને હંડીથી સંકોચાય છે, આમ વારં-વાર થવાથી તેનું કેટલુંક દ્રવ્ય ધીમે ધીમે ટુંડું પડી જાય છે.

પ્ર૦ સમુદ્રનું પાણી ખારું શા માટે હોય છે ?

ઉ૦ નદીઓ જમીન ઉપરનો બધો ક્ષાર ખેંચી લાવે છે, અને તે બધો દરીઆમાં ભેગો થાય છે. પછી બાબ્બલવનથી દરીઆનું પાણી વરાળરૂપે બાડી જાય છે, ત્યારે ક્ષાર નીચે પડ્યો રહે છે, એમ દિન પ્રતિદિન ક્ષાર વધી પામતો જાય છે.

પ્ર૦ દરિયા ખારા હોવાની શા લાભ છે ?

ઉ૦ દરીઆમાં અવંખ્ય જીવજંતુ અને નાનાં મોટાં જળચળ પ્રાણીઓ મરણ પામે છે, તથા નદીઓદ્વારા અનેક વનસ્પતિ તથા ખીજું દ્રવ્ય ઘસડાઇ આવી ખેતુ થાય છે; એ બધાનું કાઢો વાણ : વાથી ન મરત અથ શરૂ તેવી દુગધ પેદા થઇ મનુષ્ય વતિનો નો અન્ય પ્રાણીને વિનાશ કરે; પરંતુ ક્ષારને લીધે શોડાજ વખતમાં તે માટી સાથે મળી જાય છે. અને દરીઆનું જળ સ્વચ્છ રહે છે. વળી મનુષ્યને ગતિ ઉપયોગી મીઠું દરીઆ પૂરું પાડે છે. તેનું સાંપેલઘટના વધવાથી વહાણોને તરવામાં સુગમતા થાય છે.

પ્ર૦ બાદરીક સમુદ્ર અને બૃમધ્ય સમુદ્રનો મુકાબલો કરો.

ઉ૦ બાદરીક સમુદ્ર શીતકટિબંધમાં આવેલો હોવાથી તેના જળનું બાબ્બલવન ઓછું થાય છે અને બૃમધ્ય સમુદ્ર સમશીતોષ્ણ-કટિબંધમાં આવેલો હોવાથી તેમાં બાબ્બલવન વધારે ઝડપથી

થાય છે તેથી તથા ભૂમધ્ય કરતાં વાલ્ટીકમાં નદીઓદ્વારા પ્રાકૃત પાણી આવે છે. અને ભૂમધ્યમાંથી જેટલું જળ આપ્યરૂપે જાય છે તેના કરતાં નદીઓનું પાણી ઓછું આવે છે. આથી ભૂમધ્યનું પાણી મહાસાગરના પાણીથી વધારે ખારું; અને વાલ્ટીકનું મહાસાગરના જળથી ઓછું ખારું છે.

અને સમુદ્ર જમીનથી ઘેરાયેલા હોય મહાસાગર સાથે ઓછો સંબંધ રાખે છે.

પ્ર૦ મહાસાગરના પાણીમાં કેટલો ક્ષાર હોય છે ?

ઉ૦ સરેરાશ ૩૫ ટકા; પણ કાળે કરીને એ પ્રમાણ વધવાનો સંભવ છે. મૃતસરોવરનું પાણી એટલું બધું ક્ષારવાળું છે કે તેમાં માછલાં જીવી શકતાં નથી, અને તેથી તેનું સાપેક્ષદત્વ એટલું બધું છે કે માણસ અંદર ડૂબતો નથી. સાગરોમાં આવું પ્રમાણ નથી હોતું કેમકે બધો જળસમુદાય અસ્પર્શ સંબંધવાળો છે. છતાં જમીનથી છુટો પડેલો દરીઓ (સહેજ વળગેલો) મહાસાગરના સામાન્ય ખારાશવાળા પાણીથી ઓછાવતો ખારો હોય છે, રાત્રી સમુદ્ર વધારે ક્ષારવાળો, ભૂમધ્ય વધારે ક્ષારવાળો અને વાલ્ટીક ઓછા ક્ષારવાળો છે.

પ્ર૦ દરીઆની ઉંડાઈ કેટલી ?

ઉ૦ સામાન્ય રીતે ૩૬ માઈલ. પરંતુ કોઈ કોઈ દરીઆ ૫ થી ૫૫ માઈલ સુધી ઉંડા હોય છે, અને કોઈ તદ્દન જાછર હોય છે. (ઇંગ્લાંડની આસપાસના દરીઆની ઉંડાઈ લગભગ ૬૦૦ ફુટ કરતાં પણ ઓછી છે.)

પ્ર૦ સમુદ્રમાં વિષુવવૃત્તના પ્રદેશથી ઉત્તર તરફ અને દક્ષિણ તરફ જે

જળપ્રવાહો વહે છે અને જ્યાં જાય છે ત્યાં ગરમી ફેલાવે છે
તેવા પ્રવાહો મુખ્ય કયા કયા છે ?

ઉ૦ ગલ્ફસ્ટ્રીમ અને ક્યુરોસીવોઃ ગલ્ફસ્ટ્રીમ ઈંગ્લાંડને અને ક્યુરો-
સીવો જાપાનને ખાસ કરીને ગરમી પુરી પાડે છે.

પ્ર૦ ગલ્ફસ્ટ્રીમ વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ આ મોટો જળપ્રવાહ આટલાંટિક મહાસાગરમાં વિષુવવૃત્ત ઉપ-
રહી ઉત્પન્ન થઈ ઉત્તર તરફ વહી મેક્સિકોના અખાત આગળ-
થી મરડાઈ યુરોપના પશ્ચિમ અને વાયવ્ય દેશો—ઇંગ્લાંડ,
ડેન્માર્ક, નોર્વે વગેરે દેશો તરફ વહે છે અને તે તે દેશોને
ગરમી પુરી પાડે છે તથા આગળ જતાં ઠંડો થઈ જાય છે.

પ્ર૦ ક્યુરોસીવો વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ પાસિફિક મહાસાગરમાં દક્ષિણ તરફથી એક પ્રવાહ ઉત્પન્ન થઈ
દક્ષિણ અમેરિકાના પશ્ચિમ કિનારા તરફ આવે છે, ત્યાંથી
પશ્ચિમમાં મરડાઈ આસ્ટ્રેલિયા સુધી પહોંચે છે, તેનો એક ફાંટો
ફિલિપાઈન અને જાપાન તરફ જાય છે. આ પ્રવાહનું નામ
ક્યુરોસીવો (કાજો પ્રવાહ) છે. તે પોતાનું ગરમ અને કાળું
પાણી એશિયાને પૂર્વ કિનારે ઉત્તર તરફ લઈ જાય છે.

પ્ર૦ ભરતી ઓટ એટલે શું ?

ઉ૦ મહાસાગરમાં પાણીની સપાટી લગભગ ૨૫ કલાકમાં બે વખત
ચઢે છે અને ઉતરે છે. ચઢે છે તેને ભરતી અને ઉતરે છે તેને
ઓટ કહે છે.

પ્ર૦ ભરતીઓટ થવાનું કારણ શું ?

૬૦ પાણીનાં રજકણો વચ્ચે આકર્ષણ સ્થળ હોય છે, તેથી બહારનું આકર્ષણ તેની સપાટીને ઉચી ચઢાવે છે. સૂર્ય અને ચંદ્ર એ બંનેના આકર્ષણને લીધે પૃથ્વીની પાણીની સપાટી ઉપર ભરતી ઓટની અસર થાય છે. સૂર્ય મોટો પણ દુર છે, અને ચંદ્ર નાનો પણ નજીક છે; તેથી પૃથ્વી ઉપરના જળસમુદાય પર ચંદ્રના આકર્ષણની અસર વિશેષ થાય છે. (સૂર્યનું આકર્ષણ બળ ચંદ્રના આકર્ષણના માત્ર ૩ છે.) તેથી ભરતીનો મુખ્ય આધાર ચંદ્ર ઉપર છે. જે ઠેકાણે ચંદ્ર માથા ઉપર હોય છે તે ઠેકાણાના દરિયાનું પાણી ધસડાઇ આવીને ભરતી થાય છે. પૃથ્વીના ગોળા ઉપર તેની વિરુદ્ધ બાજુના દરીયાના પાણી ઉપર પૃથ્વીના કેર્ષણ ભાગ કરતાં થોડામાં થોડું આકર્ષણ થવાથી તે ગોળાદર્નું પાણી તે તરફ ભેગું થતે ગોળાની સામી બાજુએ પણ ભરતી થાય છે.

આ વખતે બાકીના ભાગમાં પાણી કમી થઇ જવાથી ઓટ થાય છે.

૫૦ ચંદ્ર માથે આવી ગયા પછી ભરતી થાય છે તેનું કારણ શું ?

૬૦ પાણીને પૃથ્વીની સાથેજ અવળી અતિ મજેલી હોય છે. વળી કિનારા પણ ભરતીની ગતિને હરકત કરે છે, તેથી ચંદ્ર માથે આવે તેજ વખતે ભરતી ન થતાં મોટી થાય છે.

૫૦ મોટી ભરતી ક્યારે થાય છે ?

૬૦ દર અમાસે મોટી ભરતી થાય છે. કેમકે સૂર્ય, ચંદ્ર બંને પૃથ્વીની એકજ ગમ હોઇ સામટું આકર્ષણ કરે છે. પૂનમે સામસામા હોઇ એનાથી સહેજ ઓછું આકર્ષણ કરે છે. તેથી અમાસ કરતાં કંઈક નાની ઓછી ભરતી થાય છે.

પ્ર૦ સાતમ, આઠમે કેવી ભરતી થાય છે ?

ઉ૦ તે દિવસે સૂર્ય અને ચંદ્ર એક ખીજાને કાટખુણે આકર્ષણ કરે છે, તેથી બળની અસર નાશ પામી નાની ભરતી થાય છે.

પ્ર૦ ભરતી બળમે ધડી મોડી કેમ થાય છે ?

ઉ૦ ચંદ્ર દરરોજ બળમે ધડી મોડો ઉગે છે માટે.

પ્ર૦ હવામાં કયાં કયાં તરવો છે ?

ઉ૦ ઓક્સિજન, નૈટ્રોજન, પાણીની વરાળ, કાર્બોનિક એસિડ ગ્લાસ, ઓઝોન, અને એમોનીઆનું કેટલુંક પ્રમાણ.

પ્ર૦ વાતાવરણ કોને કહેવાય ?

ઉ૦ પૃથ્વીની આબુખાબુના વાતા ઘેરને વાતાવરણ કહે છે.

પ્ર૦ હવાનું દબાણ શા પ્રમાણમાં થાય છે ?

ઉ૦ હવામાં વજન છે, અને પૃથ્વીની સપાટીથી ૧૦૦-૧૫૦ મૈલ સુધી તેનું આવરણ રહેલું છે, એ બધાની સમગ્ર અસરથી દબાણ થાય છે. એનું દબાણ દર ચો. ફીચે ૧૫ પૌન્ડનું માપવામાં આવ્યું છે. એ દિસાળે આપણાં શરીર ઉપર બાહ્ય બારે દબાણ થાય; પરંતુ પાણીમાં કુબદ્ધી મારવાથી જેમ પાણીનો બાર આપણને લાગતો નથી તેમ ચારે તરફના વાયુના દબાણથી તેની અસર જણાતી નથી.

પ્ર૦ વાયુઓ ઉત્પન્ન થવાનું કારણ સમજાવો.

ઉ૦ વિપુલવૃત્ત ઉપરના પ્રદેશનું વાતાવરણ તપે છે, તે હલકું થઈ ઊંચે ચઢે છે, તેની ખાલી પડેલી જગા પુરવા માટે ઉત્તર દક્ષિણ તરફના ઠંડા પ્રદેશોની હવા જેસઅંધ ધસડાઈ આવે છે, આથી પવન ઉત્પન્ન થાય છે,

૩૦ નિયમિત કે સતતવાહી પવન એટલે શું ?

ઉ૦ વિષુવવૃત્તના પ્રદેશ ઉપરનું વાતાવરણ તપી જાંચે ચઢે છે, તેની ખાલી જગા પુરવા માટે ઉત્તર અને દક્ષિણના ધ્રુવપ્રદેશમાંથી પવનો ધસડાઈ આવે છે. હવે જો પૃથ્વી સ્થિર હોત તો તે પવનોની દિશા ઉત્તરગોળાર્ધમાં શુદ્ધ દક્ષિણ તરફ અને દક્ષિણ ગોળાર્ધમાં શુદ્ધ ઉત્તર તરફ હોત; પરંતુ પૃથ્વી પશ્ચિમથી પૂર્વ દિશા તરફ ઘણી ઝડપથી ગતિ કરે છે. આથી પવનની દિશા મરડાય છે. અને એ ગતિઓની મધ્ય દિશા ગ્રહણ કરી ઉત્તરના પવનો ઈશાની બને છે, અને દક્ષિણ પ્રદેશના આગ્નેય બને છે. આ પવનો નિયમિત રીતે વાય છે, તથા વ્યાપારી વહાણોને અનુકુળ થઈ પડે છે. તેથી તેને નિયમિત, વ્યાપારવાહી કે સતતવાહી કહેવામાં આવે છે.

૩૦ મોન્સુન પવનો તે કયા ?

ઉ૦ મોન્સુન પવનો હિંદુસ્તાનમાં વરસાદ લાવે છે. જ્યારે આપણા દેશમાં ઉનાળો હોય છે ત્યારે અરબસ્તાન, હિંદુસ્તાન વગેરે પ્રદેશોનું વાતાવરણ અતિશય તપી પાતળું અને હલકું બની જાય છે, તેની જગા પુરવા માટે ઉત્તર તરફના પવનો હિમાલયને ક્ષીઘે ઝપાટાબંધ આવી શકતા નથી. પણ હિંદી મહાસાગર ઉપરના ભેજવાળા પવનો ધસડાઈ આવે છે. અને તે સમયે નિયમિત પવનોની દિશા બદલાય છે. આ પવનો અમુક ઉનાળાની મોસમ પછીજ વાય છે, માટે તેને મોસમી કે મોન્સુન પવનો કહે છે. મોન્સુન પવનો જ્યાં જ્યાં જાંચા પર્વતોને ઢાટખુણે વાય છે, ત્યાં ત્યાં પુષ્કળ વરસાદ વરસે છે. એ પવનોથી

સહ્યાદ્રિના પ્રદેશમાં, નીલગિરીમાં, આશામમાં અને હિમાલયના પ્રદેશમાં પુષ્કળ વરસાદ વરસે છે. ચેરાપુંજીમાં દુનીઆમાં વધારેમાં વધારે વરસાદ વરસે છે. ૫૪૦ ઇંચ.

આ મોસમી પવનો આસ્ટ્રેલિઆ વગેરે ધણા પ્રદેશોમાં નાના પાયા ઉપર ઉત્પન્ન થાય છે.

પવનની દિશા ઉપર આમોહવાનો આધાર રહે છે. દાખલા તરીકે આફ્રિકાના સહરાના રણનો પ્રદેશ તપી ત્યાંનું વાતાવરણ અતિ સૂક્ષ્મ થઈ ઉંચું ચઢે છે. તે પવનો પશ્ચિમ તરફ મરઝાઇને (પૃથ્વીની ગતિની વિરુદ્ધ તરફ મરઝાઇને) વિશાળ આટલાંટિક મહાસાગર ઉપર થઇને પુષ્કળ બેન્જી લયપત્ર બનીને અમેરિકાના પ્રદેશમાં પહોંચે છે; ત્યાં પર્વતોની લાંબી હારો અને જંગલો તેને ઠંડા પાડી વરસાદ રૂપે નીચા લાવે છે. આથી એ દેશમાં મોટી મીસીસીપી નદી ઉત્પન્ન થઈ છે, તથા દુનીઆનું મોટું જંગલ ઉત્પન્ન થવા પામ્યું છે.

પ્ર૦ હિમાલય પર્વતથી હિંદને શા લાભ છે ?

ઉ૦ પરદેશી પ્રજાથી હિંદનું રક્ષણ થાય છે. માત્ર ઉત્તરના લોકોને આવવાના ખૈયર, બોલન, કુરમ વગેરે થોડાજ ઘાટો છે. વળી ઉત્તરના ઠંડા પવનો દેશ ઉપર આવી શકતા નથી. તેમજ મોસમી પવનો ઉત્તર તરફ જતા રહેવા પામતા નથી, અને હિંદમાં પુષ્કળ વરસાદ વરસાવે છે. તથા સિંધુ, ગંગા, જમના, બ્રહ્મપુત્રા વગેરે મોટી મોટી નદીઓ હિમાલય વડે ઉત્પન્ન થવા પામી છે કે જે નદીઓ ઉત્તર હિંદના ધણા પ્રદેશને ફળદ્રુપ કરે છે, અનેક પ્રકારની કાષ્ઠોષધિ પૂરી પાડે છે. વગેરે અનેક લાભ છે.

પ્ર૦ સાબકલોન કે વંટોળીઓ શાથી ઉત્પન્ન થાય છે ?

ઉ૦ જો કોઈ જગાતું વાતાવરણ એકાએક અતિશય તપી જાય છે ત્યારે તેની ખાલી જગા પુરવા માટે ચારે બાજુએથી એકદમ પવનો જોસમંથ કુંકાઈ વચમાં રતંભાકારે ધુળ કચરો ઉડાવે છે, તથા ધર, ઝાડ વગેરે પાડી નાખે છે. આને વંટોળીઓ કહે છે. એ અનિયમિત પવન છે.

પ્ર૦ વંટોળીઓથી શા લાભ છે ?

ઉ૦ ધુળ કચરો વાતાવરણમાં હોયે ચલાવે છે, અને એવા પાર્થિવ દ્રવ્યથી વાદળો બંધાવામાં મદદ મળે છે.

પ્ર૦ દરિયાકાંઠાના લોકો અને ખંડસ્થ ભૂમિમાં વસતા લોકો વચ્ચેનો ભેદ સમજાવો.

ઉ૦ દરિયાકાંઠે વસતા લોકોને હંમેશ દરિયા સાથે ગડમથલ કરવાની હોય છે તેથી તેઓ સાહસિક, ઉદ્યોગી, હીંમતવાળા હોય છે. ખંડસ્થ ભૂમિમાં વસતા લોકો શાંત, આળસુ અને ઓછી હીંમતવાળા હોઈ કંઈક બીકણુ છે. સમુદ્ર કિનારાના લોકોનો ધંધો મુખ્યત્વે વેપારરોજગારનો હોય છે, તેથી પ્રજા મિશ્ર હોય છે; અને ખંડસ્થ ભૂમિના લોકો ધણે ભાગે ખેડુત વર્ગના હોય છે, અને પ્રજા ધણી મિશ્ર હોતી નથી.

પ્ર૦ શહેરમાં વસતા લોકો અને ગામડામાં વસતા લોકોનો મુકાબલો કરો.

ઉ૦ શહેરના લોકો ઉદ્યોગી, સાહસિક અને હીંમતવાળા હોય છે. તેઓ કેળવણીમાં, વેપાર રોજગારમાં, કળાકૌશલ્યમાં આગળ પડતા હોય છે; જ્યારે ગામડાંના લોકો શાંત, અને દરેક બાબત

તમા પછાત હોય છે. શહેરમાં વેપાર રોજગાર માટે બિન બિન જતના લોકો ભેગા થએલા હોવાથી પ્રજા બહુ મિશ્રાય છે, જ્યારે ગામડાંનો મુખ્ય ધંધો ખેતીનો હોવાથી સ્થાનિક જરૂરિયાત પ્રમાણે કારીગરવર્ગ થોડો આગળ પડતો વર્ગ (બ્રાહ્મણ વાણીયા જેવો) અને વાઢીનો ખેડૂત વર્ગ હોય છે. ગામડાંની વસ્તી શાંતીને ચાહનારી હોય છે, જ્યારે શહેરની પ્રજા પ્રવૃત્તિને ચાહનારી હોય છે. ગામડાંમાં રહેનાર પ્રજાને ખુશી હવાનો લાભ મળવાથી શરીરે તન્દુરસ્ત હોય, જ્યારે શહેરની પ્રજાને એ લાભ મળતો નથી. ગામડાંની પ્રજા કુદરતના સૌંદર્યથી શાંત અને આનંદી હોય છે. શહેરની પ્રજાનાં જીવન ધમાલવાળાં હોય છે. ગામડાંની નિષ્પાલસ અને પ્રેમાળ હોય છે, જ્યારે શહેરની પ્રજા સામાન્ય રીતે દળભેદવાળી અને સ્વાર્થી હોય છે.

પ્ર૦ દરીઆકાંઠાના અને ખંડસ્થ ભૂમિના વાતાવરણનો મુકાબલો કરો.

ઉ૦ દરીઆકાંઠે આવેલાં શહેરોમાં શિયાળામાં બહુ ઠંડી લાગતી નથી, તેમ ઉનાળામાં બહુ તાપ લાગતો નથી. અર્થાત્ શિયાળા અને ઉનાળાના વાતાવરણના ઉષ્ણતામાન વચ્ચે બહુ મોટો ભેદ હોતો નથી.

પાણી કરતાં જમીન ઝડપથી તપી જાય છે, અને સૂર્ય આથમ્યા પછી બંને ઠંડાં પડવા માંડે છે ત્યારે એથી ઉવડું બને છે, અર્થાત્ જમીન વહેલી ટાઢી પડે છે. આ નિયમને ક્ષીધે ઉનાળામાં દરીઆની પવનલહરીઓ જમીન ઉપર આવવાથી ઉષ્ણતામાનમાં ઘટાડો થાય છે, અને શિયાળામાં દરીઆના પવનો સાથે ગરમી લઇને આવે છે તેથી બહુ ટાઢ વાતી નથી.

પ્ર૦ આબોહવા કદ કદ બાબતો ઉપર આધાર રાખે છે ?

ઉ૦ (૧) તે જગાના અક્ષાંશ, (૨) સમુદ્રની સપાટીથી તેની ઉંચાઈ, (૩) સમુદ્રથી અંતર, (૪) ચાલતા પવનો, (૫) સમુદ્રના પ્રવાહો.

પ્ર૦ કોઈ જગાના અક્ષાંશ વાતાવરણ ઉપર શી અસર કરે છે ?

ઉ૦ વિષુવવૃત્ત ઉપર સૂર્યનાં કિરણો ઉભાં પડે છે, ને ઘણી ગરમી થોડી જગામાં પથરાય તેથી તેની આસપાસના મુલકમાં વાર્ષિક સરાસરી ગરમી ઘણી રહે છે જેમ જેમ ઉત્તર કે દક્ષિણ તરફ જઈએ તેમ તેમ ગરમીનું પ્રમાણ કમી થઈ ઠંડી વધતી જાય છે. છેક ઉત્તરે ધ્રુવ સુધી ઘટીને ૩૨° (અરકની ૯૬) સુધી જાય છે.

આ અક્ષાંશથી થતા હવાના ઉષ્ણતામાનને અસર કરનારાં બીજાં ઘણાં કારણો છે.

પ્ર૦ સમુદ્રની સપાટીથી સ્થળની ઉંચાઈ વાતાવરણને શી અસર કરે છે ?

ઉ૦ સપાટી પાસેની હવા ઘટ્ટ ને બીની હોવાથી ગરમી વધારે મંધરે છે. પરાવર્તનથી (પૃથ્વી પર પડેલી ગરમી પાછી ફેંકવાથી) પણ હવાના નીચલા પડને વિશેષે ગરમી મળે છે. જેમ ઉચે જઈએ તેમ હવા સુકી અને પાતળી હોઈને ગરમી ઓછી મંધરે છે. તેમ પરાવર્તનથી આવતી ગરમી પણ તેને ઓછી મળે છે. આ કારણથી સપાટી પાસેની હવા ગરમ અને જેમ ઉચે જઈએ તેમ હવાનું ઉષ્ણતામાન ઓછું ઓછું થતું જાય છે.

પ્ર૦ સમુદ્રથી કોઈ સ્થળનું અંતર હવામાન ઉપર શી અસર કરે છે ?

ઉ૦ સૂર્યની ગરમીથી જમીન કરતાં પાણી મોટું તપે છે, તેમજ સૂર્યાસ્ત પાછી જમીન વહેલી ઠંડી પડે છે, અને જળમાં ગરમી રહે છે. તેથી સમુદ્ર કાંઠાના પ્રદેશમાં ઉનાળામાં બહુ તાપ નથી

પડતો, અને શિયાળામાં બહુ ગરમી નથી પડતી. સ્થળ સમુદ્રથી જેમ દૂર તેમ શિયાળા ઉનાળાના હવામાનમાં મોટો ફરક પડે છે.

પ્ર૦. ચાલતા પવનો હવામાન ઉપર શી અસર કરે છે ?

ઉ૦ પવનો ઠંડા પ્રદેશ ઉપરથી આવતા હોય તો હવામાન તે અક્ષાંશવાળા ખીજ દેશોના હવામાન કરતાં ઠંડું રહે છે. રશિયાના પ્રદેશમાં ઉત્તર ધ્રુવના પ્રદેશની ઠંડી હવા પથરાવાથી હવામાન ઠંડું છે. આવે સ્થળે પહાડોની હાર આવેલી હોય તો હવા રોકાય છે. હિમાલયને લીધે ઉત્તરના વાયુઓ હિંદમાં આવી શકતા નથી.

પ્ર૦ સમુદ્રના પ્રવાહો આમોહવા ઉપર શી અસર કરે છે ?

ઉ૦ ત્રિયુવવૃત્ત ઉપરથી આવતા ગરમ જળપ્રવાહ જે દેશ આગળ વહે છે તે દેશમાં હવામાં ગરમી પ્રસરે છે. ગલ્ફસ્ટ્રીમથી યુરોપના પશ્ચિમ દેશોનું અને ક્યુરેાસીવોથી જાપાનની આબુખાબુનું વાતાવરણ ગરમ થાય છે.

પ્ર૦ પૃથ્વીની સપાટી કરતાં પર્વતની સપાટી સૂર્યની પાસે છે છતાં ત્યાં ઠંડી કેમ પડે છે ?

ઉ૦ વાતાવરણ પૃથ્વીની સપાટીથી જેમ જાંચે જાંચે તેમ પાતળું હોય છે, અને ઘટ વાતાવરણ જે ગરમી સંધરી રાખે તેટલું પાતળું વાતાવરણ સંધરતું નથી. તેથી પર્વત ઉપરનું પાતળું વાતાવરણ ઠંડું રહે છે.

સૂર્યનાં કિરણો ઇથર નામના અતિ સૂક્ષ્મ વાયુરૂપી પદાર્થ દ્વારા પૃથ્વી ઉપર પડે છે, અને પૃથ્વીને ગરમ કરે છે, પછી

પૃથ્વીના સંબંધમાં રહેલું વાતાવરણ ગરમ થાય છે, અને ગરમ થએલું વાતાવરણ ઉંચે ચઢે છે; અર્થાત્ સૂર્યની ગરમીથી હવા આરાઆર ગરમ થતી નથી, પણ પૃથ્વીના સંબંધમાંજ ગરમ થાય છે.

પ્ર૦ પૃથ્વી ઉપર કઇ કઇ મુખ્ય જાતિના લોકો વસે છે ?

ઉ૦ (૧) કાળી અથવા નીચો જાતિ (૨) પીળી કે માંગલ જાતિ અને (૩) મોરી કે કોકેશિયન જાતિ.

પ્ર૦ એ દરેકનું લક્ષણ આપો, અને ક્યાં ક્યાં રહે છે તે ગણાવો.

ઉ૦ (૧) નીચો જાતના લોકોનું મુખ્ય લક્ષણ તેમની ચામડીનો વર્ણ કાળો હોય છે. તે અફલમાં ઓછા પણ આનંદી હોય છે. પશ્ચિમ આફ્રિકામાં વસતા નીચો, અને દક્ષિણ આફ્રિકામાં રહેનારા બાંટુ (હોટેન્ટોટ, કાફર અને ઝુલુ વગેરે) આ જાતના છે. પૂર્વ તરફ ન્યુ ગિનીમાં (પાપુ-અનો) અને સોલોમન, ન્યુ કેલીડોનિયા, ફિજી, ટારમાનિયા, આસ્ટ્રેલિયા, વગેરેમાં નીચોની ધણી જાતો રહે છે. આંદામાન અને મધ્ય આફ્રિકાના જંગલોમાં નીચોની એક ઠીંગણી જાત છે.

(૨) પીળી કે માંગલ જાતની ચામડી પીળચટી અને નાક સાંકડું એ મુખ્ય લક્ષણ છે. તેઓ અફલવાળા પણ સુરત, અને હંમેશાં વિચારમાં હોય તેવા ઉદાસ ચહેરાવાળા દંખાય છે. આ જાત થ્વી ઉપર ઘણે ફેલાય છે. ઉત્તર એશિયામાં, મધ્ય એશિયામાં, સૈબિરીયામાં, તથા ચીન-

ના પશ્ચિમ ભાગમાં રહેનાર માંગોલ, તાર્તરીઓ આ જાતના છે. તીબેટ, ચીન, જાપાન અને હિંદીચીનમાં વસતા લોકો આ જાતની એક શાખા છે. સૈબીરીયા, તુર્કસ્તાન, લાપ્લાંડ, ફિન્લેન્ડમાં રહેનારા તેમજ ઉત્તર અમેરિકાના અઝ્કિમો પણ આ જાતના છે. મધ્યદ્વીપો, બ્રહ્મદેશ, અને શિયામમાં રહેનારા લોકો તેમજ માડાગા-રકરના વતનીઓ, અને ન્યૂઝીલેન્ડના માઓરીસ, એ લોકો પણ આ જાતની એક પેટા જાત છે. અમેરિકાના મૂળ-વતનીઓ પણ આ જાતની શાખા છે.

(૩) ગોરી અથવા ક્રોકેશિયન જાતના લોકોની ચામડી ગોરી પેાચ છે. પૃથ્વી ઉપર ઘણામાં ઘણી સુધરેલી તેમજ અ-ક્રમવાળી જાત આ છે. આ જાતના ચાર ભાગ પાડી શકાય.— (૧) આર્ય, (૨) સેમિટિક, (૩) હે-મિટિક અને, (૪) ક્રોકેશિયન.

અ આર્ય—હિંદુસ્તાન અને ધરાનના રહેવાસીઓ આર્ય છે. આખા યુરોપના વતનીઓ પણ આર્ય છે. (પણ હંગરીના મગીઆર, તુર્ક લોકો, તેમજ ફિન્લેન્ડ અને લાપ્લાંડના માંગોલ કે પીળા ચામડીવાળા છે.)

બ. જ્યૂ અને આરબો સેમિટિક છે.

ક. બાર્બરી સંસ્થાન વગેરે ઉત્તર આફ્રિકામાં તેમજ ઇજીપ્ટ, સોમાલી વગેરેમાં રહેનાર લોકો હેમિટિક છે.

(ઢ) ક્રોકેસસમાં રહેનાર ખાસ ક્રોકેશિયન કહેવાય છે.

મ. દુનીઆની વસ્તીમાં હરેક જાત કેટકેટલી છે ?

૬૦ આખી પૃથ્વીની વસ્તી દોઢ અબજ છે. તેમાં ૪૫ ટકા કૌકેશિયન જાત, ૪૦ ટકા મંગોલિયન અને બાકીની બીજી જાત છે.

૫૦ ચીનો, હબસી, અમેરિકાનો ઇન્ડિયન, અને યાહુદી એ શી રીતે ઓળખાય ?

૬૦ (૧) ચીનો મંગોલ જાતનો હોવાથી તેની ચામડી પીળી અને નાક ચપટું હોય છે, આંખો લાંબી અણીદાર હોય છે.

(૨) હબસી એ નીઝો જાતિની પેટાજાતિમાં સમાય છે. તેની ચામડીનો વર્ણ કાજો હોય છે. લોક જાડા અને વાળ ગુંચળાંવાળા હોય છે.

(૩) ઇન્ડિયન એ પણ નીઝોજાતિની પેટાજાતિ છે, પણ તેની ચામડીનો વર્ણ રાતો હોય છે.

(૪) યાહુદી એ મંગોલ જાતિમાં સમાય છે. તેમની ચામડીનો વર્ણ પીળચટો હોય છે. અને ચહેરાનો બીજો દેખાવ કૌકેશિયન જેવો હોય છે.

મરેઠી વંશ.

દોહરો.

શિવાજી શંભાજી ને, રાજારામ નરેશ;
શિવાજી બીજા પછી, શાહુ રામ રાજેશ.
શાહુ બીજા તે પછી, રાય પ્રતાપીરાય;
છેલ્લો શાહજી નીપજ્યો, કુળ મરેઠામાં. ૨

પ્ર૦ મરેઠાની ઉત્પત્તિ વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ ઉદેપુરના રાણા ભીમસીના પુત્ર દક્ષિણમાં જઈ રહ્યા હતા. તેઓ ભોંસલે નામના કુળથી પ્રખ્યાત થયા હતા. તેઓ અહમદનગરના રાજ્યમાં નોકરી કરતા હતા તેમાં માલોજી ભોંસલેએ ઉંચી પદવી મેળવી તેમને શાહજી નામે પુત્ર થયો. તેમનો વિવાહ તેજ કુળના જાદવરાયની દીકરી જીજ્ઞાષા વેરે થયો હતો. આથી તેમને બે પુત્ર થયા. (૧) શિવાજી. (૨) વ્યંકાજી.

(૧) શિવાજી ૧૬૬૪—૧૬૮૦—૧૬.

પ્ર૦ શિવાજી મહારાજની બાલ્યાવસ્થાનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ આ મહાન પુરુષનો જન્મ સને ૧૬૨૭ માં થયો હતો. તેમના બાપને બે જગીર હતી. (૧) સતારા. (૨) તંજવર. શિવાજી સતારામાં રહેતા હતા. તેમના પર દેખરેખ રાખવાનું કામ દાદાજી કાંડદેવ નામના બ્રાહ્મણને સોંપવામાં આવ્યું હતું. આ વખતે મુસલમાનો તરફથી હિંદુ પ્રજાને ઘણી પીડા વેઠવી પડતી હતી. આથી દાદાજી કાંડદેવે પોતાના શિષ્યને ફક્ત લખતાં વાંચતાં શીખવી મહાભારત, રામાયણ વગેરે વીરરસ કાવ્યો, મંભળાવી તેમનામાં હિંદુપણાનું અભિમાન આણ્યું, તથા અસ્ત્ર-શસ્ત્ર વિદ્યા શીખવી. તેજ વખતે રામદાસ ગુરૂએ પણ તેમને હિંદુપ્રજાને મુસલમાનોના બુદ્ધિગમાંથી છોડવવા ઉપદેશ કર્યો.

પ્ર૦ શિવાજીએ રાજ્ય મેળવવાની કેવી રીતે શરૂઆત કરી ?

ઉ૦ પહાડી પ્રદેશમાં રહેતા માવલી લોકો સાથે દોસ્તી કરી તેમની ટોળીઓના આગેવાન બન્યા, અને તે ટોળીઓને લઈ ગાંધારી

હુંટતા. તેમાં મળેલી હુંટ બાજે પડતી વહેંચી લેતા. આથી તેમની ટાળાઓમાં પુષ્કળ માણસની ભરતી થઇ. આવી રીતે માણસો વધવાથી તેમણે નજદીક આવેલા અહમદનગર ને વિન્નપુરના રાજ્યનાં ગામડાં હુંટવા માંડ્યાં. વિન્નપુરના રાજ્યમાં શાહજી નોકર હતા, તેમને શિવાજીની આવી વર્તણૂંકથી નારાજ થઇ વિન્નપુરના રાજ્યએ કેદમાં નાખ્યા, તો પણ શિવાજી અટક્યો નહિ, ત્યારે પોતાના બળવાન સરદાર અફઝલખાનને પુષ્કળ લશ્કર લઇ શિવાજીને પકડી લાવવા મોકલ્યો. શિવાજીએ કપટકળા કરી અફઝલખાનને પોતાની ખાનગી મુલાકાત લેવા બોલાવ્યો, અને બેટતી વખતે પેટમાં વાધનખ મારી મારી નાંખ્યો. આ વખતે અફઝલખાનનું લશ્કર નિશ્ચિંતતાથી મોજ મગહ કરતું હતું, તેના ઉપર શિવાજીના પહાડી લશ્કરે ઝોચિંતા હુમલો કરી નાશ કર્યો, અને તેમનાં હથીઆર તમા સર સામાન લઇ લીધો. આવી રીતે શિવાજીએ પોતાના લશ્કરને હથીઆરબંધ બનાવ્યું. વર્ષ ૧૬૬૩ અને ૧૬૬૪ માં સુરત લૂંટી પુષ્કળ ધન મેળવ્યું. આ વખતે કંપની સરકારની સુરતમાં વખાર હતી તે ઊડાવી મુંબાઇ લઇ ગયા.

૫૦ શિવાજીને વશ કરવા ઔરંગઝેબે શી યુક્તિ કરી ?

ઉ શિવાજીના પાપ શાહજી ઇ. સ. ૧૬૬૩ માં મરણ. પામતાં ઇ. સ. ૧૬૬૪ માં રાજ્યાલિષેક કરાવી શિવાજીએ પોતાના નામના સિક્કા પડાવ્યા, તેની આવી રીતે વધતી જતી સત્તા જોઇ મોગલબાદશાહ ઔરંગઝેબને ચિંતા થઇ, તેથી તેને પકડી લાવવા જયપુરના રાજા જયસિંહને મોકલ્યો, તેણે શિવાજીને

અભય વરદાન આપી ઔરંગજેખના દરબારમાં હાજર થવા કહ્યું; તેથી શિવાજી અને શંભાજી બન્ને જયસિંહની સાથે દિલ્હી ગયા, પણ ઔરંગજેખે તેમને કેદ કર્યા.

પ્ર૦ શિવાજી કેદમાંથી કેવી રીતે નાસી છુટયો ?

ઉ૦ શિવાજી કેટલોક વખત મંદવાડનું બાનું કાઢી પડી રહ્યો, અને પછી પોતાને આરામ થયો એ બાબતની ખુશાલીમાં સાધુ તથા ફકીરોને મીઠાઈના કંડીઆ આપવા માંડ્યા, શરૂઆતમાં કેટલોક વખત આ કંડીઆ ઉપર દેખરેખ રાખવામાં આવી. પણ પાછળથી થોડા આવતાં બાપ દોકરો બન્ને મીઠાઈના ખાલી કંડીઆમાં બેસી સાધુને વેશે નાસી છુટયા, અને દક્ષિણમાં આવી ઔરંગજેખને વધારે પીડા કરવા લાગ્યા. પછી ઔરંગજેખે પકડવા માટે ઘણી ઘણી લાલચો આપી, પણ કબજામાં આવ્યા નહિ. વળી ઔરંગજેખે પોતાના મામા સાધસ્તખાનિ પણ શિવાજીને વશ કરવા પુનામાં મોકલ્યો હતો, પણ શિવાજીએ વેષ બદલી તેને ઝખમી કર્યો તેથી તે નાશી ગયો.

પ્ર૦ શિવાજીના રાજ્યાભિષેકની હકીકત કહો.

ઉ૦ ઔરંગજેખ તેમજ અહમદનગર ને વિજાપુરના રાજાઓની બીકમાંથી છુટયા પછી ઇ. સ. ૧૬૭૪ માં મોટા ઠાઠમાઠથી રાયગઢમાં રાજ્યાભિષેક કર્યો તે વેળા તેણે પોતાની તુળા સોનાથી કરી, તે સોનું ત્રાણણોને દાન તરીકે વહેંચ્યું. તંજાવરની જગીર પોતાના ભાઈ વ્યંકાજીને સોંપી દીધી, અને પોતે મેળવેલા રાજ્યનો બંદોબસ્ત કરવામાં રોકાયો. આ મહાન પુરુષ ઇ. સ. ૧૬૮૦ માં મરણ પામ્યો. તેને બે કુંવર હતા. (૧) શંભાજી ને

(૨) રાજરામ, શંભાજી મોટા હોવાથી તેમને ગાદી મળી.

પ્ર૦ શિવાજીની રાજપદ્ધતિનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ શિવાજીએ એક મુખ્ય પ્રધાન અને તેના હાથ નીચે આઠ પ્રધાનો નીર્ગા દરેકને અંકેક ખાતાનો ઉપરી બનાવ્યા. તે આઠ પ્રધાનની મદદથી નવા કાયદા બાંધી રાજ્ય ચલાવતો. મુખ્ય પ્રધાન પેશ્વા કહેવાતો હતો. જીતેલા મુલકનો સારો બંદોબસ્ત રાખવાથી રાયત ધણી સુખી હતી.

પ્ર૦ શિવાજીના ગુણ દોષ કહો.

ઉ૦ બહાદુર, લડાઈઓ અને પરાક્રમી હતો. શરીરે ડીંગણો હતો. કાંઈ કાંઈ વખત સ્વાર્થ સાધવા કપટ કરવામાં પણ પાછો પડતો નહિ. તેનામાં હિંદુ ધર્મનું અભિમાન હતું, અને પોતાના લશ્કર તથા પ્રજામાં પણ હિંદુ ધર્મનો જીવંત ફેલાવો. આથી કરી તેની પછીના નબળા વંશજોએ પણ મોગલ જેવા બળવાન દુશ્મનોને કાવવા દીધા નહિ. એટલુંજ નહિ, પણ આગળ જતાં તે રાજ્યને પાયમાલ કયું. આ બહાદુર નરે ખરા અણીના પ્રસંગે હિંદુ ધર્મનું રક્ષણ કર્યું, તેથી એક કવિની કહેવત સુજળ “ કાશીની કલા ગઈ, મથુરાં મસીદ ભઈ; શિવાજી ન હોત તો, સુનત હોત સમકી ” મતલબ કે આ સમયે શિવાજી ન હોત તો મુસલમાન જંદગીભર્યા તમામ હિંદુને મુસલમાન બનાવત.

શંભાજી ૧૬૮૦—૧૬૮૯—૯.

પ્ર૦ શંભાજી વિષે જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ ગાદીએ આવી પોતાની સાવકી માને મારી નાખી શરૂઆતમાં

તેણે શિવાજીની માફક રાજ્યનો અંદોળસ્ત ઠીક રાખ્યો, પણ પાછળથી કલુષા નામના કનોજીઆ બ્રાહ્મણની ખરાબ સોજતમાં પડી વિધવી અને વ્યસની બન્યો તેથી રાજ્યમાં અવ્યવસ્થા થઇ, એટલુંજ નહિ પણ આનો લાભ મોગલોએ લીધો.

૫૦ શંભાજીના મરણ વિષે શું બળો છો ?

ઉ૦ એક વખતે દારૂનો નીસો કરી શંભાજી તથા કલુષા બંને બેઠા હતા, તેવામાં ઔરંગઝેબના સરદારે પકડી બાદશાહની હજુરમાં મોકલી દીધા. બાદશાહે શંભાજીને કહ્યું કે જો તું મુસલમાન થાય તો તને જીવતો છોડું, ત્યારે શંભાજીએ મુસલમાની ધર્મનું અપમાન કરી પેગંબરને ગાજો દીધી, અને બાદશાહને કહ્યું કે તારી શાહજાદી પરણાવે તો મુસલમાન થાઉં. આ ઉપરથી ઔરંગઝેબે તેને ધાતકી રીતે મારી નાખ્યો, અને તેના પુત્ર શાહુને કેદ કર્યો. ઔરંગઝેબ ને શંભાજી મરાયાથી અને શાહુ કેદ પકડાયાથી મરાઠા તરફથી શાન્તિ મળશે એમ લાગ્યું, પણ મરાઠાઓએ તો શંભાજીના ઔરમાન લાઇ રાજરામને ગાદીએ બેસાડી રાજકારભાર ચલાવ્યો.

(૩) રાજરામ ૧૬૮૯—૧૭૦૦-૧૧.

૫૦ રાજરામના સમયનું દુંક વર્ણન કરો.

ઉ૦ રાજરામનું મોગલોથી રક્ષણ કરવા માટે જીજીના ગઢમાં રાખવામાં આવ્યો, પણ તેને ઔરંગઝેબના દીકરા કામબક્ષે ઘેરો બાંધ્યો. આથી રાજરામ લાંચ આપી નાશી છુટ્યો. ઇ. સ. ૧૬૯૮. ત્યાર પછી બે વરસે એટલે ઇ. સ. ૧૭૦૦ માં મરણ પામ્યો. તેની પછી તેનો કુંવર શિવાજી ગાદી ઉપર આવ્યો.

(૪) શિવાજી [૨] ૧૭૦૦—૧૭૦૮—૮.

પ્ર૦ શિવાજીના સમયની જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ શિવાજી નાની ઉમરનો હોવાથી તેની વતી તેની મા તારાબાઈ હોંશીયારીથી રાજકારભાર ચલાવવા લાગી, પણ ઇ. સ. ૧૭૦૭ માં મોગલ બાદશાહ ઔરંગઝેબ મરણ પામતાં તેનો પુત્ર બહાદુરશાહ ગાદી પર આવ્યો, તેણે શાહુને પોતાના મિત્ર તરીકે વર્તવાની શરતે કેદમાંથી છુટો કર્યો. તેણે દક્ષિણમાં આવી ગાદીનો પોતાનો હક જાહેર કર્યો, પણ તારાબાઈએ તેને રાજ્યની લગામ સોંપી નહિ; તેથી શાહુ તેની સામે થયો. શાહુના પક્ષમાં ઘણા માણસો આવી મળવાથી તારાબાઈનું કંઈ આશ્ચર્ય નહિ, તેથી આખરે પોતે શિવાજીને લઈ કાલ્હાપુર જઈ રાજ કરવા લાગી અને સતારાની ગાદી શાહુને સોંપી. આવી રીતે મરાઠી રાજ્યની બે શાખા થઈ. મોટી સતારા, અને નાની કાલ્હાપુર. નાની શાખા અઘાપિ ચાલુ છે, અને સતારાનું રાજ્ય ઇ. સ. ૧૮૪૮ માં છેલ્લો રાજા (શાહજી) આપા સાહેબ અપુત્ર મરણ પામતાં અંગ્રેજ સરકારે ખાલસા કર્યું.

(૫) શાહુ ૧૭૦૮—૧૭૪૮—૪૦.

પ્ર૦ આ રાજાનું નામ શાહુ કેવી રીતે પડ્યું ?

ઉ૦ ઔરંગઝેબના દરબારમાંથી શિવાજી અને શંભાજી છાનામાના નાશી ગયા હતા, પણ આ નાશી ગયો નહિ તેથી ઔરંગઝેબે મસ્કરીમાં તેનું નામ શાહુ પાડ્યું. ઔરંગઝેબે તેને કાઢી પણ પ્રકારની હરકત પડવા દીધી નહિ, એટલુંજ નહિ પણ તેનો વિવાહ

દ્રાઘ મરાઠા નાયકની કન્યા સાથે કરાવી આપ્યો હતો. વળી
ઔરંગઝેબની શાહઝાદી પણ તેના ઉપર બહુ હેત રાખતી હતી.

૫૦ મોગલ દરબારમાં ઉછરવાથી તેના ઉપર શી અસર થઈ ?

ઉ૦ મોગલ દરબારનો વૈભવ જોઈ પોતે મોજશોખી થયો, અને મોગલ
દરબારની માફક પોતાના દરબારમાં અત્તરના કુવારા ચડાવવા
લાગ્યો. રાજ્યનો તમામ કારભાર પોતાને ગાદી અપાવવામાં મદદ
કરનાર બાલાજી પેશ્વાને સોંપી પોતે મોજશોખ કરવા લાગ્યો.

૫૦ શાહુરાજના સમયમાં જાણવા લાયક બનાવ લખો.

ઉ૦ બાલાજી પેશ્વાને મુખ્ય પ્રધાન બનાવ્યો, તેણે દિલ્હીના પાદશાહ
પાસેથી મરેઠી રાજ્યનું સ્વતંત્રપણું તથા દક્ષિણની ચોથ ઉધરા-
વવાનું કબુલ કરાવ્યું. બાલાજી પેશ્વા ૧૭૨૦માં મરણ પામવાથી
બાહુરાવને તે જગાએ નીમ્યો. વળી સેનાપતિ ખંડેરાવ અને
સરદાર દામાજી મરણ પામવાથી ખંડેરાવની જગા તેના પુત્ર
ત્રંબકરાવને અને દામાજીની જગા તેના ભત્રિજા પિલાજી ગાયક-
વાડને આપવામાં આવી. ઇ. સ. ૧૭૩૪માં માળવા પર સ્વારી
કરી, પણ વિજય મળ્યો નહિ. નિઝામઉલ્લમુલ્કની શિખવણીથી
ત્રંબકરાવ બાહુરાવની સામે થયો, પણ તેને ૧૭૩૪ માં હોમોઈ
આગળ હરાવ્યો. વળી ઇ. સ. ૧૭૩૬માં નિઝામ તથા દિલ્હીના
પાદશાહને ભોપાળ આગળ હરાવ્યો. ઇ. સ. ૧૭૩૯ માં બાહુ-
રાવના ભાઈ ચિમનાજીએ પોર્ટુગીઝો પાસેથી વસાઈનો કિલ્લો
લીધો. ઇ. સ. ૧૭૪૦માં બાહુરાવ મરણ પામવાથી તેની જગા
બાલાજીને આપવામાં આવી. તેના વખતમાં ઇ. સ. ૧૭૪૩ માં
રાધોજી ભોંસલેએ ખંગાળાના તવાખ અલીવર્દીખાન પાસેથી

વરાહ પ્રાંત મેળવ્યો. ઇ. સ. ૧૭૪૮ માં શાહુ રાજ અપુત્ર
મરણ પામ્યો, તેથી તેની પછી રામરાજ ગાદી ઉપર આવ્યો.

રામરાજ ઇ. સ. ૧૭૪૮-૧૭૭૭-૨૯.

પ્ર૦ રામરાજના સમયની જાણવા લાયક હકીકત કહે.

ઉ૦ તેણે પેશ્વાથી સ્વતંત્ર થવાની ઇચ્છા કરી, પણ આજ્ઞાએ
શાહુના વખતનું વીલ રજુ કર્યું આથી તેણે પેશ્વાને રાજનો
તમામ કારભાર સોંપી સતારામાં રાજ કરવા માંડ્યું, અને પેશ્વા-
એ પોતાની ગાદીનું સ્થળ પુનામાં રાખ્યું. ઇ. સ. ૧૭૭૨-૭૩
થી પેશ્વાના રાજમાં ગાદી માટે ખટપટ થવાથી તેમને ઇ. સ.
૧૭૭૫-૮૨ સુધી અંગ્રેજો સાથે વિગ્રહ કરવો પડ્યો. આ
કામમાં સતારાની મરાઠી શાખાવાળાઓએ કાઠપણુ પ્રકારનો
ભાગ લીધો નહતો. રામરાજ ઇ. સ. ૧૭૭૭ માં અપુત્ર મરણ
પામ્યો તેથી મરાઠા સરદારોએ બોંસલે કુળના શાહુને દત્તક
લઈ ગાદી આપી.

શાહુ બીજો ૧૭૭૭-૧૮૧૮-૪૧.

પ્ર૦ શાહુ બીજાના વખતની જાણવા લાયક હકીકત કહે.

ઉ૦ પુનામાં પેશ્વાઓ સંપૂર્ણ અધિકાર ચલાવતા હતા પણ મરેઠા
રાજ પરથી પોતાની સત્તા કાઢી નાખી નહોતી. આથી શાહુ-
એ પેશ્વાથી સ્વતંત્ર થવા માટે ૧૮૦૧ માં પ્રયત્ન કર્યો તેથી
પેશ્વાએ શાહુ તથા તેના પુત્રોને કેદમાં નાખ્યા ત્યાં તે ઇ. સ.
૧૮૧૮ માં મરણ પામ્યો. આ રાજના સમયમાં અંગ્રેજ લોકોને
પેશ્વા સાથે ૧૮૦૨ માં લડાઈ થઈ તે મરાઠી બીજા વિગ્રહના

નામથી પ્રખ્યાત છે, અને ઈ સ. ૧૮૧૮ માં ત્રીજી લડાઈ થઈ. આ છેલ્લી લડાઈમાં અંગ્રેજ સરકારે બાજીરાવ પેશ્વા પાસેથી પુનાનું રાજ્ય ખાલસા કર્યું ત્યારે સતારાની ગાદી શાહુના પુત્ર બાળા સાહેબ (પ્રતાપસિંહ) ને આપી.

બાળા સાહેબ ઉર્ફે પ્રતાપસિંહ ૧૮૧૮—૧૮૪૦—૨૨.

પ્ર૦ બાળા સાહેબની જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ આ ફક્ત નામનોજ રાજા હતો. ઘણી ખરી સત્તા અંગ્રેજ સરકારને હસ્તક હતી, તેથી તેણે સ્વતંત્ર થવા લૉર્ડ આર્થલૉન્ડના ધખતમાં ૧૮૪૦ માં તોફાન કર્યું તેથી તેની પાસેથી ગાદી લઈ તેના બાપ આપાસાદેમ (શાહજી) ને આપી.

આપા સાહેબ (શાહજી) ૧૮૪૦—૧૮૪૮—૮.

પ્ર૦ આ રાજાના સમયની જાણવા લાયક હકીકતનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ આ મરેઠી વંશનો ફક્ત નામનોજ છેલ્લો રાજા હતો તે ઇ. સ. ૧૮૪૮માં અપુત્ર મરણ પામવાથી લૉર્ડ ડેલહૌસીએ સતારાનું રાજ ખાલસા કર્યું તેથી મરાઠી વંશનો અંત આવ્યો.

પેશ્વાવંશ.

ટાહરો.

પહેલો બાલાજી પછી, બાજીરાવ બલ્લાળ;

બાલાજી બીજા પછી, માધવરાવ નરપાળ. ૧

નારણ, માધવરાવને, સવાઈ નામ સરદાર;

છેલ્લો બાજીરાવ ત્રયો, પેશ્વાનો સરદાર. ૨

વંશાવળી.

આલાજી	૧૭૧૪—૧૭૨૦—૬
આજીરાવ બલ્લાજી	૧૭૨૦—૧૭૪૦—૨૦
આલાજી (૨)	૧૭૮૦—૧૭૬૧—૨૧
માધવરાવ	૧૭૬૧—૧૭૭૨—૧૧
નારાયણરાવ	૧૭૭૨—૧૭૭૩—૧
સર્વાઈ માધવરાવ	૧૭૭૪—૧૭૮૫—૨૧
આજીરાવ (૨)	૧૭૮૫—૧૮૧૮—૨૩

૫૦ આલાજી પેશ્વાની જાણવા ગાયક લકીકેન કાઢો.

ઉ૦ તે પ્રથમ તક્કા કરતો હતો, પણ શાહુ રાજાને ગાદી મેળવવામાં મદદ કરી તેથી ઇ. સ. ૧૭૧૪ માં તેને મુખ્ય પ્રધાન પેશ્વાનો હોદ્દો આપ્યો. તેણે શાહુનો સારી રીતે રાજકારભાર ચલાવ્યો. દિલ્હીના મોગલ બાદશાહ પાસે મરેઠી રાજ્યનું સ્વતંત્ર પાણું તથા દક્ષિણની ચોથ કબુલ કરાવી એવામાં ઇ. સ. ૧૭૨૦ માં તેનું મરણ થયું તેથી શાહુ રાજાએ તેના પુત્ર આજીરાવને પેશ્વાપદે નીમ્યો.

૫૦ આજીરાવના સમયનું ટુંક વર્ણન કરો.

ઉ૦ ઇ. સ. ૧૭૨૦ માં પેશ્વા થયો. આ સમયમાં મરેઠા સેનાપતિ ખંડેરાવ તથા તેના હાથ નીચેના દામાજી ગાયકવાડ મરણ પામ્યા. ખંડેરાવની જગા તેના પુત્ર ત્રંબકરાવને તથા દામાજીની જગા પીલાજીને આપી. ઇ. સ. ૧૭૩૪ માં માળવા ઉપર સ્વારી કરી. નિજમઉલ્લમુલ્કે પેશ્વા અને મરેઠા વચ્ચે અણુખનાવ

કરાવવા ત્રંબકરાવને ઉસ્કેર્યાં. આથી બાહરાવે ૧૭૩૪ માં ડમોઇ આગળ ત્રંબકરાવને હરાવ્યો તેમજ ઇ. સ. ૧૭૩૬ માં નિઝામ તથા દિલ્લીના આદશાહનં ભોપાળ આગળ હરાવી ખંડણી લીધો. ઇ. સ. ૧૭૩૯ માં બાહરાવના પુત્ર ચિમનાજીએ વસાઇ તથા રાંધાજી ભોંસલેજી વરાડ જીતી લીધો. ઇ. સ. ૧૭૪૦ માં આ સુરતીર નર મન્થુ પામ્યો. તેને બે કુંવર હતા. (૧) બાલાજી (૨) ચીમનાજી તેના મોટા પુત્ર બાલાજી પેચા થયો.

૩૦ બાહરાવના ગુણ દેખ કહો.

ઉ૦ શિવાજીની માકક આ માગુસ પજુ મરેલી સત્તા વધારવાની કોશીષ કરનાર હતો. પોતાના હાથ નીચેના માણસોની પરીક્ષા કરી તેમની યોગ્યતા મુજબ ઉંચા હોદ્દા આપતો હતો. વળી સરદારોને મુલક જીતતા તેમનેજ જીતેલા મુલકની સુબાગીરી આપતો, આથી દરેકને પોતાનું પરાક્રમ બતાવવાની હોંશ થતી હતી. તેના હાથ નીચેના સિંધિયા, હોલકર વગેરે સરદારો હલકી પદવી પરથી પોતાનું પરાક્રમ બતાવી ઉંચો હોદ્દો મેળવી શક્યા હતા. શિવાજી મહારાજની માકક મરેલી રાજ્યની સત્તા વધારી લગવો જુડો અટકની પાર ઉરાડવાની મહત્વાકાંક્ષા રાખતો હતો, અને તે ઇચ્છા તેણે કેટલેક અંશે પાર પાડી. શાહુ પજુ તેના કામથી પ્રસન્ન થઇ કહેતો કે “ શાઆશ છે બહાદુર પિતાના બહાદુર પુત્રને કે વખતે તું મારો લગવો જુડો હિમગીરને પેલે પાર ઉડાવશે. ” તેણે રાજ્ય મેળવવામાં જેવી ચપલતા બતાવી તેવી રાજ્યને બંદોબસ્ત રાખવામાં બતાવી શક્યો નહિ, એટલી જ તેનામાં ખોડ હતી.

૩૦ બાલાજી બીજના વખતની બાણવા લામક હકીકત કહો.

ઉ૦ ઇ. સ. ૧૭૪૦ માં પેશ્વાપદે આવ્યા પછી તેના સમયમાં ઇ. સ. ૧૭૪૮ માં શાહુ મહારાજ ભરણુ પામ્યો. તેને દિકરો નહિ હોવાથી રામરાજ ગાદીએ આવ્યો. કેટલાક મરાઠા સરદારોની ઉશ્કેરણીને લીધે રામરાજએ પેશ્વાથી સ્વતંત્ર થવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ બાલાજીએ શાહુના વખતનું બનાવટી વરસીઅતનામું રજુ કર્યું. આથી રામરાજએ કંટાળી જઈ પેશ્વાને તમામ સત્તા સોંપી. સતારામાં રાજ કરવા લાગ્યો, અને પેશ્વાએ પોતાની ગાદી પુનામાં કરી. આવી રીતે પેશ્વા પાસે તમામ રાજસત્તા આવી. રામરાજ ઇ. સ. ૧૭૭૮ માં અપુત્ર મરણુ પામ્યો, અને તેની પછી તેનો દત્તપુત્ર શાહુ બીજે ગાદીપર આવ્યો.

૩૦ બાલાજી પેશ્વાના વખતની પેશ્વાઈની સ્થિતિનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ આ પેશ્વાના વખતમાં મરેઠી સત્તાની પુરેપુરી વ્યવસ્થી થઈ. ઇ. સ. ૧૭૪૩ માં રાધોજી ભોંસલેએ ખંગાળા પર સ્વારી કરી આથી નવાખ અલીવર્દીખાને વરાડ પ્રાંત આપી સલાહ કરી. ઇ. સ. ૧૭૫૭ માં કર્ણાટક પર હલ્લો કરી ત્યાંના નવાખ પાસેથી તેમજ મહેસુરના રાજ પાસેથી ખંડણી લીધી. ઇ. સ. ૧૭૬૦ માં સદાશીવરાવ બાહીએ ઉદગીર આગળ નિઝામને હરાવ્યો, ઇ. સ. ૧૭૫૮ માં રઘુનાથરાવ પેશ્વાએ પંજાબ પર સ્વારી કરી અહમદશાહ અબ્દલીના સુબાને કાઢી મૂક્યો. આથી અહમદશાહ જખ્ખર લઈ મરેઠા ઉપર ઇ. સ. ૧૭૬૧ માં ચઢી આવ્યો, અને પાણીપતના મેદાનના મરેઠાને હરાવ્યા.

૩૦ પાણીપતની લડાઈનું ડુંક વર્ણન કરો.

ઉં ઇ. સ. ૧૭૬૧ માં અહમદશાહ જમ્મરું લશ્કરે લઇ ચઢી આવ્યો, તેના પક્ષમાં રાહીલા, અયોખાનો નવાખ તથા ખીજા કેટલાક મુસલમાનો લખ્યા હતા. મરાઠાના પક્ષમાં જાટરાજ સુરજમલ તથા રજપુતો, સિંધિયા, હોલકર, ગાયકવાડ વગેરે હિંદુ રાજાઓ હતા. મરાઠાઓનો સેનાધિપતિ સદાશીવરાવ હતો, તે અવિચારી અને ઉતાવળીઓ હતો. તેને કેટલાક સરદારોએ શિવાજીની પદ્ધતિ પર યુદ્ધ કરવાની સલાહ આપી, પણ ઉદગીરની લડાઈમાં મેળવેલા વિજયનાં અભિમાનને લીધે બાઉને ક્રોધની સંજ્ઞા પસંદ પડી નહિ, અને રણસંગ્રામમાં સામે મોંઝે લડવાનો વિચાર રાખ્યો. આવા તેના ઉતાવળીઆ સ્વભાવને લીધે જાટરાજ તથા રજપુતો નારાજ થઇ ચાલ્યા ગયા. અહમદશાહે મરાઠી સૈન્યને ઘેરી લઇ તેમનામાં જતો ધાસ દાખો અટકાવ્યો, તેથી તેમને હેરાનગતિ ભોગવવી પડી. છેવટે લડાઈ થઇ તેમાં મરાઠા હાર્યા અને સદાશિવરાવ બાઉ, પેશ્વાનો મોટો ગુરુ વિશ્વાસરાવ, તથા ખીજા ઘણા પ્રખ્યાત સરદારો મરાયા, એટલું જ નહિ પણ લગભગ બે લાખ મરાઠા રણમાં પડ્યા. આ લડાઈ ઉપર હિંદુસ્તાનમાં હિંદુની કે મુસલમાનની ચઢતી પડતીનો આધાર હતો. તેથીજ એક ધાર્મિક લડાઈની માફક મરાઠા તરફ હિંદુ રાજા રાણા અને અહમદશાહ તરફ મુસલમાનો પક્ષ પકડીને આવ્યા હતા. મરાઠાના અવિચારી નાયકને લીધે હિંદુઓનો પરાજય થયો, અને અહમદશાહ વિજયવંત થયો.

પ્ર૦ બાલાજી પેશ્વાના મરણ વિષે જાણતા હો તે કહો.

ઉં ખાણીપતના મેદાનમાં થએલી કારતી દીલગીરી તેમજ તેમાં

પોતાના પુત્ર, લરકર અને લોંગીઆર સરદારોના થએલા નાશની દીક્ષગીરીને લીધે ઇ. સ. ૧૭૬૧ માં બાલાજી પેશ્વા મરણ પામ્યો. તેને ત્રણ પુત્ર હતા. (૧) વિશ્વાસરાવ (૨) માધવરાવ (૩) નારાયણરાવ વિશ્વાસરાવ લગાઈમાં મરાઠેલા હોવાથી ગાદી ઉપર માધવરાવ પેશ્વા આવ્યા.

માધવરાવ ૧૭૬૧—૧૭૭૨-૭૧.

પ્ર૦ માધવરાવ પેશ્વાના સમયનું ટુંક વર્ણન કરો.

ઉ૦ આ પેશ્વા ૧૭ વર્ષની ઉંમરે ગાદીએ આવ્યા, તેથી તેનો કાર-ભાર તેનો કાકો રાધોબા વધાવના. કેટલાક વખત પછી તેને રાધોબાથી સ્વતંત્ર થવાની ઇચ્છા થઈ તેથી રાજ્યમાં કમંપ પેઠો. આ તકનો લાભ લઈ નિઝામ પ્રતાપ લુટવા આવ્યો, પણ તેને હરાવ્યો. વર્ષી ઇ. સ. ૧૭૬૫ તથા ૧૭૬૭ માં મહિશ્વર ઉપર સ્વારી કરી હૈદરને હરાવી પુષ્કળ દંડ લીધો. વર્ષી ૧૭૬૯ માં રજપુત રાજ્યો તથા રાણીલખંડમાં ખંડોળી લેવાની યાત્રા, અને દિલ્હીના બાદશાહને પોતાને કબજે કર્યો. ઇ. સ. ૧૭૭૨ હૈદરને ચેરકુલી આગળ ત્રીજી વાર હરાવ્યો. આવી રીતે ઉપરા-ઉપરી વિજય મેળવી પોતાના ટુંક સમયમાં પેશ્વાઈનો ફરીથી પુનરોદ્ધાર કર્યો. આ મહાન પુરુષ ઇ. સ. ૧૭૭૨ માં મરણ પામ્યો. તેને પુત્ર નહિ હોવાથી તેના ભાઈ નારાયણરાવને ગાદી મળી.

પ્ર૦ માધવરાવના સમયમાં ક્યા ક્યા બહાદુર સરદાર હતા ?

ઉ૦ નાનાફડનવીશ તથા સખારામ ચતુર કારભારી અને રામશા-

શ્રી ન્યાયાધીશ, ત્રંગક મામા સરદાર વગેરે પ્રખ્યાત પુરુષ હતા, તેથી માધવરાવની કારકીર્દી વધારે યશસ્વી થઇ.

નારાયણરાવ ઈ. સ. ૧૭૭૨-૧૭૭૩-૧.

પ્ર૦ નારાયણરાવના વિષે જાણવા લાયક હકીકત કહે.

ઉ૦ તેના કાકા રાધોબાએ પોતાની સ્ત્રી આનંદીબાઇની શીખવ-
ણીથી રાજલોભને લીધે ધાન કરાવ્યો. આથી નાનાફડનવીશ,
સખારામ બાપુ વગેરે મરાઠા સરદારો રાધોબાની સામે થયા
અને નારાયણરાવની સ્ત્રીને પુત્ર જન્મ્યો તેને સવાઈ માધવરાવ
નામ ધારણ કરાવી ગાદીએ બેસાડ્યો. ઈ. સ. ૧૭૭૩.

સવાઈ માધવરાવ ૧૭૭૪-૧૭૮૫-૨૧.

પ્ર૦ આ રાજનના વખતમાં જાણવા લાયક જે બનાવ બન્યા હોય
તેનું દ્રષ્ટ વર્ણન કરા.

ઉ૦ રાધોબાને ગાદી નહિ મળવાથી ગાદી મેળવવા માટે ઈ. સ.
૧૭૭૫ માં સુરત મુકામે મુઆઇના ગવર્નર સાથે ગાદી મળે
તો સાધી ને વસાઇ બેઠ આપવાની સરતે સલાહ કરી, પણ
માધવરાવે કલકત્તાના ગવર્નર જનરલ સાથે ૧૭૭૬ માં પોતાને
મદદ કરે તે સરતે પુરંદર મુકામે સલાહ કરી તેથી મુંબાઇ
સરકારને કલકત્તા સરકારે માધવરાવને મદદ કરવા માટે લખ્યું,
પણ પાછળથી કલકત્તા સરકારને માલમ પડ્યું કે માધવરાવ
ફ્રેન્ચ સરદારો રાખી લશ્કર તૈયાર કરે છે તેથી મુંબઈ સરકારે
રાધોબાની સાથે કરેલી સલાહ મંજૂર રાખી તે પહેલાં મું-
બાઇ સરકારે મેકાલેલી ટુકડીને દરારી ઈ. સ. ૧૭૭૬ માં વારુ

ગામ મુકામે પોતાને ફાવતી શરતો કબુલ કરાવી સલાહ કરી. પણ પાછળથી કલકત્તાના લશ્કરના સરદાર જનરલ ગોદ્સે અમદાવાદ ને ડભોઈ જીતી લીધાં તથા જનરલ પોદ્દામે ગ્વાલી-અરમદ ઇ. સ. ૧૭૮૦ માં જીતી લીધાં. આથી છેવટે માધવરાવે ઇ. સ. ૧૭૮૨ માં સાદ્યાખા મુકામે સલાહ કરી વિગ્રહનો અંત આણ્યા.

પ્ર૦ માધવરાવના મરણ વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ નાનાફડનવીસે રાધોખાના દીકરા બાજીરાવને કેદમાં નાખ્યો હતો, તેને છોડવા માટે માધવરાવે નાનાને વારંવાર કહ્યું પણ બાજીરાવ અવિચારી, બાયલો અને ઉતાવળીએ હોવાથી તેને છુટો કરવાથી પેશ્વાઈને તુકશાન પહોંચાડશે એમ સમજી નાનાએ તેને કેદમાંથી છોડ્યો નહિ. આવા નાનાના સખત દાબથી કંટાળી માધવરાવ પેશ્વાએ અગાસીમાંથી પડતુ મુકી આપઘાત કીધો. સવાઈ માધવરાવને પુત્ર નહિ હોવાથી બાજીરાવ ગાદી ઉપર આવ્યો. ઇ. સ. ૧૭૬૫.

બાજીરાવ બીજા ૧૭૬૫-૧૮૧૮-૨૩.

પ્ર૦ બાજીરાવના સમયની પેશ્વાઈનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ આ રાજા નબળો, અવિચારી અને બાયલો હતો. ગાદીએ બેસીને તરતજ તેણે સિંધિઆ વગેરેની શીખવણીથી નાનાને કેદમાં નાખ્યો, પણ પાછળથી છુટો કર્યો. મરેઠી રાજ્યને પડતીમાંથી બચાવનાર આ મહાન પુરૂષ ઇ. સ. ૧૮૦૦માં મરણ પામ્યો. આ માણસનો દાબ ગયા પછી સિંધિઆ અને હોલ્કર

પોતપોતાની મરજી મુજબ સ્વતંત્ર રીતે વર્તવા લાગ્યા. તેમાં પેશ્વા સિંધિઆના પક્ષમાં હોવાથી જસવંતરાવ હોલ્કરે ઇ. સ. ૧૮૦૧ માં પુના હુંટયું. આથી બાજીરાવે ઇ. સ. ૧૮૦૨માં અંગ્રેજો સાથે વસાઈ મુકામે સલાહ કરી. સિંધિઆ વગેરે સરદારો સાથે અંગ્રેજોએ લડાઈ જોડી તે મરાઠા બીજા વિઝહ નામથી ઓળખાય છે.

પ્ર૦ મરાઠા બીજા વિઝહની ટૂંક હકીકત કહેા.

ઉ૦ પેશ્વા અને હોલ્કર લડ્યા તેમાં પેશ્વાએ અંગ્રેજો સાથે સલાહ કરી તે વાત સિંધિઆ અને ભોંસલેને પસંદ પડી નહિ, અને અંગ્રેજો સાથે લડાઈ જોડી. તેમાં દિલ્હી, લાસ્વારી, અસાઈ અને આરગમ આગળ લડાઈઓ થઈ તેમાં સિંધિઆ અને ભોંસલે હાર્યા તેથી સિંધિઆએ સીરજીઅંજે અને ભોંસલેએ દેવગામ આગળ સલાહ કરી. આજ અરસામાં જસવંતરાવ હોલ્કરે જાટ રાજા વગેરેને ઉશ્કેરી અંગ્રેજો સાથે લડાઈ જોડી તેમાં દીગ અને ફરકાબાદ આગળ લડાઈ જોડી તેમાં તે હાર્યો તોપણ શાન્ત થયો નહિ તેથી તેની મરજી મુજબ સલાહ કરી વિઝહનો અંત આણ્યો. ૧૮૦૩.

પ્ર૦ મરાઠા ત્રીજા વિઝહની ટૂંક હકીકત લખો.

ઉ૦ બાજીરાવના સરદાર ત્રંબકજી ડેંગલેએ ગાયકવાડ સરદારના સરદાર ગંગાધર શાસ્ત્રીતું પંઢરપુર મુકામે ખુન કર્યું તે બાબતમાં વસાઈ મુકામે ૧૮૧૭માં બાજીરાવે સલાહ કરી, પણ તેણે અંગ્રેજોથી સ્વતંત્ર થવાનો પ્રયત્ન ચાલુ રાખ્યો અને ખડકીના રેસીડન્ટ એલ્ફ્રીડન્ટ પર ઓચીંતો હુમલો કર્યો, પણ પાછળથી ખડકી.

કોરેગામ અને આરંટની લડાઈમાં કર્નલ સ્મીથ સાહેબે બાહુરાવને હરાવ્યો. તેના પ્રખ્યાત સરદાર બાપુ ગોખલે રણમાં પડ્યો તેથી તે ઇ. સ. ૧૮૧૮માં માલકમ સાહેબને શરણે આવ્યો. તેને વરસ દીવસે આઠ લાખ રૂપીઆ આપવા કરી રાજ ખાલસા કર્યું, અને તેને બિથુરમાં રહેવાની રજા આપી, ત્યાં તે ૧૮૫૩માં અપુત્ર મરણ પામ્યો. તેના દત્તપુત્ર નાના સાહેબે આગળ જતાં ૧૮૫૭ ના બળવામાં આગેવાની પડતો લાગ લીધો હતો. આવી રીતે પેશ્વાઈનો અંત આવ્યો.

૩૦ મરેદી રાજ્યની પાંચ શાખા તેમજ તેમના વિંધ બાળ્યા લાયક ટુંક વિવેચન કયો.

ઉ૦ (૧) પેશ્વા-રામરાવના વખતથી રવતન થઈ પુનામાં રાજ કરવા લાગ્યો. છેલ્લા રાજ બાહુરાવ બીજા પાસેથી ઇ. સ. ૧૮૧૮માં અંગ્રેજ સરકારે તે રાજ ખાલસા કર્યું.

[૨] સિંધયા-મૂળ રાજસ્થાપક રાણોજી બાહુરાવનો ખાસદાર હતો. તેણે પોતાની બહાદુરી બતાવી ગ્વાલીઅરમાં રાજ સ્થાપ્યું. તેમાં દોલતરાવ સિંધિઆએ ઇ. સ. ૧૮૦૨ માં અને જંકાજી સિંધિઆની રાણી તારાબાઈએ ઇ. સ. ૧૮૪૩માં અંગ્રેજ સરકાર સાથે વિગ્રહ કર્યો હતો. હાલમાં તે રાજ સલાહ શાન્તિથી ચાલે છે.

(૩) હોલકર-મૂળ રાજસ્થાપક મલહારજી હોલકર બાહુરાવનો ઘોડો સાચવનાર હતો. તેણે પોતાની બહાદુરી બતાવી બાહુરાવની પરવાનગીથી ઇંદોરમાં રાજ સ્થાપ્યું. યશવંતરાવ હોલકરે ૧૮૦૩-૪ મરેદી બીજા વિગ્રહમાં અને

મહારાવ હોદ્દા ૧૮૧૭માં મરેહી ત્રીજા વિગ્રહમાં અંગ્રેજ સરકાર સામે લડવામાં ભાગ લીધો હતો. હાલમાં તે રાજ સલાહ શાન્તિથી ચાલે છે.

(૪) ભોંસલા-મૂળ રાજસ્થાનક રાધોજી બાલાજી બીજાનો સરદાર હતો. તેણે ૧૭૫૩માં નાગપુરમાં રાજ સ્થાપ્યું. તેમણે મરેહી જીતી અને મરેહી ત્રીજા વિગ્રહમાં અંગ્રેજ સામે લડવામાં ભાગ લીધો હતો. ઇ. સ. ૧૮૫૩ માં રાધોજી ત્રીજા અપૂત્ર મરણ પામવાનો તે રાજ ખાતસા કયું.

(૬) ગાયકવાડ-આ રાજના મૂળ પુરુષ પિલાજી શાહુ રાજના વખતમાં નાયબ મેનાનિપતિ હતા. તેમના વંશજોએ ગુજરાતમાંના કેટલોક મુલક કબજો કરી પંચાની સમ્મતિથી વડોદરામાં રાજગાદી સ્થાપી. ખંડેરાવ મહારાજ ઘણા બાકિયા થયા ત્યાર પછીના મહારાવ મહારાજ પર મીડન્ટને ઝેર દીધાનું તાંગત આવવાથી ઇ. સ. ૧૮૭૫માં ગદાસમાં કેદ કરી તે રાજગાદી હાલના નામદાર શ્રીમંત સરકાર સયાજીરાવ મહારાજને આપવામાં આવી છે. જેઓ હાલના જમાનાને યોગ્ય પ્રજાને કેળવણી આપી તેમજ રાજકાર્યમાં માફીનગાર કરી જોડતા સુધાગ દાખલ કરી સર્વ રાજઓ કરતાં પ્રજાના વધારે પ્રીતિપાત્ર બનતા જાય છે.

ધારણ છ । માટે પ્રજ્ઞાત્તર રૂપે ભરતખંડનો સરળ ઇતિહાસ.

કંપનીઓની હકીકત.

પ્ર૦ યુરોપિઅન પ્રજાને હિંદમાં આવવાનું કારણ કહો.

ઉ૦ હિંદુસ્તાનની દો નથી મોલ પામી તેમજ હિંદુસ્તાનનો માલ યુરોપમાં મોઢો વેચાતો હોવાથી યુરોપિઅન પ્રજાને હિંદ સાથે ખારોખાર વેતાર કરવાનો વિચાર થયો. આ દેશની શોધમાં સ્પેનના રાજાની મદદથી ક્રીસ્ટોવર કોલમ્બસ ઇ. સ. ૧૪૯૨ માં અમેરિકા શોધી કાઢ્યો. તેમાં સ્પેનના રાજાને ઘણો લાભ થયો. તેથી પોર્ટુગલના રાજાએ હિંદની શોધખોળ માટે જુદા જુદા પહાણવટીઓને મોકલ્યા, તેમાંના વાસ્કોડગામા ઇ. સ. ૧૪૯૮ માં પહેલવહેલો કાલીકટ ખંદરે હિતર્યો, અને આ દેશ સાથે પહેલવહેલો પોર્ટુગીઝોએ વેપાર શરૂ કર્યો ત્યારપછી વલંદા, અંગ્રેજ, ફ્રેંચ વગેરે પ્રજાઓ આવી.

પ્ર૦ પોર્ટુગીઝોની હિંદની તવારિખમાં જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ તે લોકોનો પહેલો સરદાર વાસ્કોડગામા હિંદમાં આવ્યો, પણ આરખ અને સુર વેપારીઓની શિખવણીને લીધે કાલીકટના રાજા અમોરીન સાથે અનુગ્રાવ થયો, તેથી પહેલી સફરમાં જોઇએ તેવો લાભ મેળવી શક્યો નહિ. ફરીથી ઇ. સ. ૧૫૦૨ માં આવી ક્રીસ્ટીન અને કાનાનોરના રાજા સાથે મળી ~~સફર~~ હરાવ્યો. ત્રીજી સફર તેણે ૧૫૨૪ માં કરી. તે

૯. સ. ૧૫૨૭ માં કોચીનમાં મરણ પામ્યો. તેની ખીજ સફરથી તેમણે વેપારની સાથે રાજ્ય મેળવવાનો આરંભ કર્યો. તેનો બંદોબસ્ત કરવા માટે આદમૈદાને ૧૫૦૩ માં અને ૧૫૧૦ માં આદ્યુકર્કને ગવર્નર તરીકે મોકલ્યા.

૫૦ પોર્ટુગીઝ પ્રજાની પડતી થવાનાં કારણ કહો.

૬૦ તેમણે જીતાએલી હિંદી પ્રજા ઉપર ધર્મને બદલાને જીલ્લમ કર્યો. તથા ખીજ જે યુરોપિઅન પ્રજા વેપાર કરવા આવી તેમનાપર અદેખાઈ કરી. ફક્ત આદ્યુકર્ક એકલાએજ પોતાના તાબાની હિંદુ તથા મુસલમાન પ્રજાને સુખ આપ્યું. હાલમાં હિંદમાં તેમને તાબે દીવ, દમણ અને ગોવા એ ત્રણ સંસ્થાન છે.

૫૦ વલંદા લોહાની જાણવા લાયક હકીકત કહો.

૬૦ આ લોહાનો હોટમાન સરદાર ઇ. સ. ૧૫૯૪ માં હિંદમાં આવ્યો. તેમણે ચિન્સુરા, મહમ્મદપટ્ટણ ને બાલાસોરમાં પોતાની વખાર નાખી વેપાર ચાલુ કર્યો. તેમનો હિંદ કરતાં મસાલાના દીપોમાં વધારે વેપાર ચાલતો હતો. મસાલાના દીપોમાં અંગ્રેજ પ્રજાની સાથે અણબનાવ થયો, અને તેમણે ૧૬૨૩ માં આબો-યનામાં ૯ અંગ્રેજોને તેમના નોકર ચાકરા સાથે માર્યા તેથી તે બાબત કટલાક પૈસા આપી અંગ્રેજોનું મન મેળવી પોતે હિંદનો વેપાર છોડી દઈ મસાલાના દીપોમાં વેપાર ચલાવવા લાગ્યા. તેમનું છેલ્લું થાણું ચિન્સુરામાં હતું તે ઇ. સ. ૧૭૫૯ માં કલાઈવે જીતી લીધું. હાલમાં હિંદમાં તેમનું એકે થાણું નથી.

૫૦ અંગ્રેજોના વેપાર સંબંધીની જાણવા લાયક હકીકત કહો.

૬૦ હિંદ સાથે વેપાર ચલાવવા પહેલવહેલી ઇંગ્લાંડમાં રાણી ઇલિઝાબેથના સમયમાં ઇ. સ. ૧૬૦૦ માં "ઈસ્ટ ઇન્ડિયા"

કંપની ઉભી થઈ. તે સમયમાં હિંદમાં પોર્ટુગીઝ અને વલ-
દાની સત્તા બળવાન હતી. ઇ. સ. ૧૬૧૫ માં સર ટોમસેને
જહાંગીર બાદશાહના દરબારમાં કંપનીને વેપાર સંબંધી હક
અપાવવા મોકલ્યો હતો. આ પ્રજાએ પોતાની વખાર સુરતમાં
નાખી વેપાર શરૂ કર્યો, પણ શિવાજીએ ઇ. સ. ૧૬૬૩ અને
૧૬૭૦ માં સુરત લુંટ્યું તેથી તેઓ પોતાની વખાર મુંબાઈમાં
લાઈ ગયા. વળી ઇ. સ. ૧૬૩૯ માં ચંદ્રગીરીના રાજા પાસેથી
જમીન વેચાણ રાખી ફોર્ટ સેન્ટજ્યોર્જ (મદ્રાસ) વસાવી પૂર્વ
કિનારે વેપાર ચલાવવા લાગ્યા. ઇ. સ. ૧૭૦૦ માં સુટાન્ડી,
ગોવિંદપુર અને કલકત્તા (ફોર્ટ સેન્ટવિલિયમ) આજીમ પાસેથી
વેચાણ રાખી બંગાળામાં વખારો નાખી. આ પ્રજાની ૧૬૧૦,
૧૬૫૫, ૧૬૯૮ માં બીજી કંપનીઓ ઉભી થઈ પણ આજીમ
જતાં ઇ. સ. ૧૭૦૯ માં તે બધી જોડાઈ જઈ “યુનાઇટેડ
ઇસ્ટ ઇન્ડીઆ કંપની” ના નામથી વેપાર ચલાવવા લાગી. તે
વખતે બીજી યુરોપિયન પ્રજા કરતાં ફ્રેંચ પ્રજા અંગ્રેજ
વેપારીઓ સાથે વધારે હરિફાઈ કરતી હતી. વેપારની ચડસા-
ચડસીમાંથી બંને પ્રજા રાજ્યની ચડસાચડસી કરવા લાગી
માહોમાંહે લડી, તેમાં આખરે ફ્રેંચ પરાજય પામ્યા અને આં-
ગ્રેજો વિજયી થયા અને હિંદ સામ્રાજ્યના માલીક બન્યા.

પ્ર૦ ફ્રેંચ પ્રજાની જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ આ લોકોની ઇ. સ. ૧૬૦૪ માં પહેલવહેલી કંપની ઉભી થઈ
ત્યારપછી ૧૬૧૧-૧૫-૪૨-૪૪ માં બીજી કંપનીઓ ઉભી
થઈ પણ તે બધી ઇ. સ. ૧૭૧૯ માં જોડાઈ ગઈ. તેમનાં
વેપારનાં મુખ્ય સ્થાન પાંડિચેરી, કારીકલ, ચાનાન, માહિષ,

અને ચંદ્રનગર હતાં. આ પાંચ થાણાં ઇ. સ. ૧૭૬૧ ની સં-
ધિથી હજી પણ તેમના કબજામાં છે. આ લોકો ઇ. સ. ૧૭૬૬
થી વેપાર કરતા બંધ થયા.

પ્ર૦ આ પ્રજાઓ સિવાય બીજી કય પ્રજાઓએ હિંદ સાથે વેપાર
ચલાવ્યો ?

ઉ૦ કેન લોકોની ઇ. સ. ૧૬૧૨ અને ૧૬૭૦ માં બે કંપનીઓ
થઈ. તેમણે ત્રાંકરીબાર, શ્રીરામપુર અને પોર્ટોનોવોમાં પોતાની
વખારો કરી. તે થાણાં ઇ. સ. ૧૮૪૫ માં અંગ્રેજોએ વેચાતાં
હીંધાં. ઇ. સ. ૧૭૨૩ માં ઓસ્ટેન્ડ શહેરમાં કંપની ઉભી થઈ
પણ તેણે ઇ. સ. ૧૭૮૪ માં દેવાળવું કાઢ્યું. સ્વીડનમાં ઉભી
થએલી કંપનીએ હિંદ સાથે વેપાર ચલાવ્યોજ નથી. કેટલીક
કંપનીઓ રાજ્યના નામથી વેપાર ચલાવતી તેથી રાજ્યના
માલિક પણ રાજ્ય જણાતા. પણ અંગ્રેજ અને ફ્રેંચ કંપ-
નીઓ પોતાના નામથી વેપાર ચલાવતી તેથી તે જ મુલક
મેળવતા તે પોતાનો ગણાતો.

અંગ્રેજ અને ફ્રેંચ સત્તા.

દક્ષિણમાં અંગ્રેજ સત્તા.

પ્ર૦ હિંદમાં અંગ્રેજ રાજ્યની શરૂઆત થઈ તે વખતની હિંદની
રાજકીય સ્થિતિની હકીકત કહો.

ઉ૦ હિંદમાં અંગ્રેજ રાજ્યનો અદારમા સૈકાના મધ્ય ભાગે આરંભ
થયો તે વખતે તેમનું મદ્રાસમાં અને ફ્રેંચોનું પાંદીચેરીમાં થાણું
હતું. બન્ને પ્રજા કેટલોક વખત સંપત્તી રહી પણ પાછળથી

કુસંપ થતાં ફ્રેંચ સત્તા ભાંગી પડી અને અંગ્રેજોને બળવાન થયા. ઔરંગઝેબના મરણ પછી દક્ષિણ સ્વતંત્ર થયો હતો. આ સમયે નિજામ, કર્ણાટક, મહિસુર, ત્રિચીનાપલ્લી અને તાંજાવર મુખ્ય રાજ્ય હતાં.

પ્ર૦ અંગ્રેજોને ફ્રેંચો સાથે કર્ણાટકનો પહેલો વિગ્રહ થયો તેની ટુંક લડકી કત કહો.

ઉ૦ ફ્રેંચ અને અંગ્રેજ વચ્ચે યુરોપમાં લડાઇ થઈ તેથી હિંદમાં પણ આ બેઉ પ્રજા વચ્ચે લડાઇ થઈ. આ વખતે અંગ્રેજ સરદાર કલાઇવ અને ફ્રેંચ સરદાર દુપ્લે હતા. ઇ. સ. ૧૭૪૬ માં લોબોદોનેસ નામના ફ્રેંચ સરદારે અંગ્રેજોનું મદ્રાસ જીતી લીધું પણ લોબોદોનેસે ઠેટલાક રૂપિયા લઈ અંગ્રેજોને પાછું સોંપ્યું તે વાત દુપ્લેને ગમી નહિ. તેથી તેણે મદ્રાસ ફરીથી કબજો કરી અંગ્રેજોના ફોર્ટ સેન્ટેવિડ કિલ્લા પર હલ્લો કર્યો, પણ અંગ્રેજોને નવી મદદ આવી પહોંચવાથી જીતાયું નહિ, અને કલાઇવ તથા લોરેન્સે નવી મદદને લઈ પાંડિચેરી પર હલ્લો કર્યો, પણ જીતાય તેવું નહિ લાગવાથી પાછા ફર્યા. આ વખતે તાંજાવરની ગાદી માટે ભાઇઓ લડતા હતા તેમાંના એકને મદદ કરવાથી અંગ્રેજોને દેવીકાટા મળ્યું, ઇ. સ. ૧૭૪૮. પછી યુરોપમાં સલાહ થવાથી અહીં પણ લડાઇનો અંત આવ્યો. આ વિગ્રહ કર્ણાટકના પહેલા વિગ્રહના નામથી ઓળખાય છે તે ઇ. સ. ૧૭૪૬થી ૧૭૪૮ સુધી ચાલ્યો.

પ્ર૦ કર્ણાટકના બીજા વિગ્રહ વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ આ વિગ્રહ ઇ. સ. ૧૭૪૮ થી ઇ. સ. ૧૭૫૪ સુધી ચાલ્યો. અંગ્રેજ અને ફ્રેંચો પોતપોતાની સત્તા સ્થાપન કરવા માટે દેશી

રાજ્યોનો પક્ષ પકડી એક બીજા સાથે લડવા લાગ્યા. ૧૭૪૮ માં હૈદરાબાદનો નિળમ અને અર્કાટનો નવાબ મરણ પામતાં બન્ને ગાદીઓને માટે નવા હકદાર ઉભા કર્યા. નિળમ નાસીરજંગ સામે મુજફ્ફરજંગ અને અર્કાટના નવાબ અનવરુદ્દીન સામે ચંદા સાહેબને ઉભા કર્યા. અંગ્રેજો નવાબ અનવરુદ્દીનના પક્ષમાં હતા તેથી ફ્રેંચો નિળમ તથા ચંદા સાહેબે ઇ. સ. ૧૭૪૯ માં અંબુરની લડાઈમાં નવાબને માર્યો અને ચંદા સાહેબને અર્કાટની ગાદીએ બેસાડ્યો. ચંદા સાહેબે પાંડીચેરીની આબુબાલુના ૮૧ ગામ ફ્રેંચોને આપ્યાં. અનવરુદ્દીનનો પુત્ર ત્રિચીનાપલ્લીમાં ભરાઈ બેઠો. ફ્રેંચ સરદાર બુસ્સીએ નવાબનો જીજગદ જીતી લીધો, અને નિળમ નાસીરજંગને ત્રિચીનાપલ્લી આગળ હરાવી મુજફ્ફરને ગાદી આપી, પણ મુજફ્ફરજંગને કાઈએ મારી નાખવાથી તેના ભાઈ સલાબતજંગને બુસ્સીએ ગાદીએ બેસાડ્યો. તેણે ફ્રેંચોને ઉત્તર સરકાર તથા મહલીપટ્ટણ આપ્યાં. આવી રીતે દક્ષિણમાં ફ્રેંચ સત્તા મજબૂત થઈ.

૩૦ અર્કાટના ઘેરા વિષે શું બન્યું છે ?

૩૦ ફ્રેંચોએ પોતાના પક્ષવાળાઓની સારી રીતે સેવા બળવી પણ અંગ્રેજો કંઈ કરી શક્યા નહોતા. તેમનો મિત્ર દોસ્તઅલી ત્રિચીનાપલ્લીમાં ઘેરાયો હતો, તેથી ત્રિચીનાપલ્લીનો ઘેરા ઉઠાવવાની દોસ્તઅલીને છોડવવા વિચાર કરતા હતા. આ વખતે કંપનીના કારકુની કામમાંથી છુટો થઈ લસકરી ખાતામાં થોડા વખતથી દાખલ થએલા કલાઈવે ત્રિચીનાપલ્લીના ઘેરા ઉઠાવવાની નવી સૂક્તિ શોધી કાઢી. તેણે પોતાના ગુરુ લોરન્સને કહ્યું કે આપણે ચંદા સાહેબની રાજધાની અર્કાટને ઘેરા ખાલીએ

તો ચંદા સાહેબ ત્યાંથી ઘેરો હિમવી રાજધાનીનો ખચાવ કરવા આવશે. આ યુક્તિ બધાઓને પસંદ પડવાથી ૨૦૦ ગોરા ને ૩૦૦ દેશી મળી ૫૦૦ માણસનું લશ્કર આપી કલાઇવને મોકલ્યો. કલાઇવે સહેલાઇથી અકાંટ કબજે કર્યું. આ બાબતની ચંદા સાહેબને ખબર પડતાં પોતાના દીકરા રાગ સાહેબને ૧૦૦૦૦ માણસનું લશ્કર લઈ મોકલ્યો. તેણે શહેરને પર દિવસ ઘેરો બાંધ્યો, પણ કંઈ વળ્યું નહિ. કલાઇવને નવી મદદ આવી પહોંચતાં તેણે રાગ સાહેબ સાથે લડાઇ જોડી તેમાં રાગસાહેબ હાર્યો. ઇ. સ. ૧૭૫૧. કલાઇવે તેની પૂઠ પકડી આર્ના, કાવરે પાક, બાહુર વગેરે સ્થળોએ હરાવી તેના લશ્કરની પાયમાલી કરી. અંગ્રેજોની ચઢતી કરી અને નવાબ દોસ્તઅલીને છુટો કર્યો. આ જીત થયા પછી અંગ્રેજોની ચઢતી થઇ અને ફ્રેંચોની પડતી સ્થિતિ થઈ. કલાઇવ ૧૭૫૨માં વિદ્વાયત ગયો ત્યાં બહુ માન પામ્યો. ફ્રેંચ સરદાર દુપ્લેને ફ્રેંચ સરકારે પાછો બોલાવી લીધો. ઇ. સ. ૧૭૫૪. તે ત્યાં અપમાન પામી ઇ. સ. ૧૭૬૩માં મરણ પામ્યો. તેની જગ્યાએ ગોધ્યુ નામના શાંત પ્રકૃતિના માણસને મોકલ્યો તેણે ઇ. સ. ૧૭૫૪માં અંગ્રેજો સાથે સલાહ કરી, પણ તે ઝાઝો વખત નહિ ટકતાં ફરીથી લડાઇ થઇ તે કળાટકના ત્રીજા વિગ્રહ નામથી ઓળખાય છે.

૩૦ કળાટકના ત્રીજા વિગ્રહની ટૂંક હકીકત કહો.

૩૦ ફ્રેંચ ગવર્નર ગોધ્યુની જગ્યાએ લાલી નામનો ફ્રેંચ સરદાર ગવર્નર થઇને આવ્યો તે અવિચારી ને ઉતાવળીઓ હતો. તેણે આવીને તરત જ દેવીદ કિલ્લો જીતી લીધો, ને અંગ્રેજોને હિંદ-માંથી કાઢવા તજવીજ કરવા મંડ્યો. તેણે અવિચારથી નિ-

જામના રાજ્યમાંથી યુસ્સીને બોલાવી લઈ પોતાની સત્તા ઓછી કરી, અને અંગ્રેજો સાથેની લડાઈમાં વિજય મળ્યો નહિ. વાંદે-વાસની લડાઈમાં ઇ. સ. ૧૭૬૦ માં સર આયરકુટે લાલી તથા યુસ્સીને હરાવ્યા, અને કર્નલ ફોર્ડે ઉત્તર સરકાર તથા મ-છલીપટ્ટણુ જીતી લીધા; ને સરકુટે જીજી તથા પાંડીચેરી પણ જીતી લીધા. છેવટે ૧૭૬૧ ની સજાહથી તેમને પાંચ થાણાં પાછાં આપ્યાં, જે હાલ પણ તેમના કબજામાં છે.

બંગાળમાં અંગ્રેજો સત્તા.

૫૦ અંગ્રેજો અમલ સ્થપાતા પહેલાં બંગાળની હકીકત કહેા.

૬૦ મોગલાઈની પડતીના વખતમાં મુર્શિદાલીખાન નામના સરદારે બંગાળમાં સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપી મુર્શિદાબાદમાં, પોતાની રાજ-ધાની કરી. આ વખતે કાસીમ બજારમાં અંગ્રેજ, ફ્રેંચ અને વલંદાની વખારો હતી. અંગ્રેજો કલકત્તામાં, ફ્રેંચો ચંદ્રનગરમાં, અને વલંદા ચિન્સુરામાં મુખ્ય વેપારનું સ્થળ રાખતા હતા. આ નવાબ ઇ. સ. ૧૭૪૦ માં મરણ પામતાં તેની જગાએ અલીવ-દીખાં નવાબ થયો તેને અંગ્રેજો સાથે સારો મેળાપ હતો. મરા-ઠાના હુમલાથી અંગ્રેજો વખારોનું રક્ષણ થવા માટે કલકત્તાની આબુબાબુ ખાઈ જોડવાની અંગ્રેજોને રજા આપી હતી. એની પછી એનો પૌત્ર સુરાજદૌલા ઇ. સ. ૧૭૫૬ માં નવાબ થયો તે બિહત, મુર્ખ, અવિચારી હોઈ અંગ્રેજોની અદેખાઈ કરતો હતો.

૫૦ આ નવાબને અંગ્રેજો સાથે દુશ્મનાવટ થવાનું કારણ કહેા.

૬૦ નવાખની રૈયતમાનો કીશનલાલ નામનો માણસ નવાખથી ના-
રાજ થઇ અંગ્રેજોને આશ્રયે ગયો હતો તેને નવાખે પાછો મા-
ઓ તે આપ્યો નહિ. તથા કલકત્તામાં પોતાની કોઠીની આજુ-
બાજુ કોટ બાંધતા હતા તે અટકાવવા નવાખે કહ્યું, પણ માન્યું
નહિ. તેથી નવાખે ગુસ્સે થઇ અંગ્રેજી માલની હોડીઓ લુંટી.
આ વખતે કેટલાક અંગ્રેજો નાશી છુટ્યા, પણ ૧૪૬ અંગ્રેજો
પકડાયા તે બધાને પકડી લાવી એક અંધારી કોટડીમાં પુર્યા.
તેમાં હવા અજવાળાની તાણુને લીધે તેમજ ઉનાળાની સખત
ગરમીથી તથા પાણી નહિ મળવાથી એક રાતમાં ૧૨૩ માણસ
મરણ પામ્યા. ફક્ત ૨૩ માણસ અધમુઆં નીકળ્યાં. આ બનાવને
“કલકત્તાના કારાગૃહ” નામથી ઓળખવામાં આવે છે.

૫૦ આ વેર અંગ્રેજોએ કેવી રીતે વાળ્યું ?

૬૦ આ બાબતની મદ્રાસ ખગર પહોંચતાં કલાર્ધવ પગ રસ્તે અને
વોટસન દરિયા રસ્તે કલકત્તે આવી પહોંચ્યા અને કલકત્તા ક-
બજે કર્યું. નવાખ ઉપર સ્વારી કરવા વિચાર કર્યો, પણ પોતે
ફાવી શકીયું નહિ એમ સમજવાથી કલાઇવે નવી યુક્તિ શોધી
કાઢી.

૫૦ કલાઇવે નવાખનો પરાજય કરવા શો ઉપાય કર્યો ?

૬૦ નવાખનો સેનાપતિ મીરજાફર હતો તેને રાજ્ય આપવાની લા-
લચે નવાખના પક્ષમાંથી પોતાના પક્ષમાં લીધો. વળી નવાખની
જીલમી રાજસત્તાથી કંટાળી જઇ જગત શેઠ, ખજાનચી રાય-
દુર્લાભ વગેરે કેટલાક માણસો કલાઇવને આવી મળ્યા, અને
મીરજાફરને ગાદી મળે તો અમુક રકમ કંપનીને આપવી. આ

ઠરાવ ચાલતો હતો તેવામાં નવાળ નો દલાલ અમીચંદ આવી
ચઢ્યો તેણે કાવત્રું જાનું રાખવા માટે સેંકડે પાંચ ટકા દલા-
લીના માગ્યા. જે રકમ ત્રીસ લાખ રૂપિયા જેટલી થતી હતી.
કલાઇવે તેને જુઠો દસ્તાવેજ કરી શાન્ત પાડ્યો, અને પછીથી
લડાઇનું કારણ ઉભું કરવા માટે ફ્રેંચોના ચંદ્રનગર ઉપર હલ્લો
કરી તે શહેર લઇ લીધું. આથી નવાખે ગુસ્સે થઈ લડાઇ શરૂ કરી.
અન્નેનાં લશ્કર પ્લાસીના મેદાનમાં એકઠા થયા. ઇ. સ. ૧૭૫૭.

પ્ર૦ પ્લાસીના યુદ્ધનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ નવાખ મુરાજદૌલા પાસે ૫૦ હજાર માણસનું લશ્કર અને
૫૦ તોપો હતી. કલાઇવ પાસે ફક્ત ત્રણ હજાર માણસ અને
આઠ તોપો હતી. કલાઇવે પોતાને માટે ગિંચી અને જાડોની
ઘટાવાળી જગા પસંદ કરી હતી એવામાં માવડું થવાથી ન-
વાખનો દારૂગોળો પલળીને નકામો થયો, પણ કલાઇવનો દારૂ
ગોળો પલળી ગયો નહિ. જે વખતે નવાખનાં માણસો ખાવા
પીવા તથા નહાવા ધોવાની ખટપટમાં પડ્યાં હતાં તે વખતે
કલાઇવે તેમના ઉપર આચીતા છાપો માર્યો. નવાખના માણસો
કેટલાક વખતમાં ગોઠવાઇ જવ બહાદુરીથી લઢવા લાગ્યા પણ
નવાખનો નિમકહલાલ સેનાપતિ મીરમદમદ મરાયો, અને મીર-
જફર નિમકહરામ થઈ કલાઇવના પક્ષમાં જળી ગયો તેથી
નવાખનું સૈન્ય હાર્યું. નવાખ રણક્ષેત્રમાંથી નાશી ગયો તેને મીર-
જફરના પુત્ર મીરાને પકડી મારી નાખ્યો, અને શરત મુજબ
મીરજફરને ગાદીએ બેસાડ્યો. ઇ. સ. ૧૭૫૭.

પ્ર૦ મીરજફરનાં સમયની ગાળુવા ભાવક હકીકત કહો.

ઉ૦ મથમના ઠરાવ મુજબ મીરજફરે પોતાના મદદગાર અંગ્રેજ

અમલદારો તથા કંપનીને નાણાં આપવા ખજાનાની તપાસ કરી, પણ તે પૂરાં થાય તેટલાં ન હોવાથી દરેકે ભાગે પડતાં નાણાં લઈ મંત્રાષ માન્યો, અને નવાળે કંપનીને તેજ વખતે કલકત્તાની આબુઆબુની ૮૮૨ ચો. માઇલ જમીન આપી જે હાલ ચોવીસ પરગણાના નામથી ઝોળખાય છે. જે વખતે આ વહેંચણી ચાલતી હતી તે વખતે નાવખનો દલાલ અમીચંદ આબ્યો અને તેણે પોતાની રકમ માગી, પણ કલાઇવે જુઠા દસ્તાવેજ બતાવી એક પાઇ સરખી પણ આપી નહિ તેથી તે બિચારો ગાંડો થઇ મરણ પામ્યો.

૩૦ કલાઇવ જમીનદાર કેવી રીતે બન્યો ?

ઉ૦ ઇ. સ. ૧૭૫૭માં મીરજાદરે કંપની ચોવીસ પરગણાની વસુલાત લેવાનો હક આપ્યો તે દરેક દિલ્લીના બાદશાહ શાહઆલમે ઇ. સ. ૧૭૫૯માં કલાઇવને બક્ષીસ કર્યો, તેથી કલાઇવ જમીનદાર થયો. આગળ જતાં આ ખાખન ઈંગ્લાંડમાં વાંધો ઉઠતાં કલાઇવને તેના જીવનપર્યંતનો દર આપી પછીથી તેનો કબજો કંપનીએ લેવાનો ઠર્યો. આથી ઇ. સ. ૧૭૭૪માં તે મુલક હંમેશને માટે કંપનીને મળ્યો.

૩૦ મિરજાદરને પદબ્રજ કરવાનું કારણ કહો.

ઉ૦ મિરજાદર પાસેથી કંપનીના અમલદારો તેમજ કંપનીએ પુષ્કળ નાણાં કઢાવ્યાથી તેનો ખજાનો ખાલી થઇ ગયો, અને અંગ્રેજોનો દેવાદાર થયો તેથી તેણે હિંદમાંથી અંગ્રેજોને કાઢવા માટે વલંદાની મદદ માગી. આ ખખર કર્નલ ફ્રાઈડને મળતાંજ ઇ. સ. ૧૭૫૯ માં ચિન્સુરા ઉપર સ્વારી કરી તે સ્થળ કબજે કરી લીધું. મીરજાદર પોતાની ફાજનો પગાર પણ

પુરેપુરે ચુકવી શકતો નહિ તેથી તેને પદબ્રષ્ટ કરી નવાબની જગા તેના ધનવાન જમાઈ મીરકાસમને આપી ઇ. સ. ૧૭૬૦. મીરકાસમે ગાદી મળ્યા બદલ અંગ્રેજોને બરદાવ, મેદનીપુર અને ચિતાગોંગ પરગણા આપ્યાં.

૫૦ કલાઇવ બંગાળનો પહેલો ગવર્નર ક્યારે થયો અને વિલાયત જતા અગાઉ તેણે શાં શાં કામ કર્યાં.

ઉ૦ કલાઇવની હોંશીઆરી જોઇ કંપનીના ડિરેક્ટરોએ ઇ. સ. ૧૭૫૮માં તેને બંગાળનો પહેલો ગવર્નર નીમ્યો. આ વખતે વલંદા, ફ્રેંચો અને દિલ્હીનો આદિશાહ શાહઆલમ જેર પર હતા. કલાઇવે પ્રથમ શાહઆલમને પટણા આગળ દરાવ્યો, અને કર્નલ ફોર્ડે ચિન્સુરા આગળ વલંદાને દરાવ્યા તથા ફ્રેંચોનું મન્છલીપટ્ટણ લઇ લીધું. કલાઇવ ઇ. સ. ૧૭૬૦માં વિલાયત ગયો, ત્યાં તેને ઘણું માન મળ્યું.

૫૦ નવાબ મિરકાસમના વખતનો જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ ઇ. સ. ૧૭૬૦થી ૧૭૬૩ સુધી રહ્યો. આ નવાબ ચતુર, હોંશીઆર અને રૈયતની દાઝ જાણનાર હતો. તેણે મુશ્કિદાબાદમાંથી રાજધાની બદલી મોગીર નામના નિર્ભય સ્થળમાં કરી અને સમગ્ર નામના આર્મીનીઅન સરદારને રાખી પોતાનું લશ્કર ફળવવા લાગ્યો. તેણે લશ્કરને સારી રીતે ફળવી તૈયાર કર્યું. નવાબ સ્વતંત્ર થવાની ઇચ્છાવાળો હોવાથી અંગ્રેજો સાથે લડાઇ કરવાનું બાનું શોધવા લાગ્યો.

૫૦ મિરકાસમને અંગ્રેજો સાથે લડાઇ થવાનું કારણ કહો.

ઉ૦ કંપનીના રાહદારી માલનું દાણ માફ હતું, પણ કેટલાક વખત

પછી કંપનીના નોકરો પણ દાણ આપવા લાગ્યા નહિ તેથી નવા-
બની ઉપજને નુકશાન થવા લાગ્યું, વળી પોતાની રૈયતના
વેપારીઓ પાસે દાણ લેવાતું હોવાથી તેમનો માલ મોઢો પડ-
વાથી વેપારને ઘણું નુકશાન પહોંચવા લાગ્યું. આથી નવાબે
ગુસ્સે થઈ રૈયતનું દાણ માફ કર્યું અને કાસીમ બજારમાંની
અંગ્રેજી માલની હોડીઓ લુટી આથી લડાઈ અંત.

૩૦ આ લડાઈનું શું પરિણામ આવ્યું ?

૬૦ અંગ્રેજોએ પ્રથમ પટણા પર સ્વારી કરી પટણા કબજે કર્યું,
પણ પાછળથી મીરકાસમે જીતી લઈ તેમાં પકડાએલા ૨૦૦
અંગ્રેજોની કતલ કરાવી. ઇ. સ. ૧૭૬૩. પણ મેજર આદમ્સે
તેને ઘેરીઆ અને ઉંઘાનાળા આગળ હરાવી મીરજાદરને બીજી
વાર ગાદી આપી. મીર કાસમ નાશીને અયોધ્યાના નવાબ સુજ-
દૌલા પાસે ગયો, ને કાગળ લખી દિલ્હીના પાદશાહ શાહઆલ-
મની મદદ માગી. પછી ત્રણે જણાએ પટણા ઉપર સ્વારી કરી,
પણ મેજરમનરોએ બકસર આગળ ઇ. સ. ૧૭૬૩માં હરાવ્યા
તથા મેજર કર્નાકે કાદંબી આગળ ઇ. સ. ૧૭૬૫માં સુજ-
દૌલાને હરાવ્યો. શાહઆલમ શરણે આવ્યો, અને મીર કાસમ
નાશી ગયો.

૩૦ કલાઇવે ફરીથી ગવર્નર તરીકે આવીને શાં શાં કામ કર્યો ?

૬૦ ઇ. સ. ૧૭૬૫માં વિલાયતથી આવ્યો. તે વખતે મીરકાસમ
વગેરેને હરાવી તાબે કર્યા હતા. છુટો મિરજાદર મગણ પામવાથી
તેની જગા તેના પુત્ર નજમઅૌદલાને આપી હતી. આ વખતે
કલાઇવે અગત્યના કેટલાક સુધારા કર્યા. (૧) લશ્કરી નોકરોને
બેવકૂલ બાથું મળતું હતું તે બંધ કર્યું. (૨) લડાઈના ખર્ચ બદલ

અયોધ્યાના નવાખ પાસેથી ૫૦ લાખ રૂપીઆ લઈ તેનો મુલક પાછો આપ્યો. (૩) કોરા અને અલ્હાબાદ પ્રાંત દિલ્હીના બાદશાહને પાછા આપ્યા. (૪) સરકારી નોકરોના પગાર વધારી લાંચ લેતા અટકાવ્યા. (૫) ૬૦ લાખ રૂપીઆ દિલ્હીના બાદશાહ શાહઆલમને તથા તેટલીજ રકમ ખંગાળાના નવાખ નજીમ ઔદલ્લાને આપવાની કરી ખંગાળા, બહાર અને ઝોઝીઆ પ્રાંતની વસુલાતનો હક કંપનીને અપાવ્યો.

૫૦ કલાઇવની દિરાજસત્તા પદ્ધતિ વિશે શું જાણો છો ?

ઉ૦ નવાખે વસુલાતનો હક કંપનીને આપી ફોજદારી હક પોતે રાખ્યો આથી કારભાર ચલાવવામાં ઘણી અડચણ પડવા લાગી તેથી નવાખને ૬૦ લાખનું પેન્સન બાંધી આપી ફોજદારી સત્તા પણ કંપનીએ લીધી. એ પ્રમાણે કલાઇવે ખંગાળામાં એ અધિકાર (કંપની તેમજ નવાખનો) ઠરાવેલા હોવાથી તે દિરાજસત્તા પદ્ધતિ નામથી જાણખાઈ.

૫૦ કલાઇવે છેલ્લી વખતના સ્વદેશ જતા અગાઉ કયા કયા સુધારા કર્યા ?

ઉ૦ (૧) કંપનીના નોકરો લાંચ લેતા હતા, તથા દૈનિક ઉપર જીલમ કરતા હતા તે અટકાવી નોકરોના પગાર વધાર્યા. (૨) મુલ્કી અને લશ્કરી ખાતામાં સુધારો કર્યો. (૩) લશ્કરી સિપાઇઓને બેવડું લાઠું મળતું હતું તે બંધ કર્યું. આ સિવાય બીજા પણ કેટલાક સુધારા કરી આ અંગ્રેજી રાજ્ય સ્થાપક વીરનર ઇ. સ. ૧૭૬૭ માં સ્વદેશ ગયો, ત્યાં તેને ઘણું માન મળ્યું, તથા માન કામુલ રત્ન જડીત હાથાની તરવાર બક્ષીસ આપી, પણ તેના

કેટલાક દુશ્મનોએ ખોટા આરોપ મુકી તેની ઉપર કામ ચલાવ્યું તેમાં તે નિર્દોષ ઠર્યાં, પણ છેવટે તે આપઘાત કરી ઇ. સ. ૧૭૭૪ માં મરણ પામ્યા.

મૈસુરમાં અંગ્રેજ સત્તા.

પ્ર૦ અંગ્રેજોનો મૈસુરમાં પગ પેસારો થતા પહેલાં ત્યાંની રાજ્ય સ્થિતિનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ મૈસુરમાં કૃષ્ણરાવ નામે હિંદુ રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેને નંદરાજ નામે પ્રધાન હતો. રાજામાં રાજ ચલાવવાની સત્તા નહિ હોવાથી રાજાને કેટલુંક વર્ષાસન આપવું કરી નંદરાજે રાજ્ય પોતાને કળજે લીધું. નંદરાજની ફોજમાં ફતેમહમદ નામનો નોકર હતો. તેને હૈદર અને શાઆશઅલી નામના બે પુત્ર હતા. ફતેમહમદના મરણ પછી શાઆશઅલી નોકરીમાં દાખલ થયો, અને પછીથી તેણે કેટલેક વખતે હૈદરને પણ નોકરીમાં દાખલ કરાવ્યો; તે બહાદુર, ચંચળ, પણ લુંટારો અને લુચ્ચો હતો. તે પોતાની હોશીઆરીથી ઉચી પાયરીએ ચઢ્યો, અને છેવટે નંદરાજને માઠીએથી ઉઠાડી મુકી મૈસુરનો રાજા થયો ઇ. સ. ૧૭૬૧.

પ્ર૦ હૈદરના સમયની જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ (૧) ખેદનુર અને કાલીકટ વગેરે લુટી ઘણું ધન એકઠું કર્યું.
(૨) એના ઉપર માધવરાવ પેશ્વાએ ૧૭૬૫-૬૭-૭૨ માં સ્વારીઓ કરી હંડ તરીકે પુષ્કળ નાણું મેળવ્યું.

(૩) અંગ્રેજી મુલકમાં હુટકાટ ચલાવી માટે અંગ્રેજો સાથે તેને ૧૭૬૭ થી ૧૭૬૯ સુધી લડાઈ થઈ જે મહેસુરી પહેલા વિગ્રહના નામથી ઓળખાય છે. તેમાં ચંગામ, ત્રિનોમાલી, અને અંબુર આગળ દાર થઈ, અને મદ્રાસ મુકામે સલાહ કરી.

(૪) અંગ્રેજોએ માહીમ આગળ તેનો ફેટલોક મુલક દબાવ્યો, તેમજ હૈદર ઉપર મરાઠા ચઢી આવ્યા ત્યારે ઠરાવ મુજબ અંગ્રેજોએ તેને મદદ ન કરી તેથી લડાઈ થઈ. તે મહેસુરી ખીજા વિગ્રહના નામથી ઓળખાય છે. તેમાં પણ તેની દાર થઈ અને ચાલતા વિગ્રહે ઇ. સ. ૧૭૮૨ માં તેનું મરણ થયું. તેની પછી તેનો પુત્ર ટીપુ ગાદી ઉપર આવ્યો.

૩૦ ટીપુના વખતના જાણવા લાપક ખતાવ કહ્યો.

૩૦ (૧) હૈદરનો અંબુરો મુકલો મહેસુરી ખીજા વિગ્રહ જારી રાખ્યો, પણ તેમાં નહિ ફાવવાથી ઇ. સ. ૧૭૮૪ માં મેંગલોર મુકામે સલાહ કરી.

(૨) ૧૭૮૪ માં કુર્ગ અને કાનડા પર સ્તારી કરી ત્યાંના લાખ માણસને જાર જીલમથી મુસલમાન કર્યા.

(૩) ૧૭૮૮ માં મલખારના નાથર લોકોને પરાણે મુસલમાન કર્યા.

(૪) જે કોઈપણ માણસ અંગ્રેજનું માથું કાપી લાવે તેને દરેક માથા દીઠ પાંચ રૂપિયા ધન્યામ આપતો.

(૫) ટીપુએ અંગ્રેજના મિત્ર ત્રાવણકોરના રાજા પર વખર કારણે ચઢાઈ કરી તેથી મહેસુરી ત્રીજો વિગ્રહ શરૂ થયો.

તે ઇ. સ. ૧૭૯૦ થી ૧૭૯૨ સુધી ચાલ્યો, તેમાં શીમોગા અરિકરા ને શ્રીરંગપટ્ટણુ આગળ દીપુ હાર્યો ને શ્રીરંગ-પટ્ટણુ આગળ ઇ. સ. ૧૭૯૨ માં સલાહ કરી.

- (૬) દીપુએ અંગ્રેજોને હિંદમાંથી કાઢવા માટે નેપોલીઅન યોનાપાર્ટ તથા કાણુલના બાદશાહ ઝમાનશાહની મદદ માગી તેથી લડાઇ થઇ. તે મૈસુરી ચોથા વિગ્રહના નામથી ઓળખાય છે. ઇ. સ. ૧૭૯૯ માં દીપુ રણમાં પડવાથી લડાઇનો અંત આવ્યો.

ગવર્નરો.

- (૧) કલાઇવ.....૧૭૫૮.....૧૭૬૭.....૯
(૨) હેરીવેરેલ્સ્ટ.....૧૭૬૭.....૧૭૬૯.....૨
(૩) જોન કાર્ટિયર...૧૭૬૯.....૧૭૭૨.....૩
(૪) વૉર્ન હેસ્ટિંગ્સ...૧૭૭૨.....૧૭૭૪.....૨

૫૦ હેરીવેરેલ્સ્ટના વખતમાં જાણુવા લાયક બનાવ કહો.

ઉ૦ તેના વખતમાં હૈદર સાથે મૈસુરી પહેલો વિગ્રહ થયો તે ઇ. સ. ૧૭૬૭ થી ૬૯ સુધી ચાલ્યો, તેમાં કર્નલસ્મીથે ચંગામ, ત્રિનોમાલી અને અંબુર આગળ હૈદરને હરાવ્યો તેથી હૈદરે ૧૭૬૯ માં મદ્રાસ મુકામે સલાહ કરી.

૫૦ જોન કાર્ટિયરના વખતની જાણુવાલાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ અંગ્રેજ નોકરો રૈયત પર જુલમ કરતા. બંગાળમાં ભયંકર દુકાળ પડ્યો તેથી ત્યાંની વસ્તીનો ૬ ભાગ મરણ પામ્યો.

૫૦ વૉર્ન હેસ્ટિંગ્સના વખતમાં કયા બનાવ બન્યા ?

ઉં એ કૌંસીલનો વડો મેમ્બર હતો. તે કલાધનના જેવો હોંશીઆર હતો, પણ લડાઇના કામમાં તેની બરાબરી કરી શકે તેમ નહોતું. તે બંગાળના કારાગ્રહમાં પકડાયો હતો. કલાધવે અંગ્રેજી રાજ્યનો પાયો નાખ્યો, તેના ઉપર હેસ્ટિંગ્સે ઈમારત ચણી રાજ્યને આપાદ કર્યું. ન્યાય ને વસુદાતપ્રાતાને જુદાં પાડી કલેક્ટરો અને જજને નીમ્યા. તથા પોલીસ ખાતામાં મુધારો કર્યો. સને ૧૭૭૩માં લિંદના રાજ્ય વહીવટ માટે રેગ્યુલેટીંગ એક્ટ થયો તેથી ઇ. સ. ૧૭૭૪ થી તેને ગવર્નર જનરલની સત્તા મળી.

ગવર્નર જનરલ.

હેસ્ટિંગ હાકેમ આવીઓ, તોતેર ફેરે વર્ષ;	
જનરલ પદ પામ્યા પછી, ઉપન્યો ઉરમાં લર્ષ.	૧
કાર્નવાલ તે પછી હવો, જનરલશોર સરદાર;	
વેલેસ્લી પછી આવીઓ, કાર્નવાલ બીજવાર.	૨
કામ ચલાવ્યું કોર્ટનું, બાર્લોએ બે વર્ષ;	
મીન્ટો મોયરાની પછી, જનરલ આમરહરટ.	૩
વિલિયમ બેન્ડીક આકલાડ, એલનબરો હાર્ડિંગ;	
ડેલહૌસીની પછી હવો, શરો સર કેનીંગ.	૪
એલ્જન લારેન્સને, મેયો જનરલ સાર;	
નોર્થબ્રુક લીટન પછી, રીપન છેલ્લી વાર.	૫
રીપન દીઠો રાજવી, સ્થાનીકનો દેનાર;	
ક્રીન હાકેમની પછી, લેન્સડાલિન સરદાર.	૬
એલ્જન કર્ઝન પછી, મિન્ટો હાર્ડિંગ રાય;	
એમ્સફર્ડ સાહેબરો, ચાલે પૂર્ણ પ્રતાપ.	૭

વોર્ન હેસ્ટિંગ ૧૭૭૪-૧૭૮૫-૧૧.

પ્ર૦ આ ગવર્નર જનરલના વખતના મુખ્ય ખનાવ કહો.

ઉ૦ (૧) રેઝ્યુલેટિંગ એક્ટ. (૨) નાણાં મેળવવાનાં અયોગ્ય કામ.
(૩) મરેડી પહેલો વિગ્રહ. (૪) મહેસુરી ખીજો વિગ્રહ.
(૫) પીટ અને ફાકસનું ખીલ. (૬) ફર્યાદ.

પ્ર૦ રેઝ્યુલેટિંગ એક્ટ વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ હિંદની રાજ્યવ્યવસ્થા ગાટે વિલાયતની પાર્લામેન્ટમાં એક કાયદો મંજૂર થયો તે રેઝ્યુલેટિંગ એક્ટના નામથી પ્રસિદ્ધ છે તેમાં નીચે પ્રમાણેના ઠરાવ મંજૂર કર્યા.

(૧) કંપનીએ દર વરસે ચાળીસ લાખ રૂપિયા ભરવા.

(૨) કલકત્તાના ગવર્નરને ગવર્નર જનરલનો ઇલકાબ આપવો, અને તેણે મુખ્યાર્થ તથા મદ્રાસના ગવર્નર પર અમલ ચલાવવો.

(૩) ગવર્નર જનરલને રાજ્યકારભારમાં સલાહ આપવાને ચાર સભાસદોની કૌંસીલ નીમવી.

(૪) કલકત્તામાં સદર અદાલત સ્થાપી એક મુખ્ય જજ નીમી ત્રણ મદદગાર જજને નીમવા.

(૫) જજનેની નીમનોક ઇંગ્લાંડનો રાજ કરે.

(૬) સરકારી અમલદારે કાઠપણ માણસ પાસેથી લાંચ અગર બક્ષીસ લેવી નહિ.

(૭) સરકારી નોકરોએ કાઠપણ જાતનો ખીજો ધંધો કરવો નહિ.

પ્ર૦ નાણાં મેળવવા કયાં કયાં અયોગ્ય કામ કર્યા ?

ઉં કંપનીના ડિરેક્ટરોની નાણાંની ઉપરાઉપરી આગણીથી તેમજ તેના મદદગાર કૌંસીલરોમાંથી ફક્ત મીં. આર્વેલ સિવાયના બાકીના ત્રણ (મીં. ક્રાન્સિસ, જનં. કલેવરીંગ, કર્નલ મોન્સન) સામા થવાથી તેને અયોગ્ય કામ કરવા પડ્યા તેથી તેના અમલ નિંદાયો. અયોગ્ય કામો નીચે પ્રમાણે:—

- (૧) બંગાળના નવાબને ૬૦ લાખ રૂપીઆનું વર્ષાસન મળતું તેમાં ૪૪ લાખ રૂપીઆ આપવા કરી ૧૬ લાખ બચાવ્યા.
- (૨) દિલ્હીના બાદશાહ શાહઆલમ પાસેથી ફારા અને અલ્હાબાદ પ્રાંત લઈ ૫૦ લાખ રૂપીઆ માટે અયોધ્યાના નવાબને વેચી દીધા.
- (૩) બંગાળા, બહાર અને ઓઢીઆની સનંદ બદલ દર વર્ષે ૨૬ લાખ રૂપીઆ બાદશાહને આપવા પડતા તે બંધ કર્યા.
- (૪) અયોધ્યાના નવાબ પાસેથી ૫૦ લાખ રૂપીઆ લઈ નવાબનો પક્ષ લઈ રોહીલાઆનો નાશ કર્યો.
- (૫) કાશીનો રાજા ચૈયતસિંહ કંપનીને ૨૨૧૧ લાખ રૂપીઆ ખંડણી ભરતો. હેસ્ટિંગ્સે વધારે માગી તે ન આપવાથી તેને ઊઠાડી મુકી વધારે ખંડણી લેવાની શરતે તેના ભત્રિજાને ગાદી આપી.
- (૬) ચૈયતસિંહને મદદ કરવાનું તહોમત મૂકી અયોધ્યાની બેગમ પાસેથી ગંરજુલમથી એક કરોડ રૂપીઆ લીધા.

પ્ર૦ મરેડી પહેલા વિગ્રહ વિષે શું જાણો છો ?

ઉં પુનાની ગાદી માટે રાધોબાએ નારાયણરાવનું ખુન કરાવ્યું, પણ નાનાફડનવીસ વર્ષે સરદારોએ નારાયણરાવના દીકરાને સવાઈ

માધવરાવ નામ ધારણ કરાવી કારભાર ચલાવવા માંડ્યો 'તેથી રાધોબાએ ગાદી મેળવવા સાષ્ટી બેટ આપવાની શરતે ઇ. સ. ૧૭૭૫માં સુરત મુકામે મુબાઇ સરકાર સાથે સલાહ કરી, પણ કલકત્તા સરકારને તે વાત પમંદ નહિ પડવાથી માધવરાવને મદદ કરવા લખ્યું, અને ઇ. સ. ૧૭૭૬માં પુરંધર મુકામે સલાહ કરી, પણ માધવરાવ ક્રૂર ફોજ રાખી લશ્કર તૈયાર કરે છે એવી કલકત્તા સરકારને ખબર મળતાં મુબાઇ સરકારની સલાહ કબુલ રાખી. મરેઠાઓએ મુબાઇના લશ્કરને ઠરાવી ૧૭૭૬માં વારગામ મુકામે ફાવતી શરતો કરાવી. પણ કલકત્તાના સૈન્યના ઉપરી ગોદ્ડે આવી મરેઠી સૈન્યને હરાવ્યું. આથી ઇ. સ. ૧૭૮૨માં સાલબાઇ મુકામે સલાહ કરી લડાઇનો અંત આણ્યો. આ વિગત ઇ. સ. ૧૭૭૫-૮૨ સુધી આપ્યો.

૫૦ મૈસુરી ખીજ વિગતની હુંક હકીકત કહો.

ઉ૦ હૈદર ઉપર માધવરાવ પંચા ચઢી આવ્યો ત્યારે શરત મુજબ મદદ કરી નહિ તથા માહીમ નજદીકનો ષેટલોક મુલક અંગ્રેજોએ દબાવ્યો તેથી હૈદરે લડાઈ મેડી. શરૂઆતમાં ૧૭૮૦ માં પેરામ્બોક આગળ કર્નલ બેલીને તથા ચીલાંખમ આગળ સર આયરફતને ઇ. સ. ૧૭૮૧માં હૈદરે હરાવ્યા પણ પાછળથી સરકુટે ૧૭૮૧ પોર્ટોનોવો, પોલીલોર, શોલીગર અને ચીલાંખમ આગળ હૈદરને હરાવ્યો તેવામાં ૧૭૮૨માં ચિતુરમાં હૈદરનું મરણ થયું. તેના પછી તેના પુત્ર ટીપુએ લડાઇ ચાલુ રાખી, પણ તેમાં નહિ ફાવવાથી ઇ. સ. ૧૭૮૪માં મેંગલોર મુકામે સલાહ કરી લડાઇનો અંત આણ્યો.

૫૦ હેસ્ટિંગ્સ પર ચાલેલી ફરીયાદની હકીકત કહો.

૭૦ કૌંસીલના મેમ્બરોની શીખવણીથી નંદકુમાર નામના આદ્યજ્ઞે હેરિટંજસ ઉપર લાંચ લેવાનું તહોમત મુકયું, પણ તેણે ઠાઠ કામમાં ખોટો દસ્તાવેજ બનાવેલો માલમ પડવાથી તેને ફાંસી દીધી અને હેરિટંજસના તહોમતનો મુકદ્દમો ઉડી ગયો. ઇ. સ. ૧૭૮૫ માં હેરિટંજસ વિલાયત ગયો ત્યારે અયોધ્યાની બેગમ અને કાશીના રાજા પાસેથી જોરજુલમથી નાણાં કઢાવ્યા બાબત કેસ ચાલ્યો, તેમાં તે દશ લાખ રૂપીઆ ખર્ચ કરી નિર્દોષ ઠરી છુટી ગયો. ખર્ચને લીધે તે છેક ગરીબ હાલતમાં આવી ગયો, પણ કંપનીના ડિરેક્ટરોએ પાછળથી તેને નાણાંની સારી મદદ કરી.

૫૦ ફ્રાંકસના બીલ વિષે શું જાણીએ ?

૭૦ હિંદની રાજ્યવ્યવસ્થા માટે ફ્રાંકસ નામના પ્રધાને બીલ ઘડ્યું તેમાં નીચે પ્રમાણે કલમો હતી.

(૧) કંપની પાસેથી રાજ્યસત્તા લઈ ઈંગ્લાંડને સોંપવી.

(૨) હિંદનો કારભાર ચલાવવા ૧૬ સભાસદોની કૌંસીલ નીમવી તેમાંના ૭ માણસ વેપાર કરે અને ૯ માણસ રાજ્ય-કારભાર કરે, પણ આ બીલ મંજૂર થયું નહિ.

૫૦ પીટના બીલ વિષે જાણવા લાયક હકીકત કહો.

૭૦ ફ્રાંકસના બીલમાં કેટલોક વધારો ઘટાડો કરી પીટ નામના પ્રધાને બીલ મુકયું તે પસાર થયું તેમાં નીચે પ્રમાણે કલમો હતી.

(૧) કલકત્તાની કૌંસીલમાંથી એક મેમ્બર કમી કરી મુંબાઈ અને મદ્રાસના ગવર્નરને પણ એક એક કૌંસીલ આપવી.

(૨) હિંદના કારભાર પર દેખરેખ રાખવા માટે “ બોર્ડ ઓફ કંટ્રોલ ” નામની મંડળી સ્થાપવી. તેઓ ડિરેક્ટરના કામ પર દેખરેખ રાખે. આ બીલ પાસ થયું.

લૉર્ડ કાર્નવાલિસ. ૧૭૮૬-૧૭૯૩-૭.

હેસ્ટિંગ્સ સાહેબ ૧૭૮૫ માં વિલાયત ગયા તે વખતે નવો ગવર્નર જનરલ આવતા સુધી “ મેકડર્સન સાહેબે” ૨૦ માસ સુધી ગવર્નર જનરલતું કામ કર્યું, પણ તેમના વખતમાં કંઈ જાણવા લાયક બનાવ બન્યો નથી. ત્યાર પછી લૉર્ડ કાર્નવાલિસે તે જગ્યાનો ચાર્જ સંભાળી લીધો.

પ્ર૦ આ ગવર્નર જનરલના વખતના મુખ્ય બનાવ કહો.

ઉ૦ (૧) જમાખંધીમાં સુધારો. (૨) મદૈસુરી ત્રીજો વિગ્રહ. (૩) સુધારો.

પ્ર૦ જમાખંધી (વસુલાત) માં શાં શાં ફેરફાર કર્યા ?

ઉ૦ તેણે જમાખંધીના ત્રણ પ્રકાર કરાવ્યા.

(૧) જમીનદારી-મોટા જમીનદારોએ પોતાના તાબાની જમીનનો કુલ આંકડો સરકારમાં ભરવો. તે રીત બંગાળામાં ચાલે છે.

(૨) ગામવારી-લોકોએ પોતાના ગામનો કુલ આંકડો સરકારમાં ભરવો. તે રીત વાયવ્યપ્રાંત, પંજાબ અને મધ્યપ્રાંતમાં ચાલે છે.

(૩) રૈયતવારી-દરેક ખેડુતે પોતાના તાબાની જમીનની કુલ વિઘોટી સરકારમાં ભરવી. આ રીત મુંબાઇ અને મદ્રાસ પ્રદેશમાં ચાલે છે.

પ્ર૦ મદૈસુરી ત્રીજો વિગ્રહ વિષે શું જાણીએ ?

ઉ૦ આ લડાઈ ઇ. સ. ૧૭૯૦ થી ૧૭૯૨ સુધી ચાલી. ટીપુએ અંગ્રેજોના મિત્ર ત્રાવણકોરના રાજા ઉપર વગર કારણ ચઢાઈ કરી તથા અંગ્રેજોએ નિજામને પોતાના મિત્રોનાં નામ લખી

આખ્યાં તેમાં ટીપુનું નામ નહિ હોવાથી લડાઇ શરૂ થઇ. શી-
મોગા અને અરિકેરા આગળ ૧૭૯૧ માં તથા શ્રીરંગપટ્ટણ આ-
ગળ ૧૭૯૨ માં ટીપુ હાર્યો અને શ્રીરંગપટ્ટણ આગળ ૧૭૯૨
માં સલાહ કરી વિગ્રહનો અંત આણ્યો.

૫૦ કાર્નવાલિસના વખતમાં થયેલા સુધારા કહેા.

૬૦ (૧) ખંગાળાના જમીનદારોને જમીનદારીની રીત બાંધી આપી.
(૨) ઇન્સાફ માટે કલકત્તામાં હાઇકોર્ટ સ્થાપી. (૩) નોકરોના
પગાર વધારી લાંચ લેતા અટકાવ્યા. (૪) કલેક્ટર ને જડજેનાં
કામ જુદાં પાડ્યાં. (૫) ગંદકી સાફ કરનારના પગાર વધાર્યા.
(૬) દરેક વેપારીને ત્રણ હજાર ટન સુધી વેપાર કરવાની છુટ
આપી. તે ઇ. સ. ૧૭૯૩ માં સ્વદેશ ગયો.

સરજનશૌર ૧૭૯૩-૧૭૯૮-૫

૫૦ સરજનશૌરની જાણુવા લાયક હકીકત કહેા.

૬૦ આ મવર્નર જનરલને હિંદુસ્તાનનું જેટલું નાન હતું તેટલું
બીજા કોઇ અંગ્રેજને નહોતું. તેનો વિચાર દેશીરાજ્યોના કારભાર-
માં હાથ નહિ ધાલતાં સલાહશાન્તિથી રાજ્ય ચલાવવાનો હતો.

૫૦ તેના વખતની જાણુવા લાયક મુખ્ય હકીકત કહેા.

૬૦ (૧) નિળમ ઉપર નાના ફૂડનવીસ ચઢી આવ્યો ત્યારે કરાર
મુજબ અંગ્રેજોએ તેને મદદ કરી નહિ, તેથી નિળમે
સિકંદરાબાદની અંગ્રેજ હાવણી કાઢી મુકી, પોતાનું લશ્કર
કેળવવા ફ્રેંચ સરદારો રાખ્યા.

(૨) ૧૭૯૫ માં કર્ણાટકનો નવાબ મહમદઅલી મરણ પામ-
વાથી તેની ગાદી તેના પુત્ર ઓમહતને આપી.

(૩) અયોધ્યાનો નવાખ અસાફઝીદલા ૧૭૯૭માં મરણ પામ્યો. ગાદીને માટે તકરાર ઉઠતાં અંગ્રેજોએ ખરા હકદાર સાદતઅલીને ગાદી આપી. બીજા હકદાર વજીરઅલીને કેદ કર્યો. આ પ્રમાણે કારભાર કરી ઇ. સ. ૧૭૯૮ માં તે સ્વદેશ ગયો.

લૉર્ડ વેલેસ્લી (મોનિંગ્ટન) ૧૭૯૮-૧૮૦૫-૭.

પ્ર૦ લૉર્ડ વેલેસ્લીની રાજ્યનીતિ કયી હતી ?

ઉ૦ જોમ બને તેમ દેશી રાજ્યોની સત્તા ઓછી કરી બ્રિટિશ રાજ્ય વધારવાની મહેચ્છા હતી.

પ્ર૦ પોતાની રાજ્ય મેળવવાની ઇચ્છા કયી રીતે પાર પાડી ?

ઉ૦ આગલા ગવર્નર જનરલના સમયમાં અંગ્રેજોની મદદ નહિ મળવાથી નિગમ, મરેઠા, દીપુ વગેરે ફ્રેંચ નાયકો રાખી પોતાની મરજી મુજબ વર્તતા હતા. તેમને પોતાના પક્ષમાં લેવા વિચાર કર્યો, અને નિગમ સાથે સલાહ કરી સિંકરાખાદમાં અંગ્રેજી છાવણી રખાવી, પણ દીપુ તથા મરેઠા કબજામાં આવ્યા નહિ.

પ્ર૦ વેલેસ્લીના વખતના મુખ્ય ખનાવ કહો.

ઉ૦ (૧) મહેસુરી ચોથા વિગ્રહ. (૨) દીપુના રાજ્યની વહેંચણી. (૩) મરાઠી બીજો વિગ્રહ (૪) ખાલસા કરેલાં રાજ્ય (૫) ભરતપુરના ઘેરા.

પ્ર૦ મહેસુરી ચોથા વિગ્રહ વિશે શું જાણીએ ?

ઉ૦ દીપુએ નિગમના જરી સલાહ કરવાની ના પાડી. એટલુંજ નહિ પણ અંગ્રજોને હિંદમાંથી કાઢવા માટે ઠાણુલના રાજા શુભાનશાહ તથા ફ્રેંચ સરદાર નેપોલીયન બોનાપાર્ટ સાથે સંદે-

શા ચઢાવવા હાથો તેથી લડાઇ થઇ. માલવેલી, સદાશીર અને શ્રીરંગપટ્ટણુ આગળ લડાઇઓ થઇ તેમાં ટીપુ હાર્યો અને શ્રીરંગપટ્ટણુ આગળ લડતાં લડતાં ટીપુ રણુમાં પડ્યો તેથી વિગ્રહનો અંત આવ્યો. ઇ. સ. ૧૭૬૯.

૩૦ ટીપુના રાજ્યની વહેંચણી વિષે શું જાણોછો ?

ઉ૦ આ રાજ્યની ત્રણ ભાગે વહેંચણુ કરી (૧) મદ્રીસરની આબુ-બાબુનો મુલક કૃષ્ણરાયના કુંવરને આપ્યો (૨) પૂર્વ તરફનો ભાગ પોતે લઇ મદ્રાસ હલાકામાં જોડી દીધો. (૩) કેટલોક ભાગ પોતાના મદદગાર નિજમ તથા મરેઠાને વહેંચી આપ્યો. ટીપુના બે કુંવરોને વેલોરમાં કેદ કર્યા, પાણુ આગળ જતાં વેલોરના બંડમાં ભાગ લીધેલો જાણવાથી કલકત્તં મોકલાવી દીધા.

૩૦ મરાઠી બીજા વિગ્રહ વિષે જાણુવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ નાના ફડનવીસ ઇ. સ. ૧૮૦૦ મરણુ પામતાં મરાઠી રાજ્યમાં કુસંપ પેઠો, પેશ્વા બાહરાવ સિંધિઆના પક્ષમાં હોવાથી જુસ-વંતરાવ હોદકરે ઇ. સ. ૧૮૦૧ માં પુના ઉપર સ્વારી કરી પેશ્વાને હરાવ્યો તેથી બાહરાવે ઇ. સ. ૧૮૦૨ માં વસાઇ મુકામે અંગ્રેજો સાથે સલાહ કરી. આથી સિંધિઆ તથા ભોંસલેએ નારાજ થઇ લડાઇ જોડી.

૩૦ આ લડાઇનું શું પરિણામ આવ્યું ?

ઉ૦ અસાધ આગળ આર્થર વેલેસ્લીએ અને દિલ્હી તથા લાસ્વારી આગળ લોર્ડ લેકે સિંધિઆને હરાવ્યો, તેમજ આરગમ આગળ આર્થર વેલેસ્લીએ સિંધિઆ તથા ભોંસલેને હરાવ્યા. આથી સિંધિઆએ સિરજાઅંજ ગામ આગળ ને ભોંસલેએ દેવગામ આગળ સલાહ કરી ઇ. સ. ૧૮૦૩.

પ્ર૦ હોદ્દર સાથેની લડાઇનું શું પરિણામ આવ્યું ?

ઉ૦ જાટ રાજાને ઉશ્કેરી રજપુતાનામાં હુંદકાટ ચલાવતો તેથી મોન્સન, ફ્રેન્ચ અને લૉર્ડ લેક દીગ અને ફરકાબાદ આગળ હરાવ્યો, પણ તાબે થયો નહિ તેથી તેને ફાવતી શરતો કચ્છ કરી તેને શાન્ત પાડ્યો. ઇ. સ. ૧૮૦૪.

પ્ર૦ ભરતપુરના ધેરા વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ ભરતપુરના રાજાએ હોદ્દરને મદદ કરી, માટે લૉર્ડ લેક તે ગઢને ઘેર્યો, પણ તે જીતાયો નહિ. ઇ. સ. ૧૮૦૫.

પ્ર૦ વેલેસ્લીએ કયાં કયાં રાજ્ય ખાલસા કર્યાં ?

ઉ૦ (૧) ઇ. સ. ૧૭૯૯માં તંજાવરના રાજાને પેન્સન બાંધી આપી તેનું રાજ્ય ખાલસા કર્યું. (૨) ઇ. સ. ૧૮૦૦માં સુરતના નવાબને પેન્સન બાંધી આપી રાજ્ય ખાલસા કર્યું. (૩) ૧૮૦૧માં કચ્છના નવાબને પેન્સન બાંધી આપી તેનો મુલક તાબે કર્યો. (૪) ૧૮૦૧માં ફરકાબાદના નવાબને પેન્સન બાંધી આપી તેનું રાજ્ય ખાલસા કર્યું. (૫) અયોધ્યાના નવાબ સાથે લખનોરના કરાર લખાવી લઈ વાયવ્ય પ્રાંત મેળવ્યા (૬) ૧૮૦૧માં નિજમ પાસેથી લશ્કરી ખર્ચ બદલ બાલાધાટ પ્રાંત મેળવ્યો. આવી રીતે પોતાની ધારણા પાર પાડી ૧૮૦૫માં સ્વદેશ ગયો.

લૉર્ડ કાર્નવાલિસ-ખીજવાર ૧૮૦૫-૧૮૦૫-૦

પ્ર૦ કાર્નવાલિસને શામાટે ફરી મોકલવામાં આવ્યો ?

ઉ૦ વેલેસ્લીની લડાયક રાજ્યનીતિના સખમે સલાહશાન્તિની જરૂર હોવાથી તથા નાણાની તંગી પડવાથી કાર્નવાલિસને મોકલવામાં આવ્યો, પણ તે વૃદ્ધ હોવાથી અને તખીયત નાદુરસ્ત હોવાના કારણથી લૉર્ડ લેકને મળવા જતાં ગાજીપુર આગળ મરણ પામ્યો. ઇ. સ. ૧૮૦૫.

સરન્યોર્ આલો ૧૮૦૫—૧૮૦૭—૨.

પ્ર૦ આ ગવર્નર જનરલના વખતની જાણવા લાયક હકીકત કહેા.
 ઉ૦ તે કૌંસીલનો વડો મેમ્બર હતો. તેની રાજ્યનીતિ પણ સરજન-
 શોરની માફક ઢીલી હોવાથી સિંધિયા તથા હોલકર પોતાની મરજી
 મુજબ વર્તવા લાગ્યા. તેઓ મદદ મેળવવા માટે શીખ રાજ પાસે
 ગયા, પણ મદદ નહિ મળવાથી તેમણે ઇ. સ. ૧૮૦૫માં સલાહ કરી.
 વેલોરના દેશી લશ્કરને હુકમ કરવામાં આવ્યો કે અ. બધાઓએ
 એકજ જાતનો પહેરવેશ પહેરવો. જે સરખી જાતનાં ઘઠી મુછ
 રાખવાં. જે તમામે શૂન્ય કપાળ રાખવાં. આવી જાતના હુકમો
 થવાથી તેમણે જાણ્યું કે આપણને ખ્રિસ્તી બનાવી વિલાયત
 લઈ જશે તેથી તેમણે ખંડ કર્યું. તે જન૦ ગીલેસ્પીએ ઇ. સ.
 ૧૮૦૬માં સમાવ્યું. આ બંડમાં ટીપુનાં કુંવરોની શિખવણી હતી,
 એમ સમજી તેમને કલકત્તે મોકલી દેવામાં આવ્યા. આલોની
 રાજ્યનીતિ પસંદ નહિ પડવાથી ડિરેક્ટરોએ તેને મદ્રાસનો
 ગવર્નર નીમી તેની જગાએ લૉર્ડ મિન્ટોને મોકલ્યો.

લૉર્ડ મિન્ટો. ૧૮૦૭—૧૮૧૩—૬.

પ્ર૦ લૉર્ડ મિન્ટોના સમયનું ટુંક વર્ણન કરો.

ઉ૦ (૧) ગ્રાવજીકારના દિવાને તોફાન કરવાથી તે રાજ્ય જપ્ત કર્યું.
 (૨) ૧૮૦૬માં ફ્રેંચોના મોરીસ અને બુર્બોન બેટ જીતી લીધા.
 (૩) રૂશિયન ધારતીને લીધે અ પંજાબમાં મેટકાફ, જે અફઘા-
 નિસ્તાનમાં એલ્ફીન્સ્ટનને જે ધરાનમાં માલકમને મોકલી સલાહ
 કરી (૪) ઇ. સ. ૧૮૧૩માં કંપનીના પટ્ટામાં ફેરફાર કરી
 કંપનીને ફક્ત ચીનમાં વેપાર કરવાની સનંદ આપી અને હિંદમાં

બધા અંગ્રેજોને વેપાર કરવાની છૂટ આપી. તે ઇ. સ. ૧૮૧૩માં સ્વદેશ ગયો.

લૉડ હેસ્ટિંગ્સ (મોયરો) ઇ. સ. ૧૮૧૪-૧૮૨૩-૯.

પ્ર૦ તેના વખતના જાણુવા લાયક મુખ્ય બનાવ કહો.

ઉ૦ (૧) નેપાળ સાથે વિગ્રહ (૨) પીંઢારી વિગ્રહ (૩) મરાઠી ત્રીજો વિગ્રહ. (૪) સુધારા.

પ્ર૦ નેપાળી વિગ્રહ વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ સરહદ ઉપરનો કેટલોક મુલક દયાવી અંગ્રેજ મુલકમાં લુટફાટ ચલાવી તેથી લડાઇ થઈ. અંગ્રેજ સરદાર ગોલેસ્પી, લુડ, માર્લી અને આકટરલોની હતા. શરૂઆતમાં ગોલેસ્પીને વિજય મળ્યો નહિ, પણ પાછળથી આકટર લોનીએ ઇ. સ. ૧૮૧૪માં નળગઢ જીતી લઇ અંગ્રેજોની ચઢતી કરી, અને મલુન, મકવાનપુર અને હરિહરપુરની લડાઇઓમાં ગુરખાઓને હરાવ્યા તેથી તેમણે ૧૮૧૬માં સેગાઉલી મુકામે સલાહ કરી વિગ્રહનો અંત આણ્યો. આ વિગ્રહ ઇ. સ. ૧૮૧૪થી ૧૮૧૬ સુધી ચાલ્યો.

પ્ર૦ પિંઢારી વિગ્રહ વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ મોગલાઇ સત્તા ઓછી થવાથી તેમાંથી નિર્ઘમી થએલા લોકોની આ લુટાડ ટાળીઓ બંધાએલી હતી, તેમને સિંધિયા, હોલ્કર વગેરે તરફથી છાનો મદદ મળતી હતી. તેઓ લુટફાટ કરી પ્રજાને ધણું દુઃખ દેતા હતા. તેમના આગેવાનો (૧) અમીરખાન (૨) કરીમખાન (૩) ચીતુ અને (૪) વસીલ મહમદ હતા. હેસ્ટિંગ્સે તેમને વશ કર્યા સવા લાખ માણસનું લશ્કર એકઠું કરી તેમના રહેઠાણ મધ્ય હિંદુસ્તાનને ચારે તરફથી ઘેરી તેમના

ગામ બાળવા માંડ્યા. આથી છેવટે તેઓ શરણે થયા. તેથી અમીરખાનને ટાંકની જગીર આપી. કરીમખાન ગોરખપુર ગયો. ચિત્ર જંગલમાં નાશી ગયો, ત્યાં તેને વાઘે મારી નાખ્યો. અમે વસીલ મહમદ સિંધિયાને આશ્રયે ગયો. આ કામમાં સર-જનમાલકમે સારી મદદ કરી હતી ઇ. સ. ૧૮૧૭.

૫૦ મરાઠી ત્રીજા વિગ્રહ વિષે જાણવા લાયક હકીકત કહો.

૬૦ આ વખતે પેશ્વા, હોલ્કર અને ભોંસલાએ લડાઈ નેંડી. અ પેશ્વા વસાઈની સલાહ ક્યાં પછી અંગ્રેજોની સ્વતંત્ર થવા હોલ્કર સાથે મસલત ચલાવતો હતો, તેમજ ગાયકવાડ સરકારે હિસાબ કરવા સારૂ અંગ્રેજોની બાહિ ધરીથી ગંગાધર શાસ્ત્રીને પુને મોકલ્યા હતા. તેમનું બાહરાવના પ્રધાન વ્યંબકજી ડેંગલેએ પંઢરપુરમાં ખુન કરાવ્યું. આથી અંગ્રેજોએ વ્યંબકજીને કેદ કરી બાહરાવ સાથે ૧૮૧૭માં વસાઈ મુકામે સલાહ કરી, પણ બાહરાવે રેસીડન્ટ એલ્ફીરટન્ટના ખંગલા પર હલ્લો કર્યો. ખડકી, કોરેગામ અને આસ્ટેની લડાઈઓ થઈ તેમાં બાપુ ગોખલે નામનો વીર સરદાર મરાવાથી બાહરાવ અંગ્રેજ સરદાર માલકમ સાહેબને શરણે આવ્યો, તેથી તેને આઠ લાખનું વર્ષાસન બાંધી આપી કાનપુર પાસે બીથુર ગામમાં રહેવાની રજા આપી તેનું રાજ્ય ખાલસા કર્યું ૧૮૧૭. બાહરાવ ઇ. સ. ૧૮૫૩માં મરણ પામ્યો, અને પેશ્વાઈનો અંત આવ્યો.

૭ ભોંસલા—નાગપુરમાં પરસાજી કરીને ગાંડા જેવો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેને મારી તેનો પિતરાઈ આપાસાહેબ ગાદી પર આવ્યો તેણે અંગ્રેજો સાથે સલાહ કરી નાગપુરમાં અંગ્રેજી લશ્કર રાખ્યું, પણ પાછળથી ૧૮૧૭ માં અંગ્રેજ રેસીડન્ટ જેન્કીન્સન પર

હસો કર્યો. આથી તેને જળપુર અને નાગપુર આગળ હરાવ્યો. આપા સાહેબ નાશી ગયો, અને તેની જગ્યાએ ખીજ રધુજીને ગાદીએ બેસાડ્યો. તે અપુત્ર મરણ પામતાં ૧૮૫૩ માં તેનું રાજ્ય ખાલસા કરવામાં આવ્યું.

ક હોલ્કર-૧૮૧૧ માં જસવંતરાવ હોલ્કર ગાંધો થઈ મરણ પામતાં તેના બાળપુત્રને ગાદીએ બેસાડી તેની સ્ત્રી તુળસીબાઈ કારભાર ચલાવવા લાગી. તેનો પ્રિયાર અંગ્રેજો સાથે સલાહસંપ રાખવાનો હતો, પણ સરદારોને વાત પસંદ નહિ પડવાથી તેને મારી નાંખી લડાઈ બેઠી. અંગ્રેજ સરદાર હીરલોખે માહીદપુર આગળ ૧૮૧૭ માં હોલ્કરના લશ્કરને હરાવી મંદેમર મુકામે સલાહ કરવાની ફરજ પાડી.

પ્ર૦ આ ગવર્નર જનરલના વખતમાં કયા કયા સુધારા થયા ?

ઉ૦ (૧) કેળવણી વધી. (૨) વર્તમાનપત્ર નીકળ્યાં. (૩) અંગ્રેજી કેળવણીની શરૂઆત થઈ.

પ્ર૦ ખીજ પરચુરણ કયા બનાવ બન્યા ?

ઉ૦ (૧) કચ્છના રાવ બહારમલજી પદબ્રજ થયા. ફ્રેંચ અને હયનાં થાણાં પાછાં આપ્યાં (૩) ઇ. સ. ૧૮૧૬ માં સીંગાપોર બેટ મળ્યો. પછી તે ઇ. સ. ૧૮૨૩ માં સ્વદેશ ગયો ત્યાં સારી નોકરી કરવા બદલ તેને ૭ લાખ રૂપીઆની કિંમતનો વજારો ધનામ તરીકે મળ્યો.

લૅઈસ્ટ આમહુસ્ટી ઇ. સ. ૧૮૨૩-૧૮૨૮-૫.

પ્ર૦ આ ગવર્નર જનરલના વખતમાં કયા કયા મુખ્ય બનાવ બન્યા ?

ઉં (૧) પહેલો બ્રહ્મવિગ્રહ (૨) ભરતપુરની હત.

૫૦ બ્રહ્મ વિગ્રહની જાણવા લાયક દુકંદ હકીકત કહે.

ઉં આ રાજ્યની સ્થાપના ઇ. સ. ૧૭૫૦ માં આલોખ્યા નામના સરદારે કરી હતી. હાલના રાજના જૂઝમથી કેટલાક લોકો અંગ્રેજને આશ્રયે આવી રહ્યા હતા તે પાછા આપ્યા નહિ તથા તે રાજ્યે અંગ્રેજ સરદારમાં હુટકાટ કરવા માંડી તેથી વિગ્રહ શરૂ થયો. અંગ્રેજ સરદાર સર આર્ચીબાલ્ડ કેમ્પબેલ હતો અને ફ્રેંચ સરદાર મહા બાંદુલા તથા નરકાધિપતિ હતા. આ સરદારે ગવર્નર જનરલને પકડીને બાંધી લઈ જવા માટે સોનાની સાંકળો લાવ્યા હતા. ત્યાંના હતા પાણી રોગિષ્ઠ હોવાથી લગભગ વીસ હજાર માણસનો નાશ થયો. બ્રહ્મલોકો જાદુ વિદ્યાના બળથી હિંદી લશ્કરનો નાશ કરે છે. આવી જરસમજને લીધે ૪૭ મી દેશી પદ્દતનના સિપાઇઓ તેમની સામે લડવા માટે આનાકાની કરવા લાગ્યા, અને બંડ કર્યું, પણ તે સમાજ્યું, અને બળવાખોરોને શિક્ષા કરી. છેવટે ગ્રેમ, પેગામ અને રંગુન આગળ બ્રહ્મોને ઇ. સ. ૧૮૨૫ માં હરાવ્યા તથા તેમણે ૧૮૨૬ માં ચાન્દાબો મુકામે સલાહ કરી.

૫૦ ભરતપુરના ઘેરા વિષે શું જાણો છો ?

ઉં ભરતપુરનો રાજા ઇ. સ. ૧૮૨૫ માં અપુત્ર મરણ પામતાં તેનો બાઈ બળવંતસિંહ ગાદી પર આવ્યો, પણ તેને મરનારના સગા દુર્જનશાહે ઉઠાડી મુક્યો. આથી અંગ્રેજોએ બળવંતસિંહનો પક્ષ પકડી લોર્ડ કામરુમિયરને મોકલ્યો તેણે ૧૮૨૭ માં ભરતપુરનો અજીતગઢ હતી લઈ ૧૮૦૫ માં લોર્ડ લેકને મળી

નામોશી ટાળા. આમ્હરસ્ટ ઇ. સ. ૧૮૨૮ માં સ્વદેશ ગયો તેની જગ્યાએ બેન્ડિક સાહેબ આવ્યા.

લૉડ વિલિયમ બેન્ડિક ઇ. સ. ૧૮૨૮-૩૫-૭:

પ્ર૦ એમના સમયની જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ તેણે અંગ્રેજ સત્તા વધારવા પર નજર નહિ રાખતાં દેશીઓનું ભલું કરવા પ્રયત્ન કર્યો, તેથી તે બધા ગવર્નર જનરલમાં નહિ ઉત્તમ ગણાય છે. વેનોરના બંડ વખતે તે મદ્રાસમાં ગવર્નર હતા.

પ્ર૦ આ ગવર્નર જનરલે કયા કયા સુધારા કર્યા ?

(૧) બ્રહ્મી વિગ્રહમાં થયેલો ખર્ચ પુરો કરવા માટે વસુલાત-ખાતામાં સુધારો કરી સ્થાયી ખર્ચમાં ઘટાડો કર્યો તથા માળવી અફીણ ઉપર જકાત નાખી.

(૨) સતી થવાનો કૂર રિવાજ બંધ કરાવ્યો. ૧૮૨૬

(૩) હગ ફાર્સીઆનો નાશ કર્યો, અને પકડાએલાઓને જબલપુરમાં તંબુ વણવાને ઉદ્યોગે વળગાડ્યા. આ કામમાં કપ્તાન સ્લીમને સારી મદદ કરી.

(૪) કંપનીના પટ્ટામાં ફેરફાર કરી કંપનીને ફક્ત રાજ્ય વસૂલવાનું ઠરાવ્યું, અને બધા અંગ્રેજોને હિંદ તથા ચીનમાં વેપાર કરવાની છુટ આપી. ગવર્નર જનરલની કૌંસીલમાં વણુને બદલે ચાર મેમ્બર કર્યા.

(૫) રાજ્ય કે નવાબ અપરાધ કરે તો તેને પણ શિક્ષા કરવાનો કાયદો કર્યો.

- (૬) જલદીથી ન્યાય મળે તેવો ધારો દાખલ કર્યો.
- (૭) દેશી લોકોને જડજની નોકરી આપવાનો કાયદો કર્યો.
- (૮) કચેરીઓમાં ફારસીને બદલે અંગ્રેજી ભાષા દાખલ કરી.
- (૯) દેશીઓને અંગ્રેજી તથા સંસ્કૃત ડ્રેગવણી આપવાની શરૂ કરી.
- (૧૦) નરભેદ તથા દૂધપીતિ કરવાનો રિવાજ બંધ કરાવ્યો.
- (૧૧) કાયદાનું કમીશન નીમી લોર્ડ મેકોલે પાસે સુધારો કરાવ્યો.
- (૧૨) વાયવ્ય પ્રાંતના વસુલાતે ખાતામાં સુધારો કરી ગામવારી કરાવી.
- (૧૩) આગખોટો શરૂ થઈ, અને યુરોપ જવાનો ટૂંકો રસ્તો નીકળ્યો.

પ્ર૦ આ ગવર્નર જનરલે કયાં કયાં રાજ્ય ખાલસા કર્યા ?

- ઉ૦ (૧)** કાચારનો રાજા અપુત્ર મરણ પામતાં તે રાજ્ય ખાલસા કર્યું. ઇ. સ. ૧૮૩૨.
- (૨) કુર્ગના રાજા ગાંડો થઈ રૈયતને દુઃખ દેતો હતો, તેથી પ્રજાની મરજીથી તે રાજ્ય ખાલસા કર્યું. ૧૮૩૪. કુર્ગના રાજ્યમાં આ કારણથી પ્રજાને હથિઆરબંધીનો કાયદો લાગુ નથી.
- (૩) મહિસુરના રાજ્યમાં અંધેર ચાલતું હોવાથી તે રાજ્ય ઉપર જસી બેસાડી. એ પ્રમાણે કારભાર કરી બેન્ટિક સાહેબ ૧૮૩૫ માં વિલાયત ગયા.

સર ચાલ્સ મેક્કાફે ૧૮૩૫-૧૮૩૬-૧.

પ્ર૦ આ ગૃહના જનરલ વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ તે વિલિયમ બ્રિટિશના મતને મળતો હતો. તેણે લોકો પોતાના વિચાર સ્વતંત્ર રીતે જાહેર કરી શકે, માટે વર્તમાનપત્રોને સંપૂર્ણ છૂટ આપી, પણ આ વિચાર વિલાયતના કાન્ઝરવેટીવ પક્ષને પસંદ નહિ પડવાથી તેમને પાછા બોલાવી લૉર્ડ આકલૉન્ડને મોકલ્યા.

લૉર્ડ આકલૉન્ડ ઇ. સ. ૧૮૩૬-૪૨-૬.

પ્ર૦ લૉર્ડ આકલૉન્ડના સમયમાં જાણવા લાયક મુખ્ય બનાવ કયા બન્યા ?

ઉ૦ (૧) અયોધ્યામાં બંડ. (૨) સતારાના રાજાનો દ્રોહ (૩) અફઘાન પહેલો વિગ્રહ (૪) ચિનાઇ પહેલો વિગ્રહ.

પ્ર૦ અયોધ્યાના બંડ વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ અયોધ્યાનો નવાબ સાદતઅલી મરણ પામતાં અંગ્રેજો મરનારના કાકાને ગાદી આપી, પણ બેગમે દત્તપુત્રલઇ બંડ મચાવ્યું, આકલૉન્ડે તે શાન્ત કરી નવાબના કાકાને ગાદી આપી.

પ્ર૦ સતારાના રાજ્યદ્રોહ વિષે જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ સતારાના પ્રતાપસિંહે અંગ્રેજ સામે થવા કાવતરું રચ્યું, તેથી અંગ્રેજોએ તેને ઊઠાડી મુકી તેના ભાઇ બાળા સાહેબને ગાદી આપી ઇ. સ. ૧૮૩૬-૪૦.

પ્ર૦ અફઘાન વિગ્રહ વિષે જાણવા લાયક કુંક હકીકત કહો.

૬૦ કાશુલના રાજા શુભાનશાહના મરણ પછી તેના ભાઇ શાહસુજા ગાદી પર આવ્યો, પણ તે દમ વગરનો હોવાથી તેને ઊઠાડી મુકી દોસ્તમહમદ ગાદી ઉપર બેઠો. શાહસુજા ત્યાંથી નાશી આવી પંજાબના શીખ રાજા રણજીતસિંહના આશ્રય નીચે લુધીઆનામાં રહેતો હતો. આ સમયે રૂશિઅન ધાસ્તીને લીધે લોડ આકલાંડે અમીર સાથે સલાહ કરવા માટે કર્તાન બર્નને મોકલ્યો છ. સ. ૧૮૩૭. પણ અમીરે તે એલચીને પોતાના મુલકમાં પેસવા દીધો નહિ, ને રૂશિઅન એલચીને માન આપ્યું. આથી આકલાંડે ખરા હકદાર શાહસુજાને ગાદી અપાવવા ગોઠવણ કરી. રણજીતસિંહ સાથે સલાહ કરી તેને પણ આકલાંડે પોતાના પક્ષમાં લીધો, અને અંગ્રેજ ને શીખ પલટણો લઈ શાહસુજા કાશુલ ઉપર ચઢ્યો. દોસ્તમહમદ વગર લડે ઉત્તર તરફ નાહો, અને કાશુલ, કંદહાર, ગીજની જીતી લઈ ૧૮૩૯માં શાહસુજાને ગાદીએ બેસાડ્યો, અને રક્ષણ માટે કેટલુંક અંગ્રેજી લશ્કર રાખ્યું. દોસ્તમહમદે ઉત્તર તરફથી આવી લડાઈ ચલાવી, પણ જનરલ સેલે છ. સ. ૧૮૪૦માં પરવાન આગળ હરાવી ફેદ પકડ્યો, અને કલકત્તે મોકલાવી દીધો.

૫૦ ફરીથી તોફાન થવાનું કારણ કહો.

૬૦ (૧) શાહસુજાને પરદેશી રાજાએ ગાદી આપી તેથી તેના ઉપર પ્રભાવ હતો નહોતું. (૨) અંગ્રેજી લશ્કરની ચાલ ખરાબ હતી. (૩) દોસ્તમહમદના દીકરા અકબરખાનની ઉશ્કેરણી વગેરે કારણોથી અફઘાનોએ અકબરખાનની સરદારી નીચે મંડ કરી એક્ષિસ્ટન્ટ, મેકનોટન, અને શાહસુજાને મારી નાખ્યા. અને હિંદમાં પાછા આવવા નીકળેલા અંગ્રેજી લશ્કરનો વિશ્વાસઘાતથી નાશ

કર્ચો. આ માઠા સમાચાર કહેવાને ફક્ત ડોક્ટર પ્રાઇડાન બચ્યો, તેણે જલાલાબાદમાં જઈ રૉબર્ટસેલને આ હકીકત કહી. આ સ્થિતિ ચાલતી હતી તેવામાં આકલાંડના ઓદ્ધાની મુદત પુરી થવાથી તે સ્વદેશ ગયો, અને તેની જગાએ એલનબરો આવ્યા ઇ. સ. ૧૮૪૨.

પ્ર૦ ચિનાઈ વિગ્રહ વિષે શું જાણીએ ?

ઉ૦ ચીનમાં અશીશુની બદી વધતી જતી હોવાથી અંગ્રેજ વેપારીઓને તે વેપારની મના કરવા રાજ્યએ ફરમાવ્યું, પણ તે ગણુકાર્યું નહિ તેથી ચીનના રાજ્યએ અંગ્રેજ વેપારીઓની અશીશુની પેટીઓનો નાશ કર્યો. આ વાતની કલકત્તાના ગવર્નર જનરલને ખબર પડતાં લૉર્ડ ગોફની સરદારી નીચે લશ્કર મોકલ્યું, તેણે ચીનાઓને હરાવ્યા અને પાંચ બંદરોમાં વેપાર કરવાની છુટ મેળવી વિગ્રહનો અંત આણ્યો. ઇ. સ. ૧૮૪૨.

લૉર્ડ એલનબરો. ૧૮૪૨-૧૮૪૪-૨.

પ્ર૦ આ ગવર્નર જનરલના વખતમાં મુખ્ય બનાવો કયા બન્યા ?

ઉ૦ (૧) અફઘાન વિગ્રહનું વેર વાળ્યું. (૨) સિંધ વિગ્રહ. (૩) સિંધિયા વિગ્રહ.

પ્ર૦ અફઘાન વિગ્રહનો અંત કેવી રીતે આવ્યો ?

ઉ૦ જલાલાબાદમાં ટકી રહેલા જન૦ સેલને મદદ કરવા તેમજ કંદહારમાં ટકી રહેલા જન૦ નોટને મદદ કરવા જન૦ પોલોક તથા જન૦ ઇંગ્લાંડને મોકલ્યા, તેમણે અફઘાનોના સરદાર અકબરખાનને કંદહાર આગળ લારે હાર ખવરાવી ફદાઓને છોડવી

કાબુલના બખ્શરની હબ્બરો દુકાનો બાળી મુકી, વિજયની યાદ-
ગીરી દાખલ સોમનાથ મહાદેવના દહેરાનાં સુખડનાં કમાડ લઈ
બધું લશ્કર હિંદમાં પાછું આવ્યું. ૧૮૪૨. દોસ્તમહમદને છુટો
કરી તેના દેશમાં મોકલી દીધો.

પ્ર૦ સિંધ વિગ્રહ વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ (૧) અફઘાન વિગ્રહ વખતે સિંધના અમીરોએ તેમના મુલકમાં
થઈને જતાં અંગ્રેજી લશ્કરને અડચણ કરી.

(૨) અંગ્રેજી માલ પર જકાત નાખી (૩) સિંધમાં રેસીડન્ટ રાખ-
વાની ના પાડી. તેનું સમાધાન કરવા એલનબરોએ અમીરો
સાથે કેટલાક સંદેશા ચલાવ્યા, પણ તેનું ઇન્ટ પરિણામ નહિ
આવવાથી સરચાર્લસ નેપિયરને લશ્કર લઈને મોકલ્યો તેણે મીયાની
અને હૈદરાબાદ આગળ અમીરોના લશ્કરને હરાવી સિંધપ્રાંત
ખાલસા કર્યો ઇ. સ. ૧૮૪૩.

પ્ર૦ સિંધિયા વિગ્રહ વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ ઇ. સ. ૧૮૪૩ માં જંગલ સિંધિયા મરણ પામતાં તેની સ્ત્રી
તારાબાઈએ જીયાજીરાવને દત્તક લઈ કારભાર ચલાવવા માંડ્યો.
તેને અંગ્રેજોએ નીમેલા કારભારી સાથે બનતું નહિ હોવાથી
અંગ્રેજોએ કારભારીનો પક્ષ લઈ લડાઈ જોડી, સદરહુ ગોફ
મહારાજપુર અને પનીઆરની લડાઈમાં સિંધિયાના લશ્કરને
હરાવ્યું અને ૧૮૪૪ માં જ્વાલીઅર મુકામે સલાહ કરી વિગ્રહનો
અંત આણ્યો.

એલનબરોના કારભારથી નારાજ થઈ ડિરેક્ટરોએ તેને પાછો
બોલાવી લઈ તેની જગ્યાએ લોડ હાર્ડિંગ સાહેબને મોકલ્યા. ૧૮૪૪.

લોર્ડ હાર્ડિંગ સાહેબ ૧૮૪૪-૧૮૪૮-૪.

પ્ર૦ તેમના વખતમાં જાણવા લાયક કયા બનાવ બન્યા ?

ઉ૦ તેનો એક હાથ લિગ્ગિના રણસંગ્રામમાં કપાઈ ગયેલો હતો. તે લકૃવૈયો અને બહાદુર હતો. તેના વખતમાં (૧) શીખ પહેલો વિગ્રહ અને ફટલાક સુધારા થયા છે,

પ્ર૦ શીખ લોકો વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ આ ધર્મ ૧૪૯૬ માં ગુરુ નાનકે સ્થાપ્યો. તે ધર્મમાં હિંદુ તથા મુસલમાનો દાખલ થઈ શકતા. જ્યાં સુધી તેમના તરફ કોઈ અન્યધર્મીઓનો ઉપદ્રવ નહોતો ત્યાં સુધી તેઓ ધણી શાન્તીથી રહ્યા, પણ આગળ જતાં ધર્માધપણાથી ઔરંગઝેબ તથા તેના વારસોએ તેમના પર જીલમ ગુજારવાથી તેઓ લડાયક પ્રભ બની. પહેલ વહેલા ગુરુ ગોવિંદસિંહે તેમને લશ્કરી ફળવણી આપવા માંડી ધાર્મિક જીરસો ઉત્પન્ન કર્યો. આગળ જતાં કાશુલના બાદશાહ અમાનશાહે ઇ. સ. ૧૮૦૦ માં ગુરુ રણજીતસિંહને પંજાબનો સુબો નીમ્યો. આ વખતે તેની ઉંમર વીશ વર્ષની હતી. તેની સાથે ૧૮૦૯ માં લોર્ડ મિન્ટો સાહેબે મેટકાફને મોકલી તેમજ આકલાંડ સાહેબે અફઘાન વિગ્રહ વખતે સલાહ કરી હતી તે તેણે પોતાના જીવતા સુધી પાળી. અમાનશાહના મરણ કેડે અમીરોમાં માહોમાંહે કુસંપ થતાં પોતે સ્વતંત્ર થઈ પંજાબ તાબે કરી રાજ્યપદ ધારણ કર્યું. તે ધણો બળવાન હતો તેમજ તેનો પ્રભ, લશ્કર અને સરદારો પર સારો દાબ હતો. અંગ્રેજો પણ તેમના પરાક્રમથી ઓક થઈ ગયા હતા, અને તેને પંજાબના સિંહની ઉપમા આપી હતી. આ વીરનર ઇ.

સ. ૧૮૩૯ માં મરણ પામતાં ગાદી માટે મહિમાઢે કુસંપ થયો તેથી અંગ્રેજોને વચ્ચે પડવું પડ્યું.

૩૦ શીખ વિગ્રહ વિષે જે જાણતા હો તે કહો.

ઉ૦ રણજીતસિંહના મરણ પછી કરકસિંહ, નિલાલસિંહ અને શેર-સિંહ ગાદી ઉપર આવ્યા, પણ રાજ્યની ખટપટને લીધે થોડા-જ વખતમાં તેમનાં દગા ફટકારી મરણ થયાં. આથી છેવટે રણજીતસિંહની રાણી ચંદાકુંવરે જાળકુંવર દુલીપસિંહને ગાદી-એ બેસાડી કારભાર ચલાવવા માંડ્યો, અને કારભારમાં મદદ કરવા માટે (૧) લાલસિંહ (૨) જુહારસિંહ (૩) ગુલાબસિંહ અને (૪) છત્રસિંહની ખાલસા નામની સલાહ કરાવી. આ ખાલસા સલાહનું લશ્કરી જળ વધી પડવાથી બ્રિટિશ હદમાં લુટ-ફાટ ચલાવવા માંડી, આથી અંગ્રેજોને તેમનું જળ અટકાવવા લડાઈ જોડવી પડી. અંગ્રેજ સરદાર સ્મીથ અને ગોફ મુડકી, શ્રીરાજપુર આગળ ૧૮૪૫ માં તથા અલાવાલ અને સાંખાઉન આગળ ૧૮૪૬ માં શીખ સરદાર શામસિંહ, તેજસિંહ, લાલસિંહ અને છત્રસિંહને હરાવી ૧૮૪૬ માં લાહોર મુકામે સલાહ કરવાની ફરજ પાડી. તેમાં લડાઈના ખર્ચ બદલ એક કરોડ રૂપિયા લેવાના તથા લાહોરમાં અંગ્રેજ રેસીડન્ટ રાખવાની શરતો થઈ, અને વિગ્રહનો અંત આવ્યો.

૩૦ હાર્ડિંગ સાહેબે કયા કયા સુધારા કર્યા ?

ઉ૦ (૧) હોશીઆર લડનારાઓને ચાંદ આપવાનો ઠરાવ કર્યો. (૨) છોડીઓને દૂધપીતી કરવાનો ચાલ બંધ કર્યો. (૩) ઓઢીઆમાં થતો નરમેધ અટકાવ્યો. (૪) નાક, કાન, કાંડાં કાપવાનો કુર રિવાજ

ખંધ કર્યો. (૫) રાહદારી હાંસલ માફ કરાવી વેપારને ઉત્તેજન આપ્યું. (૭) રૂરકીમાં શિક્ષણના સ્થાપવામાં આવી. આ અને બીજા કેટલાક સુધારા કરી ઇ. સ. ૧૮૪૮ માં સ્વદેશ ગયા, ત્યાં તેમને ઉમરાવ પદવી આપવામાં આવી. તેમની જગ્યાએ ઇ. સ. ૧૮૪૮ માં ડેવિડ્સોની આવ્યા.

લોર્ડ ડેવિડ્સોની ઇ. સ. ૧૮૪૮-૫૬-૮.

પ્ર૦ તેમના વખતમાં જાણવા લાયક કયા બનાવ બન્યા ?

ઉ૦ (૧) બીજા શીખ વિગ્રહ, (૨) બીજો બ્રહ્મી વિગ્રહ (૩) ખાલસા કરેલાં દેશી રાજ્યો (૪) કંપનીના પટામાં ફેરફાર (૫) સુધારા.

પ્ર૦ શીખ સાથેના બીજા વિગ્રહ વિષે શું જાણ્યો છો ?

ઉ૦ મુલતાનના મુખ્યા લાલા મુળરાજે તોફાન મચાવી અંગ્રેજ સરદાર મી૦ અગન્યુ તથા મી૦ એડરસનને મારી નાંખાવ્યા તેથી લડાઈ થઈ. અંગ્રેજ સરદાર એડવર્ડ તથા લોર્ડ ગોફ હતા, અને શાખ સરદાર શેરસીંગ, છત્રસીંગ અને મૂળરાજ હતા. કીનેરી, સફુસેન અને રામનગર આગળ ઇ. સ. ૧૮૪૮ માં તથા આલીઅનવલા અને ગુજરાત આગળ ૧૮૪૯ માં લડાઈઓ થઈ. આલીઅનવલાની લડાઈમાં અંગ્રેજના ૩૮ અમલદાર અને ૬૦૦ સિપાઈઓ માર્યા ગયા. તેમજ ત્રણ પલટણના વાવટા તથા ૪ તોપો શીખ લોકોએ લઈ લીધી, પણ પાછળથી ઇ. સ. ૧૮૪૯ માં ગુજરાતની લડાઈમાં લોર્ડગોફે શીખ લશ્કરને સંપૂર્ણ હરાવ્યું, અને પંજાબ પ્રાંત ખાલસા કરી દુલિપસિંહને ૫ લાખ

૮૦ હજારનું વર્ષાસન બાંધી આપ્યું. તે ખ્રિસ્તી થઇ વિલાયત-માં રહેતા હતા.

પ્ર૦ પંજાબ પ્રાંતની વ્યવસ્થા કેવી રીતે કરી ?

ઉ૦ શીખ રાજાને સાલીઆણું બાંધી આપી તે પ્રાંતનો વહીવટ ચલાવવા સર જાન લોરેન્સ તથા સર રૉબર્ટ નેપીઅરને મુક્યા. તેમણે ત્યાંની રૈયતપરના ભારે કર હલકા કરી તથા કેટલાક સુધારા દાખલ કરી ઘણું માન મેળવ્યું. લોકો પાસેથી હથીઆર લઇ લીધાં, અને દેશનો સારો બંદોબસ્ત કર્યો. શીખ લોકો આ રાજ્યથી એટલા બધા સુખી થયા, કે આગળ જતાં દેશી લશ્કરના બળવા વખતે નિમકલલાલી બતાવી બળવો ખેસાડવામાં મદદગાર થયા.

પ્ર૦ બીજા બ્રહ્મી વિગ્રહ વિષે જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ રંગુનના સુબાએ અંગ્રેજ વેપારીઓને નુકસાન કર્યું તથા અંગ્રેજી અમલદારોનું અપમાન કરવા લાગ્યો, તેથી લૉર્ડ ડેલહૌસીએ જનમ ગોડવીન અને લેમ્બર્ટને ફાજ આપી મોકલ્યા તેમણે ૧૮૫૨ માં બ્રહ્મીરાજાને રંગુન અને પેગુ આગળ હરાવી પેગુ પ્રાંત ખાલસા કર્યો. રંગુન, અક્યાબ, આમહર્સ્ટ વગેરે બંદરો અંગ્રેજી આશ્રય નીચે આવ્યા પછી ઘણાં આખાદ થયાં છે.

પ્ર૦ આ અવર્નર જનરલે કયાં કયાં રાજ્ય ખાલસા કર્યો ?

ઉ૦ કોઇ દેશી રાજા અપુત્ર મરી જાય તેને દત્તપુત્ર લેવાનો હક બંધ કર્યો તથા જે રાજ્યમાં અંધેર ચાલતું હોય તેવાં રાજ્યો પણ ખાલસા કરી અંગ્રેજી સત્તા વધારી. તેણે ખાલસા કરેલાં રાજ્ય નીચે મુજબ.

મુલક.	સાલ.	કારણ
(૧) સતારા	૧૮૪૯	રાજા અપુત્ર મરવાથી.
(૨) પંજાબ	૧૮૪૯	લડાઈમાં હરાવી ખાલસા.
(૩) રંગુન	૧૮૫૨	બ્રહ્મી ખીજા વિગ્રહમાં,
(૪) ઝાંસી	૧૮૫૩	રાજા અપુત્ર મરવાથી.
(૫) નાગપુર	૧૮૫૩	રાજા અપુત્ર મરવાથી.
(૬) વરાડ	૧૮૫૩	નિકામ પાસેથી લશ્કરી ખર્ચ બદલ.
(૭) સંખલપુર	૧૮૫૩	રાજા અપુત્ર મરવાથી.
(૮) અયોધ્યા	૧૮૫૬	રાજ્યમાં અંધેર ચાલવાથી.
કર્ણાટક, પુના, તાંજોર ૧૮૫૩		રાજાઓ મરણ પામવાથી તેમના વારસોનાં પેન્શન બંધ કર્યાં.

પ્ર૦ કંપનીના પટામાં શા શા ફેરફાર થયા ?

ઉ૦ (૧) કંપનીમાં ૨૪ ડિરેક્ટરોને બદલે ૧૮ રાખ્યા. (૨) અંગાળા માં લેફ્ટેનેન્ટ ગવર્નર નીમ્યો (૩) સીવિલ સર્વિસની પરીક્ષા આપવાની હિંદીઓને છુટ મળી. (૪) કંપનીના પટાની મુદત મરજી મુજબ રાખી. (૫) સદર અદાલતો અને સુપ્રીમ કોર્ટો નેડી દીધી.

પ્ર૦ આ ગવર્નર જનરલે કયા કયા સુધારા કર્યા ?

ઉ૦ (૧) ટપાલ ખાતામાં સુધારો કર્યો. (૨) રેલ્વે અને તાર પહેલ વહેલાં દાખલ થયાં. (૩) ગુનો મનાવનારને મારવાની મના કરી. (૪) ઇજનેર, સ્ત્રીતળા અને ખેતીવાડીખાતાં કાઢ્યાં. (૫) કૃષ્ણવણી ખાતામાં સુધારો કર્યો. આ પ્રમાણે અમલ કરી ઇ. સ. ૧૮૫૬ માં સ્વદેશ ગયા, અને તેમની જગ્યાએ લોર્ડ કેનિંગ નીમાયા.

લોર્ડ કેનિંગ ૧૮૫૬—૧૮૬૨—૫.

પ્ર૦ તેમના વખતમાં જાણવા લાયક કયા કયા ખનાવ ખન્યા ?

ઉ૦ (૧) દેશી લશ્કરનો ખજાનો (૨) ધરાની વિગ્રહ (૩) ચિનાઈ ખીજો વિગ્રહ (૪) હિંદી રાજ્યનો ફરફાર.

પ્ર૦ ખજાનાનાં કારણ કહો.

ઉ૦ (૧) દેશી રાજાઓનો દત્તપુત્ર લેવાનો હક ખંધ થવાથી દરેક રાજાને પોતાના રાજ માટે ચિંતા થઈ. (૨) લશ્કરી સિપાઈઓને હુકમ કરવામાં આવ્યો કે સરકાર જ્યાં મોકલે ત્યાં નોકરી કરવા જવું. (૩) રેલવે, તાર વગેરે દાખલ થવાથી અજ્ઞાન લોકોમાં આપણને વટલાવી ખ્રિસ્તી ખનારી વિલાયત લઈ જવાની ઉશ્કેલી ગપ. (૪) રાષ્ટ્રક્ષમાં નાખવાની નવી કાતુંસો દાંત વડે ખોલવાની આવી તેને એક છંડ ગાયત્રી અને ખીજો છંડ સુવરની ચરખી ચાપડેલી છે એવી અફવા ફેલાવાથી લશ્કરી માણસોના મન ઊંચા થયાં. (૫) દાખમાં રાખી શકે તેવા બુદ્ધિમાન અમલદારોની ખોટ; આવાં કેટલાંક કારણોને લઈ ખજાનો થયો.

પ્ર૦ ખજાનામાં આગેવાનીલયો લાગ લેનારા કોણ કોણ હતા ?

ઉ૦ (૧) બરાખપુર, કાનપુર, મીરતનું દેશી લશ્કર. (૨) બાજરાવ પેશ્વાનો દત્તપુત્ર નાના સાહેબ. (૩) દિલ્હીનો બાદશાહ બહાદુરશાહ તથા તેના બે પુત્રો. (૪) અયોધ્યાની બેગમ, (૫) બરેલીનો નવાબ. (૬) તાત્યાટોપી. (૭) ઝાંસીની રાણી લક્ષ્મીબાઈ (૮) નિરંજન ચંદ્રેશ્વર દેશી લશ્કર અને હુંદારા.

પ્ર૦ ખજાનો સમાવનાર સરદારોનાં નામ કહો.

ઉં (૧) સરજોન લોરેન્સ (૨) હેવલોક (૩) હેન્રી લોરેન્સ. (૪) સર લ્યુરોઝ (૫) નીલ (૬) કેમ્પબેલ (૭) જન. ઓદ્રામ (૮) નીકલ્સન (૯) હડ્ડસન વગેરે સરદારો હતા.

૩૦ બળવાની સામાન્ય લક્ષીકત કહ્યા.

ઉં બરાબર, મિરત, કાનપુર વગેરે સ્થળોના સિપાઇઓને નવી કાર્તુસો આપવા માંડી તે લીધી નહિ. આથી તેમને બરતરફ કર્યા. તેથી તેમણે ઠંકાણે ઠંકાણે ખમર આપી બંડની શરૂઆત કરી અને બધા બળવાખોરો એકઠા થઇ દિલ્હી ગયા અને તે શહેર કબજે લઇ બાદશાહ બહાદુરશાહને માદીએ બેસાડી તેની આગેવાની નીચે બંડ ચાલુ રાખ્યું, પણ અંગ્રેજ સરદાર હડ્ડસન બહાદુરીથી તેની સામે થયો. એવામાં પંજાબથી શીખ લશ્કરની મદદ લઇ લોરેન્સના આવી પહોંચવાથી બળવાખોરોને નસાડી બાદશાહને કેદ કર્યો અને રંગુન મોકલાવ્યો તથા તેના બે કુવરોને મારી નાખ્યા. કાનપુરમાં બળવાખોરોનો આગેવાન નાના સાહેબ બન્યો, અને તેણે ૪૫૦ અંગ્રેજોને અભય વરદાન આપી મારી નાખ્યા, પણ બહાદુર સરદાર હેવલોકે બળવાખોરોને વશ કર્યા. નાના સાહેબ પકડાયો નહિ, પણ નાશી ગયો. મધ્ય હિંદમાં બળવાખોરોનો આગેવાની ભર્યો ભાગ ઝાંસીની રાણી લક્ષ્મીબાઇ તથા નાના સાહેબના ભત્રિજા તાત્યા-ટોપીએ લીધા. ઝાંસીની રાણી લડતાં લડતાં રણમાં પડી, અને તાત્યા સાહેબ પકડાયો તેને ૧૮૫૬ માં ફાંસી દીધી. સિંધિયા, હોલ્કર, ગાયકવાડ, નિઝામ વગેરે રાજાઓએ તેમજ શીખ, ગુર્ખા વગેરે પ્રજાએ બળવો બેસાડવામાં સરકારને ઘણી કીંમતી મદદ

આપી પોતાનો વફાદારી બતાવી ૧૫ી. આખરે ઇ. સ. ૧૮૫૮ માં બળવો શાન્ત થયો.

૩૦ બળવા પછી હિંદની રાજ્યનીતિમાં શો ફેરફાર કર્યો ?

ઉ૦ (૧) હિંદનો કારભાર કંપનિ પાસેથી લઈ પાર્લીમેન્ટે મહારાજીને સોંપ્યો. (૨) હિંદુસ્તાન ખાતે સેક્રેટરી નીમી તેને મદદ કરવા ૧૫ મેમ્બરની કૉંસીલ નીમી. (૩) હિંદના ગવર્નર જનરલને વૉઈસરાયનો ઇન્કાબ આપ્યો. (૪) દરેક પ્રલાકમાં લાઇફ ગાર્ડ રથાપી (૫) કાયદા બનાવનારી સભામાં દેશી મેમ્બરોને દાખલ કર્યા. (૬) કંપનિના ગોરા લશ્કરને બ્રિટિશ લશ્કરમાં ભેળવી દીધું.

૩૦ મહારાજીના ઢંઢેરા વિષે શું બાણી છે ?

ઉ૦ દેશી રાજા અને રૈયતને શાન્ત કરવા માટે મહારાજીશ્રીએ નીચે પ્રમાણેનું કરમાન બહાર પાડ્યું તેને હિંદનો મેળાચારો કહે છે. (૧) દત્તપુત્ર લેવાની છૂટ આપવામાં આવે છે. (૨) નાત જાતનો ભેદ રાખ્યા સિવાય લાયકાત મુજબ નોકરી આપવામાં આવશે. (૩) તમામ જાતોને સરખી રીતે ઇન્સાફ આપવામાં આવશે. (૪) ધર્મ અથવા નાત સંબંધમાં સરકાર હાથ ધરાવશે નહિ. (૫) બળવામાં આગેવાનીભર્યો ભાગ લેનારને શિક્ષા કરવામાં આવશે. (૬) શરણે આવતા બળવાખોરોને માફી આપવામાં આવશે. (૭) કંપનિ સરકારે દેશી રાજ્યો સાથે કરેલા કોલકરારો અમે પાળીશું તેમજ પળાવીશું. આ ઢંઢેરા ઇ. સ. ૧૮૫૯ ના નવેમ્બર માસની પહેલી તારીખે દરેક મોટા શહેરમાં વાંચવામાં આવ્યો હતો.

પ્ર૦ બળવામાં થયેલા ખર્ચની ખાટ પરી પાડવા માટે શા ઉપાય કર્યા ?

ઉ૦ બળવામાં આશરે ૫૦ કરોડ રૂપિયા ખર્ચ થયું તે ખાટ પરી પાડવા માટે વસુલાત ખાતાના ઉપરી મી૦ વિલ્સનને હિંદમાં મોકલ્યો તેણે (૧) ઇન્કમ (વિપજ) ટેક્સ તથા લાઇસન્સ (અમુક વસ્તુઓ વેચવાનો પરવાનો) ટેક્સ નાખ્યા. (૨) નાણાને ઠેકાણે ચઢાવી નોટા દાખલ કરી.

પ્ર૦ ધરાની વિગ્રહ વિષે જાણુવા લાયક હપીકત કહો.

ઉ૦ ઇ. સ. ૧૮૫૬ માં ધરાની શાહે અંગ્રેજોને હેરાત જીતવામાં અડચણ કરી આથી જન૦ ઔદ્યોગે જમ્મી ધરાનીઓને હરાવી નરમ પાડ્યા. તેથી શાહે ૧૮૫૭ માં પેરી મુકામે સલાહ કરી.

પ્ર૦ ચિનાઈ બીજા વિગ્રહ વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ કંતાનના સુબાએ અંગ્રેજ વેપારીઓને હરકત કરી તેમના માલને નુકસાન પહોંચાડ્યું તેથી ઇ. સ. ૧૮૫૭ માં ઇંગ્લાંડથી એલ્જને જમ્મી ચીનાઓને હરાવ્યા અને હોંગકાંગ બેટ જીતી લીધો, અને ચીનનાં બંદરોમાં વેપાર કરવાની છૂટ અપાવી. આ વૉઇસરાયના વખતમાં ૧૮૬૧ માં ફોજદારી કાયદો મંજૂર થયો. આ જાણ વૉઇસરાયે બળવાના વીકટ સમયમાં પણ પ્રૈય રાખી ખંડખારો પ્રતિ દયા બતાવી તેથી તે દયાળુ કેનિંગ કહેવાયા. તેઓ ઇ. સ. ૧૮૬૧ ની આખરે સ્વદેશ ગયા, અને તેમની જગ્યાએ લૉડ એલ્જન સાહેબ આવ્યા.

લૉડ એલ્જન ૧૮૬૨-૧૮૬૩-૧.

પ્ર૦ આ વૉઇસરાયના વખતના જાણુવા જેવા બનાવ કહો.

ક્રિ० (૧) ૧૮૬૧ ના કાયદાને આધારે હિંદુસ્તાનમાં ત્રણ દેશી ગૃહ-સ્થ અને ત્રણ અંગ્રેજ વેપારીઓની કોંસીસ નીમી. (૨) વહાણી લોકોએ બંડ ઉઠાવ્યું તે સમાવ્યું. (૩) અમેરિકામાંથી ચાલતી લડાઈને લીધે ઇંગ્લેન્ડ ૩ નહિ જવાથી હિંદુસ્તાનના રેતા ભાવ વધી સફા ચાલ્યા. આ વોઈસરાય ૧૮૬૩ માં રીમલા પાસે ધર્મશાળા નામે ગાનના મરી ગયા, અને તેમની જગાએ લોર્ડ લારેન્સ આગા.

લોર્ડ લારેન્સ. ૧૮૬૩-૧૮૬૮-૫.

પ્ર० તેમના વખતમાં અનેકા મુખ્ય ખનાવ કર્યા.

ક્રિ० (૧) ભુતાન વિગ્રહ. (૨) ઓઢીઆ અને વાયવ્ય પ્રાંતમાં દુકાળ. (૩) પરચુરણ ખનાવ. (૪) સુધારા.

પ્ર० ભુતાન વિગ્રહ વિષે શું જાણાછે ?

ક્રિ० ક્યારે પરગણું કબજે લેવા માટે લારેન્સે કેટલાક રૂપીઆ ભુતાનના રાજાને આપવા માંડ્યા, પણ તેણે આપ્યું નહિ, તેથી લડાઈ થઈ, તેમાં અંગ્રેજોને નુકસાન વેઠવું પડ્યું. છેવટે અંગ્રેજોએ ૨૫૦૦૦ રૂપીઆ આપવા કરી તે પરગણું કબજે લીધું.

પ્ર० આ વોઈસરાયના સમયમાં કયાં કયાં દુકાળ પડ્યો ?

ક્રિ० ઇ. સ. ૧૮૬૬ માં ઓઢીઆમાં અને ઇ. સ. ૧૮૬૮ માં વાયવ્ય પ્રાંતમાં દુકાળ પડવાથી ઘણા માણસો મરણ પામ્યા. સરકારે કેટલાંક બાંધકામ કાઢી લોકોને દુકાળની પીડામાંથી મુક્ત કરવા પ્રયત્ન કર્યો.

પ્ર० કયા કયા પરચુરણ ખનાવ ખન્યા ?

ઉં (૧) ગાયકવાડ તાળાના વાઘેર લોકોએ ખંડ કર્યું, તે સમાવ્યું.
 (૨) ૧૮૬૩ માં કાબુલનો અમીર દોસ્તમહમદ મરણ પામતાં તેના દીકરા મહિંદામાંહે લડ્યા તેમાં છેવટે શેરઅલી ગાદી પર આવ્યો, તેને અમીર તરીકે કબુલ રાખ્યો. (૩) અમેરિકામાં ચાલતી લડાઇ બંધ થવાથી હિંદના રૂના ભાવ નરમ પડવાથી સટોરીઆને ધણું નુકશાન વેઠવું પડ્યું. (૪) આખીસીનીઆના રાજા સાથે ૧૮૬૧ માં લડાઇ થતાં ગાંધને દરબી તેના કુંવરને ગાદી આપી.

પ્ર૦ આ વૉઇસરાયે કયા કયા સુધારા કર્યા.

ઉં (૧) વરકરને માટે કસરતશાળા સ્થાપી. (૨) અગ્રોધ્યાના ખેડુ-
 તોની સ્થિતિ સુધારી (૩) કાલંદારની ઉત્પત્તિ શોધી કાઢવા
 ડાકતરો નીમ્યા. આ વૉઇસરાય ઇ. સ. ૧૮૬૮ માં વિલાયત
 ગયા, અને તેની જગાએ લૉર્ડ મેયો આવ્યા.

લૉર્ડ મેયો. ૧૮૬૯-૧૮૭૨-૩.

પ્ર૦ આ વૉઇસરાયના સમયના મુખ્ય બનાવ કહો.

ઉં (૧) અંબાલામાં દરબાર ભરી અમીર શેરઅલીને માન આપ્યું,
 તથા તેમને સાલીઆણું બાંધી આપ્યું. (૨) મહારાણીશ્રીના
 બીજા કુંવર ડયુક ઓફ એડિનબરો હિંદમાં પધાર્યા તેમને હિંદી
 રાજા પ્રજાએ સાદું માન આપ્યું. (૩) સુધારા. (૧) મીડાની
 જગતમાં સુધારો કર્યો. (૨) પ્રાંતનાર ઉપજ ખર્ચના હિસાબ
 બુદો પાડ્યો. (૩) રેલવે અને નહેરોમાં સુધારા કર્યા. આ વૉ-
 ઇસરાય સેલમના હુલ્લડમાં પકડાએલા કેદીઓની તપાસ કરવા
 અંદામાનમાં ગયા, ત્યાં કાંઈ દુષ્ટ અધવાન કેદીએ છરો મારી

મારી નાખ્યા ૧૮૭૨. આ યોજનાએ અધાર કરી મેન્ટિક સાહેબની પેઠે માન મેળવ્યો તેમની જગ્યાએ જોડી નોંધ-પુસ્તક આવ્યા.

લૅડ નોર્થપુક ઇ. સ. ૧૮૭૨-૧૮૭૬-૪.

પ્ર૦ તેમના વખતના જાણવા લાયક બનાવ કરો

ઉ૦ (૧) ઇ. સ. ૧૮૭૪ માં અંગાળામાં મોટા મજાળ પડ્યો તેના સંકટમાંથી રૈયતને બચાવના માટે નહેર, સડક, તળાવ વગેરે બાંધકામ ઉઘાડી ઉઘાડે વળગાડ્યા. (૨) ગાય ૩ કેસ-મહારાજ મહાવરાવ ગાયકવાડ ઉપર વડોદરા રેલીડન્ટ કર્નલફેરને ઝેર દીધાનું તહોમત આવ્યું, તેની તપાસ કરવા માટે ત્રણ દેશી અને ત્રણ યુરોપીઅન અધિકારીઓનું કમીશન નીમ્યું. દેશી ગૃહસ્થો (મહારાજ જ્યાજરાવ સિધિયા, જેપુરના મહારાજ રામસિંગ, અને રાજ સર દિનકરરાવ હતા.) ને તે તહોમત ખોટું લાગ્યું, અને યુરોપીઅનોએ તે તહોમત સાબીત ગણ્યું. આવો મત ફેર પોવા છતાં તેમના રાજ્યમાં ધણું અંધેર ચાલે છે, તથા રાજ્ય ચલાવવાને ના લાયક છે એમ ગણી તેમને ઇ. સ. ૧૮૭૫ માં ૫૬બ્રહ્મ કરી મદ્રાસમાં કેદ કર્યા, અને ત્યાં તેઓ ૧૮૮૨માં મરણ પામ્યા. વડોદરાની ગાદીએ હાલના નામદાર મહારાજ સયાજીરાવને ખડેરાવ મહારાજનાં વિધવા રાણી પાસે દત્તક લેવડાવી ગાદી મેંપી. (૩) મહારાણી શ્રી વિક્ટોરીઆના પાટવી કુંવર પ્રિન્સ આવ વેલ્સ લિંદમાં પધાર્યા ઇ. સ. ૧૮૭૫. તેમને દેશી રાજ રૈયત તરફથી સારા સત્કાર મળ્યો. વિલાયતમાં પ્રધાનમંડળ બદલાયાથી પોતાની મુદત પૂરી થતા પહેલાં

વૉઇસરાય વિલાયત ગયા, અને તેમની જગાએ લૉડ લીટન સાહેબ આવ્યા ૧૮૭૬.

લૉડ લીટન ઇ. સ. ૧૮૭૬-૧૮૮૦-૪.

પ્ર૦ તેમના સમયના મુખ્ય બનાવ કહો.

ઉ૦ (૧) દિલ્હી દરબાર. (૨) મદ્રાસ ઇલાકાનો દુકાળ (૩) અફઘાન બોળ વિગ્રહ.

પ્ર૦ દિલ્હી દરબાર વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ ઇંગ્લાંડની પાર્લમેન્ટે મંજૂરી આપવાથી મહારાણીશ્રીએ દિલ્હીમાં દબદબાભર્યો ભવ્ય દરબાર ભરી “ કેસરે હિંદ ” નું પદ ધારણ કર્યું.

પ્ર૦ તેમના સમયમાં પડેલા દુકાળની જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ મદ્રાસ અને મુબાઇ ઇલાકામાં ભારે દુઃકાળ પડ્યો. તેમાં ભૂખ-મરણી મરતાં માણસો બચાવવાને ઘણી મહેનત કરી તોપણ ૫૧૧ લાખ માણસ મરણ પામ્યાં, અને ૧૧ કરોડ રૂપિયા ખર્ચ થયું તે પુરું પાડવાને તથા ફરીને તેવી આફતમાંથી બચવા માટે લાઇસન્સ ટેક્સ તથા ધંધા રોજગાર ઉપર વેરા નાખ્યો. મુબાઇ મદ્રાસમાં મીઠાની જગતમાં વધારો કર્યો. દારૂ, તાડી, અપ્રીણ, જંગલ વગેરેના ઇજારા કરી ઉપજ વધારી અને ગેઇટીંગ ઍક્ટ કરી વર્તમાન પત્ર ઉપર અંકુશ નાખ્યો. દેશી-ઓને હથિઆર નહિ રાખવાનો કાયદો કર્યો, વિલાયતી માલ પરની જગત કાઢી નાખી.

પ્ર૦ અફઘાન બોળ વિગ્રહ વિષે શું જાણો છો ?

ઉંઠ અંબાલામાં દરબાર ભરી શેરઅલ્લીને અમીર માની દરવર્ષે ૧૨ લાખ રૂપિયા આપવાનો લીટને ઠરાવ કર્યો હતો. છતાં અમીર બેવફા થઈ રશિયાન એવચીને માન આપ્યું અને અંગ્રેજ એલચીને પોતાના મુલકમાં પેસવા દીધો નહિ, આથી લડાઈ થઈ. ઇ. સ. ૧૮૭૮માં અંગ્રેજ લશ્કર ખેબર, બોલન અને કુરમઘાટને રસ્તે અફઘાનિસ્તાનમાં દાખલ થયું. તેમણે કાબુલ, ગીજની, કંદહાર ને જલાલાબાદ જીતી લીધાં. અમીર તુર્કસ્તાન તરફ નાઠો અને ત્યાંજ મરણ પામ્યો. તેની જગાએ તેના દીકરા યાકુબખાન અમીર થયો તેણે અંગ્રેજ સાથે સલાહ કરી પણ ઇ. સ. ૧૮૭૯ની માફક પાછળથી યાકુબખાને અંગ્રેજ રેસીડન્ટ સરલુ ઇકાવાન્યારીને તેના રસાલા સાથે દગાથી મારી નાંખાવ્યો. તેથી ફરીથી જઈ યાકુબખાનને હરાવી કેદ પકડી હિંદમાં આણ્યો, અને તેના દીકરા અબ્દુલ રહેમાનને ગાદી આપી. અફઘાન વિગ્રહ ચાલતો હતો તેવામાં પ્રધાનમંડળ બદલાવાથી લોટન સાહેબ રાજનામું આપી વિલાયત ગયો અને તેમની જગાએ લીબરલ પક્ષના લોકપ્રિય લૉર્ડ રીપન સાહેબ આવ્યા ઇ. સ. ૧૮૮૦.

લૉર્ડ રીપન ઇ. સ. ૧૮૮૦-૧૮૮૪-૪.

પ્રશ્ન રીપન સાહેબના સમયના મુખ્ય બનાવ કહો.

ઉંઠ (૧) અફઘાન વિગ્રહનો અંત (૨) સુધારા.

પ્રશ્ન અફઘાન વિગ્રહનો કેવી રીતે અંત આણ્યો ?

ઉંઠ અફઘાન વિગ્રહમાં થતો હજારો માણસનો નાશ, અને લખ્મી લૂટ થતો ખર્ચ જોઈ તેમજ આખરે પાછા આવવું. એથી

તેમનો વિચાર હતો. તે આવ્યા તે સમયે યાકુબખાનના ભાઈ અયુબખાને હેરાતમાં બેઠું હતું તે સમાવવા કંદહારનું લશ્કર ગયું, પણ તેને હરાવી અયુબખાને કંદહારને ઘેરો બાંધ્યો, તેથી કાબુલથી જનરલ રોબર્ટ સેલે જઈ અફઘાનોને હરાવ્યા અને અયુબને નસાઈયો. તથા દોસ્તમહમદના વંશજ અબ્દુલ રહે-માનને ગાદી આપી લશ્કર પાછું આવ્યું. ઇ. સ. ૧૮૮૧.

૩૦ તેમણે કયા કયા સુધારા કર્યા ?

૬૦ (૧) અફઘાન લડાઈમાં થએલા ૨૦ કરોડના ખર્ચમાંથી ચોથા ભાગનો ખર્ચ ઇંગ્લાંડ પાસેથી અપાવ્યો. (૨) મીઠાના કરમાં ઘટાડો કર્યો. (૩) લોકલ સેલ્ફ ગવર્નમેંટ એટલે મ્યુનિસિપાલિટી સ્થાપવાનો ધારો કરી લોકોને રાજકાજમાં ભાગ લેતા કર્યા. (૪) વર્તમાનપત્રોને છૂટ આપી. (૫) ખાનગી શાળાઓને ગ્રાન્ટ આપવાનો ધારો કર્યો. (૬) મહૈસુરના મહારાજા પુખ્ત વયના થવાને લીધે તેમનું રાજ્ય તેમને પાછું સોંપ્યું. (૭) દશ દશ વર્ષે વસ્તીપત્રક કરવાનો ધારો કર્યો. (૮) નીચ લોકોના સુખને માટે મહુડાંનું ખીલ રદ કર્યું. (૯) દેશી માલ સરકારી ખાતામાં વાપરવાનો ઠરાવ કર્યો. (૧૦) દેશી જંડળે યુરોપિયન તહોમતદારનો ઇન્સાફ કરે એવો ઠરાવ કર્યો. (૧૧) નાણાં ખાતામાં સુધારો કર્યો. (૧૨) નેશનલ કોંગ્રેસની સભા ઠરાવી. આવા આવા ઘણા સુધારા કરી પ્રજા તરફનું ધણું માન પામી ઇ. સ. ૧૮૮૪માં આ બલા વૉઇસરાય વિલાયત ગયા, અને તેમની જગ્યાએ લૉડ ડફરીન આવ્યો.

લૉડ ડફરીન ૧૮૮૪-૧૮૮૮-૪.

૩૦ આ વૉઇસરાયની કાર્યનીર્દીનું વર્ણન કરો.

ઉં (૧) ઇ. સ. ૧૮૮૭ માં રાવળપીંડીમાં દરબાર ભરી અફઘાની-સ્તાનના અમીર અબ્દુલ રહેમાનને અંગ્રેજ પક્ષમાં રહેવાની શરતે ખાર લાખનું વર્ષાસન દરાવી આપ્યું. (૨) બ્રહ્મદેશના રાજા થીબો સાથે વાંકું પડાર્થી ઇ. સ. ૧૮૮૫ માં લડાઈ થઈ તેમાં થીબોને દરાવી બ્રહ્મદેશ ખાવસા કરી રાજાને રત્નાગીરીમાં કેદ કર્યો. (૩) ખર્ચનો વધારો અને નવાકર સરહદ પર ખચાવ માટે બાંધકામ કરવા માંડ્યું તેથી ખર્ચ વધી પડ્યું. તે પુરૂ પાડવા માટે મીઠાના કરમાં વધારો કર્યો. ઇન્કમટેક્સ નાખ્યા, અને સરકારી ખાતામાં ખર્ચ કમાવ્યું. (૪) દેશી રાજ્યોમાં બનાવ. ઇ. સ. ૧૮૮૬ માં સિંધિયા અને હોલ્કર સરકાર મરણ પામતાં હોલ્કરની ગાદીએ આળા સાહેબ અને સિંધિયા સરકાર નાની ઉંમરના હોવાથી પંચ મારફત વહીવટ ચલાવવા માંડ્યો. (૫) દેશી રાજ્યોમાં અંગ્રેજ દિવાન રાખવાની છૂટ આપી. (૬) ઇ. સ. ૧૮૮૭માં મહારાણીત્રી ઈર્જાડેવી ગાદીએ રાજ્ય કરતાં ૫૦ વર્ષ થયાં તેના ઉત્સાહમાં હિંદમાં ઘણું સ્થળે જ્યુબીલી મહોત્સવ ઉજવવામાં આવ્યો, અને લોકોએ પોતાની વફાદારી બતાવી આપી. આ વૉઇસરાયની મુદત ઇ. સ. ૧૮૮૮ માં પૂરી થતાં તે વિલાયત ગયા અને તેમની જગ્યાએ લેન્સડાઉન આવ્યો.

લૅડી લેન્સડાઉન ૧૮૮૮—૧૮૯૩—૫.

૩૦ આ વૉઇસરાયના વખતના જાણુવા લાયક બનાવ કહો.

ઉં (૧) કાશ્મીરના મહારાજાને રાજ્ય ખટપટથી પદબ્રજ કરી રાજ્ય કારભાર ચલાવવા પંચ નીમ્યું. ઇ. સ. ૧૮૮૯ (૨) મથિ-પુરના રાજાએ તોફાન કરી બ્રિટિશ રેસીડન્ટને મારી નાખવાથી

તેને હરાવી રાજ્ય તેના પિતરાઈઓમાંના એક પાંચ વર્ષના બાળકને આપી રાજ્ય કારભાર પંચ મારફત ચલાવવા માંડ્યો. (૩) પરંતુરણ બનાવો. સંમતિવચનો કાયદો પસાર કર્યો. મુંબઈ તથા મદ્રાસ હવાકાના કેટલાક ભાગમાં દુકાળ પડવાથી સરકારે બાંધકામ ઉઘાડી દુકાળીઆઓને બચાવ્યા. ઈંગ્લાંડની પાર્લિમેન્ટમાં લોકપ્રિય દાદાભાઈ નવરોજી મેમ્બર નીમાયા. ૧૮૯૩ માં વોઈસરાય અને ગવર્નરની ધારાસભામાં કેટલાક મુખ્ય તરફના મેમ્બરો નીમાવાનો ઠરાવ થયો. આજ વર્ષમાં અમદાવાદ રહેમાનને ૧૨ લાખને બદલે ૧૮ લાખનું સાલીઆણું કરી આપ્યું, અને આ વોઈસરાયની મુદત પૂરી થતાં ઇ. સ. ૧૮૯૩ માં વિલાયત ગયા, અને તેમની જગાએ લૉર્ડ એલ્જન સાહેબ આવ્યા.

લૉર્ડ એલ્જન ઇ. સ. ૧૮૯૪—૧૮૯૯-૫.

૫૦ તેમની હાકમીના સમયનું ટુંક વર્ણન કરો.

ઉ૦ ઇ. સ. ૧૮૯૬ માં વરસાદની તાણને લીધે હિંદના ઘણા ભાગમાં દુકાળ પડ્યો તેથી સરકારે બાંધકામ ઉઘાડી દુકાળીઆનું રક્ષણ કર્યું. (૨) બ્યુબોનિક પ્લેગ (ગાંડીઆ તાવ) નો રોગ શરૂ થઈ મુંબઈ, થાણા, સુરત, કરાંચી, કલકત્તા વગેરે સ્થળે ફેલાયો. (૩) મહારાણીશ્રીને ૧૮૯૭ માં રાજ્ય કરતાં ૬૦ વર્ષ થયાં તેના આનંદમાં ડાયમંડ જ્યુબીલીનો મહોત્સવ પાળ્યો. (૪) સરહદ પરના મહાડી લોકોએ તોફાન કર્યું તેમને હરાવી તાબે કર્યા. તેમાં હિંદને ઘણું ખર્ચ વેડવું પડ્યું. (૫) ૧૮૯૮ માં વર્તમાન પત્રો ઉપર અંકુશ મુક્યો. આ વોઈસરાય ૧૮૯૯ માં સ્વદેશ ગયા, અને તેમની જગાએ લૉર્ડ કર્ઝન આવ્યા.

લૉર્ડ કર્ઝન ઇ. સ. ૧૮૯૯-૧૯૦૬-૭.

૩૦ આ વૉઇસરાયના સમયનું ટૂંક વર્ણન કરો.

ઉ૦ (૧) સને ૧૮૯૯ એટલે સંવત ૧૯૫૬ માં હિંદના પશ્ચિમ ભાગ-
માં ભયંકર દુઃકાળ પડ્યો. દુકાળીઆના બચાવ માટે સરકારે
ઠેકાણે ઠેકાણે બાધકામ ઉઘાડી લોકોને મદદ કરી. (૨) યુરોપથી
આવતી ખાંડ ઉપર જઘાત નાખી દેશી ખાંડના ઉદ્યોગને ઉત્તેજન
આપ્યું. (૩) ઇંગ્લાંડને આફ્રિકાના ટ્રાન્સવાલના સ્વતંત્ર સંસ્થાન
સાથે લડાઇ થતાં હિંદી લશ્કર મોકલાવ્યું (૪) ચીનમાં ખ્રીસ્તિ
લોકોની કતલ થવાથી યુરોપી રાજ્યાનાં લશ્કર ચીન ઉપર ગયા,
તે વખતે પગ્લુ અગ્રથી દેશી લશ્કર મોકલવામાં આવ્યું. (૫)
સને ૧૯૦૧ માં મહારાણીશ્રી વિક્ટોરિઆનો સ્વર્ગવાસ થયો,
તેથી તેમના વડા પુત્ર “ શહેનશાહ સાતમા એડવર્ડ ” ગાદી પર
આવ્યા, (૬) સને ૧૯૦૧ માં થોડો વારસાદ થયો તથા પુખ્તળ
ઉંદર પડવાથી પાકને પુખ્તળ નુકસાન થયું (૭) સને ૧૯૦૨ માં
શહેનશાહ ૧૭ માં એડવર્ડનો ઇંગ્લાંડમાં રાજ્યાભિષેક થયો, અને
સને ૧૯૦૩ ના જાનેવારીની તા. ૧ લીએ હિંદમાં ભવ્ય દર-
બાર ભરી શહેનશાહના રાજ્યાભિષેકનું જાહેરનામું પ્રસિદ્ધ કર્યું.
(૮) ઇન્કમટેક્સ ૫૦૦ રૂપીઆની આવક પર હતો તે બંધ કરી
૧૦૦૦ ના આવક પર ઠરાવવામાં આવ્યો. (૯) તિબેટ તથા
ધરાન સાથે વેપારના કરાર કર્યા. (૧૦) જાપાન અને રશિઆ-
ને લડાઇ થતાં જાપાને રશિઆને નમાવ્યું. (૧૧) બંગાળના
ભાગલા પાડ્યા. આથી બંગાળી પ્રજાનાં મન દુખ્યાં. આ વૉઇ-
સરાય ઇ. સ. ૧૯૦૬ માં સ્વદેશ ગયા અને તેમની જગાએ
લૉર્ડ મિન્ટો આવ્યા.

લૉર્ડ મિન્ટો ૧૯૦૬—૧૯૧૧-૫.

પ્ર૦ લૉર્ડ મિન્ટોના સમયના મુખ્ય બનાવ કહો.

ઉ૦ (૧) પાટવી કુંવર પ્રિન્સ ઓવ વેલ્સ તેમનાં ધર્મપત્ની સાથે હિંદમાં પધાર્યા, તેમને દેશની પ્રજાએ માન આપી રાજ્યભક્તિ બતાવી આપી. (૨) હિંદી પ્રધાનની કૌંસીલમાં આ દેશના બે મેમ્બરની નીમનોક કરી અને રાજકીય સુધારો કરવા માટે કમીશન નીમ્યું (૩) સને ૧૯૦૯ માં લોકોને રાજકાજમાં માહીદગાર થાય એવા શુભ હેતુથી મલાકાની અને મુખ્ય સરકારની કૌંસીલમાં હિંદી પ્રજા તરફના વધારાના સલાહકારો નીમાયા, તથા પૌષસરાયની કૌંસીલમાં એક દેશી મેમ્બર નીમાયો. (૪) ૧૯૧૦ માં લોકપ્રિય શહેનશાહ સાતમા એડવર્ડ સ્વર્ગવાસી થવાથી તેમની જગાએ હાલના નામદાર મહારાજ શહેનશાહ ૫ મા જ્યોર્જ ગાદીએ બેઠા. લૉર્ડ મિન્ટો સને ૧૯૧૧ માં વિલાયત ગયા, અને તેમની જગાએ લૉર્ડ હાર્ડિંગ સાહેબ પધાર્યા.

લૉર્ડ હાર્ડિંગ ૧૯૧૧—૧૯૧૬-૫.

પ્ર૦ આ પૌષસરાયના સમયનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ (૧) આપણા હાલના નામદાર શહેનશાહ ૫ મા જ્યોર્જ પોતાનાં ધર્મપત્ની મહારાણી મેરી સાથે હિંદમાં પધાર્યા, અને સને ૧૯૧૧ ના ડિસેમ્બરની ૧૨ મી તારીખે હિંદના પ્રાચીન પાટનગર દિલ્હીમાં ધણાજ ઠાઠમાઠથી ભરતખંડના ચક્રવર્તી મહારાજ તરીકે ગાદીપર બેઠા. ઇંગ્લાંડના શહેનશાહો હિંદમાં રાજ્યાભિષેક કરાવે એવો આ પ્રથમનોજ શુભ પ્રસંગ હોવાથી હિંદી પ્રજા ધણીજ ખુશ થઈ.

૫૦ આ માંગલિક પ્રસંગે હિંદી પ્રજાને કયા કયા લાભ મળ્યા ?

ઉ૦ (૧) કેળવણીમાં વધારો કરવા માટે દર વર્ષે ૫૦ લાખ રૂપીઆ આબાદશાહી ગ્રાન્ટ આપવાનો ઠરાવ કર્યો (૨) કલકત્તાથી પાટનગર અદલ્લી આબાદશાહી અનુકુળ પડતું વિહી રાજધાનીનું નગર બનાવ્યું. (૩) અંગાણાના ભાગલા રદ કરી અંગાણી પ્રજાનાં મન મનાવ્યાં. (૪) નાનાં દેશી રાજ્યો પાર્સ સરકારનું લેણું હતું તે માફ કરાવ્યું. (૫) સો રૂપીઆના કરજદારો ગરીબાઇને લીધે કેદમાં હતા તેમને છોડી મૂકી દેવું સરકારે પનાવ્યું.

૫૦ સને ૧૯૧૪ માં જાણુવા લાયક શો બનાવ બન્યા ?

ઉ૦ યુરોપખંડમાં આસ્ટ્રીઆએ કોઇક કારણસર સર્વિઆ સાથે લડાઇ જાહેર કરી તેથી રશિઆ સાર્વિઆનાં પક્ષ પકડી આસ્ટ્રીઆ સામે થયું. તેથી જર્મનીએ આસ્ટ્રીઆનો પક્ષ પકડી બેલ્ગિઅમને રસ્તે ક્રાન્સ પર ચઢાઇ કરી. આથી ક્રાન્સ, ઇંગ્લાંડ, ઇટાલી, રોમાનીઆ વગેરે રાજ્યોએ રશિઆનો પક્ષ લઇ જર્મની સામે લડાઇ જાહેર કરી તેમજ સામા પક્ષમાં જર્મની, આસ્ટ્રીઆ, ટુર્કિસ્તાન, બલ્ગેરીઆ વગેરે રાજ્યો છે. હાલમાં આ મહાભારત યુદ્ધની અસર આખી દુનિઆપર થઇ વેપાર ધંધાને ધણું નુકશાન પહોંચાડે છે. જર્મનીના અન્યાયી વર્તન તેમજ મધ્યસ્થ રાજ્યોને પણ નુકશાન કરવાની રાજનીતિ હોવાથી યુનાઇટેડસ્ટેટ્સ અને દક્ષિણ અમેરિકાનાં કેટલાંક રાજ્યોએ પણ જર્મની સામે લડાઇ જાહેર કરી છે. આપણા પક્ષમાં સત્ય અને ન્યાય હોવાથી પરમાત્મા આપણા મહારાજાને વિજય અપાવી આ મહાભારત યુદ્ધનો વેળાસર અંત લાવે તેવી તેના પ્રતિ

નમ્ર વિનંતી છે. સને ૧૯૧૬માં આપણા લોકપ્રિય વોઇસરાય હાર્ડિંગ સાહેબ પ્રજા તરફની શુભ આશિષ મેળવી વિલાયત ગયા, અને તેમની જગ્યાએ લોર્ડચેમ્સફર્ડ સાહેબ આવ્યા. તેઓ પોતાની ઉદાર રાજનીતિ બનાવી હિંદી પ્રજાનું હિત કરવા પ્રયત્નશીલ થાઓ અને હિંદી પ્રજા તરફથી અપૂર્વ માન મેળવે,

ગવર્નર જનરલો.

વોરન હેસ્ટીંગ્સ	૧૭૭૪—૧૭૮૫—૧૧
મેકફર્સન	૧૭૮૫—૧૭૮૬—૧
કાર્નવાલીસ પહેલીવાર	૧૭૮૬—૧૭૯૩—૧૭
સરજનશોર	૧૭૯૩—૧૭૯૮—૫
માર્કિસ ઓફ વેલેસ્લી	૧૭૯૮—૧૮૦૫—૭
કાર્નવાલીસ બીજીવાર	૧૮૦૫—૧૮૦૪—૦
સર જ્યોર્જ આર્લો	૧૮૦૫—૧૮૦૭—૨
લોર્ડ મિન્ટો	૧૮૦૭—૧૮૧૩—૬
લોર્ડ હેસ્ટિંગ્સ (બીજાવાર).	૧૮૧૪—૧૮૨૩—૯
લોર્ડ આમહસ્ટર્ટ	૧૮૨૩—૧૮૨૮—૫
લોર્ડ વિલયમ બેન્ટક	૧૮૨૮—૧૮૩૫—૭
મેટકાફ	૧૮૩૫—૧૮૩૬—૧
આકલાંડ	૧૮૩૬—૧૮૪૨—૬
એલનબરો	૧૮૪૨—૧૮૪૪—૨
હાર્ડિંગ	૧૮૪૪—૧૮૪૮—૪
ડેલહૌસી.	૧૮૪૮—૧૮૫૬—૮

વાઇસરાય.

ફર્નિંગ	૧૮૫૬—૧૮૬૨—૬
એલ્જન	૧૮૬૨—૧૮૬૩—૧
લોરેન્સ	૧૮૬૩—૧૮૬૮—૫
મેયો	૧૮૬૯—૧૮૭૨—૩
નાર્થબ્રુક	૧૮૭૨—૧૮૭૬—૪
લીટન	૧૮૭૬—૧૮૮૦—૪
રીપન	૧૮૮૦—૧૮૮૪—૪
ડક્રીન	૧૮૮૪—૧૮૮૮—૪
લેન્સડાઉન	૧૮૮૮—૧૮૯૩—૫
એલ્જન	૧૮૯૪—૧૮૯૯—૫
કર્ઝન	૧૮૯૯—૧૯૦૬—૭
મીન્ટો	૧૯૦૬—૧૯૧૧—૫
હાર્ડીન્ગ	૧૯૧૧—૧૯૧૬—૫
ચેમ્સફર્ડ	૧૯૧૬ હાલ છે,

જાણવા લાયક ઉપયોગી હકીકત.

અગ્રેજી અમલ થયા પછી થએલા બંડો.

- (૧) વેલોરનું બંડ—૧૮૦૬ (સરજ્યોર્નબાલો).
 (૨) સુડતાળીસમી દેશી પલટણનો બળવો. ૧૮૨૫ (આમ્હરસ્ટ),
 (૩) ૧૮૫૭ નો બળવો (લોર્ડફર્નિંગ)

હિંદી પ્રજામાં બીજી પ્રજાની રહેલી અસરો.

(૧) ગ્રીક અસર—(૧) દેવળોમાં જોવામાં આવતું કાતરણી કામ

(૨) બૌદ્ધ પુતળાના ચહેરા ગ્રીક ઘાટના છે. (૩) ખગોળ વિદ્યામાં રમળના પાસા જોવાની રીત. (૪) લશ્કરી ક્વાયત. (૫) હોરના ધુમટ અને બંદુકની બનાવટ.

- (૨) અનાર્થ અસર—(૧) સમીપૂજન, કાંટાકોળું અને નાળીએર હોમવાની ક્રિયા (૨) અણુધડ પત્થર અને લાકડાના હુંકાની પુજા (૩) પાડા, બકરા અને મનુષ્યોના બળિદાન આપવાની રીત.
- (૩) શક લોકોની અસર—(૧) સિંગપુજા અને નાગપુજા (૨) કાઠી, જાટ, રજપુતો શકલોકોના વંશજ હોવાનું અનુમાન કરે છે.
- (૪) બૌદ્ધ ધર્મની અસર—(૧) ઓરિસાના મઠ બૌદ્ધ અપાસરા જેવા છે. (૨) પાંજરાપોજો, દવાખાનાં, દાન આપવાની રીત તથા મૃગાં પ્રાણીઓને પાળવાની રીત (૩) માંસાહારને બદલે વનસ્પતિનો અહાર (૪) જગન્નાથમાં રથયાત્રાનો મહોત્સવ.
- (૫) મુસલમાનોની અસર—(૧) સ્ત્રીઓને ઓઝક પડે રાખવાનો રીવાજ (૨) નાતોના પેટા વિભાગો (૩) બાળકગન (૪) બહાર દેશથી કન્યા આપવા લેવાના રિવાજની બંધી (૫) પુસ્તકોની અછતને લીધે વિદ્યાકળાની પડતી.

પરદેશી હુમલા.

- (૧) ઇ. સ. પૂ. ૧૫૦૦ સિરિઆની રાણી સેમીરામિસે સ્વારી કરી, તેને યુધિષ્ઠિરના વંશજોએ હરાવી.
- (૨) ઇ. સ. પૂ. ૧૩૦૮ મિસરના રાજા સિસોસ્ટ્રીસે સ્વારી કરી તેને સહદેવના વંશજોએ હરાવી.
- (૩) ઇ. સ. પૂ. ૫૧૮ ઇરાનના રાજા દરવેશગુસ્તાપે સ્વારી કરી પંજબનો કેટલોક ભાગ જીતી લીધો.

- (૪) ઇ. સ. પૂ. ૩૨૭ ઓસ દેશના મહાન સિકંદરે સ્વારી કરી.
પંજાબમાં કેટલીક જગ્યાએ થાણાં બેસાડ્યાં.
- (૫) ઇ. સ. પૂ. ૩૧૨ સેલ્યુકસે કાશ્મીર પર સ્વારી કરી, પણ ચંદ્ર-
ગુપ્તે હરાવ્યો.
- (૬) ઇ. સ. પૂ. ૧૮૧-૧૬૧ બાકત્રીઆના ગ્રીક લોકાની સ્વારી.
- (૭) ઇ. સ. પૂ. ૧૦૦ થી ઇ. સ. ૫૦૦ શક લોકોએ સ્વારી કરી
સિંધમાં રાજ્ય સ્થાપ્યું.
- (૮) ઇ. સ. ૬૩૬ માં ઉસ્માને ભર્ય પર સ્વારી કરી, પણ હાર્યો.
- (૯) ૬૬૨-૬૬૪ મુસલમાનોની સિંધ પર સ્વારી. પણ હાર્યા.
- (૧૦) ૭૧૨માં મહમદકાસમે સિંધ પર સ્વારી કરી દાહીરને હરા-
વી સિંધ પ્રાપ્ત જત્યો.
- (૧૧) ૯૭૭માં સખકતગીને પંજાબ પર સ્વારી કરી ત્યાંના રાજાને
હરાવ્યો.
- (૧૨) ૧૦૦૧ થી ૧૦૨૪ સુધીમાં મહમદ ગીઝનીની હિંદ પર ૧૭
સ્વારીઓ કરી પુષ્કળ ધન્ય લઈ ગયા.
- (૧૩) ૧૧૭૬ થી ૧૨૦૨ સુધીમાં શાહજહાન (મહમદ) ગોરીએ
નવ સ્વારીઓ કરી ઘણાં રાજ્ય તાબે કર્યાં.
- (૧૪) ૧૨૧૭માં મોગલરાજા જંધોસખાને સ્વારી કરી.
- (૧૫) ૧૨૬૭-૧૩૦૪ મોગલોએ અલ્લાઉદ્દીન ખીલજના વખતમાં ૭
હુમલા કર્યાં.
- (૧૬) ૧૩૯૮ માં સમર્કંદના રાજા તૈમુરે ૧૩૯૮ માં સ્વારી કરી
હજારો ગામ બાળ્યાં, લુટ્યાં અને કતલ કરી.
- (૧૭) ૧૫૨૬ બાબરે સ્વારી કરી ઇબ્રાહીમને હરાવી રાજ્ય લઈ લીધું.

- (૧૮) ૧૭૩૮માં ધરાનના રાજા નાદિરશાહે મહંમદ રંગીલાપર સ્વા-
રી કરી હરાવી ઘણું દ્રવ્ય ત્રુટયું તથા નિર્દોષ રૈયતની કતલ કરી.
(૧૯) ૧૭૪૭-૧૭૬૧ સુધીમાં અહમદશુરાનીએ હિંદપર પાંચ સ્વા-
રીઓ કરી.

સલાહ (ફોલકરાર).

- (૧) એલાશાપેય-૧૭૪૮ અંગ્રેજ ને ફ્રેંચ વચ્ચે (૧) એક ખીજનો લીધેલો મુલક પાછો આપવા. (૨) હિંદુસ્થાનમાં બંને પ્રજાએ નંપમંગીને રહેવું.
- (૨) મદ્રાસ-૧૭૫૪, અંગ્રેજને ફ્રેંચ વચ્ચે (૧) એક ખીજનો મુલક પાછો આપવા. (૨) ફરશી રાજ્યોના ઝગડામાં પડવું નહિ. (૩) નવાબ તથા નિઝામને એક ખીજને કબુલ રાખવા.
- (૩) કલકત્તા-૧૭૫૭. સુરાજ ઓદલા અને કમાધવ વચ્ચે (૧) નવાબે કલકત્તાનો કિલ્લો ખાંધવાની પરવાનગી આપવી (૨) બંગાળનાં શાળાં અંગ્રેજને સોંપવા (૩) અંગ્રેજ માલનું દાણુ માફ કરવું (૪) કંપનિને નુકસાનીનો બદલો આપવો.
- (૪) પુના-૧૭૬૪. નિઝામ અને માધવરાવ પેશ્વા (૧) નિઝામે ૩૨ લાખ રૂપીઆ પેશ્વાને આપવા (૨) એક ખીજને મંકટ વખતે અરસપરસ મદદ કરવી.
- (૫) મદ્રાસ-૧૭૬૯ હૈદર અને અંગ્રેજ (૧) એક ખીજનો લીધેલો મુલક પાછો આપવો (૨) મંકટ વખતે સામસામે મદદ કરવી.
- (૬) સુરત-૧૭૭૫ રાધોબા ને મુંબાઈ સરકાર (૧) અંગ્રેજ રાધોબાને ગાદી અપાવે (૨) ગાદી મળ્યાના બદલામાં રાધોબાએ વસાઈ ને સાઈની એટ અંગ્રેજને આપવા.

- (૭) પુરધર-૧૭૭૬ પેશ્વા અને અંગ્રેજ (૧) અંગ્રેજોએ રાધોબાનો પક્ષ છોડી દેવા તે બદલ પેશ્વા વસાઇ અને સાધી બેટ અંગ્રેજને આપે.
- (૮) વારગામ-૧૭૭૯ પેશ્વા અને અંગ્રેજ (૧) અંગ્રેજોએ પેશ્વાનો મુલક પાછો આપવો, (૨) ભરૂચ સિંધિયાને આપવું. (૩) આ સરતો પાળતા સુધી બે અંગ્રેજો પેશ્વાને કબજે સોંપવા.
- (૯) સાલખાઇ-૧૭૮૨ મરેઠા અને અંગ્રેજ વચ્ચે (૧) પેશ્વાએ રાધોબાને ૨૫ લાખરનો પગાર આપવો (૨) અંગ્રેજને સાધી અને વસાઇ આપવા (૩) અંગ્રેજને પાંદુગીઝ સિવાય કોઈ પણ યુરોપી પ્રજાને મરેઠા રાજ્યમાં રાખવા દેવા નહિ.
- (૧૦) મેંગલોર-૧૭૮૪ દીપુ અને અંગ્રેજ વચ્ચે (૧) દીપુએ અંગ્રેજ કેદીઓને છોડી દેવા (૨) સંપસંપીને રહેવું (૩) એક બીજાનો લીધેલો મુલક પાછો આપવા.
- (૧૧) શ્રીરંગપટ્ટણ-૧૭૯૨ દીપુ અને અંગ્રેજ (૧) ત્રણ કરોડ રૂપીઆ તથા અડધું રાજ્ય અંગ્રેજને આપવું (૨) અંગ્રેજ કેદીઓને છોડી મુકવા (૩) નિઝામ તથા મરેઠાને કેદલોક મુલક આપવો. સરતો પાળતા સુધી દીપુના કુંવરને અંગ્રેજ જાવણીમાં રાખવા.
- (૧૨) હૈદરાબાદ-૧૭૯૮ નિઝામ તથા અંગ્રેજ (૧) કંટાળંટ લશ્કર રાખવું (૨) અંગ્રેજ સિવાય બીજા યુરોપીઅન પ્રજાને પોતાના રાજ્યમાં રાખવી નહિ.
- (૧૩) હૈદરાબાદ-૧૮૦૧ અંગ્રેજ અને નિઝામ (૧) કંટાળંટ લશ્કરના અર્થ પેટે બાલાઘાટ ગ્રાંત આપવો.

- (૧૪) અયોધ્યા-૧૮૦૧ અંગ્રેજ અને નવાબ વચ્ચે (૧) નવાબે અંગ્રેજને વાયવ્ય પ્રાંત આપવો તેને બદલે અંગ્રેજોએ નવાબનું રક્ષણ કરવું.
- (૧૫) ભરતપુર-૧૮૦૫ અંગ્રેજ અને ભરતપુરના રાજા વચ્ચે. (૧) હોદ્દર સાથેનો સંબંધ તોડી નાખવો (૨) દીગ તથા ૨૦ લાખ રૂપીઆ અંગ્રેજોને આપવા.
- (૧૬) સેગાહલી-૧૮૧૬ ગુર્ખા અને અંગ્રેજ (૧) ખટમંડુમાં રેસીડન્ટ રાખવો (૨) સિમલા અંગ્રેજોને આપવું (૩) સીકીમના રાજાનો મુલક પાછો આપવો.
- (૧૭) પુના-૧૮૧૭ બાજીરાવ અને અંગ્રેજ (૧) અંગ્રેજ સૈન્યના ખર્ચ બદલ કેટલોક મુલક પેશ્વાએ અંગ્રેજોને આપવો. (૨) પર રાજ્યોના વાંધા અંગ્રેજ મારફત પતરવા.
- (૧૮) ચાન્દાબો-૧૮૨૬ અંગ્રેજ અને બ્રહ્મીરાજા વચ્ચે (૧) આસામ, આરાકાન અને તીનાસરીમ અંગ્રેજોને આપવા (૨) બ્રહ્મીરાજાએ ખર્ચ બદલ ૧ કરોડ રૂપીઆ અંગ્રેજોને આપવા.
- (૧૯) લાહોર-૧૮૪૬ અંગ્રેજ અને શીખ વચ્ચે. (૧) સતલજ અને બિઆસ વચ્ચેનો મુલક અંગ્રેજોને આપવો (૨) લડાઇના ખર્ચ બદલ દોઢ કરોડ રૂપીઆ આપવા (૩) દુલીપસિંહ મોટી ઉંમરનો થતા સુધી પંચ મારફત કારભાર ચલાવવો.
- (૨૦) હૈદરાબાદ-૧૮૫૩ નિઝામ અને અંગ્રેજ (૧) અંગ્રેજ સૈન્યના ખર્ચ બદલ વરાડપ્રાંત અંગ્રેજોને આપવો.
- (૨૧) રંથુન-૧૮૫૨ બ્રહ્મીરાજા અને અંગ્રેજ (૧) અંગ્રેજ કેદીઓને છોડી મુકવા (૨) પેશુપ્રાંત અંગ્રેજોને આપવો.

(૨૨) ગંદામક-૧૮૭૯ અંગ્રેજ અને યાકુબખાન (૧) કાશુલ, કુરમ અને ખેલનધાટ અંગ્રેજોને આપવો. (૨) કાશુલમાં રેરિડન્ટ રાખવો. (૩) પરરાજ્યોના વાંધા અંગ્રેજ મારફત પતાવવા.

અંગ્રેજ સરકારને હિંદમાંથી મળેલો મુલક.

નામ.	સાલ.	કોની પાસેથી.	કેવી રીતે.
મદ્રાસ	૧૬૩૬	ચંદ્રગીરીના રાજા પાસેથી	વેચાણ
મુંબાઈ	૧૬૬૮	ઇંગ્લાંડના રાજા પાસેથી	વેચાણ
બંગાળા, ખાહાર, ઓઢીઆ	૧૭૫૬	દિલ્હીના પાદશાહ પાસેથી	બક્ષીસ
મદૈસુર	૧૭૯૯	ટીપુ પાસેથી	લડાઇમાં
વાયવ્ય પ્રાંત	૧૮૦૧	અયોધ્યાના નવાબ પાસેથી	લડકરના અર્થ પેટે.
કર્ણાટક	૧૮૦૧	કર્ણાટકના નવાબ પાસેથી	ખાલસા
ખાલાધાટ	૧૮૦૧	નિઝામ પાસેથી	સલાહમાં
ભરૂચ, પાવાગઢ	૧૮૦૩	સિંધિઆ પાસેથી	લડાઇમાં
ચીલોન	૧૮૧૬	વલંદા પાસેથી	સલાહમાં
અમદાવાદ, મહારાષ્ટ્ર	૧૮૧૮	પંચા પાસેથી	ખાલસા
આસામ, આરાકાન, તીનાસરીમ	૧૮૨૬	બ્રહ્મી રાજા પાસેથી	લડાઇમાં
કુર્ગ	૧૮૩૪	રાજમના અધિરથી	ખાલસા
સિંધ	૧૮૪૩	અમીરો પાસેથી	લડાઇમાં
સતારા	૧૮૪૬	ખીનવારસી	ખાલસા

પંજાબ	૧૮૪૯	શીખ ખીમ વિમલમાં	લડાઇમાં
નાગપુર, ઝાંસી	૧૮૫૩	ખીનવારસી	ખાલસા
પેગુ	૧૮૫૩	ખીમ બ્રહ્મી વિમલમાં	સલાહમાં
વરાડ	૧૮૫૩	નિઝામ પાસેથી	લશ્કરી ખર્ચ પેટે.
અમોઘ્યા	૧૮૫૬	નવાખ પાસેથી અંધેર રાજ્ય વ્યવસ્થાથી	ખાલસા
પંચમહાલ	૧૮૬૧	સિંધિઆ પાસેથી	ઝાંસીના બદલામાં
શુદ્ધ બ્રહ્મદેશ	૧૮૮૬	ત્રીજા બ્રહ્મી વિમલમાં	ખાલસા

મુકાબલા.

દુશ્મી અને લાલી.

- (૧) અંગ્રેજનું મૂળ કાઢવામાં અને સરખા હતા.
- (૨) દુશ્મીએ ફ્રેંચ સત્તા વધારી, લાલીએ ખીલકુલ ખોળ.
- (૩) યુદ્ધ કૌશલ્યમાં દુશ્મી કરતાં લાલી હોંશીઆર હતો.

કલાઇવ અને શિવાજી.

- (૧) કલાઇવે અંગ્રેજોનો અને શિવાજીએ મરેઠી રાજ્યનો પાયો નાખ્યો.
- (૨) અંગ્રેજો ઝાઝું બચ્ચેલા નહોતા.
- (૩) કલાઇવે અમીરોને અને શિવાજીએ અશબ્દખાનને દગો દીધો.

- (૪) રાજ્ય સાચવી રાખવામાં બંને સરખા હતા.
 (૫) બંનેમાં લશ્કરી શુણ સરખા હતા.

કલાધવ અને દુષ્ણે.

- (૧) દેશી રાજ્યોની ખટપટ કરવામાં બંને સરખા હતા.
 (૨) કલાધવના જોડું દુષ્ણેમાં યુદ્ધ કૌશલ્ય નહોતું.
 (૩) કલાધવ દેશી લશ્કરનો પ્રેમ મેળવી શક્યો તેમ દુષ્ણે મેળવી શક્યો નહિ.

કલાધવ અને હેસ્ટિંગ્સ.

- (૧) કલાધવે અંગ્રેજ રાજ્યનો પાયો નાખ્યો, તેના ઉપર હેસ્ટિંગ્સે ઝોંઝો મારત ચણી.
 (૨) કલાધવ દેશી રાજ્યો સાથે મિત્રતાથી વર્ત્યો, પણ હેસ્ટિંગ્સે દેશી રાજ્યો પાસેથી ધમ મેળવવા જીલમ કર્યો.

વેલેસ્લી અને ડેલહૌસી.

- (૧) બંનેની રાજ્યનીતિ બ્રિટિશ સત્તા વધારવાની હતી.
 (૨) વેલેસ્લી કરતાં રાજ્ય સાચવવામાં ડેલહૌસી ચઢીઆતો હતો.
 (૩) વેલેસ્લીની રાજ્યનીતિ શાંતીવાળી હતી, પણ ડેલહૌસીની તેવી નહિ હોવાથી બળવો થયો.

બેન્ટીક અને રીપન.

- (૧) લોકોનો પ્યાર મેળવવામાં બંને રૈયતનું બહુ કરવામાં સરખા હતા.
 (૨) કળવણીનો ફેલાવો કરવામાં બંને સરખા હતા.

- (૩) દેશી લોકોને મોટા હોદ્દા આપવામાં સરખા હતા.
- (૪) હિંદને દેવાના બોળમાંથી હુગારવાના વિચારવાળા હતા.
- (૫) વસુદાન ખાતું મુધારવા તરફ બન્નેનું લક્ષ સરખું હતું.
- (૬) બેન્ટિક સારામાં સારો ગવર્નર જનરલ ગણાયો, તેમ રીપન સારામાં સારો વોઇસરાય કહેવાયો.

લીટન અને ડફીન.

- (૧) હિંદપર ખર્ચનો બોજો નાખવામાં બન્ને સરખા હતા.
- (૨) લીટને લાઇસન્સ ટેક્સ નાખ્યો ત્યારે બીજો ઇન્કમ ટેક્સ નાખ્યો.
- (૩) લીટને ફ્રેસરહિંદ ઉત્સવ કર્યો, તેમ ડફીને જ્યુબીલી મહોત્સવ કર્યો.
- (૪) બન્ને કાંઝરવેટીય પક્ષના હતા.

ટૂંક જીવનચરિત્રો.

કલાઈવ—ઈ. સ. ૧૭૨૫ માં જન્મ્યો હતો. સને ૧૭૪૪ માં હિંદમાં આવી વેપારી ખાતામાં દાખલ થયો, પણ અનુકુળ નહિ પડવાથી લશ્કરી ખાતામાં દાખલ થયો. અર્કાટનો ઘેરો ધલાવી ચંદા સાહેબ વગેરેને હરાવી પ્રખ્યાત થયો. ૧૭૫૭ સીરાઉદ્દૌલાને હરાવી બંગાળમાં અંગ્રેજ સત્તા સ્થાપી. ૧૭૫૫-૧૭૬૬ માં ગવર્નર થયો. ૧૭૬૭ માં વિદાયત ગયો. ત્યાં તેના દુશ્મનોએ લાંચ લીધાનો આરોપ મુકી કામ ચલાબધું, તેમાં તે જીત્યો, પણ ૧૭૭૪ માં આપઘાત કરી મરણ પામ્યો.

દુષ્કી—છ. સ. ૧૭૩૧ માં હિંદમાં આવ્યો. તે હોંશીઆર હોવાથી પાંડીચેરીનો ગવર્નર થયો, અને નિઝામ તથા કર્ણાટકના રાજાઓનો પક્ષ પકડી અંગ્રેજોને હિંદમાંથી કાઢવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો, પણ યુદ્ધ કૌશલ્યમાં હોંશીઆર નહિ હોવાથી ક્ષણે તેની ધારણા ધૂળ કરી. તે ૧૭૬૩ માં મરણ પામ્યો.

ચંદા સાહેબ—એ દોસ્તઅલ્લીનો જમાઇ હતો. એને મરેઠા-ઓએ બંદીખાને નાખ્યો હતો. ત્યાંથી દુષ્કેએ સાત લાખ રૂપિયા આપી છોડાવ્યો હતો. ૧૭૫૧ માં નવાબ અનવરૂદ્દીનને અંબુ-રની લડાઈમાં મારી તેને કર્ણાટકનો નવાબ બનાવ્યો. ચંદાસાહેબે અંગ્રેજોના મિત્ર મહમદઅલ્લીને ત્રિયાનાપલ્લીમાં ઘેર્યો હતો, પણ અંગ્રેજોએ તે ઘેરો ઉઠાવી મહમદઅલ્લીને છોડાવી કર્ણાટકનો નવાબ બનાવ્યો.

નાના ફૂડનવીસ—એ માધવરાવ પેશ્વાનો કારભારી હતો. જ્યારે પુનાની ગાદી માટે રાધોબા પ્રયત્ન કરતો હતો, તે વખતે આ પ્રખ્યાત નર માધવરાવના તરફ હતો. એણે ૧૭૯૪ માં કુર્દ-લાની લડાઈમાં નિઝામને હરાવી પેશ્વાની ગણેશી કીર્તિ પાછી મેળવી. જ્યાં સુધી આ મહાન નર જીવતો હતો ત્યાં સુધી તેણે પેશ્વાઈને પસ્તંત્રતામાં પડવા દીધી નહિ પણ પડતીમાંથી બચાવી તે છ. સ. ૧૮૦૦ માં મરણ પામ્યો, ત્યાર પછી કુસંપ દાખલ થવાથી પેશ્વાઈ સત્તાનો નાશ થયો.

નંદકુમાર—એ જ્ઞાતે બ્રાહ્મણ ને મોટો જર્ગરદાર હતો. કૌંસી-લના મેન્ચરોની શીખવણીથી વોરનહેસ્ટિંગ્સ ઉપર લાંચ લીધાનું તહોમત મુકી કામ ચલાવ્યું, પણ તેના ઉપર ખાતું ખત બનાવ્યાનું તહોમત આવવાથી શુનેગાર હરાવી કૌંસી દીધી.

લોર્ડ લેક—ઈ. સ. ૧૮૦૦ માં હિંદમાં સેનાપતિ થયો. તેણે દિલ્હી, લાસ્વારી અને અસાઈ આગળ વિજય મેળવી સિંધીઆને હરાવ્યો અને મરેકાના કબજામાંથી બાદશાહ શાહઆલમને છોડાવ્યો. ઇ. સ. ૧૮૦૫ માં ભરતપુરનો અજીતગઢ જીતવા સ્વારી કરી, પણ હારીને પાછો આવ્યો. તે ઇ. સ. ૧૮૦૭ માં ઇંગ્લેંડ ગયો.

ફાખર્ સેલ—આ સરદાર અધધાન લડાઈમાં પ્રખ્યાત થયો. તેણે પરવાન આગળ દોસ્તમહમદને અને જલાલાબાદ આગળ અકબરખાનને હરાવ્યો. તે ઇ. સ. ૧૮૪૫ માં મુઝકીની લડાઈમાં માર્યો ગયો.

લોર્ડ ગેઝ—એણે સિંધીઆને પનીઆર આગળ તથા શીખ લોકોને ગુજરાતની લડાઈમાં હરાવી નામના મેળવી. વળી ચીનાઓને હરાવી ચીનના અંદરેમાં અંગ્રેજોને વેપાર કરવાની છુટ અપાવી.

અંગ્રેજી રાજ્યથી થએલા ફાયદા.

- (૧) લોકોના જ્ઞાનમાત્રનું સારી રીતે રક્ષણ થાય છે.
- (૨) વિદ્યા વધવાથી સ્વતંત્રતાના વિચાર પેદા થયા, અને પોતાના હક માગવા તૈયાર થયા.
- (૩) દેશ ઉપર ધણો ખર્ચ થોવા છતાં દેશ આબાદ છે.
- (૪) રેલવે, તાર, ટપાલ દાખલ થવાથી વેપારને ઉત્તેજન મળ્યું.
- (૫) યાત્રિક કળા તરફ લોકોનું વલણ થયું.
- (૬) રાજ્યની શાન્તિને લીધે લોકો દેશ પરદેશ જઈ સારી રીતે વેપાર રાજગાર કરી શકે છે.

મરેઠી રાજ્યની ચઢતીનાં કારણ.

- (૧) એમનું લશ્કર ને ઘોડા કસાએલા હતા.
- (૨) ઘોડા ઉપર ઝાઝો સરસામાન નાખતા નહિ તેથી નાસવાનું સુગમ પડતું.
- (૩) લશ્કરની ઝોઠવણી કરવામાં આલાક હતા.
- (૪) પહાડી મુલક અને ઘાટોના ભાગીઆ હોવાથી મંતાઇ જવામાં સુગમતા પડતી.
- (૫) પ્રસંગ આવે નાશી જવામાં પશુ ચુકતા નહિ.
- (૬) ધર્માભિમાની તેમજ દગો દેવામાં પણ પાછા પડતા નહિ.
- (૭) એશઆરામી, દારૂડીઆ કે બાબિયારી નહોતા.
- (૮) પોતાની રૈયત ઉપર જીલમ કરતા નહિ.
- (૯) મુલકના મંદોખસ્ત ઉપર તથા રૈયતને ઇન્સાફ આપવામાં હોંશીઆર હતા.

મરેઠી રાજ્યની પડતીના કારણો.

- (૧) શિવાજી મહારાજ પછીના રાજ દારૂડીઆ અને બાબિયારી હતા.
- (૨) પોતાનો રાજકારભાર પેશ્વાને સોંપી સત્તા ઘટાડી.
- (૩) સરદારોમાં સંપ નહિ હોવાથી મંદોમાંડે વઢ્યા.
- (૪) મરેઠી રાજ અબજી હતા.
- (૫) પાછળના રાજઓમાં દેશાભિમાન નહિ હોવાથી, તથા રાજ્ય લોભથી અંગ્રેજને શરણે ગયા.

રાજકીય પરવાના (પદા).

- (૧) ૧૭૭૩માં રેગ્યુલેટીંગ ઍક્ટ થયો, આથી કંપનીને રાજસત્તા મળી.

- (૨) ૧૭૮૩માં ફ્રાન્સે બીલ મુક્યુ, તેમાં કંપનિ વેપાર કરે અને રાજકારભાર પાસાંમેટ ચલાવે પણુ તે નામંજુર થયું.
- (૩) ૧૭૮૪માં પીટનું બીલ પાસ થયું; તેથી ડિરેક્ટરો ઉપર દેખ-રેખ રાખનાર બોર્ડ ઓફ કંટ્રોલ નામે સભા નીમાઈ.
- (૪) ૧૮૩૬ના ધારાથી કંપનિને વેપાર કરવાની બંધી કરવામાં આવી, અને હિંદ તથા ગ્રીનમાં વેપાર કરવાની બંધા, અગ્રે-ગેને છુટ આપનામાં આવી.
- (૫) ૧૮૫૮ના ધારાથી કંપનિનું રાજ્ય ઇંગ્લાંડની રાણીને હાથ આવ્યું.
- (૬) ૧૮૬૧ના ધારાથી મુંબાઈ તથા મદ્રાસની કૌંસીલમાં કાયદા બાંધવા માટે દેશી ગૃહસ્થો દાખલ કરવામાં આવ્યા અને સુપ્રીમ કોર્ટને મામે લાઈકોર્ટ દાખલ કરી.
- (૭) ૧૮૮૩માં ઇયબર્ટ બીલ પાસ થયું, તેમાં દેશી જડગે ગોરા-ઓનો ખંસાફ કરે એમ ઠરાવવામાં આવ્યું.
- (૮) ૧૯૦૬માં હિંદી પ્રજા રાજવહીવટમાં ભાગ લેતી થાય તે સારૂ ઇલાકા અને મુખ્ય સરકારી કૌંસીલમાં વધારે દેશી સલાહ-કારો નીમવાનો હક્ક મળ્યો.

હિંદની રાજ્ય વ્યવસ્થાનું ટુંક વર્ણન.

૧૮૫૮માં મહારાણીશ્રી વિક્ટોરીઆના હસ્તકમાં હિંદ આવ્યું, ત્યારથી આ દેશનો રાજ્ય કારોબાર ચલાવવા માટે જે પ્રતિનિધિ મોકલવા માંડ્યો તે હિંદનો વાઇસરાય કહેવાય છે. ઇંગ્લાંડમાં હિંદના વહીવટ ઉપર દેખરેખ રાખવા એક સેક્રેટરી અને પંદર સલાહદોની

એક કૌંસીલ નીચી તેને “ ઘાડઆ કૌંસીલ ” કહે છે. હિંદી રાજ્ય વહીવટ અલાવવા પૌંઠસરાયના હાથ નીચે એક કૌંસીલ છે તેમાં સેનાપતિ સાથે નવ મેમ્બર નીમાય છે, તેમાં એક દેશી મેમ્બર હોય છે. પૌંઠસરાયના હાથ નીચે કાયદા બાંધનારી સભામાં ઉપરના નવ મેમ્બરો ઉપરાંત ૩૫ સરકાર તરફના અને ૨૫ લોકો તરફના મળી કુલ ૭૦ સભાસદો બેસે છે. દેશના કારોબાર સંબંધી અલાવવા માટે દેશના વિભાગ પાડી મુંબાઈ, મદ્રાસ ને બંગાળમાં ગવર્નર નીમે છે. બહાર ને ઓઢીઆ, નંયુક્ત પ્રાંતો, પંજાબ ને બ્રહ્મ-દેશના ઉપરી હાકેમ તરીકે લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નર નીમે છે. આસામ, મધ્યપ્રાંત, સરહદપરના વાયવ્ય પ્રાંત, અજમેર, કુર્ગ, આંદામાન ને બલુચીસ્તાન ઉપર ચોક્ક કમીશનર નીમે છે.

ગવર્નરોના હાથ નીચે વહીવટ કરનારી અને કાયદા બાંધનારી સભાઓ હોય છે. વહીવટ કરનારી કૌંસીલમાં ગવર્નર અને બીજા ત્રણ મેમ્બરો હોય છે. તેમાં એક દેશી હોય છે. કાયદા બાંધનારી સભામાં ઉપરના ત્રણ સિવાય ૨૧ પ્રજાના પ્રતિનિધિ અને બાકીના સરકાર તરફથી નિમાએલા મળી કુલ ૪૮ સભાસદો હોય છે. તે બધાઓ બંને વચ્ચે બદલાય છે. લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નરોને પણ ઉપરના જેવી બંને સભાઓ હોય છે. એ કૌંસીલોની સલાહ પ્રમાણે દરેક પોત પોતાના તાબાના મુલકનો વહીવટ કરે છે. ચીફ કમીશનરોને આવી કૌંસીલો હોતી નથી. દરેક ઇલાકામાં પ્રાંતો હોય છે. એ પ્રાંતોના ભાગને જિલ્લા અને જિલ્લાના ભાગને તાલુકા કહે છે. પ્રાંતના ઉપરીને કમીશનર, જિલ્લાના ઉપરીને કલેક્ટર અને તાલુકાના ઉપરીને મામલતદાર કહે છે. તે અધિકારીઓને વસુલાતખાતા ઉપરાંત ફોજદારી ગુના સાંભળવાનો પણ અધિકાર હોય છે.

કલેક્ટરોને મદદ કરવા માટે આસિ. કલેક્ટરો અને ડેપ્યુટી કલેક્ટરો હોય છે.

દેશનો ખંદોખસ્ત રાખવા માટે પોલીસખાતું સ્થાપેલું છે. જિલ્લાના ઉપરીને પોલીસ સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ કહે છે. એના હાથ નીચે પોલીસ ઇન્સ્પેક્ટરો અને તેના હાથ નીચે પોલીસ સબઇન્સ્પેક્ટરો હોય છે. તેઓ દેશમાં ચોરી, ખુન, ધાડ વગેરે ગુના અટકાવી દેશમાં સલાહ-શાન્તિ સાચવે છે. ગુનેગારોને પકડી ન્યાય માટે માજિસ્ટ્રેટોને સોંપે છે. ઇલાકાના પોલીસ અધિકારીને પોલીસ કમીશનર કહે છે.

દરેક ઇલાકામાં ન્યાયખાતાનો વહીવટ ચલાવવા માટે હાઇ કોર્ટ સ્થાપવામાં આવી છે. હાઇકોર્ટના જડજનેમાં દેશી જડજને પણ હોય છે. જડજનેના તાબામાં જિલ્લા જડજને અને તેમના તાબામાં સબજડજને કે મુન્સફ હોય છે. સબજડજનેના ઇન્સાફથી નારાજ થએલા અનુક્રમે જિલ્લા જડજને અને હાઇકોર્ટમાં અપીલ કરે છે. હાઇકોર્ટ ઉપરની કે ગવર્નમેન્ટ ઉપરની અપીલ પ્રીવી કૌંસિલમાં કે હિંદી સેક્રેટરીને ત્યાં થાય છે.

લૉડ રિપનના સમયથી લોકો રાજકાજમાં ભાગ લેતા થાય એ શુભ ઉદ્દેશથી લોકલગાર્ડ અને મ્યુનિસિપાલિટીના હક્ક બક્ષી લોકોને માહીદગાર કર્યાં, અને હાલ ધીમે ધીમે છુટ આપી ગવર્નર અને વૉઇસરાયની કૌંસિલમાં પણ લોક પ્રતિનિધિ તત્વ દાખલ કર્યું છે. આથી રાજ્ય તરફની પ્રગતી વફાદારી દૃઢ થઇ છે.

તાબાનાં દેશી રાજ્યો પર દેખરેખ રાખવાનો પણ ખંદોખસ્ત કરેલો છે. હૈદરાબાદ, કાશ્મિર, વડોદરા, ગ્વાલિયરને મહિસુર વૉઇસરાયની સીધી દેખરેખ નીચે છે. તેના ઉપરી અધિકારીને રેસિડેન્ટ કહે છે.

કેટલાંક રાજ્યોપર ગર્વનર દેખરેખ રાખે છે. તેમના તરફથી નીમવામાં આવેલા અધિકારીને એજન્ટ કુ ધી ગર્વનર કહે છે. જીલ્લાની હદમાં આવેલાં નાનાં રાજ્યોની દેખરેખ કલેક્ટર રાખે છે, અને તે તે સંસ્થાનનો પોલીટીકલ એજન્ટ કહેવાય છે.

અંગ્રેજી રાજ્ય બંધારણના ખર્ચ નિભાવ માટે સરકાર જુદી જુદી રીતે ઉપજ લે છે. એ ઉપજ જમીનવેરો, રેલવે, જકાત, આબકારી, અપ્રીશુ, મીઠું, નહેરો, સ્ટાંપ, જંગલખાતુ, ટપાલ, ટંકશાળ, રેલવે, તાર, નહેરો વગેરે ખાતાં સ્થાપેલાં છે. ઉપજ કરતાં વધારે ખર્ચ કરવાનું હોય તો સરકાર કરજો નાણાં લે છે; અને ધીરનારાઓને વ્યાજ આપે છે. ઉપજમાંથી જે ખર્ચ થાય છે તેમાં લસ્કર, રેલવે, પોલીસ, વહીવટખાતું, ઉધરાતખાતું, નહેરો, ટપાલ, તાર, ટંકશાળ, ન્યાય વગેરે ખાતાં ચાલે છે. દુઃકાળની આપત્તિ બચાવવા માટે દર વરસે ઉપજમાંથી દોઢ કરોડ રૂપીઆ અનામત રાખવામાં આવે છે. હિંદના અંગ્રેજી રાજ્યનું વાર્ષિક આવક લગભગ એક અબજ રૂપીઆ છે, અને ખર્ચ પણ લગભગ તેટલું જ છે.

લગાવઓ.

સ્થળ.	સાલ.	કિાની કોાની વચ્ચે	પરિણામ.
કોમોઇ	૧૭૩૪	બાહરાવ પેશ્વાએ	ત્રિંબકરાવને હરા.
ભોપાળ	૧૭૩૬	„	નિઝામને હરાબ્યો
અંજુર (૧)	૧૭૪૧	મરેઠાએ	કર્ણા. નવાબ દોસ્ત-અલીને માર્યો.
મદ્રાસ	૧૭૪૬	ફ્રેંચોએ	કર્ણા. નવાબને હરાબ્યો.

અંધુર (૨)	૧૭૫૦	દુષ્કીએ	નવાળ અનવરદીનને હરા.
અકાંટ આર્ત }	૧૭૫૧	કલાધવે	રાજા સાહેબને હરાવ્યો
કાવરેપાક	૧૭૫૨	„	„
બાહુર	૧૭૫૨	મેજર લારેન્સ	ફ્રેંચોને હરાવ્યા
પ્રાસી	૧૭૫૭	કલાધવે	નવાળ સુરાજ દૌલાને હરા
ચીન્સુરા	૧૭૫૯	કર્નલ ફોર્ડ	વક્ત્રાને હરાવ્યા
વાદેવાસ	૧૭૬૦	સર ફૂટે	લાલી તથા બુસીને હરા
ઉદગીર	૧૭૬૦	સદાશીવ ભાડિએ	નિઝામને હરાવ્યા
પટણા (૧)	૧૭૬૧	મેજર કર્નાક	બાદશાહઆલમને હરા
ધેરીઆ	૧૭૬૩	મિસ્ટર આદમ્સે	મીરકાસમને હરાવ્યો
પટણા (૨)	૧૭૬૪	કર્નાકે	મીરકાસમ, શાહઆલમને તથા મુબ્બિદદૌલાને હરાવ્યા
બકસર (૨)	૧૭૬૪	મેજર મનરોએ	ઉપરના ત્રણેને હરાવ્યા.
ચંગામ, ત્રિનોમાલી, અંધુર }	૧૭૬૭	કનલ રમીથે	હૈદરને હરાવ્યો
ચેરકુલી	૧૭૭૨	માધવરાવે	હૈદરને હરાવ્યો
પેલીલોર	૧૭૮૦	હૈદરે	કર્નલ બેલીને હરાવ્યો
ચીલામથમ	૧૭૮૧	હૈદરે	સર આયરફૂટેને હરાવ્યો
પોટોનાવો પેલીલોર (૨) ચોર્લીગર }	૧૭૮૧	સર આયરફૂટે	હૈદરને હરાવ્યો

હીમેગા અરીકેરા	}	૧૭૯૧	કાર્નવાલીસે	ટીપુને હરાવ્યો.
કુર્દલા		૧૭૯૫	મરેઠાએ	નિઝામને હરાવ્યો.
માલવેલી સદાશીર શ્રીરંગપટ્ટણ	}	૧૭૯૯	અંગ્રેજોએ	ટીપુને હરાવ્યો.
પુના		૧૮૦૧	જશવંતરાવ હોલકરે	પેશ્વાને હરાવ્યો.
અસાધ		૧૮૦૩	જન૦ વેલેસ્લીએ	સિંધિયા તથા ભોંસલેને હરાવ્યા.
દિલ્હી લાસવારી	}	૧૮૦૩	લૉડે લેફ્ટ	સિંધિયાને હરાવ્યો.
આરગમ		૧૮૦૩	જન૦ વેલેસ્લીએ	સિંધિયા તથા ભોંસલેને હરાવ્યા.
દિગ		૧૮૦૪	ફ્રેન્ચર તથા મોન્સને	હોલકરને હરાવ્યો.
ફરકાખાદ		૧૮૦૪	લૉડે લેફ્ટ	હોલકરને હરાવ્યો.
ભંરતપુર		૧૮૦૫	લૉડે લેફ્ટ	ધેરા ધાલ્યો પણ જીતાયું નહિ.
મહુન		૧૮૧૫	જન૦ આકટરલોનીએ	ગુર્ખાને હરાવ્યા.
મકવાનપુર હરિહરપુર	}	૧૮૧૬	"	
ખડકી કારગમ આસ્ટે	}	૧૮૧૭	અંગ્રેજોએ	બાજીરાવ પેશ્વાને હરાવ્યો.
રંગુન		૧૮૨૪	કમ્પબેલે	બક્ષીઓને હરાવ્યા.

પ્રેમ	{	૧૮૨૫		,,
પેગામ				
ભરતપુર (૨)	૧૮૨૭	લોર્ડ કામ્પરબીયરે	ગઢ બુલ્યો	
પરવાન	૧૮૩૭	રાયટી સેલે	દોસ્તમહમદને હરાવ્યો	
કંદહાર	૧૮૪૨	જન. નોટે	અફઘાનોને હરાવ્યા	
મીયાની	{	૧૮૪૩	નેપીયરે	સિંધના અમીરોને હરાવ્યા
હૈદરાબાદ				
મહારાજપુર	{	૧૮૪૩	લોર્ડ ગોફ અને જન. ગ્રે સાહેબે	સિંધિઓને હરાવ્યો.
પનીઆર				
મુઝકી	{	૧૮૪૫	અંગ્રેજોએ	શીખ લોકોને હરાવ્યા
પીરોજપુર				
અલીવાલ	{	૧૮૪૬	,,	,,
સોઆહિન				
કીનેરી	{	૧૮૪૮	,,	,,
સફ્ફેન				
રામનગર				
ચીલીઅનવલા	૧૮૪૯	શીખ અને અંગ્રેજ	તેમાં અંગ્રેજોને નુકશાન થયું	
ગુજરાત	૧૮૪૯	લોર્ડ ગોફે	શેરસીંગને હરાવ્યો	
રંગુન	{	૧૮૫૨	જન. ગોડર્વિન	બ્રહ્મીઓને હરાવ્યા
પેગુ				
કંતાન	૧૮૫૭	અંગ્રેજોએ	ચીનાઓને હરાવ્યા	
બુતાન	૧૮૬૪	અંગ્રેજોએ	બુતાનના રાજાને હરાવ્યો	
મવંદ	૧૮૮૦	જન. રાયટી	અફઘાનોને હરાવ્યા,	

માંડલેજ મીનલાગદ	} ૧૮૮૫	અંગ્રેજોએ	બ્રહ્મીઓને હરાવ્યા.
લીંગદું નેટાંગ	} ૧૮૮૮	અંગ્રેજોએ	તિબેટના રાજાને હરાવ્યો.
મણીપુર	૧૮૯૧	જનમ ગ્રેહામે	મણીપુરના રાજાને હરાવ
મુંબાર્ઈ	૧૮૯૩	હિંદુ મુસલમાન વચ્ચે હુલડ થયું.	તેમાં અંગ્રેજોએ બન્ને પક્ષને નરમ પાડ્યા.

પ્રશ્નોત્તર રૂપે નાગરિકતા ધર્મ તથા આરોગ્યવિદ્યા.

(ઉપોદ્ધવાત.)

પ્ર૦ નાગરિક એટલે શું ?

ઉ૦ એક ગામ કે નગરમાં વસનારા સધળા લોકો નાગરિક કહેવાય, અને જાણના અર્થમાં કહીએ તો એક દેશમાં અથવા એક જાતની સત્તા નીચે ગઈનારા સધળા લોકો નાગરિકજ કહેવાય.

પ્ર૦ નાગરિકતા ધર્મ એટલે શું ?

ઉ૦ મનુષ્ય તરીકે પોતાની જાત પ્રત્યે, દુટુળ પ્રત્યે, ગામ પ્રત્યે, દેશ પ્રત્યે અને નેત્રી આગળ વંચતાં સકળ જનસમાજ પ્રત્યે જે જે ફરજો જાનવવાની છે તે ફરજો નાગરિકતા ધર્મ કહેવાય છે.

પ્ર૦ ખરો નાગરિક કેાણ ?

ઉ૦ ખરો નાગરિક તેજ કે જે દેશના કલ્યાણને માટે જરૂર પડે ત્યાં પોતાના હરેક સ્વાર્થનો ભોગ આપવા સદા તત્પર રહેતો હોય તે.

પ્ર૦ વ્યક્તિ અને સમાજ એટલે શું ?

ઉ૦ માણસો એક બીજા સાથે ભેગા મળીને રહે છે તે સમાજ કહેવાય અને સમાજનો દરેક માણસ એક વ્યક્તિ કહેવાય છે.

પ્ર૦ વ્યક્તિ અને સમાજ (સમાજ) એ બંનેના અસ્પર્શ શો સંબંધ છે ?

ઉ૦ મનુષ્ય જાતનો વિકાસ સમાજમાંજ સંભવીત છે. કોઈપણ મનુષ્ય સમાજથી છૂટો પડી એકલો પોતાની ઉન્નતિ સાધી શકશે

નહિ. આમ મનુષ્ય જાતના વિકાસને અર્થે સમાજ આવશ્યક છે. આથી સમાજની હિતાતને અર્થે સામાજિક લાભનાં હરેક કર્તવ્ય કરવાની હરેક વ્યક્તિને માથે ફરજ છે.

પ્ર૦ મનુષ્યજાતિના વિકાસ માટે વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્ય આવશ્યક છે કે સમાજવ્યવસ્થા આવશ્યક છે ?

ઉ૦ સમાજવ્યવસ્થાને હાનિ ન થાય એવું વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્ય આવશ્યક છે.

પ્ર૦ તેનું કારણ શું ? ઉદાહરણ આપી સમજાવો.

ઉ૦ વ્યક્તિના ભાગે સમાજનું હિત સાધનાં મનુષ્યનાં વિકાસ કેવળ યંત્રવત્ એકદેશી યત્ર જાય છે. પરિણામ એ આવે છે કે એ રીતે સમાજ ધણુંક હિતકર બાળતોમાં પછાત ગદી ભવિષ્યને માટે કંઈ શુભ પરિણામ રૂપી વારસો મૂકવા હતભાગ્ય નીવડે છે. દાખલા તરીકે પ્રાચીન સ્પાર્ટામાં વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્ય સમાજ-વ્યવસ્થાને હાનિકારક માનવામાં આવતું, અને તેથી વ્યક્તિના ભાગે સમાજની વ્યવસ્થા સાધવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવતો. અને સમાજના રક્ષણને માટે શારીરિક બળ અને સૈનિક ઉત્સાહની જરૂર માની તેની વૃદ્ધિ માત્ર કરવામાં આવતી; પરિણામ એ આવ્યું કે એ રાજ્યના અંત પછી ભવિષ્યને માટે તેણે કંઈ સુંદર સાહિત્ય, કળા કે શૌર્યભાળ મૂકી નહિ. અંથી ઉલટું એ-થેન્સમાં ઠાઠપણુ નાગરિકને હરેક પ્રવૃત્તિ કરવાની છૂટ હોવાથી તેમનાં શરીર, મન, હૃદય સારી રીતે વિકાસ પામી શક્યાં; અને પોતાની સમાજનું રક્ષણ કરવા ઉપરાંત કળા, સાહિત્ય વગેરે ભવિષ્યને માટે તેમનાથી મૂકી શકાયું અને તેમનાં જીવન રસિક અને સુખમય બન્યાં.

પ્રકરણ ૧ છું.

- પ્ર૦ માણસની જિંદગીમાં કુટુંબની ફરજો ઘણો અગત્યનો ભાગ ભજવે છે તેનું કારણ શું ?
- ઉ૦ કુટુંબમાંજ માણસોનું જીવન શરૂ થાય છે, કુટુંબમાંજ તેમની શક્તિઓ ખીલે છે, અને મોટપણે જીવનમાં કેમ વર્તવું તે કુટુંબમાંજ શીખાય છે, માટે કુટુંબની ફરજો ઘણી અગત્યની છે.
- પ્ર૦ બાળકોની કુટુંબની ફરજો કઈ કઈ ?
- ઉ૦ એ જાતની ફરજો ચાર ભાગમાં વહેંચાઈ જાય છે; (૧) પોતાની જાત તરફની; (૨) માબાપ તરફની; (૩) પોતાનાં ભાડુઓ તરફની; અને (૪) કુટુંબના મંબંધીઓ તથા મહેમાનો તરફની ફરજો.
- પ્ર૦ એ ફરજો સારામાં સારી રીતે બજાવવામાં કઈ વસ્તુ જરૂરની છે ?
- ઉ૦ પોતાની ફરજ યથાર્થ રીતે બજાવવામાં માબાપની શિખામણ જરૂરની છે; તોપણ દરેકમાં પોતાનો ઉમંગ એ મુખ્ય વાત છે. કેમકે ઉમંગથી દરેક કામ સારું થાય છે; અને કામ કરનારને આનંદ થાય છે. ઉમંગથી કામ સહેલું થાય છે અને ખીજાં કામ કરવાની આવડત વધે છે.
- પ્ર૦ પોતાની જાત તરફની ફરજો બજાવવામાં કઈ કઈ બાબતો ઉપર ધ્યાન રાખવું ?
- ઉ૦ પોતાના શરીરનું આરોગ્ય જાળવવું; અને તેમ થવા માટે આહારવિહારમાં નિયમિત રહેવું તથા માથકસર કસરત આપવી એ ખાસ જરૂરનું છે. શરીરની સ્વચ્છતા રાખવી તથા વાણી અને મન પવિત્ર રાખવાં,

- પ્ર૦ ધર્મશાસ્ત્રોમાં પંચાયતન પૂજા કઈ કઈ ગણાવી છે ?
- ઉ૦ માતા, પિતા, આચાર્ય, (ગુરુ) અતિથિ અને ઇશ્વર એ પાંચ-ની પૂજનને પંચાયતન પૂજા કહેવામાં આવે છે.
- પ્ર૦ એમની પૂજા કેવી રીતે થાય ?
- ઉ૦ તેમના પ્રત્યેની આપણી ફરજો સંપૂર્ણ અદા કરવી એ એમની પૂજા કહેવાય.
- પ્ર૦ માયાપ તરફની ફરજ શી રીતે બળતી શકાય ?
- ઉ૦ તેમની ઇચ્છાને આધીન થવું, તથા તેમને બની શકે તેટલી હરેક રીતે સહાય આપવી.
- પ્ર૦ બાઈબાઈ પ્રત્યેની ફરજ કેવી રીતે અદા થાય ?
- ઉ૦ નાનાં બાઈબેનને હરેક રીતે મદદગાર થવું, તેમને ફરવા લઈ જવાં, તેમનાં કપડાં વગેરે સાલિત્યો સંભાળવાં, તેમને અભ્યાસ કરવામાં મદદગાર થવું, તેમને જુદી જુદી બાબતોની માહિતી આપવી, તેમની બંડે શાંતિથી અને માયાળુપણે વર્તવું—આમ કરવાથી તેમના પ્રત્યેની ફરજ અદા થાય છે.
- પ્ર૦ કુટુંબના સંબંધી તથા મહેમાનો પ્રત્યેની ફરજ કેમ અદા થઈ શકે ?
- ઉ૦ તેઓ પોતાને ત્યાં આગે ત્યારે તેમની સાથે વિવેકથી બોલવું ચાલવું, તથા તેમના કામકાજમાં બનતી હરેક સગવડ કરી આપવી. પોતે ગમે તે કામમાં હોય તોપણ બાળકાએ આવનારનો સત્કાર કરવાનું ચૂકવું નહિ.
- પ્ર૦ માણસનું મોટામાં મોટું ભૂખણ શું ?
- ઉ૦ જિંદગી રીતભાત.

પ્રકરણ ૨ જી.

શાળા.

પ્ર૦ વિદ્યાર્થીએ શાળામાં એક બીજા સાથે કેવી રીતે વર્તવું?

ઉ૦ સઘળા બાળકો ઉપર પોતાનાં બાઈબાંકુ જેવો ભાવ રાખવો.

પ્ર૦ ગુરુભક્તિ એ મોટામાં મોટો ધર્મ છે તેનું કારણ શું?

ઉ૦ શિક્ષક આપણા આત્માનું કલ્યાણ કરનાર છે. આપણા આત્મામાં પ્રભુએ ઘણી શક્તિઓ મૂકેલી છે તે શક્તિઓને ખીલવનાર શિક્ષક છે. મોટપણે માણસ અનેક મહાન કાર્યો કરવા શક્તિમાન થાય છે તે ગુરુએ આપેલી વિદ્યાના બળેજી. આ પ્રમાણે દુનિયામાં આપણું વધારેમાં વધારે હિત કરનાર હોય તો તે શિક્ષકજી છે માટે તેના તરફ પૂજ્યભાવ સદા રાખવો, તેમને માન આપવું, તેમની આજ્ઞા પાળવી અને બની શકે તેટલી તેમની સેવા કરવી; એ દરેક વિદ્યાર્થીનું કર્તવ્ય છે.

પ્ર૦ શાળામાં બાળકોના કયા કયા સહગુણો ખીલે છે, અને તે કેવી રીતે?

ઉ૦ શાળામાં વિદ્યાર્થીઓ યોગ્ય વર્તન રાખે તો ઘણા ઉપયોગી ગુણો ખીલવી શકે છે. પ્રમાણિકપણું, ઉદ્યોગ, ચોકસાઈ, સભ્યતા, સહનશીલતા એ ગુણો ખીલવવાની ઘણીજ તક શાળામાં મળે છે.

ઘણાં બાળકોની સાથે સમાધાનીથી રહેવાનું હોવાથી તેના સ્વભાવમાંથી ચિડીઆપણું, અધીરાઈ, તોછડાઈ વગેરે વિચિત્રતાઓ જતી રહે છે. તે પોતાના મન પર કાબુ રાખતાં શીખે

છે, તથા કયે વખતે કેમ બોલવું અને શું બોલવું તે સમજી જાય છે.

જુદી જુદી સ્થિતિના વિદ્યાર્થીઓ સાથે રહેવાથી સમાન-ભાવ અને હિલસાંજી આવે છે. તેમજ દહતા, શાંતિ, સ્વમાન, ખંત, આગ્રહ વગેરે ઘણા સદ્ગુણો શાળામાં ખીસવા પામે છે.

પ્ર૦ અભ્યાસ કરવામાં કઈ ખાખતે વિદ્યાર્થીઓએ ધ્યાનમાં રાખવી ?

ઉ૦ દરરોજ નિયમિત રીતે શાળામાં આવવું, દરરોજ નિયમિત રીતે વાંચવું, આપેલા પાઠ ઘેરથી વાંચી જવા, અને નિશાળેથી આવેલીને શિક્ષકે શીખવેલું યાદ કરી જવું. જે શંકા પડે તે બીજે દિવસે શિક્ષકને શાળામાં પૂછી જોવી નિયમિત અને વખતસર અભ્યાસ કરવો એટલુંજ નહિ પણ જે કંઈ શીખવું તે પરિપક્વ શીખવું.

પ્ર૦ વિદ્યાર્થીઓએ કેવી રીતે વિવેક દર્શાવવા ?

ઉ૦ વિદ્યાર્થીઓએ પોતાના શિક્ષકો સાથે, બીજા વિદ્યાર્થીઓ સાથે શાળામાં આવનાર બીજા સદ્ગૃહસ્થો સાથે માન, પ્રેમ અને નરમાશથી વર્તવું. કોઈપણ પ્રસંગમાં અકબાટ કે ઉદ્વેગ ન બતાવવી નહિ.

રસ્તામાં અને નિશાળમાં સવળે સહુકારથી વર્તવું. રસ્તામાં શિક્ષકો કે કોઈ સજ્જનો મળે તેને યોગ્ય માન આપવું.

પ્ર૦ સર્વથી અગત્યનો સદ્ગુણ કયો ?

ઉ૦ સત્ય. સાચું બોલવાની ટેવ પાડવી એ બીજા સર્વ સદ્ગુણ પ્રાપ્ત કરવાને માટે ખાસ અગત્યનું છે. વિદ્યાર્થીઓ પોતાના હરેક વ્યવહારમાં સાચુંજ બોલવું. તાત્કાલિક લાભ મેળવવા ખાતર જુદું બોલી શિક્ષકને ઉતરવાનો દુષ્ટ પ્રયાસ કરી કરવો

નહિ. “ સત્યનોજ અંતે જય થાય છે ” એ વાત હંમેશ યાદ રાખી નીડરતાથી પોતાનાથી યાગણતાં થએલી ભૂલ કે ગુન્હો કબુલ કરી દેવો જોઈએ એમ કરવાથી સર્વ કષ્ટ રાજ થાય છે અને ભૂલને માટે હમા આપે છે. પોતાને ન આવડતી બાબત બીજાનામાં જોઈને નકલ કરીને પોતાને આવડે છે એમ બતાવવાનો પ્રયત્ન કરવો એ અનેક રીતે નુકસાનકારી નીવડે છે.

પ્ર૦ વિદ્યાર્થીઓને પોતાના કાર્યમાં સફળ થવા માટે અગત્યના સંયુક્તો કયા છે ?

ઉ૦ સ્વાશ્રય, ખંત, નીડરતા, સ્વમાન, સ્પર્ધા અને અખંડ ઉદ્યોગ એ ગુણો દરેક કાર્યમાં કતેલ મેળવવા માટે જરૂરના છે.

પ્ર૦ શાળાની વસ્તુઓની બાળકોએ કેવી રીતે સંભાળ રાખવી ?

ઉ૦ નિશાળની સર્વ વસ્તુઓ બહુ સાવચેતીથી વાપરવી, તથા ભાગી, તોડવી કે તેને નુકસાન પહોંચાડવું નહિ. શાળાના નકશા, પુસ્તકો કે ચિત્રો એવી રીતે વાપરવાં કે તે ઘસાય કે અસ્વચ્છ થાય નહિ.

પ્રકરણ ૩ જી.

સમાજ.

પ્ર૦ વિદ્યાર્થી નાગરિક અવસ્થા આવે છે અર્થાત્ સમાજમાં પ્રવેશ કરે છે ત્યારે પોતાનાં કાર્યમાં કોની સહાય લે છે ?

ઉ૦ પોતાની સમજશક્તિની.

પ્ર૦ સમાજમાં પ્રવેશ કરતાં કઈ કઈ ફરજો માથે આવે છે ?

ઉં વૃદ્ધ માતાપત્ની સેવા, પોતાનાં બાળકોની સંભાળ, નિર્વાહનાં કાર્યો, પડોશીઓ પ્રત્યેની ફરજો, જ્ઞાતિ સંબંધીની ફરજો, નગર અગર ગામનાં સામાન્ય હિતનાં કાર્યો, દેશનાં સામાન્ય હિતનાં કાર્યો, જનદયા અગર પ્રાણીરક્ષણનાં કાર્યો,—વગેરે ફરજો આવે છે.

પ્ર૦ આ કાર્યો કોણ સોંપે છે ?

ઉં કર્તાવ્યપરાયણ અને સશિક્ષિત માણસ વગર બતાવ્યે પોતાની ભેજે શોધી લે છે, અને પોતાની શક્તિ અને અવકાશના પ્રમાણે તે બજાવે છે.

પ્ર૦ સમાજમાં રહેવાથી મનુષ્યને શા લાભ છે ?

ઉં તેની અધીન લાગણીઓ દબાઈ જાય છે, અને ઉચ્ચ લાગણીઓ વિકાસ પામતી જાય છે. સમાજમાં રહેવાથી સ્વચ્છંદતા નાશ પામી સામાજિક નિયમના બંધનમાં રહેવાય છે, પોતાના વિકારો ઉપર અંકુશ રાખવો પડે છે, અને દમ્ભેશો નિર્દોષ ઉદ્યોગમાં મર્યાદા રહેવું પડે છે. આથી માણસો માણસો વચ્ચે સંસર્ગ વધે છે, સ્નેહ બંધાય છે, અને એક બીજાનાં કામ જોવા જાણવાથી શુદ્ધિ વધતી જાય છે. સમાજમાં રહેવાથી આપણું મનુષ્યત્વ ફળવાય છે અને ખીલે છે.

પ્ર૦ નાગરિક તરીકે આપણી કઈ ફરજ છે ?

ઉં (૧) આપણું દરેક કાર્ય સમાજના હિતની દૃષ્ટિથી થવું જોઈએ.
 (૨) આપણે નિરંતર સતત ઉદ્યોગી થવું જોઈએ.
 (૩) આપણે લીધેલું ઠામ સારામાં સારી રીતે કરવું જોઈએ.
 (૪) જનહિતનાં કાર્યોમાં આપણાથી બનતો દરેક ફાળો આપવો જોઈએ. એ ફાળો તન, મન કે ધન ગમે તે સાધનથી આપી શકાય.

- (૫) સાર્વજનિક કાર્યોમાં ખ્યાન આપવાની દરેક નાગરિકની ફરજ છે. (જાહેર પુસ્તકાલયો, ધર્મશાળાઓ, નિશાળો, દવાખાનાં વગેરે)
- (૬) દરેક માણસે થોડો પણ વખત સાર્વજનિક કામને માટે કાઢવો જોઈએ.
- (૭) નાગરિકોએ પોતાના અમુક કામથી સમાજ ઉપર શી અસર થશે તેનો હંમેશ વિચાર કરવો જોઈએ.
- (૮) કોઈપણ પ્રસંગે સ્વાર્થ સાધવાના હેતુથી સમાજને હાનિ કરવી ન જોઈએ.

પ્રકરણ ૪ થું.

રાજ્ય.

પ્ર૦ રાજ્ય એટલે શું ?

ઉ૦ સમાજવ્યવસ્થા જાળવનારી ગ્રામ્યવામાં આવેલી સત્તા તે રાજ્ય.

પ્ર૦ રાજ્યને માથે હાલમાં કઈ કઈ ફરજો આવી પડેલી છે ?

ઉ૦ અગાઉના સમયમાં તો સમાજનું દુરમનોથી રક્ષણ કરવાનું, સમાજ વ્યવસ્થાનો ભંગ કરનારને અંકુશમાં રાખવાનું કે જરૂર પડે તો સમાજથી દૂર કરવાનું અને સમાજના નાગરિકોના અસ્પર્શતા કરાર પગાવવાનું કામ રાજ્યનું હતું. હાલમાં તેના કર્તવ્યપ્રદેશ વિશાળ થતો જાય છે. હાલમાં તો સમાજહિતના કોઈપણ કાર્યમાં પહેલ કરવાનું અર્થાત્ પ્રજાને ઉત્તેજવાનું, અને સમાજહિતની તમામ યોજનાનું રક્ષણ કરવાનું રાજ્યનું કર્તવ્ય

મનાય છે. પ્રજાના જનમાલનું રક્ષણ કરવાની જાવના પણ
 બધી ઉચ્ચ થઈ છે. પ્રજાના જીવન સત્વને હાનિ પહોંચે એવી
 કોઈપણ પ્રવૃત્તિ ઉપર રાજ્ય તરફથી અટકાવ મૂકવામાં આવે છે.
 અને વ્યાપાર ઉદ્યોગ વગેરે પ્રવૃત્તિઓના યોજકોને લોકોના
 જીવનસત્વને હાનિ ન પહોંચે એવી રીતે કાર્ય કરવાની ફરજ
 પાડવામાં આવે છે. પ્રજાનું આરોગ્ય વધારવા, કેળવણી આપવા,
 ધંધારોજગારની ખીલવટ કરવા તથા સામાજિક નિધારણામાં
 પ્રજાને આગળ પડતી કરવા રાજ્ય તરફથી પ્રવૃત્તિ થાય છે.
 અને સારા સુધરેલા રાજ્યને માથે એ ફરજત પાવીજ વંતમ્મએ.

૫૦ રાજ્યવ્યવસ્થાનું વર્ણન કરું.

૬૦ રાજ્યવ્યવસ્થાના બે વિભાગ હોય છે; (૧) એક મુખ્ય વ્યવસ્થા
 અને (૨) બીજી સ્થાનિક વ્યવસ્થા.

મુખ્ય વ્યવસ્થામાં પણ કાયદા રચવાનું અને કાયદા
 અમલમાં આણવાનું એવા બે ભાગ છે. રાજા પોતાના પ્રધાનો
 અને અમલદારો મારફત આ કામ કરે છે. પરંતુ સારા રાજ્યમાં
 કાયદા રચવાના કાર્યમાં પ્રજાના આગેવાનોની સલાહ લે છે.
 કાયદા પ્રજાને કોઈ રીતે અડચણકર્તા ન થાય તેને માટે જુદા
 જુદા ધંધામાં પડેલા અનુભવી નાગરિકોની સલાહ બધી ઉપયોગી
 થઈ પડે છે. તેથી સારા વ્યવસ્થાવાળા રાજ્યોમાં એક કાયદા
 બાંધનારું મંડળ હોય છે. તેમાં પ્રજાના પ્રતિનિધિઓને સ્થાન
 આપવામાં આવે છે.

મુખ્ય સત્તાનું કાયદા અમલમાં આણવાનું કામ રાજ્યના
 અમલદારો મારફત ચાલે છે. ધારામંડળે બેસેલા નિયમો પ્રમાણે
 તે અમલ ચલાવે છે. તે રાજ્ય વ્યવસ્થા ચલાવવા માટે કર

ઉધરાવે છે, અને જુદાં જુદાં કાર્યોમાં ખર્ચે છે. રાજ્યકાર્યના વિભાગ પાડી મુલકી, ન્યાય, કેળવણી, પોલિસ, જમાખંધી, હિસાબી, ફોજ, વ્યાપાર, ઉદ્યોગ, ખેતીવાડી, સુખસાંતિ, સ્થાનિક સ્વરાજ્ય, રેલ્વે, પોસ્ટ, ગઢેર બાંધકામ, વૈદ્યકીય એવાં એવાં ખાતાં પાડે છે.

રાજ્યનો બીજો ભાગ જે સ્થાનિક વહીવટ તે મુખ્ય સત્તાની દેખરેખ નીચે સ્થાનિક માળુસો મારફત ચલાવવામાં આવે છે. જુદાં જુદાં ખાતાનાં નિપુણ અમલદારો તે કામો ઉપર દેખરેખ રાખે છે; પરંતુ કાર્યની યોજના જે તે સ્થળના નાગરિકોને સોંપવામાં આવેલી હોય છે કેમકે એ લોકો સ્થાનિક જરૂરીયાતોને સારી રીતે સમજી શકે છે. નગર કે કસબામાં વસતી પ્રબળને કેળવણી આપવાનું, આરોગ્ય જળવવાનું વગેરે કામો એવી સ્થાનિક મંસ્થાઓ ખજાને છે. મ્યુનિસિપાલિટિ અને લોકલબોર્ડ એ એ પ્રકારની મંસ્થાઓ છે.

પ્રકરણ પ મું.

વડોદરા રાજ્ય.

પ્ર૦ બ્રિટિશ રાજ્ય વહીવટ કરતાં વડોદરા રાજ્યમાં સુધારો કેટલો આગળ વધ્યો છે ?

ઉ૦ જુના વખતથી ચાલતી આવેલી ગ્રામ્ય પંચાયતો દાખલ કરી પ્રબળ રાજકાજમાં રસ લેતી અને થોડે ખર્ચે નાના ગ્રામના

ફેસલા લેતી કરી છે. કેળવણી મફત અને ફરજિયાત કરીને તેની અતિશય વૃદ્ધિ કરી છે.

પ્ર૦ રાજ્યવહીવટમાં મુખ્ય ખાતાં કયાં ?

ઉ૦ મુલકીખાતું અને ન્યાયખાતું.

પ્ર૦ મુલકીખાતામાં કઇ બાબતો સમાય છે ?

ઉ૦ ખેતીવાડી, જંગલ, આરોગ્યરક્ષણ, વસુલાત, વ્યાપાર, ઉદ્યોગ, સ્થાનિક સ્વરાજ્ય વગેરે ખાતાનાં સમાવેશ થાય છે.

પ્ર૦ બ્રિટિશ રાજ્ય કરતાં આ રાજ્યમાં વિશેષ ખાતું કયું છે ?

ઉ૦ લાયબેરી ખાતું ખાસ જુદું પાડવામાં આવ્યું છે; અને તેની ખીલવટ માટે ઘણો પ્રયત્ન થાય છે.

પ્ર૦ મુલકીખાતાના અમલદારો ગણાવો.

ઉ૦ રાજ્યના ચાર પ્રાંતોમાંના દરેકમાં જે મુલકી અમલદાર છે તેને સુબા કહેવાય છે. સુબાના હાથ નીચે નાયબ સુબા અને તેના હાથ નીચે તાલુકાનો વહીવટદાર હોય છે. ચારે પ્રાંતના મુખ્ય અધિકારી સરસુબા કહેવાય છે. આ મુલકી અધિકારીઓને ન્યાય આપવાનું કામ હોતું નથી. તેમને સાધારણ દેખરેખ અને જમીન ઉત્પન્ન માટેનું કામ કરવાનું હોય છે.

પ્ર૦ ન્યાયખાતાના અમલદારો ગણાવો.

ઉ૦ આખા રાજ્ય માટે વડોદરામાં વરિષ્ઠ ન્યાયાધીશ છે તેમાં એક વરિષ્ઠ ન્યાયાધીશ અને બે મદદગાર ન્યાયાધીશ ન્યાય આપવાનું કામ કરે છે. દરેક પ્રાંતમાં એક પ્રાંત ન્યાયાધીશી અને તાલુકામાં મહાલ ન્યાયાધીશી હોય છે. ન્યાયખાતામાં કોર્ટના ચુકાદાથી અપીલ હિપલી કોર્ટમાં થાય છે. ઠેક વરિષ્ઠ કોર્ટના ચુકાદાથી નારાજ થઇ અપીલ કરવી હોય તો ન્યાય સભા પાસે

વિવાદ લઈ જવામાં આવે છે. ન્યાય સભા સર્વ હકીકત તથા પોતાનો અભિપ્રાય શ્રીમંત હજુરને વિદિત કરે છે. ત્યાંથી હજુર હુકમ મળે છે.

પ્ર૦ આ ઉપરાંત બીજાં ક્યાં ખાતાં છે.

ઉ૦ કેળવણી, જાહેરખાંધકામ, પોલીસ, સેનેટરી, વૈદકીય વગેરે ખાતાં છે. તેના ઉપર તાલુકાના કે પ્રાંતના અમલદારોની દેખરેખ હોય છે.

પ્રકરણ ૬ કું.

બ્રિટિશ રાજ્ય.

પ્ર૦ બ્રિટિશ હિંદનું રાજ્યખંધારણ સમજાવો.

ઉ૦ ઇંગ્લાંડના મહારાજા તરફથી હિંદુસ્તાનના રાજવહીવટ માટે જે સુબો નીમવામાં આવે છે તેને વાઇસરાય અને ગવર્નર જનરલ કહેવામાં આવે છે. તેને રાજકાજમાં મદદ કરવા માટે એક કારભારી મંડળ છે. એ મંડળમાં (એકઝીક્યુટીવ કૌંસીલમાં) હિંદના લશ્કરી ખાતાના વડા સિવાય ૮ સભાસદો છે, તેમાં એક દેશી ગૃહસ્થ છે. રાજ્યનાં જુદાં જુદાં ખાતાં ઉપર દેખરેખ રાખવાનું કામ એ કારભારીઓનું છે. કારભારી મંડળના સભાસદોના હાથ નીચે એક એક મંત્રી હોય છે. તે પોતપોતાના ખાતા માટે જવાબદાર ગણાય છે. આ ઉપરાંત એક બીજું મંડળ હોય છે. તે કાયદા બાધવાનું કામ કરે છે. એમાં (એ સભાને લેજિસ્લેટીવ કૌંસીલ કહે છે.) વાઇસરાયના કારભારી મંડળના સભાસદો ઉપરાંત બીજા ૬૦ સભાસદો હોય છે, એ

૬૦ પૈકી ૩૫ સરકારનાં નીમેલા અને ૨૫ લોકોના ચુંટી કાઢેલા પ્રતિનિધિઓ હોય છે. એ $(૧૦+૬)=૭૦$ સભાસદોના મંડળને વડી ધારા સભા કહે છે. તેને રાજ્ય વહીવટને લગતા સઘળા કાયદા બાંધવાનું કામ હોય છે. વોઇસરાયના કારભારી મંડળને વડી સરકાર કહેવામાં આવે છે.

વોઇસરાયના હાથ નીચે મુંબાઈ, મદ્રાસ અને બંગાળા એ ત્રણ પ્રલાકમાં એક એક ગવર્નર નીમવામાં આવે છે. તે દરેકને પણ ગવર્નર જનરલની માફક એક એક કારભારી મંડળ અને એક એક કાયદા બાંધનારું મંડળ હોય છે. ગવર્નરના કારભારી મંડળમાં ગવર્નર સિવાય ત્રણ સભાસદો હોય છે તેમાં પણ એક દેશી ગૃહસ્થ નીમવામાં આવે છે. ઇલાકાના કારોબાર માટે ઠરાવેલાં જુદાં જુદાં ખાતાઓ પૈકી એક અથવા અધિક ખાતાં દરેકની દેખરેખ નીચે મૂકેલાં હોય છે. એ ઉપરાંત એક કાયદા બાંધનારું મંડળ હોય છે, તેમાં ઉપરના કારભારી મંડળના સભાસદો ઉપરાંત બીજા કેટલાંક સરકારના નીમેલા અને કેટલાક પ્રજાના પ્રતિનિધિઓ ખેંસે છે.

બક્ષદેશ, બહાર અને ઓરિસા, આગ્રા અયોધ્યાનાં મંયુક્ત પ્રાંતો અને પંજાબ એ પ્રાંતો લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નરની દેખરેખ નીચે છે, લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નરોને કારભારી મંડળ હોતાં નથી, પણ માત્ર કાયદા બાંધનારાં મંડળો હોય છે, તેથી પ્રાંતનો સઘળો વહીવટ તેને પોતાનેજ કરવાનો હોય છે. લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નરની નીમણીક વોઇસરાય કરે છે.

બ્રિટિશ બલુચિસ્તાન, અજમેર ને મેરવાડા, આસામ, મધ્ય પ્રાંત અને વરાહ, ફૂર્ગ, આન્દામાન અને નીકોબાર એ પ્રાંતોમાં

અંકેક ચીફ કમિશ્નર મૂકેલો છે તેની નીમણૂક પણ વોઈસરાય પોતે કરે છે. ચીફ કમિશ્નરને એક પણ મંડળ હોતું નથી.

પ્ર૦ કયા કયા અધિકારીઓની નીમણૂક ઇંગ્લાંડના મહારાજા પોતે કરે છે ?

ઉ૦ વોઈસરાય; ગવર્નરો; વોઈસરાય અને ગવર્નરોનાં કારભારી મંડળના સલાસદો; મુંબાઈ, મદ્રાસ અને કલકત્તાની હાઈકોર્ટના જડ્જો; લશ્કરી ખાતાનો વડો એટલાની નીમણૂક મહારાજા પોતે કરે છે.

પ્ર૦ જિલ્લાનો મુલ્કી વહાવટ સમજાવો.

ઉ૦ પ્રતિ કે ઇલાકાઓના જિલ્લામાં વિભાગ કરેલા હોય છે, એ જિલ્લાઓ ઉપર અંકેક કલેક્ટર હોય છે. તે જિલ્લાનું મહેસુલ વસુલ કરવાનું અને ખીજી ટ્રેપરેન્સ રાખવાનું કામ કરે છે. તેના હાથ નીચે આસિસ્ટન્ટ કલેક્ટર, હજુર ડેપુટિ કલેક્ટર, ડિસ્ટ્રિક્ટ ડેપુટિ કલેક્ટરો હોય છે તે કામકાજમાં મદદ કરે છે. જિલ્લાના સમૂહને વિભાગ કહે છે. વિભાગનો ઉપરી કમિશ્નર છે. તે જિલ્લા કલેક્ટરનો ઉપરી હોઈ ગવર્નરના હાથ નીચેનો અમલદાર છે. જિલ્લાના ભાગને તાલુકો કહે છે. તેનો ઉપરી અમલદાર મામલતદાર છે. તે તાલુકાનું રેવન્યુ વસુલ કરી જિલ્લે મોકલે છે.

દરેક તાલુકામાં ૭૫ થી ૧૦૦ સુધી ગામો હોય છે, અને દરેક ગામ કે ગામડામાં એક એક પોલિસપટેલ અને તલાટી હોય છે.

પ્ર૦ ગવર્નર, લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નર અને ચીફ કમિશ્નર એમ જુદા જુદા અધિકારીઓ નીમણામાં આવે છે તેનો હેતુ શો ?

ઉં જે મુલક થાજે પડેલો હોઈ તેમાં શાંતિ પ્રસરેલી હોય છે. એવા મુલકમાં ગવર્નર નીમવામાં આવે છે. જે પ્રાંતમાં ગવર્નર નીમાય છે ત્યાંનો અમલ બાહુજ સુધરેલી રીતે અને નિયમિત ચાલે છે, તથા પ્રજાને કેટલાક વિશેષ હકકો હોય છે. જે મુલક લેફ્ટેનેન્ટ ગવર્નરની દેખરેખ નીચે હોય છે, તે ઇલાકાઓ કરતાં પછાત છે વળી જે પ્રાંતમાં બ્રિટિશ અમલ તાબંજ થએલો હોય, દેશમાં અશાંતિ હોય, લોંબા તોફાની અને બળવાખોર હોય તેવા પ્રાંતમાં બ્રિટિશમિશનર નીમવામાં આવે છે.

જે જિલ્લામાં ઠરવેલા કાયદા કાનુન પ્રમાણે વહીવટ કરવામાં આવે છે, તે જિલ્લો રેગ્યુલેશન ડિસ્ટ્રિક્ટ અને જે જિલ્લામાં ઠરવેલા કાયદાને છેક ન ગળગી રહેતાં જરૂર પડે ત્યારે ત્યાંના ચીફ કમિશ્નરને ખાતાની વિવેક બુદ્ધિ પ્રમાણે વર્તવાની ખાસ વિશેષ છુટ હોય છે તેવા જિલ્લાને નોનરેગ્યુલેશન ડિસ્ટ્રિક્ટ કહે છે. આપણો પંચમણલ જિલ્લો થોડા વખત પહેલાં નોન રેગ્યુલેશન હતો, અને સિંધ પ્રાંત અઘાપિ નોન રેગ્યુલેશન પ્રાંત છે. જે જે પ્રાંતો ઉપર ચીફ કમિશ્નર છે તે બધા નોન રેગ્યુલેશન છે.

પ્ર૦ બ્રિટિશ હિંદના ન્યાયખાતા સંબંધી ટુંકી માહિતી આપો.

ઉં દેશમાં બનતા ગુન્હાઓ પકડી પાડવા માટે પોલીસખાતું રાખેલું છે. એ ખાતાના અમલદારો ગુન્હેગારોને પકડી ન્યાયખાતાના અમલદારો પાસે શિક્ષા કરાવે છે. દરેક તાલુકામાં પોલિસનો ઉપરી પોલિસ સબ ઇન્સ્પેક્ટર હોય છે; અને જિલ્લામાં તેનો ઉપરી પોલિસ ઇન્સ્પેક્ટર છે. ઇલાકાની પોલિસનો ઉપરી પોલિસ કમિશ્નર કહેવાય છે.

તાલુકાના મામલતદારને તાલુકાનું મહેસુલ વસુલ કરવા ઉપરાંત મેજિસ્ટ્રેટ તરીકે ગુન્હેગારોને શિક્ષા કરવાની પણ સત્તા છે.

મેજિસ્ટ્રેટોમાં યોગ્યતા પ્રમાણે ફર્સ્ટ ક્લાસ, સેકન્ડ ક્લાસ, અને થર્ડ ક્લાસ મેજિસ્ટ્રેટ એવા બેઠ હોય છે. મામલતદારનો મુખ્ય કારકુન (અવલ કારકુન) થર્ડ ક્લાસ મેજિસ્ટ્રેટનો પાવર ભોગવે છે. વળી સધળા કલેક્ટરો, આસિસ્ટન્ટ કલેક્ટરો વગેરેને પણ ફર્સ્ટ ક્લાસ મેજિસ્ટ્રેટ તરીકે ગુન્હા સાંભળવાની સત્તા છે.

ચોરી, લુટ, મારામારી જેવા ફોજદારી કેસ (ગુન્હાઓ) નો ચુકાદો મેજિસ્ટ્રેટ આપી શકે છે. પોતાની સત્તા બહારના ગુન્હાઓ માટે જિલ્લાની સેશન કોર્ટમાં રજુ કરે છે. વળી તાલુકાવાર એકેક દીવાની કોર્ટ હોય છે. તે કોર્ટ માગતા લેણાના દાવા સાંભળી ચુકાદા આપે છે. તેના ઉપરની કોર્ટ પણ સેશન કોર્ટ છે. અર્થાત સેશન કોર્ટના સેશન જડજ પાસે એ વતના કેસો—ફોજદારી અને દીવાની—આવે છે. સેશન જડજના ચુકાદાથી નારાજ થઈ અપીલ કરવી હોય તો ઇન્તજાની હાઈકોર્ટમાં થઈ શકે છે; અને એ કોર્ટ ઉપરની અપીલ ઈંગ્લાંડમાં પ્રીવી-કૉન્સિલમાં થાય છે. પ્રીવીકૉન્સિલનો ન્યાય એ છેવટનો ચુકાદો છે.

પ્ર૦ વોઇસરોયનો ઇંગ્લાંડની સરકાર સાથે શો સંબંધ છે ?

ઉ૦ ઇંગ્લાંડના મહારાજા વોઇસરોય મારફતે હિંદનો રાજવહીવટ ચલાવે છે એ ખરું તથાપિ તેમના વહીવટ ઉપર દેખરેખ રાખવા માટે ઇંગ્લાંડમાં ૧૦ થી ઓછા નહિ અને ૧૫ થી વધારે નહિ એટલા મેમ્બરોની એક ઇન્ડિયા કૉન્સિલ છે. તેમના ધણાખરા હિંદના રાજવહીવટથી અને દેશથી સારી રીતે વાકફ હોય

છે તેમની નીમણુંક સેક્રેટરી ઓફ સ્ટેટ કરે છે. કૌન્સિલને એ સેક્રેટરી સૂચના અને સલાહ આપે છે; અને સર્વ વહીવટ એ કૌન્સિલજ કરે છે. આ પ્રમાણે સેક્રેટરી ઓફ સ્ટેટ મારફતે હિન્દનો વહીવટ ચાલે છે. એ સેક્રેટરી બ્રિટિશ મહારાજ્યના પ્રધાન મંડળ પૈકીનો એક હોવાથી અને હિંદી પ્રધાન પણ કહી શકાય છે.

એ હિંદી પ્રધાન હિંદના સારા વહીવટ માટે ઇંગ્લાંડની પાર્લામેન્ટને જવાબદાર છે.

પ્ર૦ પાર્લામેન્ટ શું છે અને તેનું જંધારણ અને કર્તાવ્ય સમજાવો.

ઉ૦ ઇંગ્લાંડના મહારાજને રાજકાજમાં મદદ કરવા માટે ઉમરાવોની અને લોકોના પ્રતિનિધિઓની એટલે આમની એવી જે એ સભાઓ છે તેને પાર્લામેન્ટ કહે છે.

ઉમરાવોની સભામાં રાજકુટુંબના માણસો, ધર્માધ્યક્ષો, અને વારસાઈ હક ભોગવતા અમીરો બેસી શકે છે. તેમજ સભામાં બેસનારા ઉમરાવો પોતાના બાકી રહેલા ઉમરાવોમાંથી જેને પસંદ કરીને મોકલે અથવા રાજ્યને જેને હક આપ્યો હોય એવા સર્વ ઉમરાવો બેસી શકે છે. આ સભા બદલાતી નથી, પણ જેને નવો હક મળે છે તે માત્ર જિંદગી સુધીજ બેસી શકે છે એ હક તેને વારસામુ મળતો નથી.

આમની સભામાં લોકોના પ્રતિનિધિઓ બેસે છે. એ સભાના હાથમાં બજેટ મંજૂર કરવાની કુલ શક્તિ છે. તેથી વધારે અગત્યની એજ સભા છે. એ સભા પાંચ કે સાત વર્ષે બદલાય છે.

ઇંગ્લાંડમાં હાંબા વખતથી ક્રીબરસ અને કાન્ઝરવેલિય

એવા એ પક્ષ બંધાઈ ગએલા છે, તેથી આમનીસભામાં જે પક્ષના વધારે સભાસદો ચુંટાયા હોય છે, તે પક્ષમાંથી પ્રધાનમંડળ ચુંટાય છે. એ પ્રધાનમંડળમાં હિંદી પ્રધાન બેસે છે.

પ્રકરણ ૭ મું.

પ્ર૦ સ્થાનિક સ્વરાજ્ય એટલે શું ?

ઉ૦ પોતાના સ્થાનનો વહીવટ પ્રજા પોતાની મેળેજ પોતાના પ્રતિનિધિદ્વારા સ્વતંત્ર રીતે કરી શકે એવી યોજના તે સ્થાનિક સ્વરાજ્ય.

પ્ર૦ “સ્થાનિક સ્વરાજ્ય” ની ભાવના પ્રાચીન છે કે અર્વાચીન ?

ઉ૦ ધણા જૂના વખતથી હિંદુસ્તાનનાં ગામડાં પોતપોતાના ગામનો સ્થાનિક વહીવટ સ્વતંત્ર રીતે કરતાં આવ્યાં છે. ખ્રિસ્તી રાજ્ય વ્યવસ્થા સંપૂર્ણપણે હિંદમાં દાખલ થઈ ત્યાંસુધી દરેક ગામમાં પંચાયત હતી.

પ્ર૦ પંચાયતોનો વહીવટ કેવી રીતે ચાલતો ?

ઉ૦ પોતાના ગામનો દિવાની, કોજદારી તથા સાંસારિક વહીવટ એ ગ્રામ્ય પંચાયતો મારફતે થતો. ગામના રક્ષણનું કામ પણ પંચાયત તરફથી કરવામાં આવતું. ગામનું મહેસુલ પણ કેટલેક સ્થળે એક આંકડે સરકારમાં ભરવામાં આવતું.

પ્ર૦ પંચાયતોથી પ્રજાને શા લાભ ?

ઉ૦ પ્રજા રાજકાજમાં ભાગ લેતી અને વ્યાવહારિક કાર્યમાં કુશળ થતી તથા લોકોને ન્યાય મેળવવા માટે ગામ બહાર સરકારી અમલદાર કે ન્યાયાધીશ પાસે જવું પડતું નહિ; પરંતુ તે કામ

ગામનાં કુટુંબોમાંથી આગેવાન માણસોની મદદથી પટેલ પોતે કરતો. ટુંકામાં ગામના હિતનાં તમામ કામ પટેલ અને આગેવાન પુરુષોની આગેવાની નીચે ધણે ઠંકણે ગામ લોકો પોતે કરતા. એટલે કે હિંદના ગામ તે વખતે જુદાં જુદાં પ્રજાસત્તાક રાજ્યો જેવાં હતાં એમ કહીએ તો ચાલે; અને તેમાં રાજ્ય વહીવટની તમામ પ્રકારની વ્યવસ્થા હતી.

પ્ર૦ આપી ઉત્તમ વ્યવસ્થા દૂર થવાનું કારણ શું?

ઉ૦ બ્રિટિશ રાજ્યના આરંભ કાળમાં એટલે સત્તર અઠાદમાં સંકાના સમયમાં એ વ્યવસ્થા બહુ શિથિલ થઇ ગઈ હતી. તેથી બ્રિટિશ રાજ વહીવટમાં જમીન મહેસુલ ગામ લોકો પાસેથી એકે આંકડે વસુલ ન કરતાં જુદાં જુદાં ખેડુતો પાસેથી વસુલ કરવાની યોજના ઘાખલ થઇ, તથા લોકોને ન્યાય આપવાને તાલુકા અગર પ્રાંતોમાં અદાલતો સ્થાપવામાં આવી, ત્યારથી ગામ પંચાયતો તુટી. ગામના પટેલ તથા આગેવાનોના જે અધિકારો હતા, તે રાજ્યના અમલદારો તથા ન્યાયાધીશોએ લીધા તેથી પંચાયતોનું ભંધારણ નાશ પામ્યું.

પ્ર૦ ગામ પંચાયતો નાશ પામવાથી શાં શાં નુકશાન થયાં ?

ઉ૦ ગામના સામાન્ય હિતનાં કાર્યો કરવાની જે કુશળતા જુના લોકોમાં હતી તે ધીમે ધીમે નાશ પામતી ગઈ; અને આજે હિંદુસ્તાનના ગામડાના લોકો નિસ્તેજ, સામાન્ય કાર્યો તરફ બેદરકાર, સુસ્ત, તથા સ્વાર્થપરાયણ થઇ ગયા છે.

પ્ર૦ સ્થાનિક સ્વરાજ્યની પુનઃ જાગૃતિ કોણે કરી અને કંઈ યોજનાથી થઇ ?

ઉ૦ ઈ. સ. ૧૮૮૪ માં નામદાર પાયસરાય હોર્ડે રિપને સ્થાનિક

સ્વરાજ્યનો કાયદો રચ્યો, તેથી કચ્છાઓ તથા શહેરોમાં મ્યુનિ-
સિપાલ વહીવટ લોકોના હાથમાં મૂકવામાં આવ્યો; અને ગામ-
ડાનો સ્થાનિક વહીવટ કરવા માટે તાલુકા બોર્ડો અને ડિસ્ટ્રિક્ટ
બોર્ડો સ્થાપવામાં આવ્યાં.

પ્ર૦ વડોદરા રાજ્યમાં સ્થાનિક સ્વરાજ્યની કેવી યોજના ઘડાઈ?

ઉ૦ ૧૮૬૭માં જ્યારે જમીન મહેસુલની નવીન વ્યવસ્થા દાખલ કરી,
ત્યારે ગામ નોકરોની જીની વ્યવસ્થાનો નાશ નહિ કરતાં તેને
વધારે સંગીન પાયા ઉપર મૂકવામાં આવી હતી, અને તેમના ઉપર
દેખરેખ રાખવા માટે તથા 'ગ્રીમ' સાર્વજનિક કામો માટે
પંચાયતો સ્થાપવામાં આવી હતી. આથી આ રાજ્યમાં પંચા-
યતોનું જીવન વગરનું નાગનું ખોખું ચાલતું રહ્યું હતું. આ જીવ
વગરના ખોખામાં ફરીથી જીવન લાવવા શ્રીમંત સરકાર મહા-
રાજ સયાજીરાને ઇ. સ. ૧૯૦૪માં સ્થાનિક સ્વરાજ્યનો કાયદો
મંજૂર કર્યો, અને તે વખતથી હાલની પંચાયત વ્યવસ્થા
હયાતીમાં આવી છે. તેઓએ તેજ અરસામાં નવીન મ્યુનિસિપાલ
કાયદો પસાર કર્યો; જેથી મ્યુનિસિપાલિટીવાળા કચ્છા તથા
શહેરોને પણ સ્થાનિક સ્વરાજ્ય મળ્યું છે.

પ્ર૦ વડોદરા રાજ્યમાં મ્યુનિસિપાલિટીઓ કયાં કયાં છે?

ઉ૦ વડોદરા, નવસારી, પાટણ, અમરેલી, વિસનગર, સિદ્ધપુર, પેટલાદ,
ગણદેવી બિલિમોરા, ડાબોઈ એ પ્રમાણે દસ મ્યુનિ. છે.

પ્ર૦ વિશિષ્ટ પંચાયતો અથવા જેને અગાઉ બે વર્ગની મ્યુનિ. કહે-
વામાં આવતી એવી કેટલી છે ?

ઉ૦ સત્તાવીશ.

પ્ર૦ મ્યુનિસિપાલિટીના બંધારણ વિશે શું જાણો છો ?

ઉ૦ ૧૯૦૬ના ફેબ્રુઆરી માસથી નવીન મ્યુનિસિપાલ કાયદો અમલમાં આવ્યો; અને તેની રૂએ દસ મ્યુનિસિપાલિટીઓને સ્વરાજ બક્ષવામાં આવ્યું. આથી મ્યુનિ. મંડળમાં ઓછામાં ઓછા અર્ધા સભાસદોને ચુંટણીથી નીમવાનું અને બાકીનાને સરકાર તરફથી નીમવાનું હતું.

આમાંની વડોદરા, નવસારી, પાટણ અને અમરેલીની મ્યુનિ.ઓના અધ્યક્ષ પ્રાંતના સુબાને ઠરાવવામાં આવ્યા છે, અને બાકીનીના અધ્યક્ષ નાયબ સુબાને ઠરાવવામાં આવ્યા છે.

પ્ર૦ વિશિષ્ટ પંચાયતોનું બંધારણ કહો.

ઉ૦ એવી પંચાયતો ૨૭ છે. તેમાં ચુંટણીનું તત્ત્વ દાખલ કરવામાં આવ્યું છે, પરંતુ તેમના અધ્યક્ષ તરીકે મહાસના વહીવટદાર અગર મહાસકારીને ઠરાવવામાં આવ્યા છે.

પ્ર૦ એ સ્થાનિક કારોબાર કરનારાં મંડળોની—મ્યુનિસિપાલિટી અને ગ્રામ પંચાયતોની—ફરજે કઈ કમ છે ?

ઉ૦ પોતપોતાની હકુમતનાં સ્થળોમાં રસ્તા બાંધવા તથા સમારવાનું, લોકોને માટે પીવાની પાણીની જોગવાઈ કરવાનું, ધર્મ-શાળાઓ, બજારો વગેરે સાર્વજનિક ઉપયોગનાં મકાનો બાંધવા તથા દુરસ્ત કરવાનું, મહોદ્દાઓમાં દીવાળત્તીની જોગવાઈ કરવાનું, નકામું પાણી રસ્તાઓમાં ભરાઈ ન રહે અગર જમીનમાં પચી બેજ ન કરે તે માટે તેનો નિકાલ કરવાનું, ગામ-માંથી કચરો કઢાવી સાફસુધી રખાવવાનું વગેરે પ્રકારનું છે.

પ્રકરણ ૮ મું.

નાગરિકોને કામ કરવાનાં વિશેષ ક્ષેત્ર.

પ્ર૦ મ્યુનિસિપાલિટી કે ગામ પંચાયતો ઉપરાંત સામાજિક કાર્યમાં ભાગ લેવા માટે નાગરિકોને કયાં ક્ષેત્ર છે ?

ઉ૦ ખેતીવાડી, કૃષ્ણવણી, અને વ્યાપાર ઉદ્યોગને લગતી સંસ્થાઓ ઉલટલયો ભાગ લેવાથી પ્રજાની માનસિક, નૈતિક અને આર્થિક સ્થિતિ સુધરી શકે છે.

પ્ર૦ કૃષ્ણવણીના પ્રસાર માટે નાગરિકો શું શું કરી શકે ?

ઉ૦ પ્રાથમિક કૃષ્ણવણીની શાળાઓની મુલાકાત લઈ તેમાં કામ કરનારાઓની મુશ્કેલીઓ દૂર કરવાનું, તેમને વંતઃકર્તા સાહિત્યો પૂરાં પાડવાની વ્યવસ્થા કરવાનું, અજ્ઞાન લોકોને કૃષ્ણવણીની જરૂરીયાત સમજાવવાનું એમ ઘણા કામો નાગરિકો કરી શકે તેવા છે.

પ્ર૦ વ્યાપાર ઉદ્યોગને ઉત્તેજન આપનારી સંસ્થાઓ કયું છે ?

ઉ૦ આપણા વડોદરા રાજ્યમાં ખેતીવાડીની પાંચ સરાશી પેઢીઓ છે; અને આંટ વધારનારી સહાયકારી મંડળીઓ હોદસો છે. આ મંડળીઓથી ખંડુતોને થોડું વ્યાજ નાણાં મળી શકે છે.

પ્રકરણ ૯ મું.

ઉપસંહાર.

૫૦ નાગરિક તરીકેનાં મુખ્ય કર્તવ્યો ગણાવે.

ઉ૦ પોતાના સ્વાર્થ માટે સમાજને કદાપિ હાનિ કરવી નહિ; પોતાનાં બાળકોને કેળવીને સમાજના કાર્યો કરવા માટે લાયક કરવાં; હંમેશાં દ્વાદ્વપણુ સાર્વજનિક કામમાં ભાગ લેવો. હંમેશ સાર્વજનિક મીલકત ઉપર દેખરેખ રાખવી; સમાજનાં કાર્ય માટે દ્વાદ્વ મંડળીમાં દાખલ થવાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે તે મંડળીના નિયમો સંપૂર્ણપણે પાળવા; રાજભક્તિ એ નાગરિકનું મોટું કર્તવ્ય છે એ નિરંતર યાદ રાખવું; રાજ્યના સધળા કર વગર-આનાકાનીએ અને રાજપ્રુક્ષીથી આપવા; દ્વાદ્વપણુ મંડળમાં પોતાને મત આપવાનો પ્રસંગ આવે ત્યાં નિષ્પક્ષપાતપણે, અને નિઠરપણે આપવો; છેલ્લી અગત્યની બાબત એ છે કે પોતાની જીંદગીને હંમેશ દ્વાદ્વપણુ સત્કાર્યમાં વેંટડાયેલીજ રાખવી; આજસુ થઇને સમાજને બોનરૂપ ન થવું.

આરોગ્યવિદ્યા.

પ્ર૦ આરોગ્યવિદ્યા એટલે શું ?

ઉ૦ શરીરે તંદુરસ્ત રહેવાના ઉપાયો જે પુસ્તકમાં બતાવવામાં આવ્યા છે તેને આરોગ્યવિદ્યા કહે છે.

પ્ર૦ મંદવાડ ઉત્પન્ન થવાનાં કારણ કહો.

ઉ૦ આહારવિહાર અને આચારવિચારમાં નિયમિત નહિ રહેવાથી મંદવાડ ઉત્પન્ન થાય છે. કેટલાક માણસો માંદા પડવાનું કારણ નસીબ કે દૈવયોગ ધારે છે તે ખોટું છે.

પ્ર૦ આરોગ્યનું ઉપયોગીપણું કંટા.

ઉ૦ આપણે સાગ્ર હોમએ તો આપણે આપણું કામ કરી શકીએ, એટલુંજ નહિ, પાણી ખીંચને પણુ ઉપયોગી થઈએ છીએ. મંદવાડથી આપણી શક્તિ જતી રહે છે, અને ઉઘટા ખીંચને ખોળરૂપ થઈ પડીએ છીએ. વળી સાગ્ર હોમએ તો આપણું જીવતર પણુ આનંદકારી લાગે છે.

પ્ર૦ મંદવાડથી કયાં કયાં નુકસાન થાય છે ?

ઉ૦ નાનાં બાળક માંદા પડે છે તો મઝાની રમત રમી શકતાં નથી, કે નિશાળે જઈ શકતા નથી. વધારે મંદવાડથી માબાપને ચિંતા થાય છે. બૈરી માંદી પડવાથી ધરનું કામકાજ થઈ શકતું નથી. પુરુષ માંદા પડવાથી પોતાનો રોજગાર કરી શકતો નથી, તેથી તેને દેવાદાર થવું પડે છે. દૈવયોગે મરણ પામે તો તેનાં બૈરાં છોકરાંની માઠી દશા થાય છે.

પ્ર૦ માણસને જીવતા રહેવાને અનુક્રમે કઈ કઈ વસ્તુની જરૂર છે ?

૦ (૧) સ્વચ્છ હવા, (૨) સારું પાણી, (૩) સારો ખોરાક, (૪) અજવાણું, (૫) કપડાં, (૬) કસરત, (૭) ઉંઘ, (૮) સારાં ઘર વગેરે.

૧ હવા.

પ્ર૦ હવા કોને કહે છે ?

ઉ૦ વાતાવરણ સ્થિર હોય છે તેને હવા કહે છે, અને ગતિમાં આવે છે ત્યારે તેને પવન કહે છે.

પ્ર૦ હવા કઈ કઈ વસ્તુઓની બનેલી છે ?

ઉ૦ ચાર વસ્તુની બનેલા છે. (૧) ઑક્સિજન, નાઇટ્રોજન, કાર્બોનિક એસિડ ગ્યાસ અને પાણીની વરાળ.

પ્ર૦ તે વસ્તુઓનું પ્રમાણ કહો.

ઉ૦ ઑક્સિજન સેંકડે ૨૦ ટકા, (૨) નાઇટ્રોજન ૮૦ ટકા, (૩) કાર્બોનિક એસિડગ્યાસ ૨૫૦૦ ભાગે ૧ ભાગ, (૪) પાણીની વરાળ સેંકડે ૪ ટકા. જ્યાંસુધી હવામાં આ પ્રમાણ સચવા-એલું હોય છે, ત્યાંસુધી હવા સ્વચ્છ કહેવાય છે.

પ્ર૦ વાતાવરણનો ઉપયોગ કહો.

ઉ૦ માણસ દુનીઆમાં જન્મે છે ત્યારે શ્વાસ લેવા એ તેનું પ્રથમ કામ છે અને શ્વાસ મુકવો એ છેલ્લું કામ છે. અનાજ પાણી સિવાય કેટલોક વખત ચક્ષાવી લેવાય, પરંતુ હવા સિવાય એક ક્ષણ પણ ચાલતું નથી માટે હવા સર્વથી વધારે ઉપયોગી વસ્તુ છે.

પ્ર૦ માણસને અતિ ઉપયોગી કયો વાયુ છે ?

ઉ૦ ઑક્સિજન. કારણ કે માણસ તેને શ્વાસમાં લે છે અને તેના વડે જીવન નિભાવે છે, આથી આ વાયુને પ્રાણવાયુ કહે છે.

આ વાયુ હિતકારી હોવા છતાં જો તે દમમાં વધારે લેવામાં આવે તો મરણ થાય. તેથી કુદરતે તેની સાથે નાઇટ્રોજન મેળવેલો છે. પાણીની વરાળને લીધે શરીર સુંવાળું રહે છે, તથા વનસ્પતિ લીલી રહે છે. ઉચ્છવાસ વાટે માણસ જો વાયુ બહાર કાઢે છે તેને કાર્બોનિક એસિડ ગ્યાસ કહે છે. જો આ વાયુ દમમાં લેવામાં આવે તો મરણ થાય છે. તેથી તેને પ્રાણધાતક વાયુ કહે છે, પણ વનસ્પતિ તેને દમમાં લે છે તેથી તેને તે જીવન-રૂપ છે. આ પ્રમાણે જો જો ઉપાધિઓથી કાર્બોનિક એસિડ ગ્યાસનું પ્રમાણ વૃદ્ધિ પામે છે તે તે ઉપાધિઓ હવા બગાડનાર કહેવાય છે.

પ્ર૦ હવા બગાડનાર કુદરતી કારણ કહો.

ઉ૦ (૧) બળવું, (૨) કહોવું, (૩) શ્વાસોચ્છવાસ.

પ્ર૦ બળવાની ક્રિયાથી શી રીતે હવા અસ્વચ્છ થાય છે ?

ઉ૦ ઑકિસજન સિવાય કાંઈ વસ્તુ બળી શકતી નથી. વાસણમાં દીવો મુકી તેને ઢાંકી દેવાથી માંહેનો ઑકિસજન થઈ રહેતાં દીવો હોલવાઈ જશે. માંહે એકઠા થએલા વાયુમાં ચુનાનું નીત-યું પાણી રેડશે તો તે ધોળું થએલું માલમ પડશે, તેથી તે વાયુ કાર્બોનિક એસિડગ્યાસ છે એમ સમજાશે.

પ્ર૦ કો'વાણની ક્રિયાથી હવા અસ્વચ્છ થાય છે તે સમજાવો.

ઉ૦ પ્રાણી કે વનસ્પતિ મરી જાય છે ત્યારે તે કહોવા માંડે છે, અને તેમાંથી દુર્ગંધ નીકળી ધળ કરે તેવા વાયુ બહાર નીકળે છે.

પ્ર૦ શ્વાસોચ્છવાસની ક્રિયાથી શી રીતે હવા અસ્વચ્છ થાય છે ?

ઉ૦ દમ લેવા અને મૂકવાની ક્રિયાને શ્વાસોચ્છવાસ કહે છે. આપણે

નાક વાટે દમ લઈએ છીએ તે વાયુ શ્વાસનળ મારફત ફેફસામાં જાય છે, અને ત્યાં આગળ હૃદયમાં જે જળબહી રંગતું અસ્વચ્છ લોહી એકઠું થયું હોય છે તેને સ્વચ્છ કરવામાં ઑકિસજન ખપી જાય છે, અને બાકી રહેલો વાયુ લોહીમાંથી મેળવેલો અસ્વચ્છ પદાર્થ પોતાની સાથે લઈ બહાર નીકળી જાય છે. દમ-માંથી નીકળતા વાયુને ચુનાના નીતર્યાં પાણીમાં થઈ પસાર થવા દેશો તો તે પાણીને ઘોળું કરશે.

પ્ર૦ ઉચ્છ્વાસ વખતે કયા કયા પદાર્થ બહાર નીકળે છે ?

ઉ૦ (૧) કાર્બોનિક એસિડગ્યાસ. (૨) પાણીની વરાળ. (૩) ગંદો નકામો પદાર્થ.

પ્ર૦ ઉચ્છ્વાસ વખતે પાણીની વરાળ નીકળે છે તેનો શો પુરાવો છે ?

ઉ૦ આપણે રલેટ પર શ્વાસ મુકીશું તો રલેટ બીની થએલી જણાશે. એ પાણી ચોકળું નહોતાં તેમાં બગડી જવા લાગેલી અથવા કઠોવા માંડેલી વસ્તુ હોય છે.

પ્ર૦ હવા બગાડનાર કૃત્રિમ કારણ કયાં.

ઉ૦ કસાઇ, ચામડીઆ, રંગારા, મોચી, સલાટ વગેરેના ધંધા તથા બનરમાં કાઢેલાં શાકભાજી વેચવાનો ધંધો કરનારાં પણ હવા બગાડે છે.

પ્ર૦ હવા સ્વચ્છ કરનાર ઉપાય કહો.

ઉ૦ (૧) ગ્યાસોનું એક એક જોડે મળી જવું, એટલે નકારી હવા ચોકખી હવા સાથે મળી જાય છે. જે આ ક્રિયા ન હોત તો આપણાથી એક ઠંડાણે ઠરીને રહી શકાત નહિ. ઉચ્છ્વાસમાં નીકળતી હવા ગરમ અને હલકી હોવાથી ઉંચે જતી રહે છે,

અને તેને ઠામે સ્વચ્છ હવા આવે છે. (૨) પવન-કાઠાવા માંડેલી વસ્તુમાંથી નીકળતી દુર્ગંધ દુર ધસડી જાય છે, અને તેને બદલે તાજી અને ચોકખી હવા જેવી લાવી હવા સ્વચ્છ કરવામાં મદદ કરે છે. (૩) વનસ્પતિ-પ્રાણીઓ શ્વાસમાં ઑકિસજન લઇ કાર્બોનિક એસિડગ્યાસ બહાર કાઢી હવા બગાડે છે, પરંતુ વનસ્પતિ તે વાયુને દમમાં લઇ પોતાનું પોષણ કરે છે, અને હવાને સ્વચ્છ કરે છે. (૪) વરસાદ-કાઠોવા માંડેલી વસ્તુઓને અગર દુર્ગંધ મારતી વસ્તુઓને પોતાની સાથે દુર જેવી જઈ હવા સ્વચ્છ કરે છે.

૩૦ તાજી હવા મેળવવાના ઉપાય કહો.

ઉ૦ દિવસે આપણે બહાર જતા હોવાને લીધે છૂટથી તાજી હવાનો લાભ મેળવી શકીએ છીએ, પરંતુ રાત્રીને સમયે એકજ સ્થળે રહેતા હોવાથી બગડેલી હવા દમમાં લેવાનો સંભવ વધારે હોય છે. માટે સૂવાના ઓરડામાં હવાની આવ-જા માટે બારી બાર-જાની પુષ્કળ છુટ રાખવી. વળી આ સ્થળમાં દાણાદુણી ભરી અગર દોર ઢાંખર બાંધીને કે સંકડાશથી ઘણાજ માણસો રહી હવા બગડે તેમ કરવું નહિ. સાબળ માણસો કરતાં માદા માણસો હવાને વધારે અસ્વચ્છ કરે છે, માટે તેમને હવા અજવાળાનો વધારે લાભ મળે તેવી સવડ કરવી. લખતી અગર વાંચતી વખતે કે બીજા કોઇ પણ કામ પ્રસંગે વાંકા વળીને બેસવાથી ફેફસાં દબાય છે. તેથી જોઈએ તેટલી હવા અંદર દાખલ થઇ શકતી નથી, ને આરોગ્ય બગાડે છે, માટે ટટાર સીધા બેસી કામ કરવું.

૨ પાણી.

પ્ર૦ પાણીનો ઉપયોગ શો ?

ઉ૦ પ્રાણી અને વનસ્પતિને જીવતા રહેવાને હવાની પેઠે પાણીની પણ જરૂર છે. આપણા શરીરના કુલ વજનના લગભગ ૭૫ ટકા પાણી છે. ખોરાકના સત્ત્વનું લોહી બને છે, અને તે લોહી શરીરના પોષણ માટે જીદી જીદી નળીઓ વાટે આખા શરીરમાં ફરે છે. આ નળીઓમાંની કેટલીક નળીઓ વાળથી પણ પાતળી હોય છે. તેવી નળીઓમાં થઇને લોહીને ફરવું પડે છે. આવી રીતે ફરવા માટે તે પાતળું હોવું આવશ્યક છે. તે પાતળું રહેવામાં પાણીની જરૂર પડે છે. જોઇતું પાણીનું પ્રમાણ ન હોય તો તે લોહી ઘટ્ટ બની ફરી શકે નહિ, અને છેવટે મરણ થાય. પાણીની જરૂર પડે છે કે તરતજ તરસદારા આપણને સૂચના મળે છે. બધું જ પાણી લોહી પોતાના ઉપયોગમાં લેતું નથી, પણ શરીરના અંદરના સંચાઓ સ્વચ્છ કરવામાં વપરાય છે. તેવું નકામું થએલું લોહી પેશાબ અને પરશેવા વાટે બહાર નીકળી જાય છે. પીવા ઉપરાંત નહાવા ધોવાના કામમાં પણ પાણીની જરૂર પડે છે.

પ્ર૦ પાણી પુરું પાડનાર સ્થળ કહો.

ઉ૦ સર્વથી મોટું સાધન વરસાદ છે. જમીન પરના પાણીની સૂચના તાપથી વરાળ થઇ આકાશમાં વાદળ રૂપે રહે છે, અને પછીથી ઝાકળ, વરસાદ, ધુમસ, મેઘરેવો, કરા, બરફ વગેરે રૂપે પૃથ્વી પર પાછું આવે છે. કુવા, નદી, તળાવ, વાવ વગેરે સ્થળો પણ આપણને જોઇતા ટાઇમે પાણી પૂરું પાડે છે.

પ્ર૦ વરસાદનું પાણી બગડવાના કારણ કહો.

ઉ૦ વરસતા વરસાદનું પાણી લગભગ સ્વચ્છ હોય છે, જાપરા ઉપર થઇને પડતુ પાણી કેટલાક લોકો એકઠું કરે છે, પણ ધુળ હગાર વગેરેથી બગડે છે. જમીન ઉપર થઇને વહેતાં તેમાં કહોતી વનસ્પતિ અને કાદવ ભળવાથી પાણી બગડે છે.

પ્ર૦ નદીનું પાણી બગડવાનાં કારણ કહો.

ઉ૦ વરસાદ વરસતો હોય છે ત્યારે નદીનું પાણી ડહોળાએણું હોય છે, તેને સ્વચ્છ કરવા માટે ફટકરી કે નિર્મળીનાં બી નાંખવાં. ટુગડાં ધોવાથી, એઠવાડવાળાં વાસણ સાફ કરવાથી, ઢારને નવડાવાથી, કાઠે મડદાં બાળવાથી, કિનારે જાજર રાખવાથી નદીનું પાણી બગડે છે. માટે આ ક્રિયાઓ નદીના વહેણના નીચલા ભાગમાં કરવા દેવી.

પ્ર૦ તળાવનાં પાણી શાથી બગડે છે ?

ઉ૦ નદીનું પાણી વહેતું હોવાથી બગડવાનો જોડલો સંભવ છે તેના કરતાં તળાવનું પાણી સ્થીર હોવાથી બગડવા વધારે સંભવ છે. તળાવમાં કપડાં ધોવાથી, નહાવાથી, કાઠે જાજર રાખવાથી, ભેંસ, ભુંડ વગેરે જનાવરો પડ્યાં રહેવાથી તથા તેના છાણુ મુતરને લીધે અને ખરેજાં પાંદડાં તથા કહોતી વનસ્પતિને લીધે તળાવનું પાણી બગડે છે.

પ્ર૦ કુવાનું પાણી સ્વચ્છ રાખવાને કઇ કઈ બાબતો લક્ષમાં રાખવી ?

ઉ૦ (૧) આભુઆભુ પાણી ભરાઇ રહેવું ન જોઇએ. (૨) કુવાનું માથું જમીન કરતાં ઉચું બાંધવું. જેથી આભુઆભુની જમીનનું પાણી અંદર પડે નહિ. (૩) કુવાની ચારે બાજુ ઠાંકરેટ કરાવી દોળાવ રાખવો જેથી કુવા ઉપર ઢોળું પાણી દૂર વહી જાય. (૪) કુવાના મોઢાને બને તો ઢાંકણું કરાવવું કે જેથી પાંદડાં વગેરે

અંદર પડી પાણી જગાડે નહિ. (૫) કાંઠે ઝાડની બહુ બટા થવા દેવી નહિ. (૬) પાણી કાઢવા માટે વાસણ અને દોરડાં સારાં વાપરવાં જોઈએ. (૭) તેને કોઈ કોઈ વખત ગળાવી અંદર પડેલો કાઢવ કચરો કાઢી નાંખાવવો. છાછરા કુવા કરતાં ઉંડા કુવાનું પાણી ઉત્તમ ગણાય છે, કારણ કે જેમ જેમ પાણી વધારે ઉંડાણમાંથી ચાલે છે, તેમ તેમ તેનું ઝર તેના સંબંધમાં આવેલી માટીએ ઘૂંટી લીધેલું હોય છે.

પ્ર૦ પાણીના પ્રકાર કયો.

ઉ૦ (૧) કણ્ણ પાણી અને (૨) નરમ પાણી.

પ્ર૦ દરેકની સમજીત આપો.

ઉ૦ જે પાણીમાં ખનીજ દ્રવ્ય વધારે ઓગળેલું હોય અને જેમાં સાબુનું શીણ ન થાય તેને કણ્ણ પાણી કહે છે. તે પાચનક્રિયામાં ભારે પડે છે. જે પાણીમાં ખનીજ દ્રવ્ય ઓછું હોય, અને જેમાં સાબુનું શીણ થાય છે તેને નરમ પાણી કહે છે. આ પાણી પીવામાં, રાંધવામાં અને કપડાં ધોવામાં તથા પાચનક્રિયામાં સારું ગણાય છે.

પ્ર૦ સારું પાણી કેને કહેવું ?

ઉ૦ જે પાણી નીતર્યું, સ્વાદ કે વાસ વગરનું હોય તેને.

પ્ર૦ પાણી સ્વચ્છ કરવાના ઉપાય કહો.

ઉ૦ (૧) લુગડા, શીલ્ટર, દે બ્લોટીંગ પેપરથી ગાળવું. (૨) ઉકાળવું. (૩) ફટકડી કે નિર્મળનાં બી નાખવાથી સ્વચ્છ થાય છે.

પ્ર૦ પાણીને ગાળવાની રીત કહો.

ઉ૦ તથા પાયાની લાકડાની ઘોડી લઈ તેની ઉપર એક માટલું મૂકી તેમાં ઢાલસા અને રેતીનો થર કરવો તે માટલા નીચે ગ્રીચી

ઝીણું બે ચાર કાળું પાડી તેની નીચે ખીજું માટલું મુકવું. રેતીના ચરવાળા માટલામાં પાણી રેડવું જે રેતી તથા કાલ-સાની પાર આવશે, અને પછીથી નીચેના માટલામાં જશે તે માટલામાં ઠરવા દઈ પછીથી પીવાના ઉપયોગમાં લેવું. તે પા-ણીનું જેર કાલસા અને રેતીએ ચુસી લીધેલું હોવાથી સ્વચ્છ બને છે.

પ્ર૦ દરીઆનું કે પાક્કીડિં પાણી પીવા લાયક શી રીતે બનાવશે ?

ઉ૦ આ જનના પાણીને ઉકાળી તેની વરાળને ખીજ વાસણમાં ઝીલીને ઠારવાથી પાણી સ્વચ્છ બનશે. તેમાં રહેલું નુકસાન-કર્તા દ્રવ્ય પ્રથમના વાસણમાં રહેશે.

પ્ર૦ નહાવાની જરૂરીઆત સમજાવો.

ઉ૦ શરીરમાં નકામે થએલો પદાર્થ શ્વાસોચ્છ્વાસ અને ચામડીનાં છિદ્ર વડે પરસેવા વાટે નીકળી જાય છે. આપણા શરીરમાંથી દરરોજ એક સીસો બરાબ તેટલું પાણી પરસેવા વાટે બહાર કાઢે છે. ચામડીનાં છિદ્ર એક રૂપીઆ જેટલી જગામાં આશરે બે હજાર હોય છે. આવા બારીક છિદ્રનાં મોં મેલને લીધે બંધ ન થઈ જાય તેને માટે નહાવાની જરૂર છે. જે સારી રીતે યોજીને નહાવામાં ન આવે તો તે મોં બંધ થઈ જવાથી ખસ, ગુમડાં વગેરે ચામડીના રોગ થાય છે. મેલ કાપવામાં સાણુ થણા ઉપયોગી પદાર્થ છે, માટે નહાવામાં તેનો ઉપયોગ કરવો.

પ્ર૦ નહાવાની બાબતમાં કંઈ બાબતો ધ્યાનમાં રાખવી ?

ઉ૦ જીવાન અને તંદુરસ્ત માણસે દરરોજ સવારમાં ઠંડા પાણીથી નહાવું. ધરડા અને અશક્ત માણસોએ ગરમ પાણીથી નહાવું.

રોગના ઉપદ્રવ વખતે તથા ઝકતુના ફેરફાર વખતે દરેકે ગરમ પાણીથી નહાવું. જે કોઈ ને મજબૂરી કરવાની હોય તેમણે સંજરે નહાવું. નહાવામાં નાકેનું પાણી વાપરવું. મેલા પાણીને લીધે વાળા નીકળવાનો મંભવ છે. નાકી રહ્યા પછી શરીરને ડુવાલ કે અંગુળા વડે ધસીને સાફ કરવું.

પ્ર૦ નહાવામાં આપણને ગરમ કે ઠંડું પાણી માફક છે તે શી રીતે જાણવું ?

ઉ૦ નાહીને શરીર સાફ કરી રહ્યા પછી શરીર પર હાથ મૂકતા શરીર ઠંડું માલમ પડે તો ગરમ અને ગરમ લાગે તો ઠંડું પાણી માફક આવશે એમ જાણવું. કોનરા, શીતળા, મરડો, તાવ વગેરે વ્યાધિઓ ચાલતા રોય ત્યારે ગરમ પાણીથી નહાવું. નહાતી વખતે શરીરને ઠંડા પવનના ઝપાટા ન લાગે તે બાળ-તંત્રી સંભાળ રાખવી.

પ્ર૦ માંદા માણસે નહાવાની બાબતમાં શી સલાહ રાખવી ?

ઉ૦ દરદીના શરીરને હુકાગે પાણીએ ખાવાથી સુખ થાય છે, માટે તેના શરીરનો થોડો થોડો ભાગ ગરમ પાણી વડે ઘોઈ લહોઈને સાફ કરી ઢાંકી દેવો, અને તેજ પ્રમાણે થોડે થોડે આખું શરીર સાફ કરવું.

સારો ખોરાક.

પ્ર૦ આપણને ખાવાની જરૂર શા માટે પડે છે ?

ઉ૦ શરીરના અવયવો રાત દિવસ કામ કર્યા કરેછે, તેથી તેને ધસારો અને થાક લાગે છે, તે ધસારાની ખોટ પૂરી પાડવા તથા

શક્તિ મેળવવા અને શરીરની ઉજ્જ્વલતા સાચવી રાખવા માટે ખોરાકની જરૂર છે, જે ખોરાક ન ખાઈએ તો દિવસે દિવસે સૂકાઈને મરી જઈએ.

પ્ર૦ આપણા શરીરમાં દરરોજ કેટલી ગરમી ઉત્પન્ન થાય છે ?

ઉ૦ દરરોજ એક દેગડો પાણી બિકળે એટલી ગરમી ઉત્પન્ન થાય છે, પણ તે બધા શરીરમાં ફેલાઈ જવાને લીધે તેનું બળતું કે ભડકા જેવું શક્તિ નથી. ખોરાકથી ગરમી ન મેળવીએ તો શરીર ધીમે ધીમે ઠંડું પડી જાય.

પ્ર૦ ખોરાક ખાવાની આવશ્યકતા શી શી સંભાળ રાખવી ?

ઉ૦ જુદી જુદી જાતના ખોરાક ખાવાથી શરીરપર જુદી જુદી અસર થાય છે, માટે જુદી જુદી જાતના ખોરાક વાપરવો. (૧) શરીર પોષકનાં દ્રવ્યો જે ખોરાકમાં વધારે હોય તેવો ખોરાક વાપરવો. (૨) ધઉં, જીર, બાજરી, મકાઈ અને ચોખા સાથે દાળ વાપરવી. આ અનાજ પુષ્ટિકારક હોઈ ધણું કૌવત આપનારા છે. માંસ અને માછલાં પણ કૌવત આપનાર છે. (૩) ઠંડા દેશમાં રહેનાર લોકોએ વધારે ગરમી આપનાર ખોરાક વાપરવો. (૪) જાત, ધી, અને મીઠાઈ ખાવાનું બહુ જોર ન રાખવું કારણ કે તે ખાનારને પળીઆં વહેલાં આવે છે. મેદ નામનો પદાર્થ વધી જવાથી શરીર જડું થાય છે, અને સખત કામ કરી શકાતું નથી. (૫) કાર્યા ફળ અને કાર્યું અનાજ વાપરવું નહિ, કારણ કે તેથી અપચો થઈ જઈને પીડાકારક બને છે. (૬) બહુ પાકી ગએલાં ફળ કે વાસી ખોરાક ખાવો નહિ. (૭) મસાલા અને શાકભાજીનો હદમાં ઉપયોગ કરવો. (૮) ખાંડ

સોપારી, અફીણ, ગાંજો, બાંગ, દારૂ વગેરે પદાર્થોનું સેવન કરવાથી શરીરને નુકસાન થાય છે, તથા પૈસા અને વખતની નાહક નુકસાની થાય છે માટે તેનો ઉપયોગ કરવો નહિ. (૯) રાધવાનાં વાસણ બરાબર સાફ રાખવાં. ધાતુનાં હોય તો વારંવાર ક્લેષ્ટ કરાવવી. (૧૦) કોહેલું માંસ કે સડેલું અનાજ વાપરવું નહિ.

૩૦ જન્મવાની બાબતમાં કયા કયા નિયમો ધ્યાનમાં રાખવા ?

ઉ૦ (૧) નિયમિત વખતે અને સારી જૂથ લાગે ત્યારે જન્મવું. (૨) સ્વાસ્થ્યે કામે વળગતા પટેલાં થોડો ખોરાક લેવો, જેથી બળ કાયમ રહી તાવ આવતો અટકાવે છે. (૩) જઠરને પચાવતાં બારે પડે તેટલો અકરાંતીઓ ખોરાક લેવો નહિ. (૪) ખોરાકને ખાતા પહેલાં જૂથ ચાવવો જોઈએ, જેથી જઠરને બહુ મહેનત પડે નહિ. (૫) જન્મતી વખતે પાણી પીવું પડે તો થોડે થોડે પીવું. (૬) જમીને તરતજ કસરત કરી નહિ કે કામે વળગી પડવું નહિ, પણ વિશ્રાંત લેવી. (૭) ઋતુના ફેરફાર વખતે અને રોગના ઉપદ્રવ વખતે ખાવામાં બહુ સંભાળ રાખવી. (૮) ખોરાક સારી રીતે પચાવવા માટે મહેનત કરવી.

અજવાળું.

૩૦ અજવાળાથી થતા ફાયદા સમજાવો.

ઉ૦ અંધારામાં રહેનારા માણસો પીળા અને શીકા થાય છે. તેમને ઘણી જાતના રોગ થાય છે. મંદવાડમાંથી ઉઠેલા માણસો અજવાળામાંથી શક્તિ મેળવે છે. અજવાળામાંથી મન પણ

આનંદમાં રહે છે. અજવાળું ધરમાંના કચરો ખતાવી સાફસફ રહેતાં શીખવે છે. ઝેરી જનવરોને ધરમાં ભરાઈ રહેતાં અટકાવે છે. વનસ્પતિ અને પશુ પક્ષીઓને પણ અજવાળું પ્રિય લાગે છે, કારણકે અંધારા કરતાં અજવાળામાં રહેવાનું પસંદ કરે છે.

પ્ર૦ અજવાળાથી નુકશાન કયારે થાય છે ?

ઉ૦ તપેલા તડકામાં જવાથી અગર તાપમાં દોડવાથી માંદા પડાય છે, માટે તાપમાં જવાની જરૂર પડે તો છત્રી અગર ખીજા કાંઈ વસ્તુથી શરીરનું રક્ષણ કરવું.

ચોગ્ય કપડાં.

પ્ર૦ કેવાં કપડાંની પસંદગી કરવી ?

ઉ૦ ઋતુ પ્રમાણે લુગડાંમાં ચોગ્ય ફેરફાર કરવો. શિયાળામાં ગરમ, રંગીન અને કાળું કાપડ વાપરવું. કારણકે શરીરની ગરમી ટાળી રાખી ટાઢથી રક્ષણ કરે છે. ઉનાળામાં પાતળું અને સફેદ કાપડ વાપરવું. મેઝાં કપડાં વાપરવાથી ચામડીના રોગ થાય છે, માટે પહેરવા ઓઢવાનાં કપડાં સ્વચ્છ રાખવાં. તળાઇઓ અને ઓસીકાંને ગલેફ રાખવા, ને તેને પણ વારંવાર ધોવરાવી સાફ રાખવા. અતિશય ધન્ય કરે તેવાં ભારે (વજનદાર) કપડાં વાપરવાં નહિ. બીનાં લુગડાં સાથે બેસવું કે સૂવું નહિ. માથું અને પેટ શરીરનાં નાજુક અંગ હોવાથી તેમનું ટાઢ, તાપ અને શરદીના સમયમાં સારાં કપડાંથી સંરક્ષણ કરવું.

કસરત.

પ્ર૦ કસરત એટલે શું ?

ઉ૦ શરીરના બિન્ન બિન્ન અવયવોને યોગ્ય રીતે ફેળવી મજબૂત બનાવવા તેને કસરત કહે છે.

પ્ર૦ કસરત કરવાથી કયા કયા ફાયદા થાય છે ?

ઉ૦ શરીરના રનાયુઓ ફેળવાઇ મજબૂત અને બળવાન થાય છે. ઝપાટાબંધ દમ લેવાથી લોહી વધારે રવચ્છ થઈ શરીરમાં ઝડપથી ફરે છે, અને શરીરને તથા મગજને ગોપક દ્રવ્યો વધારે આપે છે. પરસેવો વધારે વળવાથી ઝેરી પદાર્થ વધારે બહાર નીકળે છે. બૂખ સારી રીતે લાગી પાચન ક્રિયા સારી રીતે ચાલે છે. કસરત નહિ કરવાથી શરીર સુસ્ત બની મહેનત પડે તેવું અવરૂં કામ કરી શકતું નથી.

પ્ર૦ કસરતના પ્રકાર કહો.

ઉ૦ દોડવું, તરવું, કુસ્તી, અટાપટાની રમત, ક્રિકેટ, મગદળ, મલ-ખમ, બાલેટ્સ, ડમ્બેલ્સ, વગેરેના દાવ, તેમજ નાનાં બાળકો રમે છે તે દેશી રમતો વગેરે તમામ કસરતજ છે, જુદી જુદી રમતમાં જુદા જુદા અવયવો ફેળવાય છે.

પ્ર૦ જોઇએ તેટલી કસરત કાણુ કરી શકતા નથી ?

ઉ૦ ધણીક દેશી નિશાળોમાં છોકરાઓને લાંબો દાઇમ રાખી રાખી કસરત કરવાનો સમય આપતા નથી. વળી લખનાર કારકુનો અને યુનિવર્સિટી અને એવી બીજી ઉચી પરીક્ષા આપનાર અભ્યાસકો અભ્યાસ કરવાનો લોભ રાખી કસરત કરતા નથી,

તેથી તેમના આરોગ્યને નુકસાન પહોંચે છે, એટલુંજ નહિ પણ કોઈ કોઈ વખતે અભ્યાસના સખત બોળથી માંદા પડી પરીક્ષા આપી શકતા નથી.

પ્ર૦ કસરત કરવામાં કઈ ક્રમ બાબત લક્ષમાં રાખવી ?

ઉ૦ રમતમાં પડી અભ્યાસ કરવા તરફ દુર્લક્ષ કરવું નહિ. હદ ઉપરાંતની કસરત કરવાથી નુકસાન થાય છે. જમીને તરતજ કે બપોે પેટે કસરત કરવી નહિ.

ઉંઘ.

પ્ર૦ ઉંઘવાની અગત્ય શા માટે ?

ઉ૦ દિવસે કામ કરવાથી શાકી જ્યાં કામ કરવાને નાલાયક બનીએ છીએ. આથી કરીને વિશ્રાંતિની જરૂર છે. ઉંઘ થાક ઉતારી શરીર તથા મનને ફરીથી તાજાં બનાવી કામ કરવાને લાયક કરે છે.

પ્ર૦ ઉંઘવાની બાબતમાં કયા કયા નિયમો ધ્યાનમાં રાખવા ?

ઉ૦ જમીને તરતજ સૂવાથી પાચનક્રિયા બરાબર ચાલતી નથી, અને મગજને વિશ્રાંતિ મળતી નથી આથી સ્વપ્ના આવે છે. બેયે સૂવા કરતાં ખાટલામાં સૂવું સાઈ છે કારણકે બેયે સૂવાથી કોઈ કોઈ વખતે ઝેરી જનવર કરડવાનો ડર રહે છે. બેંચ બેજવાળી હોય તો શરીરે કળતર થાય છે. અગર તાવ કે બીજા કોઈ રોગ થવાનો પણ ભય રહે છે. ખાટલાપર સૂવાની સગવડ ન હોય તો જમીન ત્રિપર પરાળ કે પાંદડાં પાથરી તેના પર

ખીજાનું પાથરી સવું. મોઢિ-માથે ઓઢીને સવું નહિ, કારણકે તેથી કરી ઉચ્છવાસનો ધેરાઈ રહેલો વા દમમાં લેવાથી નુકસાન થાય છે. ઓશીકાં, તળાઈ, ચાદર વગેરે દિવસે તડકામાં તપાવવાં તથા તેને ધોઈને સ્વચ્છ રાખવાં. ઉનાળાની મોસમમાં ખુલ્લી હવામાં સૂવાથી નુકસાન ન થાય, પણ ઝાકળ પડતો હોય અગર પવનના બહુ ઝપાટા આવતા હોય તો શરીરને નુકસાન કરે છે. માટે ખુલ્લી જગામાં સવું નહિ. તાવ, ટાગળીયું કે ખીબ્બ રોગનો ઉપદ્રવ હોય ત્યારે અંગને વિશેષ ગરમ રાખવાની જરૂર હોવાથી ખુલ્લી જગામાં સવું નહિ. સૂવાના મકાનમાં હવાની આવબ આવવળ છુટથી થાય તેવી સગવડ રાખવી.

૫૦ ઉંઘવાની બાબતની સામાન્ય સૂચના કહેા.

ઉ૦ રાત્રે વહેલા સૂઈ વહેલા ઊઠવાની ટેવ રાખવી. મોડાસુધી ઉઝાગરો કરી મોડા ઉઠવાથી શરીરમાં સુસ્તી ભરાઈ બેસે છે, અને દિવસે સારીરીતે કામ થઈ શકતું નથી. પોતાને જરૂર જોઈથી ઉંઘ લેવી, પણ આજસુ બની મોડા સુધી પથારીમાં પડી રહેવું નહિ. બાળકને વધારે ઉંઘની જરૂર છે, અને પુખ્ત ઉમરના માણસને લગભગ સાત કલાકની જરૂર પડે છે. સારી ઉંઘ લાવવા માટે દિવસે ચારી રીતે મહેનત કરવી. ઉંઘવાનો સર્વોત્તમ વખત રાત છે.

ધરો.

૫૦ ધર બાંધવામાં કઈ કઈ બાબત ધ્યાનમાં રાખવી ?

ઉ૦ (૧) બની શકે તો આજુબાજુની જમીન કરતાં ઉંચી જગા

પસંદ કરવી. (૨) પાણી ભરાઇ રહે તેવા ખાડામાં, નદી કે તળાવ પાસે, અને વરસાદનું પાણી કે ભેજ આવી શકે તેવે સ્થળે ખાંધવું નહિ. (૩) અજવાળું અને પવન છૂટથી આરપાર આવી શકે તેવું સ્થળ પસંદ કરવું. (૪) ઝાડોની બહુ ઘટામાં, સ્મશાન કે ઉકરડા પાસે હોય તેવે સ્થળે ધર ખાંધવું નહિ. (૫) સીંકડા ને વાંકાચુંકા રસ્તા હોય તેવી જગામાં તેમજ બહુ પાસે પાસે ધર ખાંધવાં નહિ. (૬) અજવાળા અને હવાની આવજન માટે છુટથી બારી બારણાં અને જળીઆં મુકવાં. (૭) વરસાદનું પાણી વહી જાય એવો છાપરાનો ઢાળ રાખવો.

પ્ર૦ ધરની અંદર કેવી જાઠવણ રાખવી ?

ઉ૦ સૂવા બેસવાના ઓરડામાં સરસામાન કે અનાજ ભરી જગાનું રોકાણ કરવું નહિ. ધરમાં દોર ઢાંખર ખાંધી તેમજ તેમના છાણ મુતરથી ધરની હવા બગડવા દેવી નહિ. સજગતો દીવો કે દેવતા રાખવો નહિ. ધુમાડો નીકળી જવાને જોઈતાં ધુમાડીઆં રાખવાં. ધરોને વરસમાં બે વખત ધોળાવવાં અને સમયે સમયે લીંપાવતા રહેવું. બીતો, ભોંયતળીઉં અને ખૂણા ખોચરા વાળી સાફ રખાવવા.

પ્ર૦ ધરમાંથી કંઈ કંઈ વસ્તુઓ કાઢી નાખવી ?

ઉ૦ ફેળાંની છાલ, શાકભાજીનાં છોડાં, ધરમાંનો કચરો, કહોવા માંડેલાં શાકભાજી વગેરે કાઢી નાખવાની વસ્તુઓ ધરથી દૂર ફેંકી દેવી. તરત બહાર નાખી આવવાની સગવડ ન હોય તો તેમને માટલામાં ભરી તેનું મોં ઢાંકણા વતી બંધ કરવું, અને પછી વખત મળે દૂર નાખી આવવું. ખાતરના ઉકરડા, મળમૂત્રની જગા,

એકવાડનું પાણી વગેરે ધરની પાસે રહેવા દેવું નહિ. રસોડાના પાણીને બોંયની અંદર ઉતરવા દેવું નહિ. મેલું (નરક) ધરની પાસે રહેવા દેવું નહિ. અને તો ખેતરમાં નાખી તેનો ખાતર તરીકે ઉપયોગ કરવો. તેના ઉપર માટી નાખવાથી તેની દુર્ગંધ નાશ પામે છે.

૫૦ ધરની આસપાસ કેવી રીતે સ્વચ્છતા રાખવી ?

૬૦ ધરની આસપાસ પૂરતી છુટ રાખવી. ખીજી ધમિારતો અગર ઝાડની અતિશય ઘટાથી હવાનું રોકાણ ન થાય તેમ કરવું. છાંયાને માટે એકાદ એ ઝાડ હોય તો ફીક, પણુ એટલી બધી ઘટા ન હોતી જોઈએ કે જોથી જમીનમાં હમેશાં બેજ મચી રહે અને પવનની લહેરને અટકાવે. ઝાડનાં ખરી પડેલાં પાંદડાંને બાળવાં કે દૂર ખાડામાં એકઠાં કરવાં. ખાતરના ઉકરડા, રમશાન અને કબરસ્તાન ધરથી લગભગ દોઢસો ગજ દુર રખાવવાં. પાણીને વહી જવા માટે કાંસ અગર નીક કરાવવી, અને તેને સાફ રખાવવી. પાણી ભરાઈ રહે તેવા ખાડા પુરાવી નાખવા, કારણકે વનરપતિ ઢાહી તેમાંથી મલેરિઆ નામની ઝેરી હવા મચ્છર મારફત ફેલાઈ તાવનો ઉપદ્રવ કરે છે. ખાડા પુરાવી નાખવાનું બની શકે તેમ ન હોય તો તે તરફનો પવન અટકાવવા માટે ઝાડની ઘટા ઉછેરવી. મીઠા પાણીનો સવડ બની શકે તો ધરની પાસે કરાવવો.

શહેર અને ગામના આરોગ્યની સંભાળ.

૫૦ આ દેશમાં શહેર અને ગામડાંના આરોગ્યની સંભાળ કોણ રાખેછે?

ઉ૦ મોટા શહેરોમાં મ્યુનિસિપાલ અધિકારીઓ અને ગામડામાં મુખી નામના અધિકારી રાખે છે.

પ્ર૦ તેમની શી શી ફરજો છે ?

ઉ૦ લોકોના આરોગ્યની સંભાળ રાખવા માટે. (૧) બજારમાં કાઢેલાં શાકભાજી કે માંસ અને સડવા માંડેલું અનાજ વેચવા દેવું નહિ. (૨) પીવાને માટે ચોકખુ પાણી પૂરું પાડવું, અને નવાણુની જગા સાફ રખાવવી, (૩) શહેરનો ગંદવાડ (શરીરનો મળ, રસોડાનું પાણી, એકવાડ) દૂર વહી જવા મોરીઓ કરાવવી. (૪) અનુકૂળ જગામાં સાર્વજનિક જાળરૂઓ કરાવી તેને સાફ રખાવવાનો બંદોબસ્ત કરવો, (૫) રસ્તો વળાવી કચરો ભેગો કરાવી દૂર લઇ જવરાવી બળાવવો, અગર ખાડામાં એકઠો કરાવી ખાતરના ઉપયોગમાં લેવો. (૬) વરસાદનું પાણી વહી જવાને નીકા કરાવવી. (૭) વાંકા રસ્તાને સીધા કરાવવા, (૮) ચામડીઆ, રંગારા વગેરેના કારખાનાં તથા કુંડો ગામથી દૂર રખાવવા. (૯) મરી ગએલાં જાનવરોનાં મુડદાને કહોવા માંડતા પહેલાં ઠેકાણે કરાવવાં. (૧૦) મસાણુ અને કબરસ્તાનો ધરોથી દૂર રખાવવાં.

મંદવાડ.

પ્ર૦ મંદવાડમાંથી બચવા કયા કયા ઉપાય કરવા ?

ઉ૦ માંદા પડીને સાજા થવા કરતાં માંદા ન પડાય તેવો યત્ન કરવો. સાજા હોવા છતાં માંદા પડવાની ધાસ્તીથી વૈદ કે ડોક્ટરની સલાહ લીધા સિવાય જીલાખ લેવો નહિ. રહેજસાજ શરીર બગડે તો

કામ કરવું બંધ પાડી વિશ્રાંતી લેવી. ખોરાક હલકો લેવો, અને શરીર ગરમ રહે તેવો બંદોબસ્ત કરવો.

૩૦ માંદા માણસની કેવી રીતે સંભાળ રાખવી ?

ઉ૦ જોખમે તેવી સંભાળ ન રાખવાથી કેટલાક દરદી મરણ પામે છે. માટે (૧) સ્વચ્છ અને તાજી હવા મળે તેવો બંદોબસ્ત કરવો, કારણકે સાળ માણસો કરતાં માંદા માણસો હવાને વધારે અસ્વચ્છ કરે છે. (૨) આગનીના આગળ બહુ માણસની બીડ, જુમાણુમ કે કંકલાણુ થવા દેવું નહિ. (૩) શરીરને હમેશાં હુકાળા પાણીથી લહોવું. (૪) શરીરની શક્તિ ટકાવી રખાવવા કાંઈ જેવો હલકો ખોરાક આપવો. (૫) તેની સાથે માયાળુ વર્તન રાખી તેની મરણ મુજબ વિશ્રાંતિ લેવા દેવી. (૬) તેને વાપરવાનાં કપડાં તથા પથારી સ્વચ્છ રખાવવી.

સાધારણ રોગો.

૩૦ નાનાં બાળકની માવજત કરવામાં કઈ બાબતો ધ્યાનમાં રાખવી?

ઉ૦ મોટી ઉંમરના માણસો જે રોગ સામે ટકી શકે છે, તેવા રોગો નાના બાળકોનાં મરણુ નીપજવે છે. બાળકનો સર્વોત્તમ ખોરાક દૂધ છે. દાંત આવવા માંડે ત્યારપછી કાંઈ કે સારા બાફેલા જાત જેવો હલકો ખોરાક આપવો. વળી આ સમયે ટાઢ, તાપ અને શરદીની અસર ન થાય માટે સારાં કપડાંથી રક્ષણ કરવું. બાળક ત્રણેક માસનું થાય ત્યારે શીતળા કઢાવવા. કાચા ફળ અને કાચું બનાજ ખાવાં દેવું નહિ. કારણકે તેથી હામાબુ

કે મરડો થવા ભય રહે છે. છોકરાને નાનપણથી સ્વચ્છ રહેવાની ટેવ પાડવી કે જેથી તેમને ખસ, ગુમડા વગેરે ચામડીના રામ થાય નહિ. ઝાકળ, શરદી કે પવનના ઝપાટાના સમયે બાળકને ખુફી હવામાં સૂવા દેવા નહિ.

પ્ર૦ સાધારણ રોગો કયા કયા છે ?

ઉ૦ તાવ, ખેંગ, અતિસાર કે મરડો, કોલેરા કે કોગળાઈ, શીતળા વગેરે.

પ્ર૦ તાવનો રોગ અટકાવવા કયા કયા ઉપાય કરવા ?

ઉ૦ પાણી બરાઈ રહે તેવા ખાડ પુરાવી નાખી જમીન કારી કરવી, અને લોકોને પીવાને માટે ચોકખું પાણી પૂરું પાડવું.

પ્ર૦ તાવ ફેલાવનાર મુખ્ય ઉપાધિ કયું છે ?

ઉ૦ વરસાદનું પાણી ખાડમાં બરાઈ રહી તેમાંની વનસ્પતિ કહોવા માંડે છે, તેથી તેમાં મલેરિયા નામની ઝેરી હવા ઉત્પન્ન થાય છે. તે ઝેર મચ્છરો મારફત ફેલાય છે.

પ્ર૦ તાવના દરદીની કેવી રીતે સંભાળ રાખવી ?

ઉ૦ શરીરની શક્તિ ટકાવી રાખવા માટે કાંઈ જેવો હલકો અને પૌષ્ટિક ખોરાક આપવો. ટાંઢે પાણીએ નહાવા દેવો નહિ. દરદીના શરીરને પવનના ઝપાટા ન લાગે તે બ્યાનમાં રાખવું. તેના શરીરને હુંકાળું રખાવવું. કિવનિન નામની જવરનાશક દવા પાવી. અગર તાવ મટાડનાર દેશી વનસ્પતિની દવાનો ઉપયોગ કરવો.

પ્ર૦ તોવથી બચવાના નિયમો કહો.

૬૦ (૧) ધરમાં અજવાળું અને પવન છુટથી આવવાં નેહએ. (૨) ગંદવાડ દૂર કરવો. (૩) જમીનમાં ભેજ થવા દેવો નહિ. (૪) પીવામાં સ્વચ્છ પાણી વાપરવું. સ્વચ્છ પાણી ન મળી શકે તો ગાળીને અગર ગરમ કરીને વાપરવું. (૫) તાવનો રોગ ચાલતો હોય ત્યારે જીખ્યા બહાર જવું નહિ. (૬) ઘણો થાક લાગે તેવું સખત કામ કરવું નહિ. (૭) ઝાકળ પડતો હોય તેવી ખુલ્લી જગામાં સૂવું નહિ. (૮) રાત્રીને સમયે શરીરનું ગરમ કપડાંથી રક્ષણ કરવું. (૯) ઉભાગરો કરવો નહિ, કે રાત્રે ખુલ્લી દવામાં બહાર રખડવું નહિ. (૧૦) ખાટલા ઉપર કે માળપર સૂવું પણ જમીનપર પથારી કરવી નહિ.

પ્લેગ (ગાંઠીઓ તાવ).

પ્ર૦ પ્લેગ એ કેવો રોગ છે ?

૬૦ તાવનો એક પ્રકાર હોઈ ચેપી રોગ છે. જેમાં દરદીને વળણમાં ગાંઠ નીકળી મરણ થાય છે. તેથી આ રોગને ત્ર્યંધિક સંનિપાત, ગાંઠીઓ તાવ, મરકી કે પ્લેગ કહે છે.

પ્ર૦ મરકીના દરદીને ઓળખવાની શી શી નીશાનીઓ છે ?

૬૦ (૧) ચેપ લાગ્યા પછી દશેક દિવસમાં મરકીના ચિહ્ન જણાઈ આવે છે. (૨) દરદીને અસ્વસ્થતા લાગે છે, અને હાડકાં, બરડો અને કમર દુખાય છે. (૩) એકદમ ભારે તાવ આવે છે. (૪) મગજ સુસ્ત થાય છે, આંખોનો ધોળો લાગ લાલ થાય છે. જીભના વચ્ચા ભાગપર ધોળા છારી વળે છે, જીભની કાર લાલ થાય છે.

(૫) અવાજ ધીમે, બોલવામાં અનિશ્ચિંતપણું પણ કોઈ કોઈ વખત જુસ્સાથી બોલાય છે. (૬) જાંઘના સાંધામાં, બગલમાં જડબા પાછળ એવી વળણવાળી જગાએ ગાંઠ દેખાય છે. (૭) દરદ થયા પછી ઘણું કરીને ત્રણ દિવસમાં થાય છે.

પ્ર૦ મરકી ઉત્પન્ન થવાનાં કારણ કહો.

ઉ૦ ગંદી જમીન, બહુ વસ્તીવાળી સાંકડી ગલીઓ, બંધીઆર હવાવાળાં મકાન, દરદીએ વાપરેલાં કપડાં અને તેના સંબંધમાં આવેલું પાણી તથા બેજ. આ રોગ ઉંદરને વહેલો લાગુ પડી ધરમાં રહેનાર માણસોને ચંતવણી આપે છે.

પ્ર૦ મરકી અટકાવવા ધરમાં કેવી રીતે સ્વચ્છતા રાખવી ?

ઉ૦ (૧) ધરમાંથી તમામ પ્રકારનો કચરો કાઢી નાખી સ્વચ્છ કરવું. (૨) જમીનનું તળ ભેજવાળું હોય તો ખોદી નાખી કોરી માટી પૂરી કોરું કરવું. (૩) ધરને અંદર અને બહારથી ધોળવું. (૪) બારી બારણાંને ખુલ્લા રાખવા. (૫) સૂવાની જગામાં કોઈ વસ્તુ રંગાવી રાખવી નહિ. (૬) મળ મૂત્રની જગા, અને ઠોરના છાણ મુતરના ખાડા દરરોજ બે વખત સાફ કરાવવા. (૭) દરરોજ રાત્રે ધરમાં ધૂપ કરવી. (૮) આંગણામાં, ચોકમાં અને મહોદ્દે મહોદ્દે ધુણીઓ કરવી. (૯) મરકી શરૂ થાય કે તરતજ ધર છોડી બહાર ખુલ્લી હવામાં રહેવા જવું. (૧૦) મરકીવાળી જગામાંથી આવેલા માણસના કપડાંને ગરમ પાણીમાં ઉકાળી રસકપૂરની ધણી દેવી. (૧૧) ગામમાં રહેવા આવતા અગાઉ ધરને ધૂપ ધુમાડીથી સાફ કરવું.

૫૦ મરકીના રોગમાર્થી બચવા કઇ જાતની સ્વચ્છતા પર ડેવું લક્ષ આપવું ?

ઉ૦ શરીર ને કપડા સ્વચ્છ રાખવાં. શરીરે મીઠું તેલ ચોળવું. ગરમ કપડાં પહેરવાં. ખીજાનાને રોજ તપાવવું. સાદો પથ્ય પુષ્ટિકારક ને હલકો ખોરાક વાપરવો. શાક બાજીને ગરમ પાણીથી ધોઇને વાપરવાં. ઉપવાસ કરવો નહિ. આહારવિહારમાં નિયમિત રહેવું, બ્યસનથી દૂર રહેવું. બીનાશ કે શરદીમાં ફરવું નહિ. વાસી ખોરાક ખાવો નહિ. પીવાના પાણીને ઉકાળીને વાપરવું. શરીરના ઉઘાડા ભાગ પર કાપા પડ્યા હોય તેવા માથુસને દરદીના સંસર્ગમાં આવવું નહિ. દરરોજ સવારના બે ઐન ક્વિનીન, પાંચ ઐન (ખઉના દાણાભાર) સોડાને પાણી સાથે મેળવી પી જવું. સખત જીલાખ લેવો નહિ. મન શાન્ત બને આનંદી રાખવું. પ્રોફેસર હાફકિનની રસી મૂકાવવી.

૫૦ મરકી અટકાવવામાં લોકો સરકારને કેવી રીતે મદદ આપી શકે ?

ઉ૦ મરકીના દરદીઓ શોધી કાઢી હોસ્પિટલમાં મોકલાવી તેમની ત્યાં ખરાબર ખરદાસ થાય છે કે નહિ, તેની તપાસ કરવા, મરકીવાળાં ધર ખાલી કરાવી તેમાં રહેતા લોકોને તંદુરસ્ત જગાએ રખાવવાની ગોઠવણ કરવા, ધરોને સાફ કરાવવા અને મરકીનો ફેલાવ થતો અટકાવવા મરકીવાળા ગામોએ કમિટિ નીમવી. તે કમિટિ સરકારી અમલદારોને રોગ અટકાવવામાં મદદ કરે.

અતિસાર (મરડો).

પ્ર૦ અતિસાર કે મરડો થવાનાં કારણ કહો.

ઉ૦ નકારા ખોરાકથી, ખહુ ખાધાથી, ખરાબ પાણી પીવાથી, અને હવાની ઉષ્ણતામાં કે કપડામાં એકાએક ફેરફાર થવાથી આ રોગ થાય છે. કાંઈ કાંઈ વખતે મલેરિયાને લીધે પણ આ રોગ થાય છે. મરડા વખતે ઝાડામાં જળથૂંક કે લોહી પડે છે, અને ચૂંક આવે છે.

પ્ર૦ તેને મટાડવાના ઉપાય કહો.

ઉ૦ આ રોગ મટાડવો અઘરો અને ધાસ્તીવાળો હોવાથી હોશી-આર ડોક્ટરની તરત સલાહ લેવી. કાચાં કે ઉતરી ગયેલાં ફળ, કાચું કે નહિ રંધાયેલું અનાજ, તેમજ પચી ન શકે તેવો ભારે ખોરાક ખાવો નહિ, પણ કાંઈ જેવો હલકો ખોરાક વાપરવો. પવનના ઝપાટા લાગે તેવી ખુસ્તી જગામાં સૂવું નહિ. અંગને ગરમ રાખવું. ઋતુ બદલાતી વખતે આ રોગ ન થાય તેની ખાસ સંભાળ રાખવી.

કાલેરા (કાગળીઉં).

પ્ર૦ કાલેરા કે કાગળીઆના રોગ વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ આ રોગ ધણો ભયંકર અને પ્રાણહર છે. આ રોગની ઉત્પત્તિનું કારણ સમજાયું નથી. આ રોગ એપી એટલે રોગીના મહવાસમાં આવતા સાળ માણસોને પણ લાગ્યું પડે છે. આ

રોગનાં ઝીણાં ઝીણાં બી પાણી વાટે શરીરમાં દાખલ થઈ અનુકૂળતા મળેથી વૃદ્ધિ પામે છે, અને રોગ થાય છે.

પ્ર૦ આ રોગ થવાનાં કારણ કયાં છે ?

ઉ૦ ગંદવાડ, નઠારો ખોરાક, અને રાતના વખતમાં ખુલ્લી હવામાં રહેવું વગેરે કારણો આ રોગનાં બીને શરીરમાં વૃદ્ધિ પામવાને લાયક બનાવે છે.

પ્ર૦ ફાગળીઆના રોગથી બચવાના ઉપાય કહો.

ઉ૦ ધરોને ધોળાવવા તથા સારો ખોરાક, સ્વચ્છ પાણી અને સ્વચ્છ કપડાં વાપરવા ધ્યાનમાં રાખવું. જીલાબ થાય તેવી દવા વાપરવી નહિ.

પ્ર૦ ફાગળીઆનાં લક્ષણ કહો.

ઉ૦ આ રોગનો આરંભ અતિસ્તરથી થાય છે. ઉલટી અને ઝાડા થવા મારી છે. હાથ પગ ચુંચાય છે. હાથે પગે ગોટલા ચઢવા મારી છે, અને નસો ખેંચાય છે.

પ્ર૦ રોગની માવજત કેવી રીતે કરવી ?

ઉ૦ ધણી ધાસ્ત્રીવાળો રોગ હોવાથી તરત જ તેની દવા શરૂ કરવી. કુંગળી, ધાણા, જાવંત્રી વગેરેનું પાણી થોડા થોડા અંતરે પામા કરવું. રોગીને સારી રીતે વિશ્રાંતિ લેવા દેવી. અંગને હુંફાળું રાખવું. આફકસર ટાઢું પાણી પાવું. સારા હોંઠીઆર ડાકટરની તરત સલાહ લેવી.

પ્ર૦ રોગને ફેલાતો અટકાવવા કયા ઉપાયો કામે લગાડવા ?

ઉ૦ દરદીના ઝાડા ઉલટીને બાબી મૂકવા, અગર ઉંડો ખાડો કરી

દાટવાં. તેની પચારી તથા ઓઢેલાં કપડાં બાળી મૂકવાં, કે ગં-
ધકનો ધૂપ દહ તેને સારી રીતે ધોવાં. કાલેરાવાળા ધરમાંથી
નીકળી ખુલ્લી હવામાં જઈ રહેવું. ધરમાં રહેવા આવતા પહેલાં
ગંધકની ધુણી કરી સાફ કરવું.

૫૦ આ રોગ બીજા કયા કયા નામથી ઓળખાય છે ?

૬૦ કાલેરા, માતાનું, અધીક કે કાગળીઆના નામથી ઓળખાય છે.
કેટલાક અજ્ઞાન લોકો આ રોગ માતા આણે છે એમ માની
તેના બરાબર ઉપચાર કરતા નથી, તેથી કેટલાક રોગીનાં મરણ
થાય છે, માટે આવો વહેમ ન રાખતાં તેને મદાડવાના યોગ્ય
ઉપાય કરવા.

શીતળા (સૈયડ).

૫૦ આપણા દેશમાં તેને શીતળા, શીળી કે બળીઆકાકાના નામથી
ઓળખે છે. સિલેનમાં તેને મહાબ્યાધિ કહે છે. કાલેરાની
માફક આ રોગ પણ ચેપી છે. અજ્ઞાન લોકો આ રોગ પણ
શીતળા દેવી આણે છે એમ માને છે, અને તેનો ઉપાય
કરવાથી માતા ગુસ્સે થાય છે, એમ સમજી ઉપાય કરતા નથી.
આથી રોગ ભયંકર રૂપ ધારણ કરી જીવ લેણું નીવડે છે,
અગર દરદીને જીંદગીભરનો ખોડખોપણુવાળો કે કદરૂપો બનાવે
છે માટે ઇશ્વર પર શ્રદ્ધા રાખી રોગમાંથી બચવા તેનો
ઉપાય તો કરવો જ.

૫૦ શીતળાના રોગમાંથી બચાવવા સરકાર શી સંભાળ રાખે છે ?

૬૦ ઠંડાણે ઠંડાણે ડૉક્ટરો રાખી ગાયના શીતળામાંથી પણ લઈ

જેને શીતળા કાઢવાના હોય તેના શરીરમાં એપ દાખલ કરે છે. સરકાર એપ મેળવવા માટે ફટલેક રમળે ગાયો બીછેરે છે, અને તેનો એપ ઠેકાણે ઠેકાણે મોકલી આપે છે. આનો ફાયદો લોકોના સમજવામાં આવવાથી ફટલાક ચહેરામાં શીતળા કઢાવવાની દરજ પાડવાનો કાયદો દાખલ કરાવ્યો છે.

૩૦ શીતળા કાઢવાની રીત સમજવો.

ઉ૦ આશ્વરે ત્રણથી છ માસનું બાળક થાય તે વારે તેને શીતળા કઢાવવામાં આવે છે. બાળકના જમણા અને ડાબા હાથના બાહુ ઉપર અણીવાળા નસ્તર વડે દરેક હાથે બે વળે ત્રણ છિદ્ર પાડી તેના ઉપર એપ મૂકી શરીરમાં ઉતારે છે. ભગ-ભગ ચાર કે છ દિવસમાં તે જગાએ દાણા ઉપસી નીકળે છે. આ દાણાનાં બીંગડાં સૂકાઈને ખરી પડતા સુધી બરાબર સંભાળ રાખવી. જેમજેમ દાણા સખત ઉઠે તેમ તેમ બાળકને શીતળાનો રોગ થવાનો ભય ઓછો રહે છે. પહેલાંના વખતમાં શીતળા નીકળેલા માણસના શરીર ઉપરથી એપ લઈ સાળ માણસના શરીરમાં દાખલ કરવામાં આવતો, પરંતુ તેથી સારા દાણા ઉઠતા નહિ અને શીતળા કઢાવેલા માણસને પણ રોગ થતો, તેથી ડોક્ટર જેનર નામના વિદ્વાને ગાયના આંચળે શીતળા નીકળે છે અને તેનો એપ લાગવાથી બરવાડ લોકોને રોગ થતો નથી, આમ જણાતાં તેણે ગૌશીતળાની રીત દાખલ કરી.

૩૦ શીતળાનો રોગ અટકાવવા કયા ઉપાય કરવા ?

ઉ૦ આ રોગ એપી હોવાથી જેમને એ રોગ થયો હોય તેમણે દર-દીની ચાકરીમાં રહેવું. આજરોને માટે પુષ્કળ તાજા હવા

આવવા દેવી. તેની વપરાશમાં આવેલાં કપડાં બાળી મૂકવાં, અગર ગંધકની ધુણી દઈ ગરમ પાણીથી ઉકાળી સાફ કરી વાપરવાં. શીળીનાં બીંબડાંને દૂર લઈ જઈ સંભાળથી બાળી મૂકવાં કારણ કે તેની રજકણો ફેલાઈ બીજાને રોગ થાય નહિ. આ રોગથી બચવા માટે સર્વથી સારો રસ્તો એ છે કે દરેકે બૌ-શીતળા કઢાવવા.

ક્ષય રોગ.

પ્ર० ક્ષય રોગ એટલે શું ?

ઉ० જે રોગમાં ફેફસાં કાઢી જઈ મરણ થાય છે તેને ક્ષય કહે છે.

પ્ર० ક્ષયનાં લક્ષણ કહો.

ઉ० આ ફેફસાંનો રોગ હોવાથી પ્રથમ ફેફસાંનો ઉપલો બાગ કહોવા માંડે છે, અને કફ પડવા માંડે છે. રોજ જીર્ણતાવ આવ્યા કરે છે, અને શરીરને કમજોર બનાવે છે. કામ કરવાની અશક્તિ આવે છે, અને ખાંધેલો ખોરાક કંઈ પણ ફાયદો કરી શકતો નથી, તેથી ધીમે ધીમે શરીર ગળી જઈ મરણ થાય છે.

પ્ર० ક્ષયનો રોગ થવાનાં કારણ કહો.

ઉ० ક્ષયવાળો દરદી થુંકે છે, ત્યારે તેના કફમાં આ રોગનાં હજારો જંતુઓ જમીન પર પડે છે. તે થુંક સુકાઈ જાય છે એટલે જંતુઓ હવામાં ફેલાઈ શ્વાસ વાટે લોકોના શરીરમાં દાખલ થાય છે. બાંધીઆર ઘરોમાં રહેનાર અને મીલો વગેરે સ્થળો કે જ્યાં શ્વાસ વાટે હજારો રજકણો ફેફસાંમાં દાખલ

થાય છે અને તેથી કરીને લોહીને સ્વચ્છ કરવાનું કામ ફેફસાથી બરાબર થઇ શકતું નથી, તેમને આ રોગ વહેલો લાગુ પડે છે. હલકી જાતનાં પુસ્તકો, નાટકો વગેરે જોવાથી મન ચંચળ થઇ ફેટલીક કુટેવો પડવાથી પણ આ રોગ થાય છે. વળી નાની ઉંમરમાં લગ્નબંધન, તથા સંસારી કામનો જોગો, અને હદ ઉપરાંતનો વિદ્યાભ્યાસ કરવાના જોગથી પણ જુવાન સ્ત્રી પુરુષો આ રોગના ભોગ થઇ પડે છે.

પ્ર૦ ક્ષય રોગમાંથી બચવાના ઉપાય કયા કયા છે ?

ઉ૦ (૧) શહેવાને માટે સૂકી હવાવાળી જગા પસંદ કરવી. (૨) શ્વાસમાં પુષ્કળ હવા લઇ ફેફસાને પુરેપુરું ભરાવા દેવા. (૩) અને ત્યાં સુધી ખુલ્લી હવામાં ફરવું. (૪) હસવાથી અને મનને આનંદમાં રાખવાથી પણ એ રોગ મટે છે.

અચાનક બનાવો.

પ્ર૦ અચાનક બનાવો કયા કયા છે ?

ઉ૦ કુખવું, ધા, લયક, ઉતરી જવું, હાડકાનું ભાગી જવું વગેરે બનાવો અકસ્માત બને છે, માટે તેને અચાનક બનાવ કહે છે.

પ્ર૦ કુખેલો માણસ મરણ પામે છે તેનું કારણ શું ?

ઉ૦ પાણીમાં શ્વાસ લેવાનો વાયુ નહિ મળવાથી તેમજ નસકોરા, મોં વગેરે સ્થળોમાં પાણી ભરાઇ જવાથી શ્વાસનક્રિયા બંધ પડવાથી મરણ થાય છે.

૫૦ કુબેલો માણસ મરણુતોલ સ્થિતિમાં હોય તો તેને બચાવવા ક્યા ક્યા ઉપાય કરવા ?

ઉ૦ તેનું મોંદું અને નસકોરાં ચોકખાં કરવાં. મોંદું ઉપાડી જીભને આસ્તેથી આગળ ખેંચવી. ગળા અને છાતી ઉપર સળંગ કપડાં પહેરેલાં હોય તે કાઢી નાખવાં. દરદીને ચલો સુવાડી તેનું માથું તથા ખભા ઓશીકા ઉપર મૂકી ઉંચા કરો. તેના ખંને હાથને બાહુમાંથી પકડી ઉંચા નીચા કરો. આમ કરવાથી શ્વસનક્રિયા ઝડપથી શરૂ થઇ દરદીને સ્વસ્થતા થશે. પીંછા વતી ગળામાં ગલીપચી કરી ઉલટી કરાવી અગર તેને ઉંઘો નાંખી દાખીને પીઘેલું પાણી બહાર નીકળી જાય તેવો ઉપાય કરો. શરીરમાં ગરમી આણવા ઉની રેતીની પોટલી વડે કે ઉના પાણીના સીસા વડે શેક કરવો. ઉના છુંદનો કે ગરમ પાણી સાથે બેળવેલા દારૂનો નાનો ચમચો ભરી પાવો. આવી રીતે સમયસૂચકતા વાપરી ચોખ્ખો ઉપાય કરવાથી ત્રણ કલાક સુધી પાણીમાં રહી કુબવાથી મરણ પામેલા જેવા દરદીઓને આરામ કરી શકાય છે.

૫૦ ધા પડ્યો હોય તો તે મટાડવા ક્યા ઉપાય કરવા ?

ઉ૦ ધા (જખમ) બહુ મોટો ન હોય તો તેને મટાડવા માટે લોહી ઘોષ નાખ્યા સિવાય ધવાયલા ભાગપર પાટો બાંધવો. અથવા પ્લાસ્ટર મારવું- જો ધામાં કચરો ભરાયો હોય તો તે ઉપર ગરમ પાણીની ધીમે ધીમે ધાર કરી પીછા વતી લોહી સાફ કરી તેમાં માખાજરીઉં (એક જાતનું બાજરીના કુંડા જેવું ફૂંકું) ભરવું, જેથી ઝટ રૂઝાઈ જશે. ધવાએલા ભાગની ઉપરની બાજુએ પાટો બાંધવાથી લોહી વહેતું બંધ થશે.

૫૦ લયક કે કરમોડ મટાડવા શા ઉપાય કરવો ?

ઉ૦ કરમોડએલા ભાગ ઉપર કપડું વીંટાળી આજીનીની મરજી પ્રમાણે તાઢા કે ઊના પાણીની ધાર કરવી. તેનો દુખાવો મટાડવા માટે હળદર, મીઠું અને આવળ અગર ભોંયસમડીને કચરી પાણી સાથે ખદખદાવી તે ભાગપર ભરવું જેથી શાન્તિ થશે.

૫૦ હાડકું ઉતરી ગયું હોય તો શા ઉપાય કરવા ?

ઉ૦ હાડકું પોતાની અસલ જગાએથી ખસી જાય તો તેને હાડકું ઉતરી ગયું છે એમ કહેવાય છે. હાડકું ઉતરી જવાથી તે ભાગની ચલનવલન શક્તિ જતી રહે છે. આવે સમયે આજીનીને હાડકું વૈદ પાસે લઈ જવો. કેટલોક સમય વીતી જવા પછી હાડકું ઉતરી ગયાની ખબર પડે તો હાડકું વૈદની પાસે લઈ જતા અગાઉ ઉતરી ગએલા ભાગ ઉપર ખજુર અગર આદેહું કાળંગડું પાંધવું જેથી હાડકું અને તેની આજીઆજીની જગા નરમ થઈ હાડકું વૈદને હાડકું ચઢાવવામાં સરળતા કરી આપશે.

૫૦ હાડકું ભાગ્યું હોય તે વારે શા ઉપાય કરવા ?

ઉ૦ કોઈ પણ અવયવનું હાડકું ભાગે છે ત્યારે તેના દેખાવમાં ફેરફાર થઈ જાય છે. આવે સમયે ભાગેલા હાડકાના બન્ને છેડા માંસમાં ઘોચાઈ દરદીન દુખી કરે નહિ, માટે જેમ અને તેમ દરદીને ચલનવલન ઓછું કરાવવું, અને હાડકું વૈદની તરતજ મદદ લેવી.

૫૦ કોઈ વસ્તુ ગળામાં અટકી હોય તો ઉતારવા અગર બહાર ખેંચી કાઢવા શા ઉપાય કરવો ?

ઉ૦ બની શકે તો ગળામાં આગળી બાણી તે વસ્તુને બહાર ખેંચી

કાઢવી. બહાર નીકળે તેમ ન હોય તો વાંસાપર જોરથી થપ્પડ મારવાથી, મોંપર તાઢા પાણીની છાલક મારવાથી કોઈ કોઈ વખત વસ્તુ ગળાની અંદર ઉતરી જાય છે.

પ્ર૦ કોઈ માણસ દાઝયો હોય તો શો ઉપાય કરવો ?

ઉ૦ કપડાં સળગે તો દરદીએ ગલરાઈ જઈ દોડમદોડ ન કરતાં કપડાં કાઢી નાખવાં. તેમ ન બને તો જમીનપર સુધ જઈ આજોટવું જેથી આગ બુઝાઈ જશે. પાસે પાણી હોય તો સળગતા કપડાપર છાંટવું. અગર જાકું ટપકું વીટાળવાથી પણ હોલાઈ જશે. સ્ટેજસાજ દાઝેલું હોય તો તાઢા પાણીથી પલાળેલા કપડાનું પોતું મુકવાથી બળતરા બંધ થશે. દાઝેલા ભાગમાં ફેદ્લો બિડ્યો હોય તો ફેદ્લો ફેડી નાખવો, પણ ચામડી બિખાડવી નહિ. દાઝેલા ભાગ ઉપર થીજેલું ધી અગરચાંધરજલા દુધનો તોર ચોપડવાથી પણ બળતરા બંધ થાય છે. સખત દઝાવામાં આવ્યું હોય તો હાંશીઆર ડૉક્ટરની સલાહ લેવી.

પ્ર૦ કોઈ ઝેરી જનવર કરડે ત્યારે શો ઉપાય કરવો ?

ઉ૦ ડંખની ઉપલીમેર ચીંદરડી કે દોરીથી પાટો બાંધવો. જેથી ઝેર શરીરમાં પસરતું અટકશે. પછી કરડેલા ભાગને કાપી નાખવો. જો આજરો કાપવા ન દે તો લાલચોળ થતા સુધી તપાવેલા લોઢાના સળીઆને ડંખમાં ઘેચી દેવો. લોહીને વહેતું રાખવા માટે ઉતું પાણી રેડવું. દર પા કલાકે બીની ધ્રાંડી કે દારૂ પાવો. આ ઉપાયો થઈ શકે તેમ ન હોય તો જેના મોંમાં ઉઝરડા ન હોય તેવા માણસે ધાને ચૂસવો. ચિકર આસોનિઆ નામની

દવાનાં ત્રીસ ત્રીસ ટીપાં પાણી ભેંડે મેળવી પા પા કલાકને આંતરે પાવાં. વીંછી, કાનખજુરા, કે ભમરાના ડાંખ ઉપર સરકા કે મીઠામાં બોળેલા કપડાનું પોતું મુકવું. જેથી પીડા ઓછી થાય છે. અગર ઇપેકાકુઆન્ડા નામની દવા વાપરવી.

પ્ર૦ કોઈ માણસના ખાવામાં ઝેર આવ્યું હોય તો તેને બચાવવા શા શા ઉપાય કરવા ?

ઉ૦ પેટમાં ગએલા ઝેરને ઉલટીથી બહાર કાઢી નાંખાવવું. પીછી વડે ગળામાં ગલીપચી કરવાથી અગર ગરમ પાણીમાં વાટેલી રાઈ કે મીઠું પાવાથી ઉલટી થાય છે. અરીણુ કે ધંતુરાનું ઝેર જેના ખાધામાં આવ્યું હોય તેને ઉલટી કરાવ્યા પછી સખત ખુંદ કે કાશી પાવી. પિત્તજ કે તાંબાના વાસણનો કાટ ખાવામાં આવ્યો હોય તો દરદીને ઇંડામાંનો પ્રવાહી પદાર્થ કે દુધ અને તેલનું મિશ્રણ પાવું.

પ્ર૦ કેવા ડૉક્ટર અને વૈદને પસંદ કરવો ?

ઉ૦ અનુભવી, માયાળુ વર્તનવાળો, અને દરદીની બરાબર સંભાળ રાખે તેવા માણસને પસંદ કરવો, પણ ધનના લોભી, કે લેલાગુ વૈદ ડૉક્ટરને પસંદ કરવો નહિ.

પ્ર૦ સરકારે લોકોના રોગ મટાડવા શા ઉપાય યોજ્યા છે ?

ઉ૦ સરકારે ગરીબ લોકોને મફત દવા મળે તેવા શુભ હેતુથી ઠેકાણે ઠેકાણે દવાખાનાં સ્થાપી તેમાં સારી જાતની દવાઓ અને ભારે પગાર આપી હોંશીઆર, અનુભવી અને માયાળુ ડૉક્ટરો રાખ્યા છે. જેઓ દરદીની મોઝ સંભાળ લઈ તેમને આરામ કરે

છે. વળી દરદીને દવાખાનામાં રહેવા તથા ખાવાપીવાનો અને સારવાર કરવાનો પણ મંદોઅસ્ત રાખ્યો છે.

પ્ર૦ ડોક્ટરોના ઘણાખરા કેસોમાં ઝટ આરામ થતો નથી તેનું કારણ શું ?

ઉ૦ કેટલાક લોકો વટલાઇ જવાના કાયને લીધે શરૂઆતમાં લેભાગ્ય વૈદની દવા કરાવે છે, પણ દવાખાનાની મદદ લેતા નથી. જ્યારે દરદીને વૈદથી મટવાની આશા રહેતી નથી અને રોગ પૂરેપૂરો બ્યાપી જાય છે ત્યારે દવાખાનામાં જાય છે. આથી ડોક્ટરોને ઘણાખરા કેસોમાં વિજય મળતો નથી, માટે રોગની શરૂઆતમાં જ દવાખાનાનો આશ્રય લેવાની જરૂર છે જેથી દરદીને ઝટ આરામ થઇ જાય. ડોક્ટર કે વૈદે આપેલી દવા તેની સૂચના પ્રમાણે વાપરવી તથા જે જે વસ્તુ ખાવાનો પ્રતિબંધ કયો હોય તે વસ્તુ ખાવી નહિ. જેથી દવા વેળાસર ગુણુ આપે.

પ્ર૦ સરકાર જન્મ મરણની નોંધ શા માટે રાખે છે ?

ઉ૦ માખાપ જેમ છોકરાને સુખી જોવાની ઇચ્છા રાખે છે, અને વારંવાર સમાચાર જાણવા ઇતેજાર રહે છે, તેમ સારો રાજ રૈયતના માખાપ જેવો હોવાથી પોતાની અળ સુખી છે કે દુખી છે તે જાણવા ઇચ્છા રાખે એ સ્વાભાવિક છે. જે જે પ્રમાણે જન્મ થવા જોઇએ તે પ્રમાણે થયા જાય તો પોતાની રૈયત સુખી છે એમ જાણી આનંદ માને, પણ જન્મ ઓછા થાય અને મરણનું પ્રમાણ વધી જાય તો પોતાની રૈયત દુખી છે એમ સમજી તેને સુખી કરવા પ્રયત્ન કરે. આથી કરી દરેક ગામે જન્મ મરણનું પત્રક રખાવી દર માસે તાલુકે મોકલવામાં

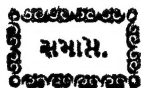
આવે છે અને છેવટે તે સમાચાર ઢેઠ મહારાજમુધી પહોંચાડવામાં આવે છે. દર દશ દશ વર્ષે મોટા વસ્તી પત્રક કરવામાં આવે છે.

પ્ર૦ આ ચોપડી શીખવાથી તમને ક્યારે લાભ થાય ?

ઉ૦ તેમાં કહેલી હકીકત ધ્યાનમાં રાખી તે પ્રમાણે વર્તન રાખો તો જ લાભ મળી શકે. માટે આમાં સમજાવેલી બાબતોનું મનન કરી તેને બ્યવહારમાં મુકવાથી જ લાભ થશે.

પ્ર૦ તમારે તંદુરસ્ત રહેવું હોય તો કંઈ કંઈ બાબતો ધ્યાનમાં રાખશો ?

ઉ૦ તાજ હવા, ચોકખું પાણી, સારો ખોરાક મેળવવા યત્ન કરો. જોમ અને તેમ સ્વચ્છ રહેવા યત્ન કરો, અને ગંદવાડ રોગની મા હોવાથી તેને દૂર કાઢો. યોગ્ય કસરત કરી શરીરને બળવાન બનાવો. સારી ઉંઘ આણી મન અને શરીરને વિશ્રાંતિ આપો.

સૂચના.

અમારે લાથી આ રાજ્યની શાળાઓમાં ચાલતાં હજારો, ૧૩૭૭ વિગેરે તમામ પુસ્તકો તથા એક્ષનરી, સાગરન મળે છે જ્યાંય લેનારને સારું કમીશન આપવામાં આવશે. બહારગામના ઓફિસર પુરતું ધ્યાન આપવામાં આવશે.

અમારા તરફથી પ્રગટ થયેલાં પુસ્તકો.

કિંમત. રા. આ. પા.

૧. ગુ. બીજા ધોરણની નોટ. (આ રાજ્યના નવા ધોરણ પ્રમાણે તમામ વિષયો સાથે). ૮-૨-૦
૨. ગુ. ત્રીજા ધોરણની નોટ. ૮-૫-૦
૩. ગુ. ચોથા ધોરણની નોટ. ૮-૮-૮
૪. ગુ. પાંચમા ધોરણની નોટ. ૮-૧૦-૮
૫. ગુ. છઠ્ઠા ૮-૧૨-૮
૬. હિન્દી પ્રાર્થનર તથા શિક્ષાવળી ભાગ ૧ લાના અર્થ તરજુમાસહ. ૮-૩-૮
૭. પ્રશ્નોત્તરરૂપે સૃષ્ટિજ્ઞાન ધો. ૧ કું. આવડિ ૧ લી ૮-૫-૬
૮. " " " ૨ જુ. " ૩ જુ ૮-૧-૦
૯. " " " ૩ જુ. " " ૮-૨-૩
૧૦. " " " ૪ જુ. " " ૮-૨-૦
૧૧. " " " ૫ જુ. " " ૮-૨-૬
૧૨. " " " ૬ જુ. " ૨ જુ ૮-૨-૬
૧૩. " " " ૭ જુ. " ૧ લી ૮-૪-૬
૧૪. પ્રશ્નોત્તરરૂપે વડોદરા રાજ્યનો સરળ ઇતિહાસ. ૮-૪-૦
૧૫. ભરત ખંડનો પ્રશ્નોત્તરરૂપે સરળ ઇતિહાસ ધો. ૫ માટે ૮-૨-૦
૧૬. " " " ધો. ૬ માટે ૮-૩-૦
૧૭. પ્રશ્નોત્તરરૂપે નાગરિકના ધર્મ તથા આરોગ્યવિધા. ૮-૩-૦

પત્રવ્યવહાર નીચેના સિરનામે કરવો:—

મણિલાલ મૂળજીભાઈ ઉપાધ્યાય.

અમ્મેશ્વર એન્ડ પબ્લીશર.

નાગા આણંદ.

